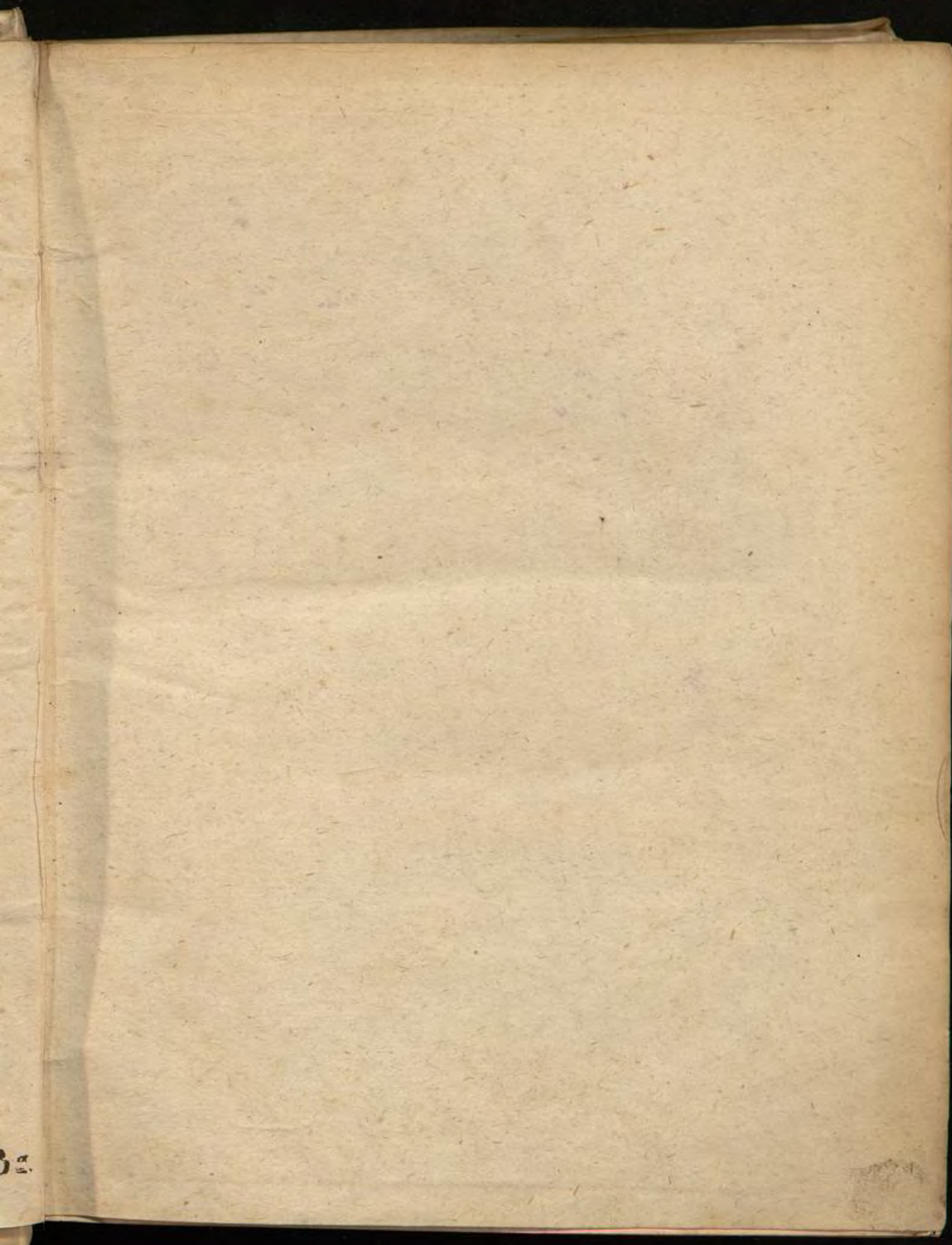

Mit einem Porträt.

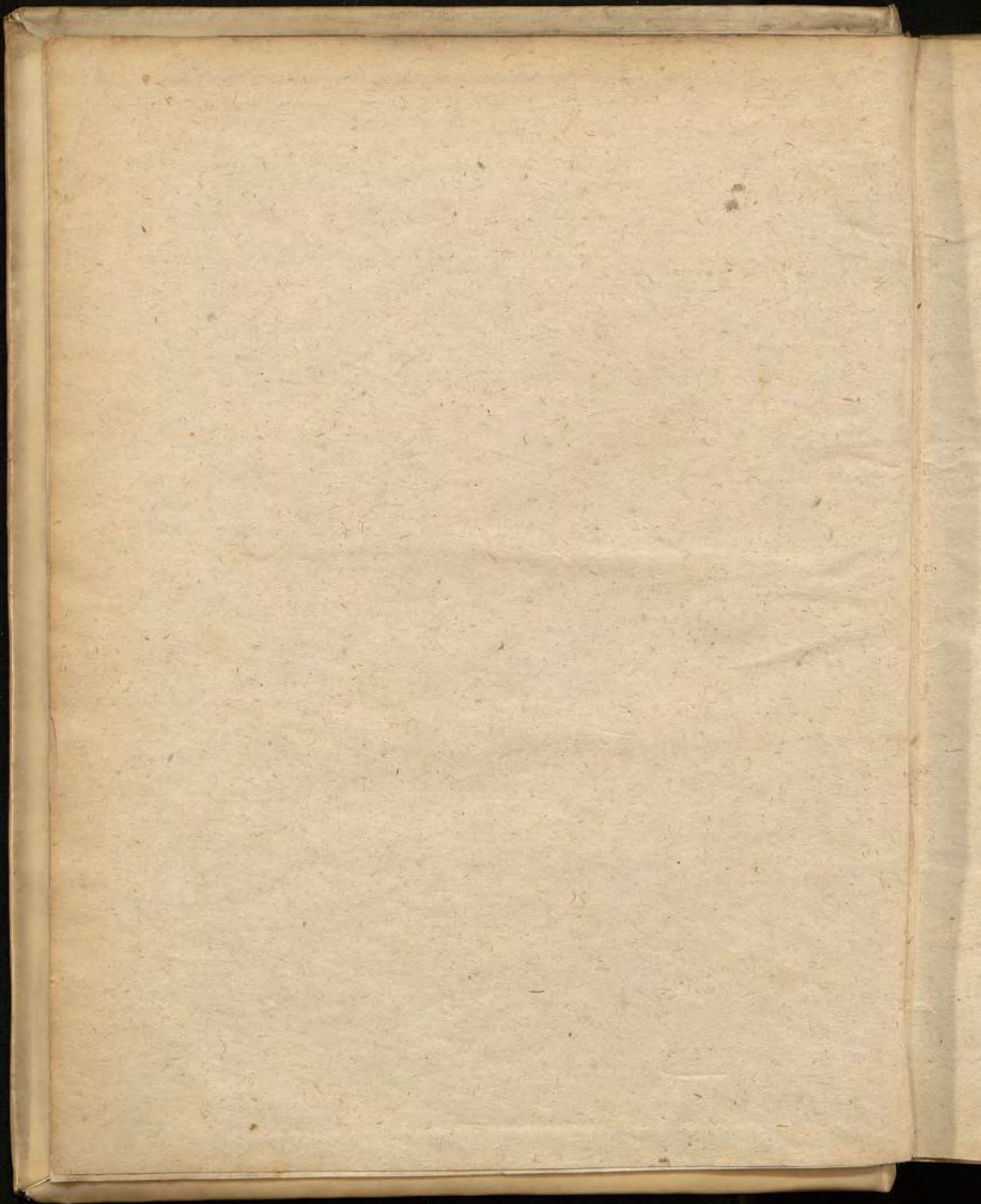
Hb. 132.

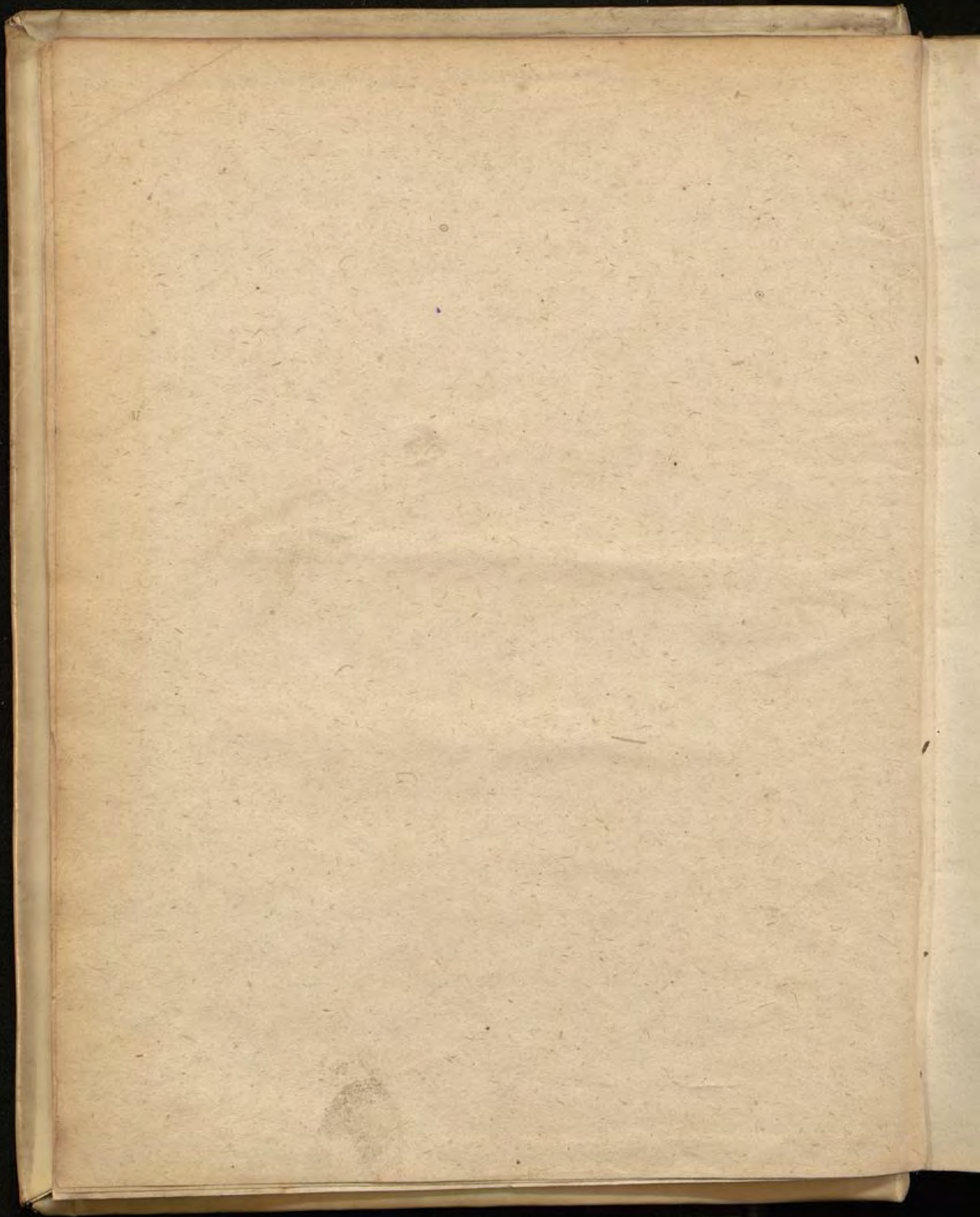

3a

2

E E N
RECHTSINNIGE
THEOLOGANT,
O F
GODGELEERDE
STAATKUNDE.
B E H E L S E N D E

Eenige
REDENEERINGEN,

Met welke getoont word , dat de vriheid om te redeneeren niet alleen behoudens de Godsaligheid , en de vrede des Gemeene-bests kan toegelaten, maar ook dat deselve niet, dan te gelijk met de Godsaligheid en vrede des Gemeene-bests kan weggenomen worden.

§ Joh. 4: vers 13. Hier door weten wy, dat wy in God blijven, en God in ons, dat by ons van sijn geest gegeven heeft.

Uit het Latijn in 't Hollands vertaald.

En

Om sijn Voortreffelykheid nu weer herdrukt.

Tot B R E M E N,
By H A N S J U N G E R von der Wepl/ 1694.

RECHTSINNIGE
THEOLOGANT.
OF
GODGELEERDE
STAATKUNDE
BEWAARDE WERK
REDINEERINGEN.

Hier welke gezont word, dat de verheid om te redene
en niet alleen behoudt de Goddelijke, en de
vrees des Gemeens, als kan roepenen, maar
ook dat delte niet, dan te geijk met de
Godelijheid en vrees des Gemeens
dessa kan weggenomen worden.

John. 14. vers 17. Hier door weet ik, dat nu in God blijven, en
God in ons, dat is om van hem geest gegeven heeft.

Uit het Latijn in 't Hollands vertaald.

In

Om zijn Koortslijheid nu even kerdruk.

TOE B R E M E N,
BY HANS JUNGHEMMELEIN WEGH, 1694

D E
D R U K K E R

Aan den

L E E S E R :

*Wegens de Marginalen en
Kantteykeningen.*

Alfoo het drukken ons eygent-
lik werk is : En het weldruk-
ken onse pligt : So hebben wy
uw goede rekenfchap van defen
druk te geven : Oft ymand by avontuer
den Hamburger druk , van het verleden
jaar , mogte gefien hebben , by onfen
vedder Henricus Koenraad , 1693. En
aldaar een grote omflag en boehay , van
marginalen , en kantteykeningen in 't La-
tijn : Daar uyt hy mogt menen ; dat hy
hier grotelijx te kort fchoot.

So willen wy uw kortelijx feggen :
wat die felve fijn : en van hoe min be-
* 2 lang

lang niet alleen ; maar ook hoe dwaasfe-
lik aldaar op de kant waren gestelt hon-
derden van Latijnsche woorden : door 't
geheele boek heen : welke vry wat ge-
leertheyt schijnen in te hebben : en also
in den eersten opslag , van grote aange-
legentheyt voor de onkundige.

Welke wy , om generleije redenen ,
goed gevonden hebben na te volgen :
want ; behalven dat de geschrevene Co-
pie van den oversetter , daar wy het onse
na geset hebben , de selve niet en heeft.
So komense ook gantsch niet te pas :
want het is over al een ; oft ook wel twe
woorden ; die anders niet doen , als ee-
nig nevenstaande woord van den text , in
het Latijn te seggen : het welke hoe y-
del het is ; sal een Duytse Leefer maar
denken , dat hy daar niet aan heeft : om
dat hy die doch niet verstaat : daarom
sy hem geen licht kunnen geven : En die
Latijn verstaat , kan 't ook gantsch niet
dienen , overmits die het boek eensdeels
in

in het Latijn fal lefen ; en andersdeels ,
foo hy by manquement van dien , dit
Duyts lefen wil ; weten wy niet , oft hy
fich verfoeijen fal , over fulken ydelen
vertoninge van een deel nietige woorden :
dan oft hy fijn tijdt fal beklagen , die hy
hier aan verfpilt : om fulke dwafe con-
cepten der menfchen voor oogen te stel-
len : die hem in het Duyts de woorden
doen leefen ; en dan defelve weer op de
kant in 't Latijn herlefen : Want wiens
gedult lijt het (om eens van voren af te
gaan) dat hy in de Duytsche text lefen-
de, *Hooftdeel*, dat hy dan op de kant
Caput moet sien : by *grondveften*, *Fun-*
damenta? by 't gemeene volk ; *Plebs*? by
d' eerste oorzaak , *Causa prima*? by beel-
den , *Imagines*? by *Heerschappy* , *Impe-*
rium? by *Voorbeelden* , *exempla*? by Gods
wijsheyt , *Sapientia Dei*? by het gemeene
volk , *Vulgus*? by *Geeft* , *Spiritus*? by
sekerheyt , *Certitudo*? by valsche openba-
ringen , *Revelationes falsæ*? by bovenna-

W. I. D. W. 1731 1110 * 3

tuur.

tuurlike kennis , dit kwaad Latijn noch ,
Cognitio supra naturalis? p. 4.) Op een
reegel (p. 224.) by doodslagers , dieven ,
afgodendienaars , *Homicidæ* , *Fures* , *Ido-*
lolatræ ? en duysenden diergelike alle
bladen vol.

Van welk alles wy nien meer behoe-
ven te seggen , als die dwaasheyt dus aan-
geweefen te hebben. Daar van de verta-
ler sich beklagen mach , dat hy hier door
wel duydelik ten toon gesteld wort , als
oft hy het sich niet betroude , om het
klaar genoeg te hebben vertaald : datter
fulke gemeene Latijnsche woorden noch
op de kant by moesten ; daar geen twij-
fel over valt.

So mach den bescheiden leser dan ,
desen onsen druk , niet alleen veylig
gebruyken ; maar behoeft ook alle die
fotternien , voor sijn oogen niet te heb-
ben. *Vaart wel.*

Van uwen gants vrundlichen

HANS JURGEN

van der WEYL.

V O O R R E D E N .

Indien de menschen alle hare saken met een vast besluit konden bestieren, ofte indien 't geluk haar altijd voordeelig was, dan souden deselve met geen bygeloof bevangen worden: maar dewijl sy dikmaal tot die engte gebracht worden, dat sy geen raad weten by te brengen; en meestendeel om de onsekere goederen des geluks, welke sy sonder mate begeeren, tusschen vreesse en hoope elendiglijk slingeren, so is 't, dat sy 't gemoed voor 't meerendeel om yts te gelooven seer geneygt vinden, 't welk, dewijl in twijffel is, den enen oogenblik lichtelijk hier, dan daar gedreven word, en noch veel lichter, wanneer 't gemoed in hope en vrese wankelt, andersins mistrouwende, roemsuchtig, of opgeblasen. Hier van, mene ik, dat niemand onkundig is, schoon ik geloove dat de meeste haar selfs onkundig zijn, want geen der menschen die geleest hebben, is 'er, die niet gesien heeft, dat de meeste in voorspoedige saken, schoon sy de onervarentste zijn, sodanig nochtans van wijsheid over vloeijen, dat sy gelooven, haar ongelijk te geschieden, indien ymand haar raad geven wil, en in tegendeel in tegenspoedige saken, niet weten werwaarts sich te keeren, en van yder een raad te verfoeken, en geen derselver hoe beuselachtig, ongerijmd of ydel die sy, te hooren, welke sy niet volgen: Ja ook om seer lichte oorsaken, nu eens betere dingen hoopen, dan eens erger vreesen; want indien sy, terwijl sy met vreesse bevangen zijn, yts gebeuren sien, 't welk haar van een voorleden goed of kwaad indachtig maakt, 't selve achten zy, haar een gelukkige of ongelukkige uitkomst te voorseggen, 't welk sy dieshalven ook, alhoewel het hondertmaal bedriegt, een gunstig of nadeelig voorteken noemen. Indien sy
ook

V O O R R E D E N.

ook yts ongewoonts met groote verwonderinge beschouwen, dat gelooven sy een Wonderdaad te zijn, 't welk de gramfchap der Goden of des Opperften Wefens te kennen geeft, 't welk dan ook met geen offerhanden of gebeden te versoenen, voor fchande en gruwel gerekent word by dese bygeloovige en godsdienst partijdige menfchen; op dese wijze verçieren sy oneyndige dingen, en leggen defelve, even als of de gantfe natuur met haar raaskalde, op wonderbare manieren uit. Dewijl derhalven dese dingen sodanig zijn, en wy voornamelijk sien, dat sy aan alle foorte van bygeloof feer gehegt zijn, als welke het onfekere sonder mate begeeren, en dat alle, dan wel voornamelijk, wanneer sy in gevaaren zijn, en fich self niet konnen helpen, met smekingen en vrouwelijke tranen, de Goddelijke hulpe afbidden, en de reden, (om dat defelve tot het ydele, welke sy begeeren, geen sekere wech aanwijfen kan) blind noemen, en de menfchelijke wijsheid ydel; in tegendeel de mijmeringen, droomen, ende de kinderachtige beufelingen der inbeelding, Goddelijke antwoorden gelooven te zijn, ja God van de wijfen afkeerig te zijn, en fijn besluiten niet in 't verftand, maar in de herfenen der kleyne heeft in gefchreven, en dat defelve door Goddelijke inblafinge en ingeven van dwafe, onfinnige en flechten verkondigt werden. So verre doet de vrese de menfchen raafen. De oorfaak dieshalven, van waar de bygeloof ontftaat, gevoed en gekoeltert word, is de de vrese; waar van, indien ymand, boven 't geen gefegt is, befondere voorbeelden erlangt te weten, die beschouwe *Alexander* welke doen eerst een Waarsegger wegens de bygeloof fijs gemoeds begonde aan te nemen, wanneer hy eerst 't geluk leerde vresen (fiet *Curtius*, vijfde Boek, Hooftdeel

V O O R R E D E N.

deel 4.) Maar na dat Darius overwonnen was, heeft hy opgehouden de Wichchelaars en Waarzeggers raad te vragen, tot dat hy wederom door de boosheid des tijds bevreesd zijnde, om dat de *Bactrianen* afgefallen waaren, en de *Schiten* de strijd aanvoerde, terwijl hy self om sijn wonde onweerbaar leyde: *Hy wederom* (gelijk *Curtius* segt 7. Boek Cap 7.) *tot de bygeloof als speeltuygen van de menschelijke verstanden vervallen zijnde, heeft hy Aristandus, aan wien hy geloofwaardigheid had toegesegt, belast de uitkomst der saken door offerhanden te verbidden.* Op dese wijze soude seer veel voorbeelden kunnen bygebracht worden, welke op het uitdrukkelijkste dat selve aanwijzen, te weten, dat de menschen niet als wanneer de vrese duurt, met bygeloof worstelen, en dat alle die dingen, welke sy oyt met een ydele godsdienst geeert hebben, niet anders als inbeeldingen en suffingen van een droevig en bevreesd gemoed geweest zijn: en dat also de Waarzeggers in de grootste benautheden des rijks meest onder 't volk gesien zijn geweest, en ontsachtelijk by de Koningen; Maar dewijl ik dit by een yder genoegsaam bekent achte te zijn, sal ik dat selve overslaan.

Uit dese oorzaak des bygeloofs volgt dan seer klaar, dat alle menschen van natuure met bygeloof onderworpen zijn, (schoon andere seggen, dit hier uit te ontstaan, om dat alle men schen van natuure seker verward denkbeeld eens Wesens hebben) hoe licht het zy diehalven dat de menschen met alle soorte van bygeloof bevangen worden, soo swaar is het integendeel uit te werken, dat sy in een en 't selve volständig zijn; Ja om dat het gemeene volk altijd even elendig blijft, daarom beruht het selve niet lange ergens, maar dat behaagt haar

* *

al-

V O O R R E D E N.

alleen op 't hoogste, 't geen nieuw is, en noch niet gemist heeft, welke ongestadigheid de oorzaak geweest is veler beroertens en bloedige oorlogen, want (gelijk uit het terstond geseide blijkt, heeft *Curtius* in sijn vierde Boek Cap. 10. seer wel opgemerkt) *dat niets krachtiger een menichte regeert, als bygeloof.* Waar van daan het komt, dat seer licht onder de gedaante van godsdienst ingevoerd word, nu hare Koningen als Goden te aanbidden, en wederom daar na detelve te vervloeken, en als een gemeene plaage des mensch-doms te ontsweeren. Om dit kwaad daarom te schouwen, is 'er groote vlijt aangewend, om de ware of valsche godsdienst, in eerbewijfing en toebereidsel sodanig op te cieren, dat sy ten allenstonde gewichtiger geacht wierde, en met de hoogste vlijt van yder altijd geëert, 't geen de Turken gelukkig is toegevallen, welke tegen te spreken voor misdaad houden, en daar beneven een yders oordeel met so veel vooroordeelen besetten, dat sy geen plaats voor de gefonde reden, self niet om te twijffelen overlaten.

Want in der daad, indien het, het opperste gewichte eens Koninklijke regeerings zy, en der selver veel verschilt, de menschen misleid te hebben, en de vrese, waar door sy in toom moeten gehouden worden, onder de schaduwachtige naam van godsdienst af te schaduwen, so dat sy voor de dienstbaarheid, als voor haar saligheid strijden, en op dat sy het geen schande, maar de hoogste eere achten, by de roem en naam eens menschen goed en bloed in de waagschale te stellen, so kan 'er ook in een vry Gemeene-best niets bedacht noch ongelukkiger ondernomen worden; door dien het tegen de gemeene vriheid gantsch strijdig is, een yders vry oordeel met

V O O R R E D E N.

met vooroordeelen te befwaren, of oprenige maniere te dwingen. En wat de oproeren aanbelangt, welke onder de gedaante van godsdienst ontstooken worden, deselve spruiten voorwaar daar uit alleen, dat de Wetten van beschouwelijke faken gemaakt worden, en dat de gevoelen, als schelmstukken, voor misdaad geacht worden en als sodanig veroordeelt, welke beschermers en aanhangers niet ten gemeene heil, maar aan de haat en woede der tegenpartijen worden opgeoffert. Indien noch volgens 't recht der regeeringe of des rijkx, niet als de daden berispt wierden, en de woorden vry waren, dan soude diergelijke oproerigheden niet met de gedaante van recht opgetoyt worden, en de twedrachten fouden in geen oproeren verkeeren.

Dewijl dan ons dit teldsaam geluk te beurt gevallen is, dat wy in een Gemeene-best leven, alwaar een yder de volle vriheid om te oordeelen, en God na sijn verstand te eeren toegelaten word, en daar niets aangenamer noch liever gehouden word als de vriheid, heb ik my voorgestelt, geen onaangename noch onnutte sake te sullen doen, indien ik toonde, dat dese vriheid niet alleen behoudens de godsaligheid, en de vrede des Gemeene-bests kan toegelaten, maar ook, dat deselve niet als te gelijk met de godsaligheid en vrede des Gemeene-bests kan wechgenomen worden. En dat is het voornaamste, 't geen ik in dit Boek te verhandelen, voorgenomen hebbe; Waar toe besonder nodig was, de voornaamste vooroordelen omtrent de godsdienst, dat is, de voedstappen der oude dienstbaarheid aan te wijfen, dan ook, de vooroordeelen omtrent het recht der Hoogste Machten, 't welk vele door al te voorbarige vriheid aannemen, en onder gedaante van godsdienst 't gemoed der

V O O R R E D E N.

menichte, noch de Heidsche bygeloof onderworpen, van deselve soeken af te keeren, waar door dat alles weder tot dienstbaarheid vervalt. Hoe ik dese nu in ordre toonen sal, sal ik met weinige seggen; maar eerst de oorsaken leeren, welke my tot het Ichrijven bewogen hebben.

Ik ben menigmaal verwondert geweest, dat menschen, welke beroemen de Christelijke Godsdienst te belijden, dat is, *liefde, blijdschap, vrede, onthoudinge, en trouwe* omtrent een yder, met meer als onrechte gemoede streden, en dagelijcx de *bitterste haat* tegens mal-kanderen oeffende, so dat lichter uit het laatste als uit het voorige een yders geloof gekent word; want het is over lang al hier toegeraakt, dat gy niemand byna, wie hy zy, of hy namentlijk een Christen, Turk, Joode of Heiden zy, kennen kond, als uit de uitterlijke gestalte des lichaams, en de Godsdienst, of dat hy dese of die Gemeente of Kerk bywoont, of eindelijk, om dat hy aan dees of gene gevoelen gehecht is, of by de woorden eens meesters gewoon is te sweeren. Voorts is het leven allen gelijk.

De oorzaak deser kwale soekende, heb ik niet getwijfelt of daar uit ontstaan zy geweest, dat by het volk Godsdienst gehouden zy, de bedieningen, weerdigheden en Ampten der Kerke als weldaden en giften te rekenen, en de Herders in de hoogste eere te houden. Want te gelijk als dit misbruik in de Kerk ingekropen is, is den slimste terstond met een seer groote begeerte aangedaan geworden, om de Kerkelijke bedieningen waar te nemen, ende de liefde om de heilige Godsdienst voort te planten is in vuyle gierigheid en eerdriest, en altoo de Kerke self in een Schouw-tonneel verandert, al-
waar

V. O O R R E D E N.

waar geen Kerkelijke Leeraars, maar Redenaars gehoord wierden, welke niemand in begeerte was om het volk te onderwijfen, maar het selve in verwonderinge van fich te trekken, en de tegen gevoelende openbaarlijk te vangen, en alfo die dingen alleen te leeren, welke nieuw en ongewoon zijn, en over welk het gemeen fich meest verwondert houd; waar door sekerlijk groote twiften, haat en nijdigheden, welke door geen tijd hebben konnen gestilt worden, hebben moeten voortfpruiten. Daarom is het geen wonder, dat van de oude Godsdienst niets overgebleven is, als deszelfs uitterlijke dienst (met welke het gemeene volk God meer te vleijen als te aanbidden schijnt) en dat het geloof nu niet anders is, als bygeloof en vooroordeelen: Maar wat vooroordeelen? welk de menschen van redelijk onredelijk, ja den beesten gelijk maken, als welke gantsch beletten, dat een yder geen vry oordeel gebruikt, noch het valsche van het ware onderkent, en welke als om het natuurlijke licht gantsch uit te bluffen, met moeyte schijnen uitgevonden en bedacht te zijn. De Godsaligheid en de Godsdienst, *Ach onsterfelijke God! bestaat in ongerijmde verborgentheden, en de reden gantsch verachten, en 't verstand als van natuure verdorven zijnde, wech werpen:* die gene worden noch geloofd, ('t geen het alderergst is) het Godlijk licht te hebben. Sekerlijk by aldien sy maar een vonkxken des Godlijken lichts hadden, sy souden so opgeblasen niet raaskallen, maar God voorfichtiger leeren eeren, en in plaats van nu in haat, in liefde omtrent andere uitsteken; en met soo een vyandelijk gemoed niet die gene, die juist met haar niet eens gevoelden, vervolgen, maar haarder liever erbarmen, (door dien sy niet haar heil en wel zijn als haar eygen geluk vreesen.)

** 3

Daar-

V O O R R E D E N.

Daar en boven, indien sy enig Godlijk licht hadden dat, fouden ten minften uit haar leere geblijken; ik bekenne, dat sy noit genoegch fch hebben konnen verwonderen, over de diepe verborgentheden der Schrift, nochtans fie ik niet, fy yts anders als befchouwingen van *Aristoteles* of *Plato* geleert hebben, en na defe hebben fy, om niet te fchijnen de Heidenen na te volgen, de Schrift gevoecht. 't Is defe niet genoegch geweest met de Grieken onkundig zijn, maar hebben Profeten willen zijn, en met haar fuffen: 't welk fekerlijk betoont dat fy de Godlijkheid der Schrift noch niet eens door een droom fien; hoe fy ook meer haar over defe verborgentheden verwonderen, hoe fy meer betoonen, dat fy de H. Schrift niet fo feer gelooven als toeftemmen: 't welk hier uit blijkt, om dat de meeste als een grond onderftellen, dat de Schrift (om defelve namelijk te verftaan, en de ware fin te kennen) overal waarachtig en Godlijk is, dat gene namelijk, 't welk door defelfs verftand en waar onderfoek eerst moefte geblijken, en 't geen wy uit dat gene, 't welk geen menfchelijke verçierfelen behoeft, veel beter fouden leeren, ftellen fy in den eerften begin voor de richtfnoer der uitlegginge.

Als ik defe dingen dan in mijn gemoed overleide, te weten, dat het Natuurlijke licht niet alleen veracht, maar by veel als een fontein van godloosheid veroordeelt wierde; en dat menfchelijke verdichtfelen, voor Goddelijke Leerftukken gehouden; bygeloof geloof gereekent wierde, dat de twedrachten der Wijs-geeren in Kerk en Land met de hoogfte beroeringen der gemoederen gedreven wierden, en daar van veel twiften, bittere pijdheden en oproeren, bemerkte te ontftaan, heb ik ernftig voorgenomen, de H. Schrift van nieuws op met een

V O O R R E D E N.

een oprecht en vry gemoed te onderzoeken , en niets van deselve te bevestigen , of yts als derselver leere toe te staan , als 't geen ik niet op 't klaarste uit deselve soude leeren.

Met dese voorforge heb ik een manier om de heilige Boeken tuit te leggen samen gesteld , en hier van onder-richt, heb ik voor alles beginnen op te zoeken , wat *profetie* of *voorsegginge* was ? en op hoedanige wijze God sich aan de *profeten* heeft geopenbaard ? en waarom dese God zijn aangenaam geweest ? of daarom , om dat sy van God en de Natuur hooge gedachten hadden ? of alleen , om haar *Godsaligheid* ? naar deser onderzoek , heb ik lichtelijk kunnen bepalen , dat de geloofwaardigheid der *profeten* in die dingen alleen van gewichte was , welke het gebruik des levens en de ware deugd raakten : voorts haar gevoelen ons weinig te raken.

Na dese heb ik onderlocht , wat dat gene geweest zy , om welke de Hebreën Gods uitverkoorene genaamt zijn geweest ? en wanneer bemerkte hadde , dat niet anders geweest te zijn , als dat God haar een vaste plaats des werelds uitgekoosen heeft , alwaar sy gerust en veilig konden leven ? So heb ik getoont , dat de Wetten van God aan Moses gegeven , niet anders zijn geweest als rechten der besondere Hebreeuwische Heerschappie , en derhalven niemand deselve als sy hebben moeten aannemen , ja dat sy ook aan deselve niet langer , als staande die regeeringe , gebonden waren.

Vorders , om te weten of uit de H. Schrift te besluiten was , het menschelijk begriip van natuure verdurven te zijn , heb ik willen onderzoeken , of de algemeene Godsdienst of de Godlijke Wet door de *Profeten* en *Apostelen* den gantschen menschelijken geslachte geopenbaart ,

V O O R R E D E N.

baart, een ander geweest zy, als die gene, welke ook het natuurlijke licht leert? en daarna of de Wonderda- den tegen de ordre der natuur gebeurt zijn, of desel- ve Gods wesentlijkheid en voorsienigheid sekerder en klaarder leeren, als de saken, welke wy klaar en onder- scheiden door haar eerste oorsaken verstaan? Maar wan- neer ik in die dingen, welke de Schrift leert, niets ge- vonden hadde, 't welk met het verstand niet over een kwam, of dat daar mede strijdig was, en daar beneven sach, de Profeten niets geleert te hebben, als seer een- voudige saken, welke van een yder lichtelijk konde ge- vat worden, en daarom deselve ook met die stijl opge- giert en de sodanige redenen bevestigt, waar door 't ge- moed der menichte tot de meeste aandacht omtrent God konde gebracht worden; so heb ik gantschelijk vast ge- stelt, dat de Schrift de reden gantsch vry laat, en niets gemeens met de Wijsbegeerte heeft, maar soo die, als dese op haar eigen self te laten, maar om dit sonder weder spreken te betoonen en de geheele sake te bepa- len, soo wijs ik aan, langs wat wech de Schrift uit te leggen sy, en dat de kennisse desselfs en der geestelij- ker saken van haar alleen moet genomen worden, en niet van die dingen, welke wy door 't natuurlijk licht kennen.

Hier van daan ga ik over om die vooroordeelen te toonen, welke daar uit ontsprooten zijn, dat het ge- meen volk (als zijnde aan bygeloof gehecht, en de over- blijffels des tijds, boven de ewigheid selfs beminne- de) liever de boeken der H. Schrift als Gods Woord selve eert.

Hier na toon ik, het geopenbaarde Woord Gods niet te zijn seker getal van boeken, maar een eenvoudige be-
vat-

V O O R R E D E N.

vattinge des Goddelijke verstands aan de Profeten geopenbaart; te weten, God met een oprecht gemoed te gehoorfamen, door pleginge van liefde en gerechtigheid. En dat toone ik, in de Schrift geleert te worden na de bevattinge en gevoelen der gener, aan wien de Profeten en Apostelen dit Woord Gods gewoon waren te verkondigen; 't geen sy daarom gedaan hebben, op dat het de menschen sonder enige tegenstreven en met een oprecht gemoed souden omhelsen. Daar na de grondstukken des geloofs getoont hebbende, besluit ik eindelijk, het voorwerp der geopenbaarde kennisse niets te zijn als gehoorzaamheid, en alsoo van de natuurlijke kennisse so ten opzicht van 't voorwerp, gronden en middelen gantsch onderscheiden te zijn, en niets met dese gemeens te hebben, en daarom een yder sijn heerschappie te behouden en gene malkander dienstbaar zijn.

Voorders om des menschen sin seer verscheiden is, en den ene op dese, een ander op andere gevoelen beter rust, en dat, 't geen dese tot Godsdienst, dat sulx een ander tot lachchen beweegt, daarom besluit ik met de vooren geseydene, dat een yder de vryheid sijns oordeels en de macht om de gronden des geloofs na sijn eygen verstand uit te leggen, vrygelaten moet worden, en 't geloove eens yders uit sijne werken geoordeelt, of die Godsalig dan Godloos zijn. So sullen derhalven alle met een oprecht en vry gemoed God kunnen dienen, en alleen de gerechtigheid en liefd sal by yder in waarde zijn.

Na dat ik met dese de vryheid, welke de Goddelijke geopenbaarde wet een yder toestaat, getoont heb, vare ik tot het andere deel des vraagstuks voort; te weten, dese selve vryheid behoudens de vrede des Gemeenebests en het recht der Hooge Machten te kunnen en te

moe-

V O O R R E D E N.

moeten toegelaten worden, en niet te kunnen benomen worden, sonder groot gevaar des vredes, en schade des Gemeene-bests; en om dit te bewijzen, beginne ik van een ygelijkx natuurlijk recht, 't welk, namelijk, sich so verre uitstrekt, hoe verre een yders begeerte en macht sich uitstrekt, en dat niemand volgens het recht der natuur na een anders verstand is gehouden te leven, maar een yder de beschermer sijner eigener vriheid is. Daar en boven toone ik, dat niemand in der daad van dit recht afftaat, als die de macht van sich te beschermen op een ander overdraacht, en den selven alsoo dit natuurlijk recht noodzakelijk te behouden en toe te komen, op wien een yder sijn recht om na sijn sin te leven, te gelijk met de macht van sich te beschermen, overdraagt; en hier uit toone ik, dat die gene, die de opper Heerschappie hebben, recht tot alles wat sy kunnen hebben, en alleen wrekers des rechts en der vriheid zijn. En dat de overige alle na derselver besluit moeten werken. Maar om dat niemand sich sodanig van de macht van sich te beschermen berooven kan, dat hy een mensch ophoude te zijn, hier uit besluit ik, dat niemand geheel van sijn natuurlijk recht kan berooft worden, maar dat de onderdanen sommige dingen als uit het recht der natuur voor haar behouden, welke haar niet kunnen benomen worden als met seer groot gevaar der regeeringe, en welke haar daarom of stilswijgende worden toegestaan, of sy self met die gene, die de Heerschappie hebben, verdragen.

Naar deser aanmerkinge ga ik tot het Gemeenc-best der Hebreën over, welke ik, om te betoonen, op wat wijze en door wiens besluit de Godsdienst heeft begonnen kracht te grijpen, te gelijk met noch andere wetens-
waar-

V O O R R E D E N.

waardige saaken, breed genoeg beschrijf. Hier na wijs ik aan, dat die gene, welke de Opperste Macht hebben, niet alleen beschermers des Borgerlijken, maar ook des heyligen rechts zijn. En sy alleen recht te hebben te oordeelen wat recht, wat onrecht, wat Godsalig of Godloos zy; en eindelijk besluit ik, dat sy dit recht wel behouden en veiliglijk de regeeringe bewaren konnen, indien maar een yder en te gevoelen, wat hy wil, en te seggen wat hy gevoelt toegelaten word.

Dit zijn Wijs-geerige Leser, welke ik U hier te ondersoeken geef, en welke ik vertrouwe niet onaangenaam noch onnut te sullen zijn, om de voortreffelijkheid en nuttigheid des inhouds, so des geheelen Werkx, als een yders Hooftdeels, welke ik meer soude by doen, maar ik wil niet, dese Voorreden een Boek te sullen zijn, besonderlijk, om dat ik geloove de voornaamste dingen den Wijs geerigen meer als bekend te zijn; den overigen is het nochtans niet, dat ik dese verhandelinge trachte aan te prijzen, want ik heb geen reden om te hoopen, op enige wijze haar daar mede te behagen; want ik ben seker, hoe vast die vooroordeelen in 't verstand geworteld zijn, welke 't gemoed onder gedaante van Godsdiens omhelst heeft; ik wete daar na ook, het even onmogelijk te zijn, het gemeen de bygeloof te benemen, en de vrees: Ik weete daar beneven de standvastigheid des gemeene volcx hardnekkigheid te zijn, en met geen reden getrokken, maar door geweld gekrukt te worden, om yts prijzen of te verachten. Het gemeene volk en alle die gene, die met haar deselve aantrekkelikheden hebben, en nodige ik niet aan, om dese dingen te leesen, ja ik wilde liever, dat sy dit Boek gantsch versuijmen, als het selve verkeerdelyk, gelijk sy

*** 2

alles

V O O R R E D E N.

alles gewoon zijn, uitleggen. Voorders dewijl vele geen leigheit noch fin mogelijk sullen hebben alles te doorlesen, so ben hier, gelijk ook in 't einde mijner verhandelinge, gedwongen te vermanen, my niets te schrijven, 't geen ik niet gaarne het onderzoek en oordeel mijns Vaderlands onderwerpe: waat indien sy yts van 't geen ik segge, sullen oordeelen met de Vaderlijke Wetten te strijden, of 't gemeene welvaren nadelig te zijn, dat wil ik ongesegt houden, weet dat ik een mensche ben, en heb kunnen dwalen, doch om niet te misfen, heb ik neerstelijk opgemerkt, en besonder, dat al wat ik schreef, met de Wetten des Vaderlands; de Godsaligheid en goede Seden gantschelijk soude overeenstemmen.

D E N

D E N

RECHTSINNIGE

THEOLOGANT.

I. HOOFDDEEL.

Van de Prophetie.

Prophetie of openbaringe, is een sekere kennis van enige saak van God aan de menschen geopenbaart. Die gene nu is een propheet die Gods openbaringe aan de menschen uitlegt ende verklaart, dewelke geen sekere kennis van de dingen, die God geopenbaart heeft, kunnen hebben, en dieshalven de geopenbaarde dingen, alleenlijk met een enkel geloof kunnen omhelsen. Want propheet word by de Hebreen genoemd *NABI*, dat is *tolk* en *verklaarder*; Maar in de schrift word dese naam, altijd voor Gods verklaarder, en uitlegger gebruikt, gelijk uit Exodus Cap. 7. vers 1. afgenomen word, daar God tot Moses secht, *Sie ik stel u [tot] Pharaos God. En Aharon uw broeder, sal uw propheet zijn.* Als of hy seide, dewijl Aharon, met die dingen, die gy spreken sult, aan Pharao te verklaren, de perfoon van propheet vertoont, so sult gy als Pharaos God zijn, of die Gods plaats bekleet.

Van de propheten sullen wy in 't volgende Hoofddeel handelen, maar hier van de prophetie, uit welkers gegeve bepaling volgt, dat de natuurlijke kennis prophetie genoemd mach worden. Want die dingen die wy door 't natuurlijk licht kennen, hangen van Gods kennis alleen af, en van Gods eeuwige besluiten,

[A]

Maar

Maar dewijl dese natuurlijke kennis aan alle menschen gemeen is, want sy hangt af van gronden, die aan alle menschen gemeen zijn, so word sy van 't gemeen volk, dat altijd naar 't gene hijgt, het welk selden gebeurt, en buiten zijn natuur is, en de natuurlijke gaven versmaad, niet so hoog geacht. En dieshalven als het van de prophetische kennis spreekt, wil het dese uit gestooten hebben; hoewel zy echter met gelijke recht, als de andere, hoedanig de selfde ook is, Goddelijk genoemd mach worden: vermits Gods natuur, (voor so veel wy daar aan deelachtich zijn, en Gods besluiten de selfde aan ons als voorstellen) niet van die kennis, die van alle Goddelijk genoemd word, verschilt; dan dat die sich buiten de palen van dese uitstrekt: en dat de wetten van de menschelijke natuur, in sich zelfs aangemerkt, de oorzaak daar af niet kunnen zijn; maar ten opzicht van de zekerheid die de natuurlijke kennis insluit; en van de bron daar uit zy vloeit (namelijk God) wijkt zy geensins, voor de prophetische kennis: Ten zy iemand misschien wil verstaan, of liever droomen, dat de propheten wel een menschelijk lichaam, maar geen menschelijke ziel gehad hebben; en dat dieshalven hun gevoeling en medewetung, van een geheel andere natuur hebben geweest, dan d' onsen zijn.

Maar hoewel de natuurlijke wetenschap Goddelijk is, soo mogen nochtans haar voortplanters geen propheten genoemd worden. Want de dingen die zy leeren, kunnen van andere menschen, met gelijke zekerheid, als zy, bevat en aangenoomen worden, en dit niet uit het geloof alleen.

Dewijl dan onsen geest, hier uit alleen, dat hy Gods natuur als een voorwerp in sich begrijpt, en aan de selve deelachtich is, macht heeft om enige kennis, of kundigheden die de natuur der dingen verklaren, en den swier des levens leren, te vormen; so kunnen wy met recht, de natuur van de geest, voor so veel zy sodanig bevat word, de eerste oorzaak van de openbaring stellen: Want Gods denkbeeld, (gelijk wy terstond aangewesen hebben) en de natuur voorspelten ons, alle de dingen, die wy klaarlijk, en onderscheidelijk verstaan; wel niet met woorden; maar op een voortreffelijker wijze, en die best met de natuur van de geest

geeft overeenkomt: gelijk ieder, die de zekerheid van 't verstand, by sich selfs heeft gesmaakt, sonder twijfel by sich selfs heeft beproeft.

Maar dewijl mijn oogmerk voornamelijk is, alleenlijk van die dingen te spreken, dewelke de schrift alleen aangaan; So sal 't genoeg zijn, dat ik dit weinige van 't natuurlijk licht gesproken heb. Dieshalven ik tot andere oorsaken en middelen, door de welke God, die dingen, die de palen van de natuurlijke kennis te boven gaan; en ook die hen niet te boven gaan; aan de menschen openbaart (want daar is niets, het welk belet, dat God die dingen selve, die wy door 't licht der natuur kennen, aan de menschen op andere wijzen souw mededelen) voort ga; op dat ik bredelijk daar af handel.

Maar al 't geen dat men daar af seggen kan, moet uit de schrift alleen gebaalt worden. Want wat können wy van de dingen seggen, die de palen van ons verstand te buiten gaan, dan dit, het welk ons uit de propheten selve, met de mond of by geschrift overgelevert word? En dewijl wy heden, by mijn weten, geen propheten hebben, so word aan ons niet overgelaten, dan de heilige boeken, die ons van de propheten nagelaten zijn, te onderzoeken. Doch op dese voerwaarde, dat wy van diergelijke dingen niets seggen, of aan de propheten iets toe eigenen sullen dat zy niet duidelijk opgesteld hebben.

Maar hier staat bysonderlijk aan te merken, dat de Joden noit gewach van de middel-oorsaken, of van de bisondere oorsaken, maken, noch sich daar meê bemoeien; maar uit Godvruchtigheids en Godsdiensts (of gelijk men gemeenlijk secht) uit aandachts halven altijd op God gaan:

Want indien zy (tot een voorbeeld) geld met de koophandel hebben gewonnen, so seggen zy, dat God het selve gegeven heeft: indien zy iets begeren, gelijk gebeurt, so seggen zy, dat God hun hart heeft geschikt: en indien zy ook iets denken, so seggen zy, dat dit God tot hen gesproken heeft. Dieshalven moet men niet al 't geen, het welk de schrift secht; dat God tot iemand gesproken heeft, voor prophetie en boven natuurlijke kennis houden: maar alleenlijk dit, het welk de schrift uitdrukke-

[A 2]

lijk

lijk secht; of het welk uit de omstandigheden van 't verhaal, volgt; dat het prophetie of openbaring heeft geweest.

Indien wy dan de heilige boeken doorloopen, so sullen wy sien, dat alle de dingen, die God aan de propheten geopenbaart heeft, aan hen geopenbaart zijn, of door woorden, of door beelden, of op dese beide wijsen, namelijk, door woorden, en beelden. Maar de woorden, en ook beelden hebben of waarachtig geweest, en buiten de verbeelding van de hoorende of siende propheet; of ingebeelde, namelijk om dat de verbeelding van de propheet, zelfs in 't waken sodanig geschikt wierd, dat hem klaarkijk scheen, dat hy woorden hoorde, of iets sach.

Want God heeft de wetten die hy wilde dat de Hebreën voorgeschreven souden worden, met de ware stem aan Moses geopenbaart, gelijk blijkt uit Exodus Cap. 25: -22. daar hy secht: *En daar sal ik voor u bereid zijn, ik sal met u spreken uit dat deel des deksels het welk tusschen de twee cherubinen is.* Het welk immer toond, dat God enige ware stem heeft gebruikt, dewijl Moses, t'elkens als hy wilde, God daar bereid vond, om met hem te spreken. En dese alleen, door de welke de wet te voorschijn wiert gebracht, heeft een ware stem geweest, gelijk ik terstond tonen sal.

Ik sou vermoeden dat de stem, daar meê God Samuël riep, waarachtig heeft geweest, om dat, 1 Sam. 3. in 't leste vers gesegt word, *En God is weer aan Samuël in Shilo verschenen, om dat God aan Samuël in Shilo door Gods woord geopenbaard is geweest;* Als of hy seide, Gods verschijning aan Samuël heeft niet anders geweest, dan dat God sich door 't woord aan hem geopenbaard heeft; of heeft niet anders geweest, dan dat Samuël God sprekende gehoord heeft. Doch dewijl wy gedwongen worden onderscheid tusschen Moses prophetie, en die van andere propheten te maken, so moet men noodzakelijk seggen, dat dese stem, van Samuël gehoord, inbeelding heeft geweest: het welk hier uit besloten kan worden, dat zy de stem van Heli vertoonde, die Samuël gewent was te horen, en dieshalven, so veel te vaardiglijk ingebeeld kan worden. Want hy driemaal van God geroepen zijnde, heeft vermoed, dat hy van Heli geroepen wierd. De stem die van Abimelech gehoord wierd, was een ingebeelde: Want,
Genesis

Genesis Cap. 20 vers 6. word gefegd, *Ende God feide tot hem in de droom. enz:* Om 't welk hy niet, terwijl hy wakker was, maar alleenlijk terwijl hy fleep, (gelijk men dan van natuur meest bequaamft is om de dingen die niet zijn, in te beelden) Gods wil, fch heeft konnen inbeelden.

De woorden der tien geboden zijn, volgens het gevoelen van enige Joden, niet van God gefproken, maar achten dat de Israëlitèn, alleenlijk een gedruis, genich woord voortbrengende, hebben gehoord, en dat zy gedurende dit gedruis, de wetten der tien geboden, met enkelen verftande, hebben begreepen. Het welke ik ook wel hebbe vermoed, om dat ik facht dat de woorden van de tien geboden, in Exodus befchreven, van de gene die in Deuternomium ftaan, verſcheiden zijn; uit het welk ſchijnt te volgen (dewijl God niet meer dan eenmaal heeft gefproken) dat de tien geboden, niet Gods woorden ſelve, maar alleenlijk de fin, en meening daar van hebben willen aanwijfen, te kennen geven. Doch, indien wy de ſchrift geen geweld willen aandoen, fo moet men volkomentlijk toeftaan, dat de Israëlitèn, een ware ſtem gehoord hebben. Want de ſchrift ſecht uitdrukkelijk, Deut. Cap. 5: 4. *Van aangeſicht tot aangeſicht heeft God met u gefproken, enz.* dat is gelijk twee menſchen hun bevattingen, door bemiddeling van hun beider lichamen, aan malkander bekent maken. Diefhalven ſchijnt meer met de ſchrift over een te komen, dat God waarlijk enige ſtem heeft gefchape, door de welke hy de wet der tien geboden geopenbaart heeft. Doch ſie in ons achſte Hooftdeel, de oorſaak, om de welke de woorden, en redenen van het ene, van de woorden en redenen van 't ander verſchillen. Maar op deſe wiſſe word dan ook alle ſwarigheid niet wech genomen. Want te ſtellen, dat een geſchape ding, op de ſelfde wiſſe, als de andere, van God afhange, Gods weſentheid, of weſentlijkheid met 'er daad, of met woorden, kan uitdrukken, of door zijn perſoon verklaren, ſchijnt niet weinig buiten reden te weſen. Namentlijk, met te ſeggen, in de eerſte perſoon; *Ik ben de Heere Uwe God, enz.* En hoewel als men met de mond ſecht, *Ik heb verſtaan*, niemant acht, dat de mond; maar alleenlijk de geest van de menſch, die dit

[A 3]

ſpreekt,

spreekt, verstaan heeft: dewijl echter de mond op de natuur van de mensch, dit seggende, toegepast word, en ook de geen tot de welke men dit segt, de natuur van 't verstand had bevat, so verstaat hy lichtelijk, door de vergelijking van sich selfs, de sin van de sprekende mensch. Maar ik sie niet hoe 't verzoek der gener, die te vooren niets van God kenden, behalven de naam, en die hem begeerden aan te spreken, op dat zy van zijn wesent-lijkheid verlekert souden worden, voldaan mach zijn, door een scheffel (dat niet meer aan God past, dan de andere geschapene dingen, en niet aan Gods natuur behoort) het welk seggen sou *Ik ben God*. Ik bid u, wat dan? so God Moses lippen (maar waar toe van Moses) ja enig heeft gewrongen en geparft had, tot het selfde uit te spreken en te seggen, *Ik ben God*, souden zy daar uit Gods wesentlijkheid verstaan? Wijders, de schrift schijnt volkommentlijk te kennen te geven dat God selfs, (die tot dien einde uit de Hemel boven de Berg Sinaï afgedaalt was) heeft gesproken, en dat de Joden hem niet alleenlijk hebben hooren spreken, maar dat de voornaamste hem ook gesien hebben (hesie Exodus Cap. 24.) De wet selve aan Moses geopenbaart, daar men niets mocht by voegen noch af nemen, en die als een recht van 't vaderland ingesteld wierd, beveeld ook noit; dat wy sullen geloven dat God onlichamelijk is; noch ook, dat hy geen beeld of gestalte heeft; maar alleenlijk dat hy God is; zy beveelt datmen aan hem sal geloven; hem alleen aanbidden; dat zy zijn dienst niet souden verlaten; hem geen beeld toepassen; noch enig voor hem maken. Want dewijl zy Gods beeld niet hadden gesien, so konden zy geen maken het welk God sou vertonen, maar noodzakelijk een ander geschapen ding dat zy gesien hadden; en dieshalven als zy God door dat beeld souden aanbidden, so souden zy niet op God denken, maar op dat ding het welk door dit beeld vertoon word, en dus souden zy Gods eer, en zijn dienst, aan dat ding toe-eigenen. Ja de schrift, wijst klaarlijk aan, dat God gestalte heeft, en dat Moses, toen hy God hoorde spreken, na dese gestalte gesien heeft, doch niet anders heeft mogen aanschouwen, dan van achteren. Ik twijfel dieshalven geensins hier aan, of in dese sake schuilt enige verborgentheid: van 't welk wy hier na,
breder

breder sullen spreken. Ik sal hier voort varen met de plaatsen van de schrift te tonen, die de middelen aanwysen, door de welke God zijne besluiten aan de menschen geopenbaart heeft.

Datter openbaring, alleen door beelden, geschied is, blijkt uit het eerste boek der Chroniken Cap. 21. daar God door een engel, één swaard met de hand vattende, zijn gramschap aan David getoond heeft. En dus ook aan Bileam. En hoewel Maimonides, en andere willen, dat dese historien, gelijk ook al de andere, die van de verschijning van een engel spreken, gelijk die van Manoa, Abraham, als hy zijn soon meende te offeren; en meer andere; dat dit in de droom geschied is; en niet, dat iemand met open ogen een engel heeft kunnen sien: So beuselen zy waarlijk, dewijl zy nergens anders meê besig zijn, als met Aristotelische beuselingen, en met hun eige verdichtfelen, de schrift af te passen; het welk, gelijk my dunkt, het belachelijkste is, datter wesen kan.

God heeft aan Joseph zijn toekomende heerschappy door beelden geopenbaart, niet die inderdaad waren, maar alleenlijk van de inbeelding des propheetes af hangen.

Door beelden en woorden heeft God aan Josua geopenbaart dat hy voor hun sou strijden; namelijk, door een engel met een swaard, als een veld-overste van 't heir aan hem te tonen, het welk hy ook met woorden, aan hem geopenbaard, en Josua uit den engel gehoord had.

Aan Esaias wierd ook, gelijk in 't seste Capittel verhaald word, door tekenen vertoond; dat Gods voorforge, het volk verliet; namelijk, met de driemaal Heilige God in zijn hoogste troon, en de Israëlieten met de vuilnis der sonden besmet, en als in drek gedompeld, en ditshalven seer verre van God vervreemd, in te beelden. Door welke dingen, hy den tegenwoordigen alderellendigsten staat des volks heeft verstaan: Maar de toekomende elenden zijn hen door woorden, als van God voort gebracht, geopenbaart geworden. En tot sulc een voorbeeld, sou ik uit de heilige schrift, veel voorbeelden kunnen by een brengen, indien ik niet meende, dat die dingen, aan alle genoegsaam bekend waren.

Maar

Maar dit alles, word klaarlijker, uit Moses vierde Boek Cap. 12: 6, 8. bevestigt, daar dus staat; *Indien iemand van u Gods propheet sal zijn, so sal ik in een gesichte aan hem openbaar worden* (dat is door beelden en sinvertoningen; want van Moses prophetie, secht hy dat het een gesicht is, sonder sinvertoningen.) *in dromen spreek ik tot hen*, (dat is, niet met dadelijke woorden en ware stem) *Maar dus* (word ik) *aan Moses niet* (openbaar) *van mond tot mond, spreke ik tot hem, en door aansien, maar niet door gelijkenisse, en hy aanschouwt Gods beeld*, dat is, hy spreekt met my, terwijl hy my aanschouwt als sijn genoot, en niet verbaast en verschrikt, gelijk in Exodus Cap. 33: 17. staat. Dieshalven, is hier aan niet te twijffelen, dat de andere propheten, niet de ware stem gehoord hebben, het welk noch meer bevestigt word, uit Moses vijfde boek Cap. 34: 10. daar gesecht word: *En daar is nooit* (eigenlijk opgestaan) *een propheet gelijk Moses, den welken God, van aangesicht gekend had*; Het welk immer te verstaan is, door de stem alleen; want Moses had nooit Gods aangesichte gezien; Exodus Cap. 33.

Behalven dese middelen vind ik in de heilige schrift geen andere, door de welke God sich aan de menschen geopenbaart heeft, en dieshalven, heeft men, gelijk wy hier voor getoond hebben, geen andere te verdichten, noch aan te nemen. En hoewel wy klaarlijk verstaan, dat God sich onmiddelijk, aan de menschen kan gemeen maken; want hy maakt sijn wesentheid aan onse geest gemeen, sonder enige lichamelijke middelen te gebruiken; nochtans, op dat enich mensche met de geest alleen, enige dingen souw bevatten, die niet in de eerste gronden van onse kennis zijn begrepen, en niet daar van afgeleid kunnen worden, so moet noodzakelijk sijn Geest voortreffelijk zijn, en de menschelijke geest verre te boven gaan. Ik geloof dieshalven, datter niemand anders tot so groot een volmaaktheid, boven anderen is geraakt, behalven Christus, aan de welke Gods besluiten, die de menschen ter saligheid geleiden, sonder woorden of gesichten, maar onmiddelijk geopenbaart zijn: In dier voegen, dat God, door Christus Geest, sich self aan de Apostelen heeft geopenbaart, gelijk eertijds aan Moses, door middel van een stem

stem des lichts. En daarom mach Christus stem, gelijk die, welke van Moses gehoord wierd, Gods stem genoemd worden. In desen sin mogen wy ook seggen, dat Gods wijsheid, dat is, de wijsheid die boven de menschelijke is, de menschelijke natuur in Christus aangenomen heeft. En dat Christus de wech der saligheid heeft geweest.

Maar is noodzakelijk te vermanen; dat ik van die dingen, welke enige kerken, van Christus stellen, gantschelijk niet spreek, noch die ontken; Want ik beken gaarne, dat ik de selfde niet begrijp. Ik raam de dingen die ik nu gesecht heb uit de schrift selve. Want ik heb nergens gelesen, dat God aan Christus is verschenen, of tot hem heeft gesproken, maar wel dat God, door Christus aan de apostelen geopenbaart is geweest, en dat hy den wech der saligheid is, en eindelijk, dat de oude wet door een engel, niet onmiddelijk van God overgelevert geweest is enz: Dieshalven indien Moses met God, van aangesicht tot aangesicht, gelijk een mensch gemeenlijk met zijn genoot (dat is, door bemiddeling van twee lichamen) sprak, so heeft Christus waarlijk, van geest tot geest met God gemeenschap gehad.

Wy seggen dieshalven, dat, behalven Christus, niemand Gods openbaring heeft ontfangen, dan door behulp van de inbeelding; te weten door behulp van woorden of beelden; en dat dieshalven, om te propheteeren, geen volmaakter geest nodig is, maar een levendiger en kragtiger inbeelding, gelijk ik in't volgende Hooft-deel klaarlijk toonen sal.

Hier staat nu te onderzoeken, wat de heilige schrift verstaat by de Geest Gods, de propheten ingestort; of dat de propheten uit Gods Geest spraken. Om dit op te speuren, staat vooreerst te onderzoeken, wat het Hebreusch woord *ruagh* betekent, het welk gemeenlijk Geest vertaalt word.

Het woord *ruagh*, betekent in zijn ware sin, *wind*, gelijk bekend is, maar word seer dikwils gebruikt, om meer andere dingen te betekenen, die echter hier van afgeleid worden. Want voor eerst word het genomen om *adem* te betekenen, gelijk Psalm 135: 17. Ook is'er geen geest in hun mond. Ten tweden, *ziel*, of *ademing*, gelijk 1 Samuël Cap. 30: 12. En sijn geest is weer in hem

[B]

ge-

gekeert, dat is, dat hy geademt heeft. Om dese oorzaak word het ten Derden, voor *moed*, en *krachten* genomen, gelijk in Josuas boek Cap. 2: 11. En daar na was geen geest meer in enig man, gelijk ook Ezechiël Cap. 2: 2. En in my kwam de geest (of kracht) die my, op mijn voeten dede staan. En dieshalven ook ten Vierden, voor *kracht*, en *bekwaamheid*, gelijk Job Cap. 32: 8. Sekerlyk zy is de geest die in de mensch is, dat is, de wetenschap, moet niet bestipelyk by de oude lui gesecht worden; want ik bevid nu, dat zy van de bysondere kracht, en bevattelykheid der mensch afhangt. Gelijk ook in Moses vierde boek Cap. 27: 18. Een man in de welke de geest is. Wijders word het ten Vyfden voor *meining des gemoeds* genomen, gelijk in Moses vierde boek Cap. 14: 24. Om dat hy een ander geest heeft gehad. Dat is, een ander *meining*, of een ander *sin*; desgelijks in Salomons spreuken Cap. 1: 23. Ik sal aan te mijn geest, (dat is, mijn *meining*) uitspreken. En in desen sin word het gebruikt om de *wil* of het *besluit*, de *lust*, en *driest des gemoeds*, te kennen te geven; Gelijk in Ezechiël Cap. 1: 12. Sy gingen verwaarts de geest (of wil) van te gaan was. Desgelijks in Esaias Cap. 30: 1. En om een uitstorting te storten, en niet uit mijn geest, en Cap. 29: 10. Want God heeft over hen ingestort een geest (dat is, een *lust* en *begeerte*) van te slapen. Daar beneffens in 't boek der Rigteren Cap. 8: 3. Toen wierd hun geest (of *heftigheid*) versacht. Gelijk ook in Salomons spreuken Cap. 16: 33. Die over sijn geest (dat is *lust* en *begeerlykheid*) heerscht, is beter, dan die ene stad inneemt. Wijders Cap. 25: 27. Een man die sijn geest niet bedwingt. En Esaias Cap. 33: 11. Uw geest is vuur, het welk u verteert. Voorts dit woord *ruagh*, voor te veel het *gemoed* betekent, is dienstig om alle *togten des gemoeds*, (en ook de *gaven van 't gemoed*,) uit te drukken: gelijk *hoge geest*, om *verwaortheid*; *neergeslagen geest*, om *oortmoedigheid*; *kwade geest*, om *haat*, en *swarmoedigheid*; *goede geest*, om *mildadigheid* aan te wysen: Wijders de geest van *iversucht*, de geest (of *lust*) tot *boererye*: de geest der *wijsheid*; des *raads*; der *sterkte*; dat is (want de Hebreëen gebruiken meer de *selfstandige*, dan de *byvoeglike* namen) een *wijs*, *voorsichtig*, *sterk gemoed*; of de *deugt van wijsheid*, *raad*, en *sterkheid*. Geest der *goedgunstigheid* enz. Het betekend ten Sesden de geest of *ziel selfs*,
ge-

gelijk in 't boek de prediker genoemd Cap. 3 : 9. *Zy hebben alle een selfde geest, of ziel, en de geest keert weder tot God.* Eindelijk, ende ten Sevenden, berekend het de vier gewesten des werelts, (uit oorzaak van de winden, die daar blāsen) en ook de sijden van ieder ding die na de selve gewesten gekeerd zijn. Biese Ezechiel Cap. 37 : 9. en Cap. 42 : 16, 17, 18, 19. enz.

Nu staat aan te merken, dat enig ding aan God toegepast, en Godes gesecht word. Voor eerst, om dat het tot Gods Natuur behoord, en als een deel van God is, gelijk dan als gesecht word, *Gods macht, Gods oog.* Ten tweeden, om dat het in Gods macht is, en naar Gods wenk, en believen werkt. In deser voegen worden in de heilige schrift, de Hemelen, *Gods Hemelen*, genoemd, om dat zy *Gods wagenen, en woning* zijn. Dus word Assyrien *Gods geset*, en Nebucadnozer, *Gods knecht* genoemd enz. Ten derden, om dat het aan God gewijd en opgedragen is, gelijk *Gods Tempel, Gods Nazareen, Gods Brood* enz. Ten vierden, om dat het door de propheten overgeleverd, en niet door 't natuurlijk licht, geopenbaard is; daarom word Moles wet *Gods Wet* genoemd. Ten vijfdē, om een saak in de hoogste trap uit te drukken, gelijk *Gods Bergen*, dat is, seer hoge bergen; *Gods Slaap*, dat is, een seer diepe slaap, en in desen sin, moet Amos Cap. 4 : 11. uit gelecht worden, daar God selfs, dus spreekt, *Ik heb u omgekeerd, gelijk Gods omkeering (omgekeerd heeft) Sodomā en Gommorra*: dat is, gelijk die gedenkwaardige omkeringe: Want dewijl God self spreekt, so kan het eigenlijk, niet anders verklaard worden. Salomons natuurlijke wetenschap, word ook Gods wetenschap, dat is, Goddelijk, of boven gemeen, genoemd. In de Psalmen, worden de Cederen, mede *Gods Cederen*, geheten, om hun boven gewone grootheid uit te drukken. En in Samuēis eerste boek Cap. 11 : 17. word gesegd, *En Gods vrees viel op 't volk*, om een seer grote vrees te kennen te geven. En in desen sin, waren de Joden gewend, alle de dingen die hun beratting te boven gingen, en daar af, zy toen de natuurlijke oorzaak niet wisten, op God toe te passen; Dieshalven wierd het onweēt *Gods Gedruis*, en de Donder en Blixem, *Gods Pijlen*, genoemd, want zy hielden, dat God de winden, in de hōlen, die zy Gods Schaalkisten noemden,

[B 2]

den, befloten hielden; in welk gevoelen, zy hier in van de Heidenen verschilden, dat zy niet geloofden, dat *Aolus*, maar God, de bestierder daar van was. Om dese oorzaak worden de wonderdaaden ook *Gods Werken*, dat is, werken, daar over men verbaasd staat, genoemd. Want seker alle natuurlijken, en zijn, en werken alleenlijk door Goddelijke macht. In desen sin dan, noemde den Plalmist, de wonderdaden van *Ægypten Gods Machten*, om dat zy aan de Hebreen, die niet sodanig verwachtten, de wech ter behoudenis in de uiterste gevaarlijkheden, openden, en zy dieshalven, meest daar over verwonderd waren.

Dewil dan de ongewone werken der Natuur, *Gods Werken*, en de bomen van ongewone hoogte, *Gods Bomen*, worden genoemd, so is het geensins te verwonderen, dat in 't boek der scheppinge, seer sterke mannen, en van grote gestalte, hoewel Goddelose rovers, en hoere jagers, *Gods Sonen* genoemd worden. Dieshalven, waren de oude gewend, al't geen, daar in iemand d'anderen overtrof, volkomentlik aan God toe te passen; dit was niet alleenlijk een gewoonte by de Joden, maar ook by de Heidenen: Want Pharao, de uitlegginge van zijn droom gehoord hebbende, seide, dat de geest der Goden in Joseph was: en Nabucadnoser seide ook tot Daniël, dat hy de geest der heilige Goden had. Ja by de Latijnen is ook niets gemeender; want zy seggen, dat de dingen die konstelijk zijn gemaakt, door een Goddelijke hand gemaakt zijn, en indien iemand, dit in de Hebreusche taal wilde oversetten, so sou hy moeten seggen, *door Gods hand gemaakt*, gelijk de gene die kennis van de Hebreusche spraak hebben, bekent is.

Hier door dan kunnen de plaatsfen der schrift, in de welke van Gods Geest gewag word gemaakt, lichtelijk verstaan, en uit gelegd worden; Namelijk *Gods Geest*, en *Febavaas Geest*; beteekent in enige plaatsfen niet anders, dan een seer geweldige, drooge, en schadelijke wind, gelijk in Esaias Cap. 40: 7. *De wind des Heeren blies daar in*, dat is, een seer droge, en schadelijke wind. Ende in 't boek der scheppinge Cap. 1: 2. *En Gods wind* (of een seer sterke wind) *wierd op 't water bewogen*. Daar na beteekent het een groot gemoed; want Gideon, en Samsons gemoederen, worden

in

in de heilige schrift, Gods Geest genoemd, dat is, een seer stout; en onversaagt gemoed, en dat tot alles bereid is. Dus word ook alle deucht of kracht, boven 't gemeen verheven, Gods Geest of Kracht genoemd. Gelijk in Moles tweede boek Cap. 31: 3. *En ik sal hem (te weten Besaleël) met Gods Geest vervullen*, dat is, gelijk de propheet, volgens een seer gewoon gebruik in de heilige schrift, dit selfde daar na, met bysonderlijk uit te leggen, verklaart, de deucht der wijsheid, des raads, der sterkte enz. In deser voegen, wierd Sauls swaarmoedigheid ook Gods kwaade Geest, dat is, een seer grote, en diepe swaarmoedigheid genoemd; Want Sauls knechten, die sijn swaarmoedigheid, Gods swaarmoedigheid noemden, rieden hem dat hy enig sang-kunstenaar tot hen sou roepen, die met zijn snaren-spel hen verheugen sou; het welk toond, dat zy by Gods swaarmoedigheid, een natuurlijke swaarmoedigheid hebben gemeent. Wijders word by Gods Geest, de geest van de mensch verstaan, gelijk in Job Cap. 27: 3. *En Gods geest in mijn neus*, daar in hy op 't geen siet het welk in 't boek der scheppinge staat, namelijk dat God een ziel des levens in den neus van den mensch blies. In deser voegen secht Ezechiel aan de doden propheteerende Cap. 37: 14. *En ik sal mijn Geest aan u geven, en gy sult leven*; dat is, ik sal u weer levendig maken. En in desen sin word in Job Cap. 34: 14. gesecht: *Indien hy (namelijk God) wilde, hy sou zijn Geest (dat is, het verstand, het welk hy aan ons gegeven heef) en zijn ziel weer tot sich vergaderen*. Dus moet ook de plaats, die in 't boek der scheppinge (Cap. 6: 3.) staat, verstaan worden: *Mijn Geest sal noit in de mensch redeneren (of besluiten) om dat hy vleesch is*: dat is, de mensch sal voortaan na de besluiten van 't vleesch werken, en niet naar die van de geest, dewelke ik aan hem gegeven heb, op dat hy onderscheid in 't goede maken sou. Gelijk ook in Psalm 51: 12, 13. *God schep my een rein hart, en vernieu in my een geschikte (of beladigde) Geest, dat is, lust of begeerte, verwerp my niet van u aangesicht, en neem de Geest uwer heiligheid niet uit my*. Om dat men geloofde, dat de sonden uit het vleesch alleen te voorschijn kwamen, en dat de geest niets aan ried, dan 't geen goed is, so roept hy tegen de lust en begeerlijkheid van 't vleesch God om bystand aan, en bid al-

[B 3]

leen.

leenlijk dat de geest, die de heilige God aan hem gegeven heeft, van God bewaard en behoed mach worden. Nu, dewijl de schrift gewend is God gelijk een mensch af te schilderen, en aan God, geest, ziel, en driften des gemoeds, gelijk ook lichaam, en adem toe te eigenen, uit oorzaak van de swakheid van 't gemeene volk, so word ook Gods Geest dikwils in de heilige schrift voor ziel gebruikt, te weten, voor gemoed, genegenheid, kracht, en de adem van Gods mond. Dus secht Elaias Cap. 40: 13. *Wie heeft Gods Geest (of ziel) bestierd?* dat is, wie heeft Gods verstand bepaald tot iets te willen? en Cap. 63: 10. *En zy hebben de Geest sijner heilichheid, met bitterheid, en droefheid aangedaan.* En hier uit spruit het, dat hy gemeenlijk voor Moses Wet gebruikt word, om dat zy als Gods verstand, en mening verklaard. Gelijk Elaias in 't selfde Cap. vers 11. *Waar is (thy) die de Geest sijner heilichheid, in 't midden van hen stelde?* namelijk, Moses Wet, gelijk klaarlijk uit het heel vervolg van de reden verstaan word; desgelijks Nehemias Cap. 2: 20. *En gy hebt u goede Geest aan hen gegeven, op dat gy hen verstandig soud maken,* want hy spreekt van de tijd des Wets, en heeft sijn opzicht op 't geen het welk in Moses vijfde boek Cap. 4: 6. staat, daar Moses secht: *Want zy (namelijk de Wet) is u wetenschap en wijsheid enz.* dus ook in Psalm 143: 10. *U goede Geest zal my, na een effen land geleiden;* dat is, u Geest aan ons geopenbaard, sal my op de rechte wech leiden. Gods Geest, gelijk wy gesecht hebben, berekent mede Gods Adem, die ook oneigentlijk, gelijk het verstand, gemoed, en lichaam, in de schrift aan God toe geeigent word, gelijk in de Psalm 33: 6. daar beneffens Gods kracht, macht, of vermogen, gelijk in Job 33: 4. Gods Geest heeft my gemaakt, dat is, Gods kracht, of vermogen, of indien gy 't liever dus wild, Gods, Gods besluit enz. want de Psalmist op een poëtische wijze sprekende, secht ook, *door Gods bevel zijn de Hemelen gemaakt, en door de Geest (of geblaas) van zijn mond,* (dat is, door zijn besluit, als door een geblaas uitgesproken) *hun geheel beir.* Desgelijks in Psal. 139: 7. *Waar sal ik gaan (om te zijn) buiten u Geest, of waar zal ik vlieden (om te zijn) buiten u aanschouwing,* dat is, (gelijk uit het geen blijkt, daar mede de Psalmist selfs voort gaat, dit uit te breiden) *waar kan ik gaan dat ik buiten u mach*

u macht en tegenwoordigheid sou zijn? Eindelijk Gods Geest, word in de heilige schrift gebruikt, om de genegentheden van Gods gemoed uit te drukken, namentlijk Gods Weldadigheid, en Barmhertigheid, gelijk Micha Cap. 2: 1. *Of is Gods Geest verkort?* (dat is, Gods Barmhertigheid) *zijn dit niet zijn* (te weten, averechte) *werken?* Desgelijks Zacharias Cap. 4: 6. *Niet door heerkraft, noch geweld, maar door mijn Geest alleen*, dat is, door mijn enige Barmhertigheid. En volgens desen sin, moet ook gelijk ik acht, het twalfde vers van 't sevende Capittel des selfden propheeters, verstaan worden, namelijk: *En zy stelden hun hart vast, dat zy de Wet en geboden, die God, door de eerste propheeten uit zijn Geest* (dat is, uit zijn barmhertigheid) *gesonden heeft, niet souden gehoorsamen.* In dese sin, secht ook Hagzeus Cap. 2: 5. *Mijn Geest* (of mijn genade) *blijft onder u, wil niet vresen.* Maar 't geen het welk Esaias Cap. 48: 16. *Secht. Maar nu God de Heere heeft my gesonden en zijn Geest,* kan wel voor Gods gemoed, of voor sijn wil in de Wet geopenbaart, verstaan worden; want hy secht, *van 't begin* (dat is, toen ik eerst tot u kwam, op dat ik Gods gramschap en sijn vonnis tegens u uit gesproken, aan u verkondigen sou) *heb ik niet in 't verborgen gesproken, van de tijd af, daar in het* (uitgesproken) *wierd, heb ik 'er by geweest.* (gelijk hy self in 't sevende Capittel getuigd heeft:) *Maar nu ben ik een blijde bode, en door Gods barmhertigheid gesonden, op dat ik u herstelling sou verkondigen:* het kan ook gelijk ik gesecht heb, voor Gods Wil, in de Wet geopenbaard, verstaan worden. Dat is, dat hy nu ook naar 't bevel des Wets, namentlijk, in 't priester boek Cap. 19: 17. *Komt, om hen te vermanen.* Daarom hy, hen op de selfde voorwaarden, en op de selfde wijze, als Moses gewent was vermaant; en eindelijk, dat hy gelijk Moses ook gedaan heeft, ophoud, met hun herstelling te verkondigen. Doch de eerste verklaring, schijnt my, gevoeglijker te zijn.

Uit dit alles (om eindelijk tot het geen daar ons oogmerk na strekt, weder te keeren:) blijken dese spreekwijzen van de schrift feer klaar, namelijk, *dat de geest van de propheeten, Gods geest heeft geweest, dat God zijn Geest den menschen ingestort heeft, dat de menschen met Gods geest, en met de Heilige Geest vervuld zijn enz.* Want

zy

zy betekenen niet anders dan dat de propheten, een bysondere deucht en kracht, die boven 't gemeen verheven was, hadden, en dat zy de Godvruchtigheid, met een uitstekende standvastigheid des gemoeds eerden: voorts dat zy Gods verstand of mening begrepen; want wy hebben getoond, dat Geest in de Hebreusche taal, so wel 't verstand, als de mening van 't verstand betekend, en dat om dese oorzaak de Wet selfs, om dat zy Gods wil en mening verklaarden, *Gods Geest* of *Verstand* genoemd word: om welke reden, de inbeelding der propheten, voor so veel, daar door, Gods besluiten geopenbaart worden, met gelijke recht, ook *Gods verstand*, *wil*, en *mening*, genoemd mocht worden, en op gelijke wijze, mach men seggen, dat de propheten, Gods Geest hebben gehad. En alhoewel, Gods wil, en sijn ewige spreuken, in ons gemoed in geschreven zijn, en wy by gevolg ook Gods wil (om met de schrift te spreken) begripen, so word zy echter, om dat de Natuurlijke kennis aan alle gemeen is, so hoog, gelijk wy, alreê gesegt hebben, van de menschen niet geacht: en bysonderlijk van de Hebreen, de welke roemden, dat zy alle andere te boven gingen. Ja die gewend waren alle, en by gevolg, de wetenschap die aan alle gemeen is, te verachten. Eindelijk van de propheten werd gesecht, *dat zy Gods Geest hadden*, om dat de menschen onkundig in de oorsaken van de prophetische kennis waren, en sich daar over verwondert betoonden, en dieshalven gewent waren, de selfde, gelijk d' andere vremdigheden aan God toe te passen, en Gods kennis te noemen.

Wy mogen dan sonder enige schroom en bekommernis vast stellen, dat de propheten, niet dan door de behulp van de verbeelding, Gods openbaringen hebben begrepen, dat is, door middel van woorden of beelding waren. Want dewijl wy geen andere middelen, behalven dese, in de schrift vinden, so is het ons ook niet geoorloft andere te verdichten, gelijk wy alrede getoond hebben. Doch ik beken, dat ik niet weet, naar welke wetten der natuur dit geschied is. Ik sou wel gelijk andere, kunnen seggen, dat dit door Gods macht en vermogen is geschied; doch her sou schijnen, dat ik beufelde. Want het sou even so veel zijn of ik de vorm van enig bysonder ding, door enig overklimmende

merk.

merkteken wilde verklaren, want alle dingen zijn door Gods macht gemaakt: Ja dewijl 'er geen andere macht der Natuur is, dan Gods macht selve, so is het seker, dat wy voor so veel, Gods macht niet verstaan, als wy in de Natuurlijke oorsaken onkundig zijn; en dieshalven neemt men dwaselijk zijn toevlucht tot de selfde macht van God, als wy in de natuurlijke oorsaken van enig ding, dat is, Gods macht selve, onkundig zijn. Doch aan ons is niet nodig, de oorzaak van de prophetische kennis te weten: want wy (gelijk ik alteê vermaand hebbe) pogen hier alleenlijk de leerstukken en bewijfen der schrift na te speuren, om daar uit, gelijk uit het geen, dat van de Natuur bekend word gegeven, het onse te besluiten; Maar wy bemoejen ons niet met de oorsaken van de leerstukken, en bewijfen.

Dewijl dan de propheten, door behulp der verbeelding Gods openbaring hebben begrepen, so is hier aan niet te twijffelen, dat zy veel dingen buiten de palen van 't verstand hebben kunnen bevatten; Want uit de woorden, en beelden, kunnen veel meer denkbelden te samen geset worden, dat uit die beginselen, en kundigheden alleen, op de welke onse gehele natuurlijke kennis gebouwt is.

Wijders blijkt, waarom de propheten, by na alles by vergelijking, en als raadsels hebben bevat en geleert, en alle geestelijke dingen, op een lichamelijke wijze uitgedrukt: Want dit alles komt beter met de natuur van de verbeelding over een. Wy sullen ons nu ook niet verwonderen, waarom de schrift, of de propheten so oneigentlijk en duisterlijk van Gods Geest spreken, gelijk in Moses vierde boek Cap. 11; 17. en in 't eerste boek der Koningen, Cap. 22: 2. enz. Gelijk ook niet dat Micheas God sittende, Daniël hem als een oud man met witte klederen aangedaan, Ezechiël als vuur, en de gene die by Christus waren, de heilige Geest als een duive afdalende, d' Apostelen als vurige tongen, en Paulus eindelijk, toen hy eerst bekeert wierd, een groot licht, gesien hebben. Want alle dese dingen, komen gantschelijk, met de gemene verbeeldingen van God, en van de Geesten over een. Eindelijk dewijl de verbeelding onseker, en onbestendig is, so bleef de prophetie den propheten niet lang by, zy viel ook niet

[C]

dik.

dikwijls voor, maar seer selden, namelijk in seer weinig menschen, en in hen noch seer selden. Dewijl dit dusdanig is, so zijn wy nu genoodsaakt te onderzoeken, waar uit den propheten de sekerheid van die dingen kon voort komen, de welke zy alleenlijk, door verbeelding, en niet uit sekere beginselen des gemoeds, begrepen. Maar al 't geen, dat men hier af seggen kan, moet uit de schrift gehaalt worden, dewijl wy (gelijk alrede gesegt is) geen ware wetenschap, van dese saak hebben, noch de selve door haar eerste oorsaken kunnen verklaren. Doch wat de schrift van de sekerheid der propheten leert en aanwijst, sal ik uit volgende Hoofddeel tonen, daar ik voorgenomen heb van de propheten te handelen.

II. HOOFDDEEL.

Van de Propheten.

Uit het voorgaande Hoofddeel, (gelijk wy alreë aangewesen hebben,) volgt, dat de propheten, niet mer een volmaakter geest begaafd zijn geweest, maar wel met het vermogen van levendiger in te beelden, het welk de verhandelingen der schrift ook overvloediglijk te kennen geven. Want van Salomon blijkt, dat hy wel in wijsheid, maar niet in de prophetische gave de anderen overtroffen heeft. Dese seer wijse ende voorsichtige mannen, Haman, Darda, en Kalchon, hebben ook geen propheten geweest, en in tegendeel boersche menschen en buiten alle geleerdheid, ja enige wijfjes gelijk Hager, Abrahams dienstmeid hebben mer de prophetische gave, begaafd geweest, het welk ook met de ervarentheid en reden over een komt: want de gene die 't machtigt van inbeelding zijn, hebben minder bekwaamheid, om de saken suiwerlijk te verstaan: en in tegendeel, de gene die 't machtigt van verstand zijn, en dat meest oeffenen, hebben een besadigder macht van in te beelden, en konnen het selfde
meer

meer onder hun macht, en als in toom houden, op dat het niet met het verstand sou verward worden. De gene dan, die wijsheid ende kennis der natuurlijke en geestelijke dingen, uit de boeken der propheten pogen op te speuren, dwalen ganschelijk van de wech af: het welk ik, om dat de tijd, de Philosophia, of Wijsbegeerte, en eindelijk de saak selve het vereischt, voorgenomen heb, hier breedelijk te tonen, sonder my veel met het gene te bekreunen het welk het Waangeloof daar tegen spreekt, die niemand meer haat, als de gene dewelke de ware wetenschap, en 't ware leven oeffenen, en, ô Jammer! de saak is alreë so verre gekomen, dat de gene, die opentlijk belijden, dat zy Gods denkbeeld niet hebben, en God niet kennen, dan door de geschape dingen (van de welke zy de oorsaken niet weten) sich niet schamen, de Philosophen, of Wijsbegerigen, van Godverloching te beschuldigen.

Om dan de saak in ordening af te leiden, sal ik tonen dat de prophetien verscheiden zijn geweest, niet alleenlijk ten opsicht van de inbeelding, en temperings des lichaams van ieder propheet, maar ook ten opsigt der gevoelens, van de welke zy ingedronken waren, en dat derhalven de prophetie, de propheten, noit geleerder heeft gemaakt; gelijk ik terstond brederlijker sal verklaren, maar eerst staat my hier van de sekerheid der propheten te handelen, so om dat het den inhoud van dit Hoofstedeel betreft, als ook, om dat het enigfins tot het gene het welk wy pogen te betogen, dienstig is.

Dewijl d' enkele inbeelding uit haar natuur geen sekerheid insluit, gelijk alle klare en onderscheide denkbeelden, maar noodzakelijk iets, namelijk de redeneering by de inbeelding moet komen, om van de dingen, die wy inbeelden seker te kunnen zijn, so volgt hier uit, dat de prophetie, door sich geen sekerheid kan insluiten, om dat zy (gelijk wy alreë getoont hebben) van de inbeelding alleen bestaat; en dieshalven waren de propheten niet seker van Gods openbaring door de openbaring selve, maar door enig teken, gelijk uit Abraham blijkt (bese het boek der schepping Cap. 15: 8.) die Gods belofstennis gehoord hebbende, een teken verfocht; hy geloofde wel aan God, en verfocht geen teken om aan God te geloven, maar op dat hy weten sou, dat dit

[C 2]

van

van God aan hem belooft wierd. Dit selfde blijkt noch klaarlijker uit Gideon, want dus spreekt hy tot God: *En doet aan my een teken, (op dat ik weet) dat gy met my spreekt.* Biesie het boek der Richteren, Cap. 6: 17. God segt ook tot Mozes, *En dit (zy) aan u een teken, dat ik u gefonden heb.* Ezechias die al lang wift, dat Elaias een propheet was, eifchte een teken van de prophetie, die fijn gefondheid voorfeide. Dit roond waarlijk, dat de propheeten altijd enig teken hebben gehad, daar door zy van de dingen, die zy op een prophetifche wijfe inbeelden verfekerd wierden; en dieshalven vermaand Mozes (biesie fijn vijfde boek, Cap. 18: 22.) dat zy een teken van de propheet fouden eifchen, namelijk het gevolg van enige toekomende faak. De prophetie dan wijkt in dese faak voor de natuurlijke kennis, die geen teken behoeft, maar uit haar natuur fekerheid inluit. Want dese prophetifche fekerheid was geen Wiskundige, maar alleenlijk, een fedige fekerheid: het welk uit de fchrift selve blijkt, want Mozes vermaand in fijn vijfde boek Cap. 13. Dat fo enig propheet nieuwe Goden wilde invoeren, defelfde echter, hoewel hy fijn leering met tekenen, en wonderdaden bevestigde, ter dood verwefen fou worden; Want gelijk Mozes selfs wijders segt, God doet ook tekenen, en wonderdaden om het volk te beproeven, en Christus leert dit selve ook aan fijn leerlingen, gelijk blijkt Maith. Cap. 24: 24. Ja Ezechiël Cap. 14: 8. Wijft klaarlijk aan, dat God fomtijds, door valsche openbaringe de menschen bedriegt: Want hy segt, *En als een propheet (te weten, een valsche) overreed word, en 't woord gefproken fat hebben, ik God, heb de propheet overreed.* Het welk Micheas, ook van Achabs propheeten getuigd, biesie het eerste boek der Koningen Cap. 22: 21.

• En hoe wel dit fchijnt te tonen, dat de prophetien en de openbaring, een gantsch twijffelachtige faak is, fo heeft zy echter, gelijk wy gefegt hebben, veel fekerheid. Want God bedriegt, noit de Godvrugtigen, en uitverkoren, maar gebruikt, volgens dit oud spreekwoord (biesie eerste Samuel, Cap. 24: 14. En gelijk uit de historie van Abigaël, en uit haar redenen blijkt, de Godvruchtige als werktuigen van zijn Godvruchtigheid, en de goddelofen, als uitvoerders, en middelen van zijn gramschap: het welk ook

ook seer klaarlijk, uit dit geval van Micheas blijkt, het welk wy terstond bygebracht hebben. Want hoewel God besloten had Achas door propheten te bedriegen, so heeft hy echter alleenlijk valsche propheten gebruikt, maar aan een Godvruchtig propheet de saak gelijk zy was, geopenbaart, maar hem niet belet, ware dingen te voorseggen. Doch gelijk ik gesegt hebbe, de sekerheid des propheetes was alleenlijk zedig, om dat niemand sig voor God kan rechtveerdigen, noch roemen, dat hy het werktuig van Gods Godvruchtigheid is, gelijk de schrift leert, en de saak selve aanwijst; want Gods gramschap heeft David verleid, om 't volk te tellen, welker Godvruchtigheid echter door de schrift, overvloediglijk getuigd word: Alle prophetische sekerheid, steunt dieshalven op dese drie dingen; Voor eerst, dat zy de geopenbaarde dingen, seer *levendig inbeelden*, gelijk wy wakker zijnde, gewoonlijk van de voorwerpen getroffen, en aangedaan worden. Ten tweeden, op de *tekenen*: Ten derden eindelijk, dat zy (het welk het voornaamste was) met hun gemoed, tot het *bilijke*, en *goede* alleen genegen waren. En hoewel de schrift niet altijd gewag van tekenen maakt, so is echter te geloven, dat de propheten altijd tekenen gehad hebben; Want de schrift, is niet altijd gewend, alle de voorwaarden en omstandigheden te verklaren, (gelijk alreë van veel aangemerkt is,) maar eerder de saken als bekent, te onderstellen. Voort wy kunnen toestaan, dat de propheten, die niet nieuws propheteerden, dan dat in Moses Wet begrepen was, geen teken behoefden, om dat het uit de Wet bevestigd wierd. Tot een voorbeeld, Jeremias prophetie van Jerusalems verwoesting, wierd door de prophetien der andere propheten, en door de dreigingen des Wets bevestigd, en behoefden dieshalven geen teken, maar Chananiah die tegen alle de propheten de spoedige herstellinge der stad propheteerde, behoefde noodzakelijk een teken te hebben, andersints moeste hy van zijne prophetie twijffelen, tot dat de uitgang van de saak, die hy voorseide, zijn prophetie bevestigde, besie Jeremias Cap. 28: 8.

Dewijl dan de sekerheid, die uit de tekenen in de propheten ontstond, geen wiskundige (dat is, uit de noodzakelijkheid der bevatting van de bevatte of gesiene saak volgt) maar alleenlijk een

[C 3]

sedige

sedige sekerheid was, en de tekenen niet gegeven en wierden dan om de propheet te overreden, so volgt hier uit, dat de tekenen na de gevoelens, en bevassing van de propheet gegeven zijn geweest: Invoegen dat het teken dat, het welk de een propheet van zijn prophetie seker maakte, een ander die van een andere gevoelens ingedronken was, geensins overtuigen konnen, en dieshalven waren de tekenen in ider propheet, verscheiden. Op dese wijze was ook, gelijk wy alreë gesegt hebben, de openbaringe selve in ider propheet verscheide, naar de gesteldheid van de tempering des lichaams, der inbeelding, en ten opsicht naar de mate van de gevoelens die hy omhelst, en aangenomen had. Want ten opsicht van de tempering, was zy op dese wijze verscheide, namelijk; Indien de propheet blygeestig was, so wierden aan hem verwinningen, vrede, en wijders sodanige dingen geopenbaard, die de menschen tot blijdschap bewegen. Want de sodanige zijn geweest, sich meermaals sodanige dingen in te beelden. In tegendeel, indien hy droefgeestig was, so wierden oorlogen, straffingen, en alle kwade dingen, aan hem geopenbaard; en dieshalven, naar dat de propheet barmhertig, vriendelijk, gramachtig, streng, enz. was, so veel te bekwamer was hy tot dese, dan tot die openbaringe. Doch naar de gesteldheid der Inbeelding, veranderde zy ook dus, namelijk; Indien de propheet welsprekend was, so bevatte hy ook Gods zin en mening met een welsprekende stijl; Maar indien hy verward was, so bevatte hy ook haat verwardelijk; en dus ook ontrent de openbaringen, die door beelden vertoond wierden; namelijk, Indien een propheet boers was (een boer was) so wierden, ossen, koeijen, en diergelijken; maar indien hy een krijgsman was, so wierden krijgs-oversten, en heeren: wijders indien hy een hoveling was, so wierden koninklijke paleisen, en diergelijke dingen aan hem vertoond. Eindelijk de prophetie was verscheiden naar verscheidenheid van gevoelens der propheten: Namelijk aan de wijzen (besie Matth. Cap. 2.) die de beuselingen van de kennis der sterren geloofden, wierd Christus geboorte door de inbeelding van een ster in 't oosten geresen, geopenbaard. Aan Nabucadnosors wichelaars (besie Ezechiël Cap. 21: 26.) wierd Jerusalems verwoesting in de ingewanden der die-
ren

zen geopenbaard, dewelke de selfde koning, ook uit de Gods-
spraken, en uit de stiering der pijlen, die hy om hoog in de lucht
wierp, verstaan heeft. Voorts aan de propheten, die geloofden,
dat de menschen uit vrije verkiefing, en uit hun eigen macht
werkten, wierd God als onverschillend, en als onkundig van de
toekomende menschelijke werken, geopenbaard. Alle het welk
wy besonderlijk uit de schrift selve nu sullen betonen.

Het eerste blijkt dan uit het geval van Elifa (besie het tweede
boek der koningen Cap. 3: 15.) die op dat hy voor Jehoram sou
propheteren, een speeltuich eischte, en Gods sin en mening niet
verstaan kon, voor dat hy door het speeltuich verheugt was, en
doe voorseide hy eerst aan Jehoram, en zijn gesellen, blijde din-
gen, het welk van te voren niet gebeuren kon, om dat hy op
de koning vergramd was; En die gene die tegen imand gram
zijn, kunnen wel kwade, maar geen goede dingen, van hem in-
beelden. Wat dit aangaat dat de andere willen seggen, namelijk,
dat God sich niet aan de vergramde, en droevigen openbaard, se-
ker zy dromen; Want God heeft aan Moles, op Pharao vergramd,
dese ellendige moord, en nederlaag der eerstgeboren, geopen-
baard, sonder enig speeltuich te gebruiken, besie Exodus Cap.
11: 8. God wierd ook aan Kaïn, terwijl hy in sijn woede was,
geopenbaard.

De ellende en wederspanningheid der Joden wierden aan Eze-
chiël, die van gramschap onverduldig was, geopenbaard, besie
Ezechiël Cap. 3: 14. en Jeremias, seer bedroeft, en van groot
verdriet des levens getroffen sijnde, heeft de ellenden der Joden
gepropheteern: Invoegen dat Josias niet met hem te rade wilde
gaan, maar een vrouw van Jaren hem gelijk, als die volgens de
aard der vrouwen bekwamer was, aan hem sond, op dat Gods
barmhertigheid aan haar geopenbaard sou worden, besie 2 Paralip.
Cap. 34. Michias heeft noit goeds aan Achab gepropheteert, het
welk echter andere ware propheten gedaan hebben, (gelijk blijkt
uit het eerste boek der koningen Cap. 20.) maar heeft sijn geheel
leven lang kwade dingen aan hem voorsegt, (besie het eerste boek
der koningen Cap. 22: 7. en noch klaarlijker in 2 Paralip. Cap.
18: 7.) de propheten dan waren naar de verscheide temperinge
des

des lichaams meer tot *dese*, dan tot *die* openbaringen bekwaam. Wijders de stijl der prophetien was ook verscheiden, naar de welsprektheid van ider propheet; want de prophetien van Ezechiël en Amos, zijn niet gelijk als die van Esaias en Nachum met een welsprekende, maar met een ruwe, en onbeschaafde stijl beschreven. En indien imand, de Hebreusche taal verstaat, dit nauwkeuriger wil onderzoeken, so vergelijke hy enige Capittelen van verscheide propheten die van een selfde inhoud zijn, met malkander, en hy sal een groot verschil en onderscheid, in de stijl vinden. Hy vergelijk dan het eerste Capittel van de hoofche Esaias van vers 11. tot 20. met het vijfde Cap. van de boersche Amos, van vers 21. tot aan 24. Wijders hy vergelijk, d' ordening en redenen van Jeremias prophetie, die hy Capittel 49. aan Edom geschreven heeft, met de ordening en redenen van Hobadaas. Hy vergelijke ook Esaias Cap. 40: 19, 20. en Cap. 44: 8. met Hoseas Cap. 8: 6. en Cap. 13: 2. en dus met d' anderen. Indien alle dese dingen wel overwogen worden, so sullen sy lichtelijk tonen, dat God geen besondere stijl van spreken heeft, maar alleen naar de geleerdheid en bekwaamheid van de propheet welsprekend, bondig, streng, ruw, wijdlustig, en duister, is.

De prophetische verschijningen en uitbeeldingen waren ook verscheiden, schoon zy de selfde betekenis hadden; Want aan Esaias, wierd anders Gods heerlijkheid, de Tempel verlatende verbeeld, dan aan Ezechiël: Maar de Rabbinen willen dat dese beide verschijningen, ganschelijk de selfden, en even eens hebben geweest, doch dat Ezechiël als een boer, boven maten daar over verwondert was, en dieshalven deselfde met alle omstandigheden verhaald heeft. Het welk ik voor een saak achte, die ganschelijk verdicht is, so sy geen sekere overlevering daar af hebben, dat ik eens geloof: Want Esaias heeft Serafinen met ses vlegelen, en Ezechiël beesten met vier vleugelen gesien. Esaias sach God gekleed, en in een koninklijke stoel sittende; maar Ezechiël sach hem gelijk vuur: sy hebben sonder twijffel, beide God gesien gelijk sy gewend waren hem aan sich te verbeelden.

De vertoningen waren ook verscheiden, niet alleenlijk in de wijze of gestalte, maar ook in de klaarheid; want Zacharias ver-
schij-

schijningen waren so duister, dat hy selfs, hen niet kon verstaan, sonder uitlegging, gelijk uit het verbaal daar af blijkt; Maar die van Daniël ook uitgelegt, en verklaard zijnde, konden van den propheet selfs niet verstaan worden. Het welk waarlijk niet gebeurde uit oorsaak van de swarigheid der saak, die geopenbaard wierd (want men handelde slechts van menschelijke dingen, die de palen van de menschelijke bevatting, niet overtroffen, dan om dat sy toekomstig zijn) maar alleenlijk om dat Daniëls inbeelding, niet even machtig was, om wakende te propheteren, als in dromen, het welk hier uit blijkt, dat hy terstond in 't begin van de openbaring so verschrikt wierd, dat hy by na van zijn krachten wanhoopte. En dieshalven wierden uit oorsaak van de swakheid sijner inbeeldinge en krachte, de saken seer duister aan hem ver-
toond, ja hy kon hen ook niet verstaan, toen sy uitgelegt en ver-
klaard waren. Hier staat ook aantemerken, dat de woorden die van Daniël gehoord wierden (gelijk wy hier voor getoond hebben) alleenlijk by inbeelding bestaan, en daarom is het geen wonder, dat hy toen verbaasd zijnde, alle dese woorden so verwad-
delijk en duisterlijk ingebeeld heeft, dat hy federd niets daar af verstaan kon. En de gene die seggen dat God de saak niet klaar-
lijk aan Daniël heeft willen openbaren, schijnen de woorden van den engel niet gelesen te hebben, die uitdrukkelijk seide, *dat hy gekomen was op dat hy aan Daniël sou doen verstaan, wat aan zijn volk in 't vervolg der dagen gebeuren sou*, (besie Daniël Cap. 10: 14.) Dieshalven de saken duister sijn gebleven, om datter in die tijd niemand gevonden wierd, die de kracht van d' inbeelding so veel vermogt, dat sy klaarlijker ver-
toond konde worden.

Wijders, de propheten aan de welke geopenbaard was, dat God Elias wegnemen soude, wilde Elisa overreden dat hy elders was gevoerd, daar hy noch van hem gevonden sou kunnen worden; het welk klaarlijk roond, dat sy Gods openbaringe niet rechr ver-
stonden. Het is niet noodzakelijk, dat wy dese dingen klaarlijker tonen; Want uit de schrift blijkt niet klaarlijker, dan dat God d' een propheet, met veel groter gaven van te propheteren, dan d' ander beschonken heeft.

Voorts dat de prophetien, of verschijningen, naar de gevoelens

[D] der

der propheten, die sy omhelst hebben, ook verscheiden sijn, om dat de propheten verscheide so strijdige gevoelens, en verscheide vooroordelen hebben gehad, (Ik spreek van de dingen die in de bespiegeling alleen bestaan, want wat het geen aangaat, het welke oprechtigheid, en goede seden betreft, men moet geheel anders daar af gevoelen.) Ik sal dit naaukeuriger, en bredelijker tonen, dewijl ik dese saak van groter gewichte acht; Want daar uit sal ik eindelijk besluiten, dat de prophetie, de propheten noit geleerder gemaakt, maar hen in hun voorbevatte gevoelens, gelaten heeft, en dat wy dieshalven, hen, ontrent de dingen, die bespiegeling of beschouwing zijn, geensins moeten geloven.

Alle menschen hebben sich met een wonderlijke overceiling overreed, dat de propheten alles, het welk het menschelijk verstand bereiken kon, hebben geweten: En hoewel enige plaatsen der schrift seer klaarlijk tot ons seggen, dat de propheten enige dingen, niet geweten hebben, so willen sy echter liever seggen, dat sy de schrift in die plaatsen niet verstaan, dan toestaan, dat de propheten van enige saak onkundig zijn geweest, of sy pogen de woorden van de schrift, in diervoegen te verdraaijen, dat sy het geen sal seggen, het welk sy ganschelijk niet wil. Seker, indien een van dese beide geoorloft is, so is het met de gehele schrift gedaan: Want wy pogen te vergeefs, iets uit de schrift te tonen, so men die dingen, dewelke seer klaar zijn, onder de duistere, en ondoordringelijke dingen mach stellen, of naar sijn believen verklaren. Tot een voorbeeld, in de schrift is niet klaarder dan dat Josva, en misschien ook de gene, die sijn historie geschreven heeft, geacht hebben, *dat de Son rondom het Aardrijk bewogen wierd, en dat de aarde stil was, en dat de Son enige tijd lang onbeweeglijk heeft gestaan.* Doch vele om dat sy niet willen toestaan dat 'er in de hemelen enige verandering kan wesen, verklaren dese plaats sodanig, dat sy niets het welk hier mede over-een-komt, schijnt te seggen; Maar andere die geleerd hebben beter te filosofheeren, dewijl sy verstaan, dat d' aarde bewogen word, en de Son daar en tegen stil staat, of niet rondom d' aarde word bewogen, pogen het selve uit al hun vermogen de schrift af te wringen, (hoewel sy opentlijk daar tegen spreekt) over dewelke ik waarlijk verwondert

dett ben. Zijn wy, ik bid u, gehouden te geloven dat Josua een krijgsman zijnde de starrekunde verstond? En dat aan hem geen wonderdaad geopenbaard kon worden, of dat het licht der Son, niet langer dan de gewoonte was, boven de kimmen kon blijven, sonder dat Josua, de oorzaak daar af verstond? seker beide, schijnt het belachelijk aan my; Ik wil dieshalven, liever opentlijk uit seggen, dat Josua de ware oorzaak van dit langduriger licht niet geweten heeft, en dat hy, en de gehele menichte, die daar tegenwoordig was, gesamentlijk geacht hebben, dat de Son, volgens haar dagelijkse beweging rondom de aarde wierd gedreven, en in die dach enige tijd stil gestaan heeft, en dat sy geloofd hebben, dat dit de oorzaak van dit langer licht, heeft geweest, sonder hier op te merken, dat uit de veelheid van 't ys, 't welk toen in 't gewest van de lucht was (besie Josuaas boek Cap. 10: 11.) een wanschaduwing, die boven gemeen groot was, kon voortkomen, of iets diergelijk, het welk wy nu niet onderzoeken. In deser voegen, wierd ook aan Esaias het teken van de achterwaarts gaande schaduwe, naar zijn bevattning geopenbaard, namelijk door de achterwaarts ganing van de Son; want hy achte dat de Son bewogen wierd, en de aarde stil was. En wat de by-sonnen aangaat, hy heeft 'er misschien noit opgedocht, zelfs niet in sijn dromen. Wy mogen dit gantsch onbeschroomdelyk stellen; want het teken konde waarlijk gebeuren, en van Esaias aan de koning voorsagt worden, hoewel de propheet in de ware oorzaak daar af onkundig was. Wat Salomons bouwing aangaat, dewijl de selfde van God geopenbaart wierd, men moet desgelijks daar af seggen: namelijk, dat alle desselfs maten naar de opinien en wil van Salomon aan hem zijn geopenbaart: Want vermits wy niet gebonden zija te geloven dat Salomon een wiskunstige heeft geweest; so staat het aan ons vry te seggen (of verskeren) dat hy de reden tusschen de omtrek, en de middelij van de ommekring niet heeft geweten, en dat hy met de gemene werklieden geacht heeft dat de selfde is als drie tot een. Maar indien het ons vry staat te seggen dat wy dese text van 't eerste boek der koningen Cap. 7: 23. niet verstaan, seker, so weet ik niet wat wy uit de schrift kunnen verstaan; dewijl hier enkelijk op een wijze die gants historielijk is,

[D 2]

de

de bouwing word verhaald; Ja indien 't geoorloft is te verdichten, dat de schrift anders (spreekt als sy) heeft gemeent, maar dat sy om enige reden die onbekent aan ons is, dus heeft willen schrijven, so worter niets anders uitgewerkt, dan een gehele omwerping van de gehele schrift: Want ider sal met gelijke recht het selfde van alle plaatsen der schrift kunnen seggen; en in deser voegen sal geoorloft zijn, alle ongerijmde en kwade dingen, die van de menschelijke boosheid bedacht kunnen worden, behoudens het geslacht, en d'achtbaarheid der schrift te verdedigen, en te bedrijven. Doch het geen, dat wy gesteld hebben, besluit geen boosheid in sich; Want Salomon, Esaias, Josua, en anderen, hoewel propheten, hebben echter menschen geweest, en geacht, dat het alles, het welk menschelijk was, overkomen kon. Aan Noach wierd ook volgens sijn bevatting geopenbaart, dat God het menschelijke geslacht wilde verdelgen, om dat hy meende, dat de Wereld niet buiren Palestina bewoond wierd. De propheten hebben niet alleenlijk, in dusdanige dingen, maar ook in anderen van grooter belang, behoudens hun Godvruchtigheid onkundig kunnen zijn, en waarlijk onkundig geweest; want sy hebben geen besondere dingen van de Goddelijke eigenschappen geleert, maar hebben alleenlijk gemeene gevoelens van God gehad, naar de welke hun openbaringen geschikt zijn, gelijk ik nu met veel getuigenissen der schrift sal tonen: Invoegen dat men lichtelijk sien sal, dat sy niet so seer om de hoogheid en voortreffelijkheid van 't vernuft, als om de Godvruchtigheid, en standvastigheid des gemoeds, gepresen, en so hoog aanbevolen worden.

Adam aan de welke God de eerste geopenbaard wierd, was onkundig hier in, dat God over al tegenwoordig, en alwetend is; want hy verbergde sich voor God, en poogde sijn sonde voor God, als of hy een mensch voor sich had, te verontschuldigen: God wierd dieshalven aan hem naar sijn bevatting geopenbaard, namelijk, als de gene die niet over al is, en die onkundig van Adams plaats en sonde was: Want hy hoorde of scheen God te horen, door den hof wandelende, en hem roepende, en vragende, waar hy was? en daar na uit oorsaak van sijn beschaamdheid, hem te vragen, of hy niet van de verbode boom geeten hadde. Adam kende dieshalven geen

geen andere eigenschappen van God; dan dat God de werker van alle dingen had geweest. Aan Kaïn wierd ook, naar zijn bevatting God geopenbaard, namelijk, als onkundig van de menschelijke saken, en aan hem was ook om berouw van zijn sonde te hebben, geen hoger kennis van God nodig. God heeft sich aan Laban geopenbaard, gelijk Abrahams God, om dat hy geloofde dat ider volk zijn besondere God had. Biesie Genesis Cap. 31: 29. Abraham heeft ook niet geweten dat God over al tegenwoordig is, en alle dingen te voren kend: Want toen hy het vonnis tegen de Sodomiten hoorde, bad hy dat God het selfde niet uitvoeren sou, eer hy wist ofse alle die straf waardig waren, dewijl hy segt (biesie het boek der scheppinge Cap. 18: 24.) *Misschien worden der vijftig rechtveerdige in de stad gevonden.* En God wierd ook niet anders aan hem geopenbaard; Want dus spreekt hy in Abrahams verbeelding. *Nu sal ik afdalen en biesen of sy naar de boogste klachte, die tot my gekomen is, gedaan hebben, en so niet, ik sal (die saak) weten.* De Goddelijke getuigenis van Abraham, begrijpt ook niet anders, dan gehoorsaamheid alleen, en dat hy zijn huisgenooten tot het rechte, en 't goede vermaande, en niet, dat hy hooge gedachten van God hadde. Biesie het boek der scheppinge Cap. 18. vers 19. Moses begreep ook niet klaarlijk genoeg, dat God alwetende is, en alle de menschelijke werken naar 't besluit alleen bestierd. Want hoewel God tot hem gesegt had (biesie Exodus Cap. 3: 18.) dat de Israëlitzen hem soudeu gehoorsamen, so trok hy echter de saak in twijffel, en antwoorde weer; biesie Exodus Cap. 4: 1. *Wat (dan) so sy my niet geloven noch my gehoorsamen.* En dieshalven wierd God ook als onverschillend, en als onkundig in de toekomende menschelijke dingen, aan hem geopenbaard. Want God gaf aan hem tekenen, en seide (Exodus Cap. 4: 8.) *Indien het gebeurde, dat sy het eerste teken, niet geloven, sy zullen echter het laatste geloven, en indien sy ook het laatste niet geloven, so neem (dan) een weinig waters uit de vloed enz.* En seker indien imand sonder vooroordeel Moses redenen wil overwegen, hy sal klaarlijk bevinden, dat zijn gevoelen van God, heeft geweest, dat hy een *Wesen is*, dat hy altijd geweest heeft, dat hy *Weselijk is*, en altijd *Weselijk sal zijn*; en om dese oorzaak noemd hy hem

[D 3]

mer

mer de naam *JEHOVA*, het welk in de Hebreusche taal, dese drie tijden van Wesentlijk te zijn uitdrukt: Maar wat zijn natuur aangaat hy leerd, en onderwijst daar af, niets anders dan dat hy barmhertig, goedertieren enz. en ten hoogsten iversachtig is, gelijk uit seer veel plaatsen, van Moses vijf boeken blijkt. Wijders heeft hy geloofd, en onderwesen, dat dit Wesen in dier voegen van alle andere wesens verschilt, dat het met geen beeld, van enig gesien ding, kan uitgedrukt, noch ook gesien worden, niet so seer uit oorzaak van de strijdigheid der saak als wel om de menschelijke swakheid: En daar-en-boven dat dit Wesen, ten opzichte van zijn macht, bysonder of enig is: Hy staat wel toe, datter wesens zijn, die (sonder twijffel na Gods bevel en gebod) Gods plaats vertoonden, dat is, wesens aan de welke God gelach, recht, en macht heeft gegeven, om de volken te bestieren, en voor hen toe te sien, en sorg te dragen; Maar hy heeft geleerd, en onderwesen, dat dit wesen, het welk sy gehouden waren te dienen, en te eeren, de hoogste en opperste God, of (om een Hebreusche spreekwijze te gebruiken) de God der goden is, en dieshalven heeft hy zijn Lofzang (Exodus Cap. 15: 11.) gezegt, *Wie onder de goden is u gelijk, JEHOVA?* en Jetro (Cap. 18: 16.) *Nu weet ik dat de HEERE grooter is, dan alle goden*, dat is, eindelijk word ik gedwongen aan Moses toe te staan dat Jehova groter is dan alle de goden, en van sonderlinge macht. Maar of Moses geloofd heeft, dat dese wesens, die Gods plaats bekloden, van God geschapen waren, hier aan kan getwijfelt worden, dewijl hy van hun Schepping, en beginsel, niets, dat wy weten, gezegt heeft. Hy heeft wijders geleerd, en onderwesen, dat dit Wesen, dese sichtbare Wereld uit de Chaos, of verwarde klomp (besie het boek der Scheppinge Cap. 1: 2.) in ordening heeft gebracht, en de zaden de natuur ingestort, en dat hy dieshalven, het hoogste recht, en de hoogste macht over alles heeft, en (besie Deuter: Cap. 10: 14, 15.) volgens dit zijn hoogste recht en dese zijn hoogste macht, het Hebreusche volk, een seker geveest des werelds, voor hem alleen, heeft verkosen (besie Deut. Cap. 4: 19. en Cap. 32: 8, 9.) en dat hy de andere Volken, en Landschappen, aan de toezicht, en besorging, der andere Goden,
van

van hem in zijn plaats gesteld, heeft gelaten; En dat hy dieshalven Israë's God, en Jerusalems God, (besie 2 Paralip. Cap. 32: 19.) en de andere Goden, de Goden, der andere volken genoemd wierden. En om dese oorzaak geloofden de Joden ook, dat dit Land, het welk God voor sich verkosen had, een besonder Godsdienst, en die gantschelijk van de Godsdienst der andere Landschappen verscheiden was, vereischte; ja ook de dienst der andere Goden, aan andere landen eigen, niet te kunnen lijden: Want zy geloofden, dat dese volken, die door de Koning van Assyrien, in de landen der Joden gevoerd waren, van de Leeuwen wierden verscheerd, om dat sy, in de dienst der Goden van dat land onkundig waren. Besie het tweede boek der Koningen Cap. 17: 25, 26. en de volgende. En Jakob heeft volgens het gevoelen van Aben-Esra, daarom tot zijn sonen gesegt, toen hy na zijn vaderland wilde trekken, dat sy sich tot den nieuwen dienst souden bereiden, en de vreemde Goden, dat is, de dienst der Goden van dat Land in't welk sy toen waren, weg doen. Besie het boek der Scheppinge Cap. 35: 2, 3. David ook om Saul aan te seggen, dat hy om zijn vervolging gedwongen was buiten het vaderland te leven, seide dat hy van Gods erfdeel uitgestoten, en versonden wierd om andere Goden te dienen. Besie eerste Samuël Cap. 25: 19. Eindelijk geloofden hy, dat dit Wesen, of God zijn woning in den hemel heeft (besie Deutern. Cap. 33: 27.) welk gevoelen onder de heidenen seer gemeen heeft geweest. Indien wy nu op Moses openbaringen merken, wy sullen bevinden, dat sy naar dese gevoelens geschikt waren. Want dewijl hy geloofde, dat Gods natuur die gesteltenissen van de welke wy gesproken hebben, lijd, namentlijk, *Barmhertigheid*, *Goedertierentheid*, enz. so wierd volgens dit zijn gevoelen, en om dese toevoegingen, God aan hem geopenbaard: (besie Exodus Cap. 34: 6, 7.) daar verhaald word, op welke wijze God aan hem verscheen; en in 't vierde en vijfde vers van de tien geboden. Wijders in 't 33. Cap. vers 18. word verhaald, dat Moses aan God versogt heeft, dat het aan hem geoorloft mocht zijn, hem te sien; Maar dewijl, (gelijk alreë gesegt is) dat Moses geen beeld van God in zijn harsenen had gevormd, en God (gelijk alreë getoond heb) niet aan de

de propheten wierd geopenbaard, dan naar gesteldheid van hun inbeelding, so is God in geen beeld aan hem verschenen: En dit is, gelijk ik zeg, gebeurd, om dat het tegen Moses inbeelding streed, want andere propheten genuigen, dat sy God gesien hebben; namelijk Esaias, Ezechiël, Daniël, en meer andere; En om dese oorzaak, antwoorde God aan Moses, *Gy kont mijn aangesicht niet sien.* En dewijl Moses geloofde, dat God sichtbaar is, dat is, dat dit van de sijde der Goddelijke natuur geen tegenseggelijkheid insluit (want andersins sou hy niets diergelijks versocht hebben) so voegt hy 'er by, *Want niemand sal my sien en leven;* hy geeft dan sodanige redenen die met Moses gevoelen over een kwam. Want hy secht niet, dat dit van de sijde der Goddelijke natuur tegenseggelijkheid insluit, gelijk het waarlijk met de saak gelegen is, maar dat dit niet geschieden kan uit oorzaak van de menschelijke swakheid. Voorts op dat God aan Moses openbaren sou, dat de Israëlitien, de Heidenen gelijk geworden waren, om dat sy het kalf aangebeden hadden, secht hy Exodus Cap. 33: 2 3. Dat hy een engel (dat is, een wesen, het welk in plaats van 't opperste wesen, forge voor de Israëlitien, sou dragen) sou senden, maar dat hy niet onder hen wilde zijn. Want door dit middel wierd aan Moses niets gelaten, uit het welk aan hem bleek, dat de Israëlitien niet liever, en aangenamer aan God waren, dan de andere volken, die God aan de sorg en 't beleid, der andere wesens, of der engelen, overgegeven had, gelijk in 't 16. vers van 't selfde Capittel blijkt. Eindelijk, dewijl men geloofde, dat God in de hemelen woond, so wierd God, als uit den hemel op den berg afdalende geopenbaard, en Moses klom ook op den berg om God aan te spreken, het welk geensins voor hem nodig geweest sou hebben, indien hy sich even lichtelijk had kunnen inbeelden, dat God over al is. De Israëlitien wisten by na niets van God, hoe wel hy aan hen geopenbaard is, het welk meer dan al te klaarlijk, hier uit blijkt, dat sy, na verloop van weinig dagen, sijn eer en dienst aan 't kalf bewesen, en geloofden, dat dit die Goden waren, de welke hen uit Egypten hadden geleid. En seker, men heeft niet te gelooven, dat menschen tot waangelovigheden der Egyptenaars gewend, die tuw, en door een
feer

feer elendigen dienstbaarheid afgemat waren, iets gefond van God hebben verstaan, of dat Moses iets aan hen heeft geleerd, als de wijze van te leven, niet gelijk een filosooph, of wijsbegeerige, op dat sy met een vry gemoed, maar als een Wetgever, op dat sy na de heerschappy des wets gedwongen souden zijn, wel te leven. Dieshalven hebben de middelen van wel te leven, of het ware leven, en de Godsdienst, en liefde tot God, meerder een dienstbaarheid, dan ware vriheid, en een genade, en gave van God, aan hen geweest: Want hy beval aan hen, God lief te hebben, en sijn Wet te onderhouden, op dat sy God, voor de voorgaande (weldaden) goederen (te weten, van de verlossinge uit de dienstbaarheid van Egypten enz.) sonden bedanken; Wijders, hy verschrikt haar door dreigingen, so sy overtreders van dese geboden waren, en in tegendeel, belooft aan hen, veel goeds, so zy de selfde onderhielden. Hy onderwees hen dieshalven op een selfde wijze als de ouders gewent zijn hun kinderen (alle reden dervende) te onderwijfen. En daarom is het seker, dat sy in de voortreffelijkheid van de deugt, en in de ware zaligheid, onkundig zijn geweest. Jonas meende Gods aanschouwing te ontvluchten, het welk schijnt te tonen, dat hy ook gelooft heeft, dat God, de sorg over de andere landschappen, huiten Judea gelegen, aan andere machten, die echter onder hem gesteld waren, overgegeven had. Ja in 't geheel oude Testament is niemand, die meer volgens de reden, van God heeft gesproken, als Salomon, die in 't natuurlijk licht, alle de genen van sijn tijd heeft overgroffen; En daarom heeft hy sich ook boven de Wet gehouden, (want de selfde is alleenlijk aan den genen gegeven, die de reden, en de leerstukken van 't natuurlijk verstand derven,) en alle de wetten die den Koning betreffen, (en dewelke voornamelijk in drie bestonden bese Deutern. Cap. 17: 16, 17.) weinig geacht: ja de selfde gantschelijk overtreden; (daar in hy echter gedooft, en niet dat een filosooph of wijsbegeerige past, gedaan heeft: namelijk, dat hy de wellusten ingeruimt heeft) en geleerd, dat alle goederen van 't geval idel voor de menschen zijn, (bese het boek de Prediker genaamt) en dat de menschen niets voortreffelijker dan het verstand hebben, en met geen groter straf dan met

[E]

dwaas-

dwaasheid gestraft kunnen worden. (Befie Prov. Cap. 16 : 23.) Maar laat ons tot de propheten weder keeren, welker verschillende gevoelens, wy aangevangen hebben aan te tekenen. De Rabbinen, de welke ons die boeken der propheten, die nu alleenlijk overig zijn, nagelaten hebben, gelijk in de handeling van de Sabbath Cap. 1. fol: 13. pag. 2. verhaald word, hebben de gevoelens van Ezechiël so strijdig tegen die van Moses gevonden, dat sy by na besloten hadden, sijn boek niet onder de regel schriften toe te laten, en dat sy het selfde gantschelijk souden hebben verborgen, so seker Chananiah niet op sich had genomen dat hy het selfde sou verklaren, het welk hy eindelijk, met groten arbeid, en naarstigheit (gelijk daar verhaald word) volgens het geen dat men daar af segr, gedaan heeft; maar echter blijkt niet klaar genoeg door welke middel, namelijk, of by een uitlegging, die misschien vergaan is, heeft geschreven: dan of by Ezechiëls woorden selven, en redenen (volgens de stoutheid van die Eeuw) verandert, en na sijn vernuft toegestelt en opgepronkt heeft. Doch dit zy so het is, immers schijnt het 18. Cap. niet met het 7. vers van Exodus 34. Capittel, noch met het 18. vers van Jeremias 32. Capittel over een te komen, enz. Samuël geloofde dat God, als hy iet had besloten, noit berouw van sijn besluiten had, (befie Samuëls eerste boek Cap. 15 : 29.) want hy seide tot Saül, die berouw van sijn sonden had en God wilde aanbide, en vergiffenis van hem versoeken, dat God sijn besluit tegens hem niet veranderen sou: doch aan Jeremias wierd het tegendeel geopenbaard, (befie Cap. 18 : 8, 10.) namelijk, dat als God enig kwaad of enig goed, over enig volk besloten heeft, berouw van sijn besluit heeft, so slechts de menschen, na de tijd van 't vonnis, of in beter of in erger veranderen. Maar Joël heeft alleenlijk geleerd, dat God berouw van 't kwade heeft, (befie sijn tweede Cap. vers 13.) Eindelijk uit het boek der Schepping (Cap. 4 : 7.) blijkt seer klaarlijk; dat de mensch de bekoring der sonden kan verwinnen, en weldoen; want dit word tot Kaïn geseggt, die echter, gelijk uit de Schrift selve, en uit Josephus blijkt, hem noit verwonnen heeft; het selfde word ook seer klaarlijk uit het Capittel van Jeremias het welk wy terstond by gebracht

bracht hebben, bemerkt; Want hy zegt, dat God berouw heeft van zijn besluit, tot schade of voordeel der menschen uitgesproken, na dat de menschen hun zeden, en wijsen van leven, willen veranderen: Doch Paulus in tegendeel, leerd en onderwijft niets klaarlijker, dan dat de menschen geen heerschappy over de bekooringe des vleesch hebben, dan uit Gods bysonder roeping en genade. Besie zijn brief aan de Romeinen Cap. 9: 10. en d'anderen, en dat hy Cap. 3: 5. en 6: 19. daar hy rechtvaardigheid aan God toeschrijft, sich bestraft, dat hy naar menschelijke wijze dus spreekt, en om de swakheid des vleeschs.

Uit dese dingen dan blijkt 't geen het welk wy voorstelden te tonen, genoeg, en meer dan genoeg, namelijk, dat God de openbaringen, naar de bevatting, en gevoelens der propheten heeft geschikt, en dat de propheten, de dingen, die de beschouwing alleen, en niet de liefde en oefening des levens aangaan, hebben kunnen met weten, en waarlijk niet geweten, en strijdige gevoelens gehad hebben. Het is dieshalve seer verre van daar, dat de kennis der natuurlijke en geestelijke dingen van haar gehaald moeten worden. Wy besluiten dieshalven, dat wy gehouden zijn, in de propheten niet anders te geloven; dan 't geen, het welk het einde, ende de selfstandigheid van de openbaring is, en dat in de andere dingen vry staat te geloven, gelijk ider lust; Tot een voorbeeld, door de openbaring van Kaïn, word alleenlijk aan ons geleerd, dat God Kaïn tot het ware leven heeft vermaand; Want dit is alleenlijk het oogwit, en de selfstandigheid van de openbaring, maar niet de vrije wil, of dingen die de Philosophie of Wijsbegeerte aangaan, bekent te maken; Dieshalven hoewel de vrije wil in de woorden van de vermaning, en in de redenen seer klaar begrepen is, so is echter aan ons geoorloft het tegendeel te gevoelen, dewijl die woorden, en redenen alleenlijk naar Kaïns bevatting geschikt zijn. In deser voegen wil Micheas openbaring ook alleenlijk aanwijfen dat God aan Micheas de ware uitgang van Achabs strijd tegens Aram geopenbaard heeft, en daarom zijn wy ook alleenlijk gehouden dit te geloven, dieshalven alle het gene, het welk behalven dit enige in dese openbaring is begrepen, namelijk, van Gods ware en valsche

[E 2]

geest,

geeft, en van 't heir des hemels aan weerszijde van God staande, en d'andere omstandigheden van die openbaring, raken ons geensins: En om dese oorzaak mach een ieder daar af geloven, naar dat best met sijn reden sal schijnen over een te komen. Wat de redenen aangaat door dewelke God sijn macht over alles toond, indien 't echter waar is, dat sy aan Job geopenbaard wierden, en dat de Schrijver gepoogt heeft een historie te beschrijven, en met (gelijk enige geloven) sijn bevattingen te verçieren; men moet hier van ook het selfde seggen, te weten, dat sy naar Jobs bevattingen alleenlijk om hem te overtuigen, by gebracht wierden, en niet, dat sy algemene redenen zijn, om alle menschen te overtuigen. Men moet ook niet anders van Christus redenen gevoelen, door welke hy de Pharizeen van wederspanningheid, en onwetenheid overtuigt, en sijn leerlingen tot het ware leven vermaand, namelijk, dat hy sijn redenen naar de gevoelens en beginselen van ider heeft gevoegt. Tot een voorbeeld, toen hy tot de Pharizeen seide,) besie Matth. Cap. 11: 26.) *Ende indien de satan de satan uirwerpt, so is hy tegen sich selfs gedeelt, hoe sal dan sijn rijk bestaan?* So wil hy niets dan de Pharizeen volgens hun gronden ende beginselen overtuigen, doch niet te kennen gevende, dat 'er duivels zijn, of dat 'er een rijk der duivelen is. Dus ook als hy Matth. 18: 10. tot sijn leerlingen seide; *Zie toe dat gy niet een van dese kleine veracht, want ik seg u dat hun engels in de hemelen, enz.* So wil hy niet anders te kennen geven, dan dat sy niet hoogmoedig sullen zijn, en dat sy niemand sullen verachten, en niet de andere dingen die in sijn redenen begrepen zijn, de welke hy alleenlijk by brengt, om de saak te beter aan sijn leerlingen te overreden. Eindelijk, men moet ook desgelijks niet anders van de redenen en tekenen der Apostelen seggen, van de welke ik niet bredelijker behoef te spreken: Want indien ik alle plaatsen der Schrift, die alleenlijk naar den mensch of naar sijn bevatting geschreven zijn, en die niet sonder groot nadeel van de Philosophie of Wijsbegeerte, als een goddelijke leering verdedigt worden, sou optellen, so sou ik seer wijd van de korthed daar ik naar tracht afwyken: het zy dan genoeç, dat enige weinige, en algemene dingen aangeroerd hebbe, de naukeurige Leser, kan 't ander

der by sich selve overwegen. Maar hoewel dese dingen die wy van de Propheten, en Prophetie behandelt hebben, voornamelijk tot het oogmerk, daar ik na doel, behoren; namelijk, om de Philosophie van de Theologie, of de Wijsbegeerte van de Godgeleerdheid, af te scheiden, so lust het my echter, dewijl ik dit stuk in 't algemeen aangeraakt heb, noch te onderzoeken, of de Prophetische gave alleen aan de Hebreën eigen, en bysonder, dan of sy aan alle volkeren gemeen heeft geweest, gelijk ook wat men van de roeping der Hebreën heeft te gevoelen, daar af wy in 't volgende Hooftdeel sullen handelen.

III. HOOFTDEEL.

Van de Roeping der Hebreën, en of de Prophetische gave aan de Hebreën eigen en bysonder heeft geweest.

De ware gelukzaligheid van ieder, bestaat in d' enige genietinge van 't goede, en niet in dese roem, dat iemand alleen, met uitsluitinge van d' andere, het goed geniet; Want de geen, die sich hierom gelukzaliger acht om dat hy alleen in een goeden stand staat, en dat het met d' anderen niet dus gesteld is, of om dat hy voorspoediger en gelukzaliger is dan d' anderen, is onkundig van 't ware geluk en de ware gelukzaligheid, en die blyschap die hy daar af ontfangt, rijst, so sy niet kinderlijk is, nergens anders uit, als uit een kwaad gemoed. Tot een voorbeeld, de ware gelukzaligheid, en 't geluk van de mensch, bestaat alleenlijk in de wijsheid, en in de kennisse van 't ware, en geensins hier in, dat hy wijser is dan d' anderen, of om dat d' anderen de ware kennis missen; want dit vermeerdert niet sijn wijsheid, dat is sijn ware gelukzaligheid. De genen dan, die sich hier over verblijd, verblijd sich over een anders kwaad, en is voor so verre nijdig en kwaad, en kent niet de ware wijsheid, noch de gerustheid van 't ware Leven. Als dan de Schrift, om

[E 3]

de

de Hebreëen tot de gehoorzaamheid der Wet te vermanen , zegt , dat God hen voor de andere volken tot sich heeft verkosen (bescie Moses vijfde boek Cap. 10 : 15.) hen na by is , en niet so aan anderen (Deut. Cap. 4 : 4, 7.) aan hen alleenlijk gerechtige wetten heeft voorgeschreven , in 't selfde Cap. vers 8. sich alleenlijk aan hen bekennt gemaakt ; en de andere minder geacht heeft , bescie het selfde Cap. vers 32. enz. So spreekt hy alleenlijk naar de bevatting van hen , die , gelijk wy in 't voorgaande Hoofddeel getoond hebben , en gelijk Moses ook getuigt heeft , (bescie Moses vijfde boek Cap. 9 : 6, 7.) de ware gelukzaligheid niet kenden. Want seker , sy souden niet minder gelukzalig zijn geweest , so God alle menschen gelijkelyk geroepen had , ter saligheid : En God sou hen ook niet minder gunstig zijn , hoe wel hy even na aan de anderen was , desgelijks de wetten niet minder gerechtigh , noch sy minder wijs , schoon dese wetten aan alle menschen voorgeschreven , hadden geweest. De wonderdadan souden ook Gods macht , niet minder hebben getoond , so sy ook om andere volken gedaan waren geworden ; Eindelijk , de Hebreëen souden meê niet minder gehouden geweest zijn God te dienen , so God alle dese gaven , gelijkelyk aan alle menschen meê gedeeld had. Voorts dat God tot Salomon zegt (bescie het eerste boek der Koningen Cap. 3 : 12.) dat niemand na hem so wijs soude zijn , als hy , dit schijnd alleenlijk een wijze van spreken te wesen , om de uitstekende wijsheid te kennen te geven. Het sy dan so het is , men heeft geensins te geloven , dat God aan Salomon tot sijn grooter gelukzaligheid belooft heeft , dat hy daar na aan niemand so grootte wijsheid meê delen sou ; Want dit sou Salomons verstand niet vermeerderen , en een wijs Koning sou voor so groot een weldaad , geen minder dank aan God bewijzen , schoon God gesegt had , dat hy alle menschen met de selfde wijsheid begiftigen en beschenken sou. Maar hoewel wy seggen , dat Moses , in de plaatsen van sijn vijf boeken , die wy nu verhaald hebben , naar de bevatting der Hebreëen heeft gesproken , so willen wy echter niet ontkennen , dat God aan hem alleen die wetten der vijf boeken voorgeschreven heeft , noch dat hy alleenlijk tot hen heeft gesproken , noch eindelijk dat de Hebreëen , so veel wonderlijke dingen

gen hebben gezien, als aan geen ander volk voorgekomen is; Maar wy willen dit alleenlijk te kennen geven, dat Moses op so- danige wijze, en voornamelijk op die redenen de Hebreën, heeft willen vermanen, op dat hy hen naar hun kinderlijke bevatting te meer aan de Goddelijke dienst soude verbinden; Wijders hebben wy daar mede willen tonen, dat de Hebreën niet in weten- schap noch in Goetvruchtigheid, maar gantschelijk in een andere saak de andere volkeren overtroffen hebben; of dat (om met de Schriftuur naar hun bevatting te spreken) de Hebreën schoon dik- wils vermaand zijnde, niet tot het ware Leven en hoge bespiege- linge, maar tot een geheel andere saak van God boven d' andere uitgekosen hebben geweest, en welke saak dit geweest is sal ik hier vervolgens tonen.

Doch eer ik begin, sal ik met weinig woorden verklaren wat ik by Gods bestiering, wat by Gods uitwendige en inwendige hulp, wat by Gods verkiezing, en eindelijk wat ik by geval, in't volgende versta. By Gods bestiering, versta ik die vaste, en onveranderlijke ordening der natuur, of samenschakeling der natuurlijke dingen: Want wy hebben hier voor gesegt, en nu alreë in andere plaatsen getoond, dat d' algemene wet der natuur naar de welke alle dingen geschieden, en bepaald worden, niets anders zijn, dan Gods eeuwige besluiten, die altijd een eeuwige waar- heid en noodzakelijkheid insluiten. Het sy wy dan seggen, dat alle dingen naar de wetten der natuur geschieden, of naar Gods besluit en bestiering geschikt worden, dit is even het selfde. Wijders dewijl 't vermogen van alle natuurlijke dingen, niets anders is, dan Gods vermogen self, door 't welk alleen alle dingen geschieden en bepaald worden; So volgt hier uit, dat alle het gene de mensch, die ook een deel van de natuur is, voor sich tot hulp bereid, om sijn wesen te bewaren, of dat de natuur son- der sijn werking hem aanbied, dat seg ik, dit alles hem van 't Goddelijk vermogen aangeboden word, voor so veel het selfde door de menschelijke natuur werkt, of door de dingen, die bui- ten de menschelijke natuur zijn. Al 't geen dan het welk de menschelijke natuur uit haar vermogen alleen kan doen om haar wesen te bewaren, mogen wy met recht Gods inwendige hulp.

en

en 't geen door 't vermogen der uitwendige oorfaken, tot haar nut gedijt, Gods uitwendige hulp noemen. En hier uit kan men ook lichtelijk begrijpen wat by Gods verkiesinge te verstaan zy: Want dewijl niemand iets doet, dan uit een voorbepaalde ordening der natuur, dat is, volgens Gods ewige bestiering, en besluit, so volgt hier nit, dat niemand enige regel voor sich verkieft, of iets doet, dan volgens Gods sonderlinge roeping, die hem tot dit werk, of tot desen regel van leven boven andere verkoren heeft. Eindelijk, by geval versta ik niet anders, dan Gods bestiering, voor so veel hy door uitwendige, en onverwachte oorfaken, de menschelijke dingen stierd. Laat ons dese dingen voor af gesegt hebbende, tot ons oogmerk weer keeren, om te besien wat dit geweest heeft, om het welk het Hebreusche volk gesegt wierd boven andere volkeren, door God verkosen te zijn, en om dat te tonen, ga ik dus voort.

Alles wat wy eerlijk begeeren word voornamelijk tot dese drie dingen gebracht, namelijk, de saken door hun eerste oorfaken te verstaan. De hartstochten te bedwingen, of de hebbelijkheid des deugts te verkrijgen. En eindelijk in veiligheid, met een gezond lichaam te leven. De middelen die regel recht tot het eerste en tweede dienstig zijn, en dan gelijk naaste en uitwerkende oorfaken aangemerkt kunnen worden, zijn in de menschelijke natuur selve begrepen; Invoegen dat der selver verkrijging, voornamelijk in onse macht alleen bestaat, of alleen van de ewige wetten der menschelijke natuur afhangt. En om dese oorzaak moetmen gantschelijk vaststellen, dat dese gaven aan geen volk eigen of bysonder, maar altijd aan 't geheel menschelijk geslacht gemeen hebben geweest; ten sy wy dromen willen, dat de natuur eertijds verscheide geslachten van menschen voort gebracht heeft.

Maar de middelen die dienstig zijn om in veiligheid te leven, en het lichaam te bewaren, bestaan voornamelijk in de uitterlijke dingen, en derhalven worden sy gaven van 't geval genoemd, namelijk, om dat sy meest van de bestiering der uitterlijke oorfaken, van de welke wy onkundig zijn afhangen: Invoegen dat in dese saak, de sot by na even gelukkig en ongelukkig is, als de voorzichtige. Doch om in veiligheid te leven en den overlast der

der andere menschen, en ook de wilde beesten te schuwen, kan de menschelijke bestiering en wakkerheid, veel helpen. En de reden en ervarenheid heeft geleerd, en aangewesen, dat hier toe geen sekerder middel is, dan de geselligheid naar seker wetten op te rechten, seker geweest des werelds in te nemen, en de krachten van alle menschen als tot een lichaam, namentlijk, der geselligheid te brengen: Maar om de geselligheid op te rechten, en te onderhouden, word vernuft, en meer dan middelmatige wakkerheid vereischt; En dieshalven, sal die geselligheid, de welke voornamentlijk van de voorsichtige en wakkere menschen gesticht ende bestierd word, veiliger en bestandiger zijn, en minder het geval onderworpen wesen; Integendeel, die gene die uit menschen bestaat, de welke ruw van vernuft zijn, hangt ten meestendeel van 't geval af, en is min verstandig. Indien echter de selfde langer tijd stand heeft gehouden, so is zy dit aan iets anders en niet aan haar eige bestiering verplicht. Ja indien zy groote gevaarlijkheden verwonnen en voorspoedig geweest heeft, so sal de selve over Gods bestiering (namelijk, voor so veel God door uitwendige verborge oorsaken, maar niet voor so veel hy door de menschelijke natuur en geest werkt) moeten verwonderd zijn, en de selfde aanbidden; vermits aan hen niets dan seer onverwacht, en buiten mening overgekomen is; het welk waarlijk ook voor Wonderdaad gehouden kan worden.

Hier door worden dan alleenlijk de volken van malkander onderscheiden, namelijk, ten opsicht der geselligheid, en wetten onder de welke sy leven, en daar naar sy bestierd worden; En dus verre was het Hebreusch volk boven andere door God verkosen, niet ten opsicht van 't verstand, noch van de gerustheid des gemoeds, maar ten opsicht van de geselligheid, en van 't geval, daar door het de heerschappy verkregen en daar door het de selfde so veel jaren behouden heeft. Dit blijkt ook seer klaar uit de Heilige Schrift: Want indien iemand slechts de selfde een weinig doorloopt, so siet hy klaarlijk, dat de Hebreën hier in alleen d' andere volken hebben overtroffen, dat zy hun saken, die tot de veiligheid des levens behooren, gelukkiglijk hebben uitgericht, en groote gevaarlijkheden verwonnen, en dit voornamentlijk door

[F]

Gods

Gods enige uiterlijke hulpe, en dat sy in de andere dingen, de andere menschen zijn gelijk geweest, en dat God sich aan alle menschen even jonstig heeft getoond. Want ten opzicht van 't verstand blijkt (gelijk wy in 't voorgaande Hoofddeel getoond hebben) dat sy slechts gemene gedachten van God en van de Natuur gehad hebben; Sy waren dieshalven niet ten opzicht van 't verstand, door God boven anderen verkosen, gelijk ook niet ten opzicht van de deucht, en 't ware leven; Want in dese saak waren sy ook met de andere volkeren gelijk, en niet dan seer weinige van hen uitgekosen; Hun verkiesing en roeping dan bestond in de enige tijdelijke Geluksaligheid der heerschappy en middelen; Wy sien ook niet dat God aan de Aards Vaders, of aan hun nakomelingen iets anders als die belofte gedaan heeft; Ja in de Wet word aan hen, voor hun gehoorzaamheid, niet anders dan een geduurige geluksaligheid van heerschappy, en d' overige goederen van dit leven beloofd; En in tegendeel, voor hun wederspannigheid en verbondbreking, de ondergang van hun rijk, en de grootste ongelegentheden toegeleghet. Dit is geen wonder, want het einde en oogmerk, van de algemene geselligheid en heerschappy, is (gelijk in 't geen blijkt, dat alreë gesegt is, en dat wy in 't vervolg bredelijk zullen tonen) in veiligheid, en gemakkelijke te leven; En de heerschappy kan niet bestaan, dan door wetten aan de welke ieder gebonden word: Indien dat alle de leden van enige geselligheid, de wetten wilden laten varen, so souden sy daar door de geselligheid los maken, en de heerschappy vernietigen. Aan de geselligheid der Hebreëen dan, kan voor de standvastige onderhoudenge der wetten, niets anders beloofd worden, dan de veiligheid des levens, en deszelfs nuttigheden: En in tegendeel, van hun hardnekkigheid geen sekerder straf, dan de verwoesting der heerschappy, en de kwaden, die gemeenlijk daar op volgen, en noch meer andere, dewelke uit de ondergang van hun besonder rijk, besonderlijk voor hen rezen. Maar het is niet nodig, heden bredelijker hier af te handelen. Ik sal 'er alleenlijk dit by voegen, dat de wetten van 't oude Testament alleenlijk aan de Joden geopenbaard, en voorgedragen waren; Want dewijl God alleenlijk hen verkosen had, om een besondere geselligheid, en heerschapp-

schappy op te rechten, so moesten sy ook besondere wetten hebben: Doch of God ook aan andere volken besondere wetten voorgeschreven, en aan hun Wetgevers op een Prophetische wijze, namelijk, onder de toe-eigeningen, met de welke men gewent was God in te beelden, geopenbaard heeft, dit blijkt niet klaarlijk genoeg aan my; Immers men bemerkt dit uit de Schrift, dat ook andere volken, naar Gods uitwendige bestieringe, heerschappy, en besondere wetten gehad hebben. Om dit te tonen sal ik slechts twe plaarsen der Schrift by brengen, siet het boek der Schepping Cap. 14: 18, 19, 20. Word verhaald dat Melchisedek Koning van Jerusaleem, en Priester van de hoogste God heeft geweest, en dat hy volgens 't recht der Priesters, (biese het boek der Telling Cap. 6: 23.) Abraham heeft gesegent, en dat Abraham Gods uitverkoren, het tiendedeel van alle de roof, aan desen Priester van God gegeven heeft. Alle welke dingen klaarlijk genoeg tonen, dat God, eer hy het Israëlitische volk opgerecht had, Koningen, en Priesters in Jerusaleem heeft gesteld, en aan hen, gewoonten en wetten voorgeschreven: Doch of dit op een Prophetische wijze is geschied, dit blijkt niet genoeg, gelijk wy selegt hebben: Immers ik beeld my dit in, dat Abraham, terwijl hy daar leefde, Godsdienstelijk naar die wetten geleefd heeft: Want Abraham had geen voorschriften en gewoonten besonderlijk van God ontfangen; En niet te min word selegt, Genesis Cap. 26: 5. Dat Abraham God gedient, en sijn geboden, instellingen, en wetten, onderhouden heeft; het welk sonder twijffel, van den dienst, geboden, instellingen, en wetten des Konings Melchisedeks verstaan moet worden. Maleachias in sijn eerste Cap. vers 10, 11. bestrafte de Joden, met dese woorden: *Wie is onder u die de deuren (te weten, van den Tempel) sluit, op dat het vuur niet te vergeefs op mijn Altaar selegt werde, ik hebbe geen behagen in u enz. Want van de opgang der Sonne tot aan de ondergang, is mijn naam groot onder de volken, en over al word my reukwerk toe gebracht, en een rechte gave; want mijnen naam is groot onder de Heidenen, segt de Heere der Heirscharen.* Seker door dese woorden, dewijl sy geen ander tijd konnen lijden, dan de tegenwoordige (so wy hen geen geweld willen aandoen) so word genoeg en meer dan genoeg be-

[F 2]

tuigt,

tuigt, dat de Joden, in die tijd, aan God, niet aangener waren, dan de andere volken; Ja dat God door wonderdaden, meer aan andere volken bekend was, dan in die tijd aan de Joden, die toen sonder wonderdaden, de heerschappy weer ten dele verkregen hadden: Wijders, dat de volken gewoonten en plechtelikheden gehad hebben, daar door sy aan God aangenaam waren. Maar ik scheid van dese dingen af: want tot mijn oogmerk is genoeg, dat ik getoond heb, dat de verkiesing der Joden, nergens anders op gesien heeft, dan op de tijdelijke geluksaligheid des lichaams, op de vryheid of heerschappy, en op de wijze en middelen, daar door sy de selfde hebben verkregen, en by gevolg ook op de wetten, voor so veel de selfde noodzakelijk waren, om dese besondere heerschappy op te rechten, en eindelijk op de wijze volgens de welke sy geopenbaard waren; Doch dat sy in de andere dingen en in de welke de ware geluksaligheid van de mensch bestaat, met de andere gelijk hebben geweest. Als dan in de Schrift (besie Moses vijfde boek Cap. 4: 7.) gesegt word, dat geen volk sijn Goden so na by heeft als de Joden hun God hebben; So moet dit alleenlijk van de heerschappy, en van die tijd alleen, daar in hen so veel Wonderdaden zijn geschied, verstaan worden, enz. Want ten opzicht van 't verstand, en van de deugt, dat is, ten opzicht van de Geluksaligheid, is God even gunstig, en na by aan alle menschen, gelijk wy alreê gesegt, en door de reden getoont hebben, het welk ook uit de Schrift selve genoeg blijkt. Want den Psalmist segt in den hondert vijf en veertigste Psalm vers 18. *God is na by allen die hem aanroepen; allen die hem aanroepen in der waarheid.* Desgelijks in de selfde Psalm vers 9. *God is aan alle goeddadig, en sijn barmhertigheid (is) over alle dingen die hy gemaakt heeft.* In Psalm 33: 15. Word klaarlijk gesegt dat God aan alle het selfde verstand gegeven heeft, te weten, met dese woorden, *Die op de selfde wijze hun hart vormt.* Want de Hebreëen geloofden dat het hart, de zetel van de ziel, en van 't verstand is, het welk ik achte aan alle genoeg bekend is. Wijders, uit Jobs acht en twintigste Capittel vers 28. blijkt, dat God aan 't geheel menschelijk geslacht dese wet voorgeschreven heeft; aan God eer te bewijzen, en sich van kwade werken af te houden,

en

en wel te doen, en dieshalven heeft Job, hoewel een Heiden, seer aangenaam aan God geweest, om dat hy in Godvruchtigheid en Godsdienst, alle menschen overtrof. Eindelijk, in Jonas vierde Cap. vers 2. blijkt seer klaarlijk, dat God niet alleen aan de Joden, maar aan alle menschen, gunstig, barmhertig, langmoedig, en groot van goedertierentheid, en van 't kwade berouw hebbende, is; Want Jonas segt, *daarom heb ik te voren besloten naar Tharsis te vluchten, om dat ik wist* (namelijk uit Moses woorden, die in zijn tweede boek Cap. 34: 6. staan) *dat gy een genadig en barmhertig God zijt, enz.* en dieshalven de Nineviten 't sou vergeven. Wy besluiten dan, (dewijl God aan allen even gunstig is,) dat de Hebreën niet van God zijn verkosen dan ten opzicht van de geselligheid, en heerschappy; en dat ider Jode buiten de geselligheid en heerschappy, alleen aangemerkt, geen gaven van God, boven anderen heeft, en datter geen onderscheid, tusschen hem, en een Heiden, is. Dewijl 't dan waarachtig is, dat God aan allen even goedertieren, barmhertig, enz. is. En 't ampt van een proheet niet so seer geweest heeft, de besondere wetten van 't Vaderland, als de ware deugt te onderwijzen, en de menschen daar af te vermanen; so is 'er niet aan te twijffelen, of alle volken hebben Propheten gehad, en dat de Prophetische gaven, niet aan de Joden eigen, en besonder geweest heeft. Dat waarlijk so wel de ongewijde, als de gewijde Historien getuigen. Ende hoewel dat uit de gewijde Historien van 't Oude Testament niet blijkt, dat andere volken so veel Propheten, als de Hebreën gehad hebben, ja dat geen Heidensch Propheet, door God uitdrukkelijk, aan de volken is gesonden, so doet dit echter niets ter saak, dewijl de Hebreën sich alleen bemoeit hebben, met hun saken, maar niet, met die van andere, te beschrijven. Het is derhalven genoeg, dat wy in 't Oude Testament vinden, dat Heidensche en onbesneden menschen, gelijk Noach, Chanoch, Abimelech, Bilham, en meer andere gepropheeteert hebben; ten andere, dat de Hebreusche Propheten, niet alleenlijk aan hun volk, maar ook aan veel andere volken, door God gesonden zijn geweest. Want Ezechiël heeft aan alle volken, die toen bekend waren, gepropheeteert; ja Hobadiah heeft, dat wy weten, by geen andere, dan

[F 3]

by

by de Idumeen, en Jonas voornamelijk by de Niniviten een Pro-
 pheet geweest. Esaias beweent en voorsegt, niet alleenlijk de el-
 lenden der Joden, en singt, hun weeroprechting, en herstelling,
 maar ook die, van de andere volken; Want hy segt Cap. 16: 9.
Daarom sal ik met weening Zabzer bewenen. en in 't 19. Cap. Voor-
 segt hy eerst de elenden der Egyptenaren, en daar na weer hun
 oprrechting (bessie vers 19, 20, 21, 25. van 't selfde Cap.) Nament-
 lijk dat God aan hen een Saligmaker sal senden, die hen verlossen
 sal, en dat God aan hen bekend sal zijn, en wijders, dat de E-
 gyptenaren, God met offeringen en gaven sullen dienen: en ein-
 delijk noemt hy dit volk, *Het gesegent volk van God in Egypten.* Alle
 het welke waarlijk wel waardig is, dat men daar op merkt. Ein-
 delijk, Jeremias word niet alleenlijk de Propheten van 't Hebreu-
 sche volk, maar onbepaaldelijk, de Propheet der volken genoemd.
 (Bessie sijn eerste Cap. vers 5.) Hy beweent ook, al voorleggende
 de elenden der volken, en voorsegt hun weeroprechting; Want
 Cap. 48: 31. segt hy van de Moabiten, *daarom sal ik om Moab bui-
 len, en om geheel Moab sal ik roepen, enz.* en vers 36. *Daarom sal
 mijn hert, om Moab, gelijk trommels ruischen;* En eindelijk voorsegt
 hy hun wederoprechting, gelijk ook de wederoprechting der E-
 gyptenaren, Hamoniten, en Helamiten. Men heeft dieshalven
 geensins hier aan te twiiffelen, dat de andere volken ook hun Pro-
 pheten, gelijk de Joden gehad hebben, die aan hen, en aan de
 Joden gepropheteert hebben. En hoewel de Schrift geen gewag
 maakt als van Bilham alleen, aan de welke de toekomstige din-
 gen der Joden, en der andere volken geopenbaard waren, so is
 echter niet te geloven, dat Bilham by die gelegenheid alleen ge-
 propheteert heeft, want uit de Historie selve blijkt seer klaarlijk,
 dat hy al lang te voren, door Prophetien, en andere Goddelijke
 gaven vermaard heeft geweest, want Balak als hy beveelt datmen
 hem tot sich doen komen sou, segt Numer. Cap. 22: 6. *Want
 ik weet dat de geen die gy segent, gesegent is, en dat de geen, die gy
 vervloekt, vervloekt is.* Dese had dieshalven de selve deugd die
 God, aan Abraham meê gedeeld heeft, (bessie 't boek der Schep-
 ping Cap. 12: 3. Wijders, Balam als in de Prophetien gewend,
 antwoorde aan de gefanten, dat sy souden blijven tot dat Gods
 wil

wil aan hen geopenbaart wierd; Als hy propheteerde, dat is, Gods ware fin en mening verklaarde, was hy gewent dit van sich te seggen: *Het woord des genen, die Gods woorden hoort, en die de kennis (of de fin en voorwetenschap) van de hoge weet, het gesichte van den Almachtigen siet, die verrukt word, maar met ontdekte ogen.* Eindelijk na dat hy van Gods bevel, de Hebreën heeft gelegend, (namentlijk gelijk hy gewent was) begint hy aan de andere volken te propheteren, en hun toekomende saken te voorseggen. Alle welke dingen geven genoeg te kennen, dat hy altijd een Propheet geweest heeft, of meermaals gepropheteert te hebben, en (het welk hier noch aan te merken staat) dat hy dit, het welk voornamelijk de Propheten, van de waarheid der Prophetie, seker maakte, gehad heeft, namentlijk, een gemoed, dat tot het billijke, en goede alleen genegen is: Want hy segende niet de geen die hy zelfs wilde, noch hy vervloekte niet de geen die hy wilde, gelijk Balak meende, maar alleenlijk den genen, die God wilde, dat gesegent, of vervloekt soude worden; En dieshalven antwoorde hy ook aan Balak, *Schoon Balak my so veel silver en gout gaf, als sijn huis kan volmaken, so sou ik niet vermogen Gods bevel te overtreden, en naar mijn believen goed of kwaad te doen; Dat God sal spreken sal ik spreken.* Voorts, dat God op hem terwijl hy onderweeg was vergramd wierd, dit selfde is aan Moses, toen hy volgen Gods bevel naar Egypten reisde, gebeurd, (besie Moses tweede boek Cap. 4: 24.) en dat hy geld ontving, om te Prophteren, Samuël deē desgelijks, (besie Samuëls I. boek Cap. 9: 8.) en indien hy ergens in gefondigt heeft, (besie hier af Petrus tweede brief Cap. 2: 15, 16. en Judas brief vers 11.) *Niemand is so rechtveerdig, die altijd wetdoet, en niet sondicht.* (besie de Prediker Cap. 7: 20.) En seker, sijn redenen hebben altijd veel by God moeten gelden, en sijn vermogen om te vervloeken heeft immers seer groot geweest, dewijl men om Gods groote barmhertigheid aan de Israëlitzen te betuigen, so dikwils in de Schrift vind, dat God niet naar Bilham wilde luisteren, en dat hy de vloek, in seggen, omgekeerd en veranderd heeft. (besie Deut. Cap. 23: 6. Jos. 24: 10. Nehem. 13: 2.) Hy heeft dieshalven, sonder twihsel seer aangenaam aan God geweest; Want de redenen, en ver-
vloek-

vloekingen der goddelofen, bewogen God geenfins. Dewijl dan dese een ware Propheet heeft geweest, en echter van Josua (Cap. 13: 22.) Een *Waarsegger* of *Wichchelaar*, word genoemd, so is het seker dat dese naam ook in een goeden sin word genomen, en dat den genen, die gemeenlijk van de Heidenen, en Wichchelaars, en Waarseggers wierden genoemd, ware Propheten zijn geweest, en dat den genen die van de Schrift dikwils beschuldigt, en veroordeeld zijn, valsche waarseggers geweest hebben, die de volken bedrogen, gelijk de valsche Propheten, de Joden; het welk ook uit andere plaatsen van de Schrift, klaarlijk blijkt; Wy besluiten dieshalven dat de Prophetische gave, niet eigen, en bysonder aan de Joden, maar aan alle volken gemeen heeft geweest. De Pharizeen beweerden echter daar en tegen, seer heftiglijk, dat dese Goddelijke gave, alleenlijk aan hun volk eigen, en bysonder heeft geweest, maar dat de andere volken, door ik weet niet welke duivelsche kracht, (*wat bedenkt het Waan-geloof niet?*) de toekomende dingen hebben voorseggt. Het voornaamste het welk sy uit het Oude Testament by brengen, om door der selfder achtbaarheid, dit gevoelen te bevestigen, is dit van Moses tweede boek Cap. 33: 16. daar Moses tot God segt: *Want waar door sou bekent worden, dat ik en uw volk genade in uw ogen hebben gevonden? Seker als gy met ons sult gaan, so sullen wy afgescheiden worden, ik, en uw Volk van alle volk dat op de vlakke der aarde is;* Hier uit seg ik, willen sy beweren, dat Moses van God versocht heeft, dat hy by de Joden tegenwoordig soude zijn, dat hy sich aan hen, op een Prophetische wijze soude openbaren; Wijders, dat hy dese genade, aan geen ander volk toestaan sou. Voorwaar het is belachchelijk, dat Moses, Gods tegenwoordigheid, den volken soude benijden, of dat hy iets van God, sodanig sou hebben derven verfoeken: Maar het is met dese sake dusdanig gelegen, toen Moses den aard en 't weerspannig gemoed van sijn volk kende, sag hy klaarlijk, dat hy niet sonder de grootste wonderdaden, en sonder Gods bysondere uitwendige hulpe, het aangevangen werk soude kunnen volvoeren; Ja dat sy noodzakelijk, sonder sodanige hulpe souden vergaan; en dieshalven verfoekt hy, dese bysondere uitterlijke hulpe Gods, op dat bliken sou, dat God hen

hen wilde behoeden. Want dus segt hy Cap. 34 : 9. *Heer indien ik genade in uw ogen heb gevonden, so ga, bid ik, de Heer onder ons, om dat dit volk hardnekkig is. enz.* De reden dan, om de welke hy Gods bysondere uitwendige hulp verfoekt, is, om dat het volk hartnekkig was, en 't geen het welk noch klaarder toond, dat Moses niets dan de bysondere uitwendige hulp Gods, verfocht heeft, is Gods antwoord self; want hy antwoord terstond (vers 10. in 't selfde Cap.) *Sie ik maak een verbond, dat ik, voor uw gebeel volk, wonderlijke dingen sal doen, die niet gedaan zijn op de gehele aarde, noch by alle de volken, enz.* Moses handeld dieshalven hier alleenlijk van de verkiefsinge der Hebreën, (gelijk ik alreë verklaard hebbe,) en verfoekt niet anders van God. Doch in Paulus brief aan de Romeinen, vinde ik een ander plaats die my meer beweegt, te weten, Cap. 3 : 12. Daar Paulus jets anders, dan wy, hier schijnt te leren, want hy segt, *Welk is dan het voordeel van de Joden? of welk de nuttigheid van de besnijdenis? veel op alle wijse; Want het eerste is, dat Gods uitsprake aan hen vertrouwt zijn.* Doch indien wy op Paulus leering die hy voornamentlijk te kennen geven wil, merken, so sullen wy niets vinden het welk tegen dese onse leering strijd, maar in tegendeel het selve, dat wy hier aan wijzen, bekent maakt. Want hy segt in 't selfde Capittel vers 29. dat God, een God der Joden, en der Heidenen is, en Cap. 2 : 25, 26. segt hy, *Indien de besnedenen, van de Wet, weer afwijkt, so sal de gedane besnijdenis voorhuid worden, en in tegendeel, indien de voorhuid, het gebod des Wets onderhouwd, so sal zijn voorhuid, besnijdenis geacht worden.* Wijders segt hy Cap. 4 : 9. dat sy alle te gelijk, te weten, Joden en Heidenen, onder de sonde hebben geweest, maar datter geen sonden, sonder gebod, en wet, is. Hier uit blijkt dieshalven seer klaar, dat de Wet volstrektelijk (gelijk wy ook uit Job Cap. 28 : 28. hier voor getoond hebben) aan allen geopenbaard heeft geweest, onder welke sy alle geleeft hebben, namelijk, de wet die alleenlijk op de ware deucht fier, en niet die Wet de welke naar de reden, en gesteltenis van enige besondere heerschappy, opgerecht, en naar den aard en hoedanigheid van enig volk geschikt word. Eindelijk, besluit Paulus, de-
wijl God een God aller volken is, dat is, aan allen even gunstig,
 [G] en

en sy alle gelijkelijk onder de wet en sonden hadden geweest, so heeft God, aan alle volken sijn Christus gevonden, die hen alle gelijkelijk, van de dienstbaarheid des Wets soude verlossen, op dat sy voortaan niet naar 't gebod van de Wet, maar uit een bestendig besluit des gemoeds goet doen souden. Paulus leert en onderwijst, dieshalven, even het selfde dat wy willen. Als hy dan segt, dat aan de Joden alleen Gods uitspraken vertrouwt zijn, so moet men dit verstaan, dat aan hen de Wetten in geschrift, en aan andere volken alleenlijk door de enige openbaring, en bevatting vertrouwt zijn geweest, of, men moet seggen, dat Paulus (dewijl hy dit, dat de Joden alleen konden voorwerpen, poogt te wederleggen,) naar de bevattinge en meninge der Joden, die in die tijd aangenomen waren, antwoord; Want om die dingen die hy ten dele gesien, en ten dele gehoord had, te leeren en te onderwijzen, was hy een Griek met de Grieken, een Jood met de Joden. Nu is 'er alleenlijk overig, dat wy op de redenen van enige antwoorden, door de welke sy aan sich selven willen overreden, dat de verkiefinge der Hebreëa, niet voor een tijd, en ten opzicht van de heerschappy, maar ewig heeft geweest: Want, wy sien, seggen sy, dat de Joden na 't verlies van hun heerschappy, so veel jaren over al verstroit, en van alle volken afgescheiden, overig en in staat blijven, het welk aan geen ander volk is gebeurd; Wijders, dat de Heilige Schrift in veel plaatsen, schijnt aan te wijzen, dat God de Joden voor ewig, voor sich heeft verkofen, en dieshalven, schoon sy de heerschappy verloren hebben, echter Gods uitverkorenen blijven. De plaatsen, die sy achten, dat dese ewige verkiefinge, op 't klaarlijkste aanwysen, zijn voornamentlijk, Voor eerst, uit het 31. Cap. van Jeremias vers 36. daar de Propheet getuigt, dat Israëls Zaad voor ewig Gods volk sal blijven, namelijk, met hen by de vaste ordening der Hemelen, en de Natuur te gelijken. Ten tweeden, in Ezechiëls 20. Cap. vers 32. enz. daar hy schijnt te willen, dat, schoon de Joden naet voordacht, de Goddelijken dienst wilden verlaten, God echter, hen uit alle Landen, daar in sy verstroit waren, souw vergaderen, en naar de wildernis der volken leiden, gelijk hy hun Ouders, naar de woestijne van Egypten had ge-

geleid, en eindelijk van daar, na dat hy hen van de wederspannige, en afgevallenen afgescheiden had, naar de Berg sijner Heiligheid, daar Israëls geheel huis hem dienen soude. Daar worden noch andere behalven dese plaatsen by gebracht, insonderheid van de Pharizeen, maar ik achte, dat ik aan allen voldoen sal, als ik op dese twee geantwoorde sal hebben: het welk met weinig moeite sal doen, na dat ik uit de Schrift getoond sal hebben, dat God, de Hebreën, niet voor ewig heeft uitgekosen, maar alleenlijk op die voorwaarde, volgens de welke hy te voren de Kanahaniten verkoren had, die ook, gelijk wy hier voren getoond hebben, Priesters hebben gehad, de welke God Godsdienstelijk dienden, en echter om hun overdaad en onachtsaamheid, en kwade dienst, van God verworpen zijn. Want Moses, in sijn Priester boek Cap. 18: 27, 28. vermaand de Israëlitien, dat sy sich met geen vuiligheid, of bloedschand, en sonden besmetten, gelijk de Kanahaniten gedaan hadden, op dat het Land hen niet sou uitsponwen, gelijk het de volken die dese plaatsen, bewoonden, uitspogen heeft. En in sijn vijfde boek Cap. 8: 19. dreigt hy hen, door uitgedrukte woorden, selve met de gehele ondergang; Want dus spreekt hy: *Ik betuig beden aan u; dat gy gantschelyk sult vergaan, gelijk de volken die God uit u tegenwoordigheid doet vergaan, so sult gy vergaan.* En volgens desen inhoud worden veel plaatsen in de Wet gevonden, die uitdrukkelijk te kennen geven, dat God niet vblstrekkelijk, noch voor ewig, het Hebreensche volk verkosen heeft. Indien dan de Propheten aan hen het nieuw en ewig verbond van Gods kennis, liefde, en genaden voorsegt hebben, so kan men lichtelijk tonen, dat dit alleenlijk aan de Godvruchtigen beloofd word: Want in 't selfde Capittel van Ezechiël, het welk wy terstond bygebracht hebben, word uitdrukkelijk gesegt, dat God de wederspannige, en afvallige van hen afscheiden sal: En in het 3. Cap. van Tsephonias vers 12, 13. Dat God de hovaardige uit het midden wech nemen, en de armen overlaten sal. En dewijl dese verkiefing op de ware deucht siet, so heeft men niet te achten, dat sy alleenlijk aan de Godvruchtige onder de Joden met uitsluiting der andere beloofd is geweest; maar gantschelyk te geloven, dat de Heidenen, ware Propheten, die by alle volken

[G 2]

ge-

geweest zijn, gehad hebben; Wy hebben ook getoond, dat sy dit aan de gelovige van hun volken belooft, en hen daar meê vertroost hebben. Dat eeuwig verbond van Gods Kennis en liefde is dan algemeen, gelijk ook uit het derde Capittel Tsephonias vers 10.11. seer klaarlijk blijkt, en dieshalven, moet in dese saak tusschen Joden, en Heidenen geen onderscheid toegestaan worden, gelijk ook aan hen geen andere besondere verkiesinge, dan de gene die wy alrede getoond hebben. En wat dit aangaat, dat de Propheten, van dese verkiesinge sprekende die alleen op de ware deugt fiet, veel dingen van de offeringe en andere Kerk-diensten, en van de weêr-opbouwing des Tempels, en der Stad, daar onder mengen, hebben sy, volgens de gewoonte, en natuur der Prophetie, de geestelijke dingen; onder sodanige verbeeldingen, willen verklaren, op dat sy aan de Joden, welker Propheten sy waren, de weêr-oprechtinge van 't Rijk, en des Tempels, die in Cyrus tijd te verwachten was, gelijkelijc souden bekend maken. De Joden hebben dieshalve nu niets, het welk sy aan sich, boven alle volken mogen toepassen. Want wat belangt, dat sy so veel jaren lang sonder heerschappy verstroyd in wesen zijn gebleven, dit is geen wonder, na dat sy sich van alle volken sodanig hebben afgescheiden, dat sy den haat van alle op hun hals hebben gehaald, en dit niet alleenlijk, door hun uitterlijke zeden, en gewoonten tegen die van de andere volken, strijdende, maar ook door 't teken der besnijdenis, het welk sy Godsdienstelijk onderhouden. Voorts dat den haat der volken, hen so seer behoed en bewaart, de ervarentheid heeft dit alreê geleerd en aangewesen. Doen den Koning van Spangien, eertijds de Joden dwong den Godsdienst van 't Koningrijk aan te nemen, of in ballingschap te trekken, namen seer veel Joden den Godsdienst der Pausgesinde aan; Doch dewijl aan de gene die de Godsdienst aan namen, alle de voorrechten, der natuurlijke Spanjaarden toegestaan, en sy tot alle waardigheden, waardig geacht wierden, so hebben sy sich terstond sodanig met de Spanjaarden vermengt, datter na verloop van weinig tijds, geen overblijfselen, noch enige geheugenis van hen gebleven zy. Maar geheel anders is het met de gene gegaan die door den Koning van Portugal, gedwongen wierden, de
Gods-

Godsdienst van zijn heerschappy aan te nemen, dewelke altijd, schoon tot de Godsdienst bekeert, van alle andere, afgescheiden geleest hebben, namentlijk, om dat dese Koning hen onwaardig tot alle Ampten, en waardigheden, verklaarde. Ik achte ook dat het reken der besnijdenisse, so veel in dese saak vermach, dat ik my vroed maak, dat dit enige, dit volk, in eeuwigheid sal behouden, en bewaren. Ja indien de grondvesten van hun Godsdienst, hun gemoederen, niet verswakten, so soude ik volkomenlijk geloven, dat sy t' eniger tijd, als 'er gelegenheid voorkwam (dewijl de menschelijke dingen veranderlijk zijn) hun heerschappy weer op souden rechten, en dat God, hen van nieuws soude verkiesen. Wy hebben ook van dese saak, een vermaard voorbeeld, in de Sinesen, die ook seer Godsdienstelijk seker hairtop behouden, daar meê sy sich van alle andere afscheiden, en sich so veel duisenden van jaren afgescheiden hebben gehouden, dat sy in oudheid alle andere volken verre overtreffen; die ook niet altijd de heerschappye hebben behouden, maar echter de selfde na dat sy verloren was, weer verkregen hebben, en sonder twijffel weer sullen bekomen, als de gemoederen der Tartaren, door de overdaad der rijkdommen, en door onachtsaamheid sullen beginnen te kwijnen. Eindelijk, indien ymand staande houden ende beweren wil, dat God de Joden, om dese, of om een ander oorzaak, voor eeuwig verkosen heeft, ik sal hem niet tegenspreken, so hy vast steld, dat dese verkiefsinge, sy zy tijdelijk of eeuwig, voor so veel de deselfde alleenlijk de Joden eigen en bysonder is, nergens anders op fiet, dan op de heerschappy en goederen des lichaams: (vermits dit alleen 't ene volk, van 't ander kan onderscheiden:) Maar dat ten opsichte van 't verstand, en van de ware deugt, het ene volk, niet van 't ander onderscheiden word, en dat dieshalven in dese dingen God het ene volk, boven 't ander niet verkieft.

VI. HOOFDDEEL.

Van de Goddelijke Wet.

De naam van Wet, volstrektelijk genomen, betekend he-
 geen, naar 't welk yder ondelig, of alle ondelige, of enige
 van de selfde aard, naar een en deselfde bepaalde wijze
 werken; En dese Wet hangt af, of van de noodzakelijkheid der
 natuur, of van 't believe ende goedvinding der menschen: de
 Wet, die van de noodzakelijkheid der natuur af hangt, is die,
 dewelke uit de natuur selve van de saak, of uit de bepaling nood-
 zakelijk volgt; Doch de Wet die van 't believe der menschen
 af hangt, en eigenlijk recht genoemd word, is de gene die de
 menschen aan sich selve, en andere voorschrijven, om veiliglij-
 ker, en gemakkelijker te leven, of om andere oorsaken. Tot een
 voorbeeld, dat alle lichchamen als sy tegen andere die kleinder
 zijn, stoten, so veel van hun beweging verliezen, als sy aan de
 andere meê delen, is een algemene Wet van alle lichchamen, die
 uit de noodzakelijkheid der natuur volgt. So ook, dat de mensch
 als hy aan een ding gedenkt, terstond aan een ander gedenkt dat
 daar meê gelijk, of dat hy te gelijk met dat selve bevat hadt;
 dit is een Wet die uit de menschelijke natuur, noodzakelijk volgt.
 Maar dat de menschen, van hun recht, het welk sy uit de natuur
 hebben, af staan, of gedwongen worden af te staan, en sich aan
 sekere regel van leven verbinden, dit hangt af van 't menschelijk
 believe. En hoewel ik gantschelijk toesta, dat alle dingen naar
 de algemene wetten der natuur bepaald worden, om te zijn, en
 naar sekere, en bepaalde wijze te werken, so seg ik echter, dat
 dese wetten, van 't believe der menschen af hangen. *Voor eerst*,
 om dat de mensch, voor so veel hy een deel van de natuur is,
 ook voor so veel, een deel van 't vermogen der natuur uitmaakt;
 de dingen dan, die uit de noodzakelijkheid der menschelijke na-
 tuur volgen, dat is, uit de natuur selve, voor so veel wy haar
 door

door de menschelijke natuur bepaald, bevatten: volgen echter (hoewel noodzakelijk) van 't menschelijk vermogen; En dieshalven, mach men seer wel seggen, dat de instelling deser wetten, van 't believeu der menschen afhangt, om dat sy voornamentlijk van 't vermogen des menschelijke geest, sodanig afhangt, dat echter de menschelijke geest; voor so veel hy, de dingen, onder de reden van 't ware en valsche, bevat, sonder dese wetten de reden van de valsheid en de waarheid der dingen seer klaarlijk kan bevatten, maar niet sonder de noodzakelijke wet, gelijk wy de selfde nu bepaald hebben. *Ten tweden*, heb ik ook gesegt, dat de wetten van 't believeu der menschen afhangen, om dat wy de saken door hun naaste oorsaken moeten bepalen, en verklaren; en dese algemene aanmerking van 't noodlor, en van de samen- schakeling der oorsaken, kan ons geensins dienen, om onse gedachten, ontrent de bysondere dingen, te vormen, en te schikken. Voeg hier by, dat wy gantschelijk onkundig zijn in de samen- schikking, en samen- schakeling, dat is, hoe de dingen waarlijk geschikt, en te samen geschakeld zijn: En dat dieshalven tot het gebruik van 't leven, beter, ja noodzakelijk is, de dingen als mogelijk, te aanmerken. Dit zy dan volstrektelijk van de Wet aangemerkt.

Maar dewijl de naam van Wet by overdracht tot de natuurlijke dingen toegepast schijnt, en gemeenlijk by Wet niets anders verstaan word, dan een gebod, het welk de menschen kunnen volvoeren, en nalaten, om dat sy de menschelijke macht binnen sekerere grenspalen, buiten de welke sy sich uitstrekt, prangt, en niets boven vermogen, gebied; So schijnt het, dat de Wet besonderlijker bepaald moet worden, namentlijk, dat sy een regel van leven is, die de menschen aan sich selve, of aan andere, om enige einde en oogmerk, voorschrijven. Doch om dat het ware einde der wetten, alleenlijk aan weinig menschen gemeenlijk bekend is, en de menschen doorgaans onbekwaam zijn, om het selve te bevatten, en niets minder dan naar de reden leven, so hebben de Wetgevers, om hen alle gelijkelijc te dwingen, voorsichtelijc een ander einde gesteld, verre verscheiden van 't geen, dat noodzakelijk uit de natuur der wetten volgt; namelijk, met

aan

aan de voorstanders der wetten, het geen te beloven dat van 't gemeen volk meest bemind word, en in tegendeel, de gene, die hen souden overtreden, met het geen te dreigen, daar het meest voor vreeft; En dies hebben sy gepoogt, het gemeen, gelijk het paard met den toom, so veel 't mogelijk is, te dwingen: Hier uit is voort gekomen, dat die regel van leven, de welke de menschen naar 't gebied van andere voorgeschreven word, voornamelijk voor een Wet wierd gehouden; en by gevolg dat de gene, die de wetten gehoorsamen, gesegt worden onder de Wet te leven, en schijnen dienstbaar te zijn. En seker, de geen die aan yder het zijne geeft, om dat hy de straf of galg vreeft, leeft naar eens anders gebied, en door 't kwaad bedwongen, en mach niet rechtveerdig genoemt worden; Maar de gene, die aan yder het zijne geeft, namelijk hierom, dat hy de ware reden der wetten, en hun noodzakelijkheid kend, werkt met een volstandig gaemoed, en uit sijn eige, en niet uit eens anders besluit, en wierd dieshalven, met recht rechtvaardig genoemt. Ik achte, dat Paulus dit ook heeft willen te kennen geven, toen hy seide, dat de gene die onder de wet leefden, niet door de wet gerechtveerdigt kunnen worden; Want de gerechtigheid, gelijk sy gemeenlijk bepaald word, is een volstandige en ewige wil, van aan yder sijn recht te geven. En dieshalven segt Salomon in sijn Spreuken Cap. 21: 12. *Dat de rechtveerdige sich verblijd als 'er oordeel gedaan word, maar dat de ongerechte vresen.* Dewijl dan de wet niet anders is, dan de reden, en regel van te leven, die de menschen om enige einde aan sich selve, of aan andere voorschrijven, so schijnt het dat men de Wet, in menschelijke en Goddelijke onderscheiden moet; By menschelijke versta ik de reden en regel van te leven, die alleenlijk dienstig is, om 't leven, en de gemeene Staat in veiligheid te houden: Maar by de Goddelijke, de geen, die alleenlijk sijn opzicht op 't Opperste goed heeft, dat is, op Gods ware kennis en liefde. De reden om de welke ik dese Wet Goddelijk noem, is uit oorzaak van de natuur van 't Opperste goed, die ik hier met weinig woorden, en so klaarlijk als my mogelijk is, ten toon sal stellen.

Dewijl het beste deel van ons het verstand is, so is het seker,
dag

dat wy, so wy waarlijk het geen willen soeken, het welk voor ons nut is, boven alle dingen moeten pogen, dat wy so veel als het mogelijk is het selfde volmaakt maken, dewijl in desselfs volmaaktheid, ons Opperste goed bestaan moet. Voorts, dewijl alle onse kennis, die waarlijk alle twijffeling wech neemt, van de kennisse Gods alleen afhangt; Wijders, dewijl 'er niets sonder God kan zijn, noch bevat kan worden: als ook, om dat wy van alle dingen kunnen twijffelen, so lang wy van God, geen klaar, en onderscheide denkbeeld hebben, so volgt hier uit, dat ons Opperste goed, en onse volmaaktheid, van de kennisse Gods alleen afhangt, enz. Wijders, dewijl 'er niets sonder God kan zijn, noch bevat worden, so is 'et seker, dat alle dingen die in de natuur zijn, Gods bevatting, naar de maat, ten opzicht van huir wesentheid en volmaaktheid, in-sluiten en uitdrukken; en dat wy dieshalven, hoe wy de natuurlijke dingen meer kennen, so veel te groter en volmaakter kennis van God verkrijgen; Of dat wy, (om dat de kennis van 't uitgewerkte, door de oorzaak, niets anders is, dan enige eigenschap van de oorzaak te kennen) hoe wy de natuurlijke dingen meer kennen, ook so veel volmaakter kennis Gods wesentheid (die de oorzaak aller dingen is) kennen. En in deser voegen, hangt onse gehele kennis, dat is, ons Opperste goed, niet alleenlijk af, van de kennis die wy van God hebben, maar bestaat gantselijk daar in. Het welk ook hier uit volgt, dat de mensch, na de natuur en volmaaktheid van de saak die hy boven andere bemind, ook so veel volmaakter is, en weer recht in-tegendeel: En dieshalven is hy noodzakelijk de volmaakste en opperste gelukzaligheid, meest deelachtig, die de verstandelijke kennis van God, dat is, van 't volmaakste Wesen, boven alle dingen bemind, en meest daar meê verheugt is. Ons opperste goed dan, en onse gelukzaligheid, komt hier op uit, bestaande namelijk, in Gods kennis en liefde. Doch de middelen, (die dit einde, aller menschelijk werkingen, namelijk, God selfs, voor so veel sijn denkbeeld in ons is, vereischt:) mogen Gods bevelen genaamt worden, om dat sy als van God selfs, (voor so veel hy in onse geest wesentlijk is) ons voor geschreven werden: En in deser voegen, word de reden, of regel van te leven, die op

[H]

dit

dit einde en oogmerk fiet, seer wel de Goddelijke Wet genoemd. Maar hoedanig dese middelen zijn, en welke de reden, of regel van leven, die dit einde vereischt, en hoe de grondvesten van de beste gemene staten, dit einde sullen volgen, en ook de regel, van onder de menschen te leven, dit behoord tot de Zeden-kunst in 't algemeen. Ik sal hier niet voortgaan, dan en van de Goddelijke Wet in 't algemeen te handelen.

Dewijl dan Gods liefde het hoogst geluk van de menschen, en zijn saligheid, en 't uitterste einde, en oogmerk aller menschelijke werkingen is; So volgt, dat hy alleenlijk de Goddelijke Wet volgt, die forge draagt om God lief te hebben, niet uit vrees van de straf, noch uit liefde tot enige dingen, gelijk begeerte tot wellust, grote naam, enz. Maar alleenlijk hier uit, dat hy God kend, of dat hy weet, dat Gods kennis en liefde, het opperste goed is. d' Inhoud van de Goddelijke Wet dan, en des zelfs hoogste gebod, is, God als het opperste goed lief te hebben, namelijk, (gelijk wy alrede gesegt hebben,) niet uit vrees van enige straf, en breuke, noch om de liefde van enig ding, daar in wy begeeren vermaak te scheppen: Want Gods denkbeeld speld ons dit te voren, dat God ons opperst goed is, of dat Gods kennis, en liefde, het uiterste einde is, naar het welk alle onse werkingen gestierd moeten worden. Doch den vleeschelijke mensch kan dit niet verstaan, en dese dingen schijnen ydel aan hem te zijn, om dat hy al te magere kennis van God heeft, en ook om dat hy in dit opperste goed, niets heeft gevonden, dat hem vleit, dat hy eet, of eindelijk, daar af zijn vleesch, in 't welk hy sijn meeste vermaak scheidt, geraakt word: dewijl dit opperste goed in de beschouwing, en in het gemoed alleen bestaat. Maar de gene die weten, dat sy niets voortreffelijker, als het verstand, hebben, en een gefonde geest, sullen dese dingen, sonder twijfel, voor seker vast, en bestendig oordelen.

Wy hebben dan verklaard waar in voornamentlijk de Goddelijke Wet bestaat, en welke menschelijke wetten zijn, namelijk, alle de gene die een ander doel-wit hebben; ten ware zy door openbaring bevestigd wierden: want volgens dese aanmerking worden de dingen ook op God toegepast, (gelijk wy hier voor getoond hebben)

hebben) en in dese zin mach Moses Wet, (hoewel sy niet algemeen, maar meest naar 't vernuft, en tot de besondere onderhouding van enig volk, geschikt was,) ook wel Gods, of de Goddelijke Wet genoemd worden; dewijl wy geloven, dat de selfde door 't Prophetisch licht, bevestigd, is geweest. Indien wy nu op den aard van de Goddelijke Wet der natuur, gelijk wy haar nu verklaard hebben, merken; so sullen wy sien,

Voor eerst, dat de selfde algemeen, of aan alle menschen gemeen is; Want wy hebben haar uit de algemene menschelijke natuur afgeleid.

Ten tweeden, dat sy niet het geloof der historien vereist, hoedanig de selfde ook geweest hebben; Want dewijl dese natuurlijke Goddelijke Wet, uit de enige menschelijke natuur verstaan word, so is het seker, dat wy de selfde so wel in Adam kunnen bevatten, als in enig ander mensch; So wel in een mensch die onder de menschen leeft, als in een mensch, die zijn leven in eenzaamheid overbrengt. Noch het geloof der historien, het zy so seker als 't wil, en kan Gods kennis, en by gevolg ook Gods liefde, aan ons niet geven; Want de liefde tot God, spruit uit de kennis die wy van hem hebben, en sijn kennis, moet uit gemene kundigheden, die door sich selve seker en bekend zijn, gehaald worden: Dieshalven is het verre daar van daan, dat het geloof der historien zy een noodzakelijk vereischte middel, om tot ons opperste goed te komen. Maar nochtans, hoewel de trouwe of 't gelove der historien, Gods kennis en liefde, aan ons niet geven kan, so ontkennen wy echter niet dat der selfder lesinge, ten opsichte van 't Burgerlijke leven, seer nut is. Want, hoe wy de zeden en gewoonten der menschen, die nergens uit beter bekend worden, als uit hun werkingen, nauwkeriglijker aanmerken, en beter kennen, hoe wy omsichtelijker onder hen kunnen leven, en onse werkingen en leven, beter naar hun vernuft, so veel de reden toelaat kunnen voegen.

Ten derden, Sien wy dat dese Goddelijke Wet der natuur, geen ceremonien vereist, (dat is, werkingen, die in sich selve noch goed noch kwaad zijn, en na de instelling allen goed genoemd worden: of die enig goed, dat ter saligheid noodzakelijk is, ver-

[H 2]

tonen.)

tonen.) Of indien gy liever dus wilt, werkingen, welker reden het menschelijk verstand, overtreft; Want het natuurlijk licht vereist niets, dat het licht zelfs niet bereikt, maar alleenlijk dit, het welk ons seer klaarlijk kan aanwijzen, wat het goed, of een middel tot onse saligheid is: Maar de dingen, die uit het enige bevel, en uit de instelling goed zijn, of hier uit, dat zy vertoningen van enig goed zijn, kunnen ons verstand, niet volmaakt maken, en zijn niet anders, dan loutere schaduwen, en kunnen niet gesteld worden onder de werkingen, die als kinderen en vruchten van 't verstand en goede geest zijn; dat hier onnodig is bredelijker te tonen. Eindelijk, en

Ten vierden, wy sien, dat de hoogste vergeldinge van de Goddelijke Wet, is, de wet zelfs, namelijk, God te kennen, ende hem uit ware vriheid, en uit een oprecht, en standvastig gemoed te beminnen; Maar de straf, der selver derving, en de dienstbaarheid van 't vleesch, of een onbestendig en wankelbaar gemoed.

Na dat wy nu dese dingen dus aangemerkt hebben, so staat nu te onderzoeken, of wy door 't natuurlijk licht begrijpen kunnen,

Voor eerst, God te zijn als een Wetgever, of Vorst, de menschen wetten voorschrijvende.

Ten tweden, Wat de heilige Schrift van dit licht, en van dese natuurlijke Wet te kennen geeft.

Ten derden, Tot welken einde, de Ceremonien eertijds zijn ingesteld. Eindelijk, en

Ten vierden, Watter aangelegen is, de heilige Historien te weten en die te geloven.

Van de twee eerste saken sullen wy in dit Hoofddeel, en van de twe andere in 't volgende handelen.

Wat van 't eerste, moet gesteld worden, kan men lichtelijk uit de natuur van Gods wil af leiden, die niet van Gods verstand word onderscheiden, dan ten opzicht van onse reden, dat is, Gods wil, en Gods verstand, zijn waarlijk in sich, een en 't selfde; en worden niet onderscheiden, dan ten opzicht van onse gedachten, die wy van Gods verstand vormen. Tot een voorbeeld, als wy

alleenlijk hier op merken, dat de natuur van de Driehoek van ewigheid in de Goddelijke natuur word begrepen, (of vervat,) als een ewige waarheid, so seggen wy, dat God het denkbeeld van de Driehoek (of des Driehoeks) heeft; of de natuur des Driehoeks verstaat; Maar als wy daar na hier op merken, dat de natuur van de Driehoek dus in de Goddelijke natuur is begrepen, uit de noodzakelijkheid van de Goddelijke natuur alleen, ende niet uit de noodzakelijkheid van de wesendheid en natuur des Driehoeks, ja, dat de noodzakelijkheid der wesendheid, en eigenschappen van de Driehoek, voor so veel sy ook als ewige waarheden begrepen worden, van de enige noodzakelijkheid, der Goddelijke natuur en verstand af hangt, en niet uit de natuur van de Driehoek, dan noemen wy dat geen, het welk wy Gods verstand geheten hebben, Gods wil of besluit. Waarom wy, ten opsichte van God, een ende het selfde bevestigen, als wy seggen, dat God van ewigheid heeft besloten, en gewilt, dat de Driehoeken van een Driehoek, met twe rechte hoeken, gelijk souden zijn, of, dat God dit selfde verstaan heeft. Hier uit volgt, dat Gods verzekeringen, en ontkenningen, altijd een ewige noodzakelijkheid, of waarheid insluiten. Indien tot een voorbeeld, God aan Adam gefegt heeft, dat hy niet wilde, dat Adam van de Boom der kennisse des goeds en kwaads soude eten, so souw het tegenseggelijkheid insluiten, dat Adam van die boom konde eten, en dieshalven sou het onmogelijk zijn dat Adam daar af eten soude: Want dit Goddelijk besluit, had een ewige noodzakelijkheid, en waarheid moeten insluiten: Maar dewijl echter de Schrift verhaald, dat God aan Adam bevolen, en Adam nochtans daar af gegeten heeft, so moet men noodzakelijk seggen, dat God aan Adam het kwade alleenlijk geopenbaard heeft, dat hem noodzakelijk soude volgen, so hy van die Boom at, maar niet de noodzakelijkheid des gevolgs van dit kwaad: Hier door is 't gebeurd, dat Adam die openbaring, niet als een ewige en noodzakelijke waarheid heeft verstaan, maar als een Wet, dat is, als een insetting, daar op winst, of schade volgt, niet uit noodzakelijkheid, en uit de natuur van de begane daad, maar uit de enige lust, en volkome heerschappy van enig Vorst. Dieshalven was dese

[H 3]

dese openbaring ten opzigt van Adam alleen, en om 't enig gebrek van deszelfs kennis, een Wet, en God als de Wetgever of Vorst. En om dese oorzaak, namentlijk, om 't gebrek der kennis, waren de tien geboden, ten opzigt der Hebreëen alleenlijk, de Wet; Want dewijl sy Gods wesentlijkheid, en eeuwige waarheid niet kenden, so moesten sy dit dat in de tien geboden aan hen geopenbaard wierd, namentlijk, dat God wesentlijk is, en dat God alleen aanbeden moet worden, als een Wet verstaan: Maar indien God, sonder enige lichamelijke middelen te gebruiken, maar onmiddelijk tot hen gesproken had, so souden sy dit niet als een Wet, maar als een eeuwige waarheid verstaan hebben. Voorts, het geen dat wy van de Israëlitien en van Adam seggen, moet ook van alle Propheten die in Gods naam wetten geschreven hebben, gesecht worden; te weten, dat sy Gods besluiten niet evenmatiglijk, als eeuwige waarheden bevat en verstaan hebben. Tot een voorbeeld, van Moses zelfs moet ook gesegt worden, dat hy, uit openbaring of uit de grondvesten aan hem geopenbaard, 't middel heeft begrepen waar door het volk van Israël, in seker gewest des Werelds, seer wel vereenigt, en te samen gevoegt sou kunnen worden, en volgens 't welk hy een gantsche gemeente sou kunnen vormen, of een heerschappy oprichten; desgelijks ook het middel, en wijze, daar door hy het volk, seer wel tot gehoorzaamheid sou kunnen dwingen; Maar dat hy niet verstaan heeft, en dat aan hem niet geopenbaard is, dat dit middel het beste was, noch ook, dat uit de gemene gehoorzaamheid van 't volk, in sodanig gewest des werelds, noodzakelijk het oogwit daar zy naar doelden, sou volgen. Hy bevatte dieshalven dit alles, niet als eeuwige waarheden, maar als geboden, en insetringen, en schreef hen voor, als Gods wetten. En dit was de oorzaak, van dat hy God als een Bestierder, Wetgever, Koning, Barmhertig, Rechtveerdig, enz. inbeelde: Dewijl nochtans alle dese dingen eigenschappen van de menschelijke natuur alleen zijn, en van de Goddelijke natuur gantschelijk afgeweerd moeten worden. Dese dingen seg ik, moeten van de propheten alleen gesegt worden, die in Gods naam wetten geschreven hebben, maar niet van Christus. Want hoewel Christus ook schijnt in Gods naam

naam wetten geschreven te hebben, so heeft men echter van hem te gevoelen, dat hy de saken waarlijk en evenmatiglijk heeft bevat: dewijl hy niet so seer een propheet als Gods mond heeft geweest. Want God heeft door Christus geest (gelijk wy in 't eerste Hooftdeel getoont hebben) en niet, gelijk te voren door engelen, namelijk, door een geschapen stem, en door gesichten, enz. enige dingen aan 't menschelijk geslacht geopenbaart. Dieshalven sou het niet min buiten reden zijn, te stellen, dat God zijn openbaringen naar Christus meeningen geschikt heeft, als dat, God te voren sijn openbaringen naar de meningen der engelen, dat is, van een geschapen stem, en gesichten heeft geschikt, om de saken die te openbaren waren, aan de propheten meê te delen, het welk het ongerijmste is dat men stellen kan; Voornamelijk, dewijl hy niet tot de Joden alleen, maar tot het geheel menschelijk geslacht, om het selfde te leren, en te onderwijfen, gesonden was; En dieshalven was het niet genoeg, dat hy een geest hadde, die alleenlijk naar de gevoelens der Joden was geschikt, maar naar gevoelens en leeringen, die aan 't menschelijk geslacht, algemeen waren, dat is, naar de gemene en ware kundigheden. En seker, dat God sich aan Christus, of aan sijn geest onmiddelijk geopenbaard heeft, en niet, gelijk als aan de propheten, door woorden, en beelden, hier uit kunnen wy niet anders verstaan, dan dat Christus de geopenbaarde dingen, waarlijk begrepen of verstaan heeft; Want dan word de saak verstaan, als sy met de geest alleen, sonder woorden en beelden begrepen word. Christus dan heeft de geopenbaarde saken waarlijk en evenmatelijk begrepen: Indien hy echter de selfde gelijk wetten voorgeschreven heeft, so heeft hy dit uit oorzaak van de onkunde en hardnekkigheid, des volks gedaan, en daarom heeft hy in dese saak, dat hy sich naar 't vernuft des volks heeft geschikt, Gods plaats bekleed. Dieshalven, hoewel hy een weinig klaarder dan de andere propheten gesproken heeft, so heeft hy echter duisterlijk, en meermaals door gelijkenissen de geopenbaarde saken geleerd, en onderwefen, insonderheid als hy tot de genen sprak, aan de welke noch niet gegeven was het Koninkrijk der hemelen te verstaan, besie Matth. Cap. 13: 10. enz. En sonder twijffel heeft hy

hy de gene, aan de welke het gegeven was de verborgentheden van 't Koninkrijk der hemelen te kennen, de saken als ewige waarheden geleerd, en niet als wetten voorgeschreven. En door dit middel heeft hy hen van de dienstbaarheid des Wets verlost, en echter daar door de Wet meer bevestigd, en versterkt, en in hun herten grondelijk ingeschreven. Paulus schijnt dit ook in enige plaatsen te kennen te geven, namelijk, in de Brief aan de Romeinen Cap. 7: 6. en Cap. 3: 28. En nochtans wil hy zelfs ook niet opentlijk spreken; maar gelijk hy zelfs in de selfd Brief Cap. 3: 5. en Cap. 6: 19. segt, hy spreekt naar menschelijke wijze, het welk hy uitdrukkelijk segt, als hy God rechtvaardig noemd, en sonder twijffel ook om de swakheid van 't vleesch, Barmhertigheid, Genade, Gramschap, enz. aan God toe schrijft, en sijn woorden naar de aard van 't volk, of (gelijk hy zelfs ook segt in de eerste Brief aan de Corenthers Cap. 3: 1, 2.) de vleeschelijke mensch schikt. Want in de Brief aan de Romeinen Cap. 9: 18. leert en onderwijft hy volstrektelijk, dat Gods gramschap, en sijn barmhertigheid, niet van de menschelijke werken, maar van Gods roeping alleen, dat is, van sijn wil, afhangt. Wijders, dat uit de werken des Wets niemand rechtveerdig word, maar uit het geloof alleen (besie sijn Brief aan de Romeinen Cap. 3: 28.) daar door hy waarlijk niets anders verstaat, dan een volkomen toestemminge des gemoeds: En eindelijk, dat niemand iaglig word, ten zy hy Christus geeft in sig heeft, (besie de selfde Brief aan de Romeinen Cap. 8: 9.) te weren, de gene, daar door hy Gods wetten, als ewige waarheden bevat. Wy besluiten dan, dat God niet dan naar bevatting van 't gemeen, en alleenlijk by gebrek van denking, als een Wet-gever of Vorst beschreven, en rechtveerdig, barmhertig, enz. genoemd word; en dat God waarlijk uit de noodzakelijkheid van sijn natuur en volmaaktheid alleen werkt, en alles stierd: en eindelijk, dat sijn besluiten, en willingen, ewige waarheden zijn, en altijd noodzakelijkheid insluiten: En dit is het geen 't welk ik voorgenomen had voor eerst te verklaren, en te tonen.

Laat ons nu tot *het tweede*, voort gaan, en de heilige bladen doorlopen, en besien, wat zy selve, van 't natuurlijk licht, en van

van de Goddelijke Wet, te kennen geeft. Het eerste, het welk ons voor komt, is de historie van de eerste mensch selve, daar verhaald word, dat God aan Adam bevolen heeft, dat hy niet van de vrucht des Booms der kennisse van goed en kwaad, sou eten; het welk schijnt te kennen te geven, dat God aan Adam geboden heeft, goed te doen, en dat te soeken onder de reden van 't goede, en niet voor so veel als het tegen het kwade strijdig is, dat is, dat hy het goede ter liefde van 't goede, en niet uit vrees van 't kwaad, soude soeken: Want de gene (gelijk wy alreë getoond hebben) die goed doet uit ware kennis en liefde van 't goede, doet sulks vrijwilliglijk, en met een standvastig gemoed: maar die geen, die sulks uit vrees van 't kwaad doet, word door 't kwade gedwongen, en werkt slavelijk, en leeft onder eens anders heerschappy. En voor dus verre begrijpt dit enige dat God aan Adam heeft bevolen, de gehele Goddelijke Wet der natuur, en komt gantschelijk met de voorspelling van 't natuurlijk licht over een. Men soude dese gehele historie van de eerste mensch, of gelijkenis, volgens dese grond lichtelijk kunnen verklaren, maar ik wil liever daar afscheiden; So, om dat ik niet verskerd kan zijn, of mijn verklaring met de mening van de Schrijver sou over een komen, als om dat veel niet zullen toestaan, dat dese historie is een gelijkenis, maar gantschelijk vast stellen, dat de selve een bloot verhaal is. Het sal dieshalven beter zijn, andere plaatsen der Schrift ten voorschijn te brengen, en voornamelijk die gene, die gesegt zijn van hem, die volgens de kracht (van 't natuurlijk licht, daar in hy alle menschen van sijn euw, overtroffen heeft,) spreekt, en welkers redenen, en spreuken, by 't volk voor even heilig als de reden der propheten, aangenomen zijn, namelijk Salomon, van de welke niet so seer de prophetie en Godvruchtigheid, als de voorzichtigheid, en wijsheid in de heilige Schrift gepresen word. Dese noemt in sijn Spreuken, het menschelijk verstand, de Bron van 't ware leven, en steld het ongeluk in de dwaasheid, alleen. Want dus spreekt hy Cap. 16: 23. *Het verstand sijns Heeren* * (is) *de bron des levens, en de straf de*

* Dit is een Hebreuwse spreekwijze, de geen die enig ding heeft, of in sijn natuur begrijpt, word Heer daar af genoemd. Dus word de vogel op de Hebreuwse wijze, Heer der vlegelen genoemd, om dat hy vlegelen heeft. De Heer des verstands, verstaande, om dat hy verstand heeft.

dwasen, is dwaasheid. Alwaar staat aan te merken, dat volgens de Hebreuwsche spreekwijze by *leven*, volstrektelijk het *ware leven* verstaan wert, gelijk uit Moses vijfde boek Cap. 30: 19. blijkt. Hy steld dan de vrucht van 't verstand in 't ware leven alleen, en de straf alleenlijk, in desselfs derving: het welk gantschelijk met het geen overeen komt, dat wy in de vierde plaats ontrent de natuurlijke Goddelijke Wet aangetekend hebben. Voorts, dat dese bron des levens, of dat het verstand alleen (gelijk wy ook getoond hebben) wetten aan de wijsen voorschrijft; dit selfde word opentlijk van die selfde wijze geleerd; want hy seic Cap. 13: 14. *De wet van de wijze (is) de bron des levens*, dat is, gelijk uit de terstond by gebrachte plaats blijkt, het verstand. Wijders Cap. 3: 13. leert en onderwijft hy, met seer klare, en uitgedrukte woorden, dat het verstand de mensch salig en geluksalig maakt, en de ware gerustheid des gemoeds geeft, want dus spreekt hy: *Salig (is) de mensch, die wetenschap vind, en des menschen soon, die verstand uitvorst.* de reden is (gelijk hy vers 16, 17. voort gaat) om dat, *het regel recht, * lengte der dagen, van ter sijden rijkdom en eer geeft; des selfs wegen,* (namentlijk, die van de wetenschap aangemerkt worden,) *zijn aangenaam, en elke hare voedpaden vrede.* De wijsen alleen dan selfs na Salomons gevoelen, leven met een besadigt en standvastig gemoed, niet gelijk de goddelosen, welkers gemoed van strijdige hartstochten, herwaarts en derwaarts gellingert word, en dienshalven geen vrede noch rust hebben, gelijk Esaias ook segt Cap. 57: 20. Eindelijk, in dese Spreuken van Salomon, staat ons voornamentlijk op die dingen te merken, dewelke in 't tweede Capittel geschreven zijn, als de gene die ons gevoelen seer klaarlijk bevestigen: want dus begint hy vers 3. van 't selfde Cap. *Want indien gy de voorsichtigheid sult roepen, en aan 't verstand u stem geven, enz. so sult gy Gods vrese verstaan, en Gods wetenschap (of liever liefde; want het woord FADACH betekend dese beide) vinden; Want (merkt wel) God geeft wijsheid: uit sijn mond (vloeit) wetenschap en voorsichtigheid.* Met welke woorden hy waarlijk te kennen geeft, Voor eerst, dat de wijsheid alleen, of het verstand ons onderwijft en leert God wijfelijk te vresen, dat is, hem met ware Gods-

dienst,

* Een Hebreuwsche spreekwijze, die niet anders dan 't *LEVEN* betekend.

dienft, te dienen. Daar na leert hy en geeft te kennen, dat wijsheid en wetenschap, uit Gods mond vloeit, en dat God defelfde geeft: het welk wy ook hier voor getoond hebben, namentlijk, dat ons verftand, en onfe wetenfchap, van Gods denkbeeld alleen, of van fijn kennis afhangt, voort komt en volkomen gemaakt word. Hy gaat daar na, met feer uitgedrukte woorden, voort, te leeren, en te onderwijfen, dat dese wetenfchap de ware Zedekunde en Burgerlijke beftiering in fich begrijpt, en dat de zelfde daar van afgeleid word. *Dan fult gy rechtveerdigheid, en oordeel, en gerechtigheden (en) alle goede pad verftaan.* Ja hy hier niet vernoegt, vaart dus voort, *als de wetenfchap in uw hart ingetreden fal zijn, en de wijsheid foet aan uw fal wesen, fo fal uw* * *voorforg* *voor uw waken, en de voorfichtigheid uw bewaren.* Alle welke dingen gantschelijk met de natuurlijke wetenfchap over een komen. Want dese, leert de Zedekunde en ware deucht, na dat wy de kennis der dingen verkregen, en de voortreffelijkheid der wetenfchap gelmaakt hebben. Dieshalven de gelukfaigheid, en de gerustheid, des genen die het natuurlijk verftand oeffend, zelfs naar Salomons gevoelen, niet afhangt, van de heerschappy des gevals (dat is, Gods uitwendige hulp) maar voornamelijk van fijn inwendige deucht (dat is, Gods inwendige hulp) namentlijk, om dat hy met te waken, met te doen, en wel te overwegen, fich voornamentlijk behoed en bewaard. Eindelijk; men moet hier geensins Paulus plaats voorby gaan, die men vind in fijn Brief aan de Romeinen Cap. 1: 20. daar hy (volgens Tremellius vertaling uit de Syrifche taal) dit segt; *Want Gods verborgene dingen, worden van de grondveften des werelds, in zyn fchryfselen door 't verftand gezien, en zyn kracht en Goddelijkheid, die in ewigheid is, fo dat zy sonder uitvlucht zijn.* Daar door hy klaarlijk genoeg te kennen geeft, dat ideo door 't natuurlijk licht, Gods kracht en ewige Goddelijkheid verftaat, daar uit fy können weten, en afleiden, wat zy te zoeken en te vlieden hebben: En dieshalven besluit hy, dat zy alle sonder uitvlucht zijn, en van geen onkunde verontschuldigt können worden, het welk waarlijk plaats fouw können hebben, fo hy van een bovennatuurlijk licht fprak, en van Christus vlesche-

[1 2]

lijke

* MEZIMA. Eigentlijk DENKING, BERADING, EN WAKERHEID, betekend,

lijke lijding, en verrijsenis enz. En daarom vaart hy daar na vers 24. dus voort: *Daarom heeft God hen overgegeven tot de onsuivere begeerlijkheden hunner herten, enz.* tot aan 't einde van 't Capittel, daar door hy de gebreken der onwetenheid beschrijft, en de selfde als straffen der onwetenheid verhaeld; Het welk gantschelijk met de spreuk van Salomon Cap. 16: 22. (die wy alreë verhaeld hebben) over een komt, namentlijk, *En de straf der dwaasen, is dwaasheid.* Het is dieshalven geen wonder, dat Paulus segt, dat de boosgoenders geen verontschuldiging hebben: Want na dat yder zaid, sal hy ook mayen; Uit het kwade volgt noodzakelijk kwaad, ten zy het wijsfelijk verbeterd, en goed gemaakt word, en uit het goede, goed, so het de standvastigheid des gemoeds tot geselschap heeft. De Schrift, prijst dan gantschelijk aan, het licht, en de natuurlijke Goddelijke Wet; Ende hier meë, heb ik het geen afgehandeld, het welk ik, in dit Hoofddeel voorgenomen had te doen.

V. HOOFDDEEL.

Van de Reden om de welke de Ceremonien ingesteld zijn, en van 't geloof der Historien: namentlijk, om welke redenen, en in welke dingen het selfde noodzakelijk is.

In 't voorgaande Hoofddeel hebben wy getoont, dat de Goddelijke Wet die de menschen waarlijk salig maakt, en het ware leven aan hen leert en onderwijft, aan alle menschen algemeen is; Ja wy hebben de selfde uit de menschelijk natuur sodanig afgeleid, dat men 't achten heeft, dat sy de menschelijke Geest ingeboren, en als ingelchreven is. Maar dewijl de Ceremonien, ten minsten de gene, die men in 't Oude Testament heeft, alleenlijk voor de Joden ingesteld, en naar hun heerschappy in dier voegen geschikt waren, dat sy ten meestendeel van de gehele menichte, en niet van yder in 't bysonder geoeffend konden worden, so is

het seker, dat de selve tot de Goddelijke Wet niet behorden, en dieshalven ook niets tot de saligheid en de deugt deden: maar dat sy hun opzicht op de verkiesinge der Hebreëen alleenlijk hadden, dat is, (volgens het geen, 't welk wy in 't derde Hoofddeel getoond hebben) dat sy op de enige tijdelijke geluksaligheid van 't lichaam, en op de rust van de heerschappy sagen, en dat sy dies halven geen gebruik konden hebben, dan terwijl hun heerschappy in stand stond. Indien sy dan in 't Oude Testament tot Gods Wet toegepast wierden, dit was alleenlijk daarom, om dat sy uit openbaring of uit geopenbaarde grondvesten ingesteld waren. Maar dewijl de reden, hoewel seer bondig, by de gemene Godgeleerde niet veel geld, so lust het my het geen dat wy nu getoond hebben, ook door de achtbaarheid en 't gesach der Schrift te bevestigen; En daar na tot meerder klaarheid te tonen, door welke middel en op welke wijze de Ceremonien dienstig waren, en om de heerschappy der Joden vast te stellen, en te bewaren. Esaias wijst niet klaarlijker aan, als, dat de Goddelijke Wet, volstrektelijk genomen, die algemene Wet aanwijst, en te kennen geeft, die in de ware middel van te leven bestaat, en niet in de Ceremonien. Want in 't eerste Cap. vers 10. roept de propheet zijn volk, om de Wet die Goddelijk is, uit hem te horen, daar hy alderhande offeringen, en alle vier-tijden uitsluit, en eindelijk de Wet selve leert en onderwijst (besie vers 16. 17.) en in dese weinige dingen begrijpt, namentlijk, in de reiniginge van 't gemoed, en in de oeffening of gebruik des deugts, of der goede werken, en eindelijk in de behoefstigen te hulp te komen, wy hebben immers een klare getuigenis in de veertigste Psalm vers 7, 9. Want de Psalmist spreekt hier God aan: *Offer en gave hebt gy niet gewild, *gy hebt my de aren doorboord: Brandoffer en sondoffer hebt gy niet geest. Ik heb mijn God, uw wil willen volbrengen; want uw Wet is in mijn ingewand.* Hy noemt dan alleenlijk de gene Gods Wet, die in 't ingewand of in 't gemoed ingeschreven is, en sluit de Ceremonien daar buiten; Want de selfde zijn uit de instelling alleen en niet uit hun natuur goed, en dieshalven ook niet in 't gemoed ingeschreven. Behalven dit worden 'er noch andere plaatsen

[13]

* Dit is een spreekwijze om te betekenen dat men 't verstaat,

fen in de Schrift gevonden die 't selfde getuigen, maar 't is ge-
 noeg dat wy dese twe by gebracht hebben. Voorts, dat de Ce-
 remonien niets ter saligheid dienstig zijn, maar alleenlijk op de
 tijdelijke geluksaligheid van de heerschappy zien, dit blijkt ook
 uit de Schrift selve, die voor de Ceremonien niets dan nuttighe-
 den en geneuchten des lichaams, maar voor de enige Goddelijke
 algemene Wet de saligheid belooft; Want in de vijf boekken die
 gemeenlijk aan Moses toegeeeigent worden, is, gelijk wy hier
 voor gesegt hebben, niets anders belooft dan dese tijdelijke ge-
 luksaligheid, namelijk, eer, staaten, of hoge achtinge, verwin-
 ning, wellusten, en gesondheid. En hoewel die vijf boekken be-
 halven de Ceremonien, veel sedige dingen begrijpen, so worden
 echter de selfde daar in niet als zede-leringen, aan alle menschen
 algemeen, maar als geboden naar de bevating en 't vernuft van 't
 Hebreuwsch volk alleen, voornamelijk geschikt, en de welke
 dieshalven ook alleenlijk de nuttigheid van de heerschappy aan-
 gaan. Tot een voorbeeld, Moses leert niet als een leeraar of pro-
 pheet aan de Joden, dat sy niet souden doden, noch stelen, maar
 hy beveelt dit als een Wet-gever en Vorst; Want hy bevestigt
 zijn leerstukken niet met de reden, maar hy voegt straf by zijn
 bevelen, die naar de aard van yder volk kan en moet verande-
 ren, gelijk de ervarentheid genoeg aanwijst. In deser voegen
 heeft het gebod, van geen overspel te bedrijven, zijn opzicht al-
 leenlijk op de nuttigheid van de gemene Staat, en van de Heer-
 schappy; want, indien dit sedig leerstuk had willen aanwijzen,
 dat het niet alleenlijk op de nuttigheid van de gemene Staat, maar
 op de gerustheid des gemoeds, en op yders ware geluksaligheid
 sag, so soude het niet alleenlijk de uitwendige daad maar ook de
 toestemming selve van 't gemoed veroordelen, gelijk Christus ge-
 daan heeft, die (besie Matth. Cap. 5: 28.) alleenlijk algemene
 leerstukken geleerd en onderwesen heeft. En om dese oorzaak
 heeft Christus belooft een geestelijke vergelding, en geen licha-
 melijk, geijk Moses gedaan heeft. Want Christus was (gelijk ik
 gesegt heb) gesonden, niet om de heerschappy in stand te hou-
 den, en wetten in te stellen, maar om de enige algemene Wet te
 leeren en te onderwijzen. En hier uit kunnen wy lichtelijk verstaan
 dat

dat Christus Moses Wet geenfins vernietigt heeft, dewijl Christus geen nieuwe wetten in de gemene staat heeft willen invoeren, en nergens meer naar getracht heeft, als zeden-leringen te leren, en de selfde van de wetten der gemene Staat te onderscheiden; En dit voornamelijk, om de onkunde der Pharizeen, de welke hielden, dat die geen saliglijk leefden, die de rechten van de gemene Staat of Moses Wet verdedigde, hoewel de selfde, (gelijk wy gesegt hebben) geen ander opzicht had, dan die, van de gemene Staat, en niet so feer dienstig was, om de Hebreën te onderwijfen, als om hen te dwingen. Maar laat ons weer tot ons voorstel komen, en andere plaatsen der Schrift voort brengen, die voor de Ceremonien, niets dan nuttigheden des lichaams, en voor de algemene Goddelijke Wet alleen, de saligheid, beloven. Onder de Propheten heeft dit niemand klaarlijker aangewesen als Esaias, want dese Cap. 58: 8. de geveinsdheid verdoemd hebbende, prijft de vriheid en 't meêdogen, of liefde tot sich, en tot sijn naasten, en belooft daar voor dese dingen: *Dan sal uw lust uitbarsten als de dageraad, en uw gesondheid sal haastelijc uitbloeyen, en uw gerechtigheid sal voor uw gaan, en Gods heerlijkheid sal u * vergaderen, enz.* En daar na prijft hy ook den Sabbath aan, voor welks naarstige onderhouding hy dit belooft: *Dan sult gy uw † met God verlustigen, en ik sal u doen *rijden, op de hoogste der aarden, en ik sal maken dat gy de erffenis van Jakob uwen Vader erven sult, gelijk JEHOVAAS mond gesproken heeft.* Wy sien dieshalven, dat de Propheet voor vriheid, en meêdogen, een gefonde geest, en een gefond lichaam, en ook Gods heerlijkheid na de dood belooft; doch voor de Ceremonien niets dan veiligheid van heerschappy, en voorspoed, en gelukfaligheid des lichaams. Inde 15. en 24. Psalmen word geen gewag gemaakt van de Ceremonien, maar alleenlijk van de zede-leringen, namelijk, om dat daar in van de eeuwige saligheid gehandelt, en de selfde alleenlijk voorgesteld word,

* Een Hebreuwfche spreekwijze daar mede de tijd des doods aangewesen word; *TOT EEN VOLKEN VERGADERT TE WORDEN*, betekent *STERVEN*. Zie het Boek der Scheppinge Cap. 49: vers 29, 33.

† Dit betekent sich eerlijk te vermaken, gelijk men ook in de Nederlandfche tale segt; *MET GOD, EN MET ZICH*.

‡ En dit betekent *HEERSCHAPPY*, als het paard by de toom houden!

word, hoewel echter door gelijkenissen; Want het is zeker, dat daar, door Gods Berg en zijn Hutte, en door der selver inwoning, de saligheid en gerustheid des gemoeds, en niet de Bergh van Jerusaleem, noch Moses Tabernakel, verstaan word; want dese plaatsen wierden van niemand bewoond, en alleenlijk van de gene bediend, die van Leviis stam waren. Wijders, alle dese spreuken van Salomon, die ik in 't voorgaande Hoofddeel by gebracht heb, beloven ook de ware saligheid voor de enige oeffening van 't verstand, en der wijsheid, namelijk, dat men daar uit Gods vrese verstaan, en Gods wetenschap eindelijk vinden sal. Voorts, dat de Hebreëen na de verwoesting van hun heerschappy niet gehouden zijn Ceremonien te gebruiken, dit blijkt uit Jeremias, die toen hy de verwoesting der stad na by sach, en voorlegt, spreekt, dat God alleenlijk de gene lief heeft, die weten en verstaan dat hy barmhertigheid oeffent, recht ende gerechtigheid in de Wereld; en dat dieshalven voortaan geen andere dan de gene die dit weten, prijswaardig geacht sullen worden. (Befie Cap. 9: 23.) als of hy seide, dat God na de verwoesting der stad, niets bysonder van de Joden sou eischen, noch voortaan niets anders van hen vorderen, dan de natuurlijke Wet, aan de welke alle sterffelijke menschen gebonden zijn. Wijders, het Nieuwe Testament bevestigt dit gantschelijk; want daar in (gelijk wy te voren gesegt hebben) worden alleenlijk zedelingen geleerd, en daar voor het Koninkrijk dat hemelsch is, beloofd. Maar de Apostelen hebben de Ceremonien afgeschafft, na dat men het Euangelium, ook aan de andere volken, die aan de wetten van een ander gemene Staat gebonden waren, had beginnen te verkondigen; Maar dat de Pharizeen, na 't verlies van hun heerschappy, de selfde of immers een groot gedeelte daar af behouden hebben, dat deden sy meer om de Christenen tegen te streven, dan om God te behagen. Want na de eerste verdelging der Stad, toen sy na Babylonien gevoert waren, hebben sy, om dat sy by mijn weten noch niet in aanhangen verdeeld waren, terstond de Ceremonien verwaarloost, ja Moses gehele Wet verlaten, en de rechten van hun Vaderland, als gantschelijk overtollig, vergeten, en sich met de andere volken te vermengen, gelijk uit Esdras en uit Nehemias genoeg, en meer dan genoeg blijkt;

blijkt; Men heeft dieshalven niet te twijffelen, dat de Joden na de ondergang van hun heerschappy niet meer aan Moses Wet gebonden waren, dan eer hun gemene Staat en Gemeente begin genomen had. Want terwijl sy voor hun uitgang van Egypten onder andere volken leefden, hadden sy geen bysondere wetten, en waren aan geen ander recht dan aan 't natuurlijk, en sonder twijffel, ook aan 't recht van de gemene Staat daar in sy leefden gebonden, voor so veel het niet tegen de natuurlijke Goddelijke Wet streed. Voorts, dat de Aarts Vaders aan God hebben geofferd, ik achte dat sy dit gedaan hebben, om hun gemoed, het welk zy van kindsheid af tot offeringe hadden gewent, meer tot aandacht op te wekken; Want alle menschen waren van Enochs tijd af, gantschelijk tot offeringen gewent, invoegen dat sy daar door alleen voornamelijk tot aandacht opgewekt en aangeprikkeld wierden. De Aards Vaders hebben dan niet uit het bevel van enig Goddelijk recht, noch door de algemene grondvesten van de Goddelijke Wet onderwefen, maar alleenlijk volgens de gewoonte van die tijd aan God geoffert: En indien sy dat uit ymands bevel hebben gedaan, dit gebod heeft niet anders geweest, dan 't recht van de gemene Staat, daar in sy leefden, aan 't welk sy ook verbonden waren, gelijk wy nu hier, en ook uit het derde Hoofddeel, (van Melchisedek (sprekende) aangewefen hebben.

Ik achte dat ik hier mede mijn gevoelen met de achtbaarheid en 't gefach der Schrift bevestigt hebb': Nu is overig te tonen, hoe, en door welke middel de Ceremonien dienstig waren, om de heerschappy der Hebreën te behoeden en vast te stellen; het welk ik so kort als my mogelijk sal zijn uit de algemene Grondvesten sal tonen. De geselligheid is seer nut, en ook ten hoogsten noodzakelijk, niet alleen om in veiligheid tegen de vianden te leven, maar ook, om veel dingen te bekomen; want, indien de menschen aan maikanderen niet behulpzaam willen zijn, so sal aan hen middel en tijd ontbreken, om so veel als aan hen mogelijk is, sich selven te onderhouden, en te ondersteunen, dewijl de menschen tot alle dingen niet even bekwaam zijn, en yder niet machtig sou wesen om die dingen te verkrijgen, die hy alleenlijk voornamentlijk behoeft. De kracht en tijd, seg ik, soude aan

[K]

yder

yder ontbreken, so hy alleen moest ploegen, zaayen, maayen, malen, kookken, weven, naayen, en seer veel andere dingen tot onderhouding van 't leven uitrichten; Ik swijk noch van de konsten en wetenschappen, die ook tot volmaaktheid van de menschelijke natuur, en ook tot desselfs gelukzaligheid ten hoogsten noodzakelijk zijn. Want wy sien, dat de gene die woestelijk, en sonder Politie leven, een elendig en byna beestelijk leven leiden, en echter die elendige en onbeschaafde dingen de welke sy hebben, niet sonder onderlinge hulp, hoedanig de selfde ook is, voor sich verkrijgen. Doch indien de menschen sodanig van natuur gesteld waren, dat sy niet dan 't geen dat de ware reden aanwijst, begeerden, so sou de gemeenschap en de geselligheid, gantschelijk geen wetten behoeven, maar dit sou volkomentlijk genoeg zijn dat de menschen de ware zeden-leringen leerden en ondeewesen, om vrijwilliglijk en met een onbedwongen gemoed, het geen dat waarlijk nut en dienstig is. Maar teker, het is geheel anders met de menschelijke natuur gesteld; sy soekken wel alle hun nut, doch geen, geensins volgens de voorspelling van de gefonde reden; maar sy begeeren doorgaans de dingen na hun lust alleen, en dewijl sy door hun hartstochten, die geen opsicht op de toekomstige tijd, en op de andere dingen hebben, verrukt zijn; en oordelen hen in deser voegen nut. Hier uit spruit het, dat geen geselligheid, sonder heerschappy, en vermogen bestaan kan, en by gevolg ook niet sonder wetten, die de moetwil en tomelose driften der menschen bestieren en bedwingen: De menschelijke natuur lijd echter niet, dat sy gantschelijk gedwongen word, en gelijk *SENECA* de *TREUR-DICHTER* segt, niemand heeft de geweldige heerschappy een langen tijd behouden, maar de gematigde heerschappy houd stand: Want so lang de menschen uit vrees alleen werken, so doen sy het geen dat hen meest tegen is, en hebben geen opsicht op de reden van de nuttigheid van de zaak die men doen moet, maar versorgen alleenlijk hier in, dat sy niet aan 't lijf of leven gestraft souden worden. Ja sy konnen niet nalaten selfs met hun grootste schade, en nadeel, sich over de ramp en schade van hun gebieders te verblijden, en hem alle kwaad toe te wenschen, en als het in hun macht is aan te doen.

Wijders,

Wijders, de menschen kunnen niets minder lijden, dan huns gelijken te dienen, en van hen bestierd te worden. Eindelijk, daar is niets swarder, dan de menschen van de vriheid, die eenmaal aan hen toegestaan is, weer te beroven. Hier uit volgt vooreerst, dat of de gehele gemeente, indien 't geschieden kan, gesamentlijk de heerschappy in handen moet houden, op dat yder in deser voegen verplicht zy, sich selfs, en niemand sijns gelijke te dienen, of dat so weinige heerschen, of een alleen de heerschappy in handen heeft, hy iets boven de menschelijke natuur moet hebben, of ten minsten met alle krachten pogen, sulks aan 't gemene volk vroed te maken. Wijders, de wetten behoren in alle heerschappyen in dier voegen ingesteld te worden, dat de menschen niet so seer door vrees (als door de hoop van enig goed, het welk sy meest begeeren) weerhouden worden; Want op dese wijze sal yder met grote begeerte zijn plicht betrachten. Eindelijk, dewijl de gehoorzaamheid hier in bestaat dat ymand de geboden alleenlijk uit gesag, en d' achtbaarheid van de gebiedter, uitvoerd, so volgt hier uit, dat de selfde, in een gemeente, daar in de heerschappy by allen is, en de wetten uit gemene toestemming gemaakt worden, geen plaats heeft, en dat, 't zy de wetten in sodanige gemeente, vermeerdert of verminderd worden, het volk echter even vry blijft, om dat het niets uit eens anders gesach of achtbaarheid, maar uit zijn eige toestemming doet. Maar het regendeel gebeurd ter plaats, daar een alleen de heerschappy volkomentlijk in handen heeft. Want dan voeren sy alle, door de macht, en 't gesag van een alleen, de bevelen van de heerschappy uit, en dieshalven, indien sy niet van 't begin sodanig opgevoed zijn, dat sy onder de gebiedter staan, so sal hy swaerlijk als het nodig is, nieuwe wetten kunnen oprichten, en 't volk van de vriheid, die men eenmaal daar aan toegestaan heeft kunnen beroven.

Dese dingen aldus in 't algemeen aangemerkt hebbende, laat ons toetreden tot de gemene Staat der Hebreën. Zy eerst uit Egypten gegaan zijnde, waren voortaan geen recht van ander volk onderworpen, en dieshalven was aan hen geoorloft, nieuwe wetten naar hun sin te maken, of nieuwe rechten op te rechten, en

[K 2]

hun

hun heerschappy over al, daar sy wilden te houden, en die landen die sy begeerden in te nemen. Zy waren echter nergens minder toe bekwaam, dan om wijselijk rechten in te stellen, en de heerschappy gefelliglijk by sich te behouden. Zy waren by na alle ruw van vernuft, en door de ellendige dienstbaarheid afgemat. De heerschappy moest dieshalven by een alleen blijven, die over hen gebieden, hen door geweld dwingen, en die hen wetten voorschreven, en namaals de selve uitleggen, en verklaren sou. Moses kon lichtelijk dese heerschappy behouden, om dat hy in Goddelijke kracht boven de andere uitmunte, en 't volk overreedde, dat hy dese kracht hadde, en sulks door veel getuigenissen roonde; (zie Mosés tweede boek Cap. 14. het laatste vers, en Cap. 19: 9.) Dese dan, maakte door de Goddelijke kracht die magtig in hem was, wetten, en schreef hen aan 't volk voor. Hy betoonde hier sijn grootste naarstigheit dat het volk niet seer door vrees, als vriwilliglijk sijn plicht soude voldoen; tot het welk hem dese twe dingen voornamelijk parsten, te weten, de hardnekkige aard van 't volk, (de welke niet lijd door geweld alleen gedwongen te woenen,) en de aanstaande oorlog; daat in het om een voorspoedig einde te bekomen, noodzakelijker is de krijgslieden aan te manen, dan met straffingen en dreigingen te verschrikken: Want in deser voegen poogt yder meer door dapperheit en grootmoedigheid uit te munten, dan alleenlijk de straffingen te mijden. Om dese oorzaak dan, voerde Moses door macht en Goddelijk bevel de Godsdienst in de gemene Staat in; op dat het volk niet so seer door vrees, als uit aandacht en Godvruchtigheid sijn plicht sou voldoen. Wijders, hy verplichte hen door weldaden, en beloofden van Gods wegen veel dingen voor 't aanstaande. Hy maakte ook geen wetten die seer streng waren, gelijk yder die sig daar in geoeffent heeft, lichtelijk aan ons toestaan sal, insonderheit so hy op de omstandigheden merkt, die om enige beschuldigde te verwijzen, vereischt worden. Eindelijk, op dat het volk, dat sijn eigen recht niet machtig was, van de mond des gebieders sou afhangen, stond hy aan de menschen, te weten, die tot dienstbaarheid gewent waren, niet toe, dat sy iets naar hun sin en wil souden doen. Want het volk vermogt
niets

niets te doen, of het was gelijkelyk gehouden aan de Wet te gedenken, en de geboden, die aan 't believen van den gebiedder alleen hingen uit te voeren, want het was niet naar hun lust en believen, maar naar een seker en bepaald gebod geoorloft, te ploegen, te zaayen en te oogsten, gelijk ook niets te eten, noch aan te trekken, noch het hoofd en de baard te scheren, noch sich te verblijden, noch gantschelyk iets te doen, dan volgens de geboden, en bevelen in de wetten voorgeschreven. Dit niet alleen, maar sy waren ook gehouden sekere tekenen op de deurstijlen, in de handen en tusschen de ogen te hebben, die hen altijd tot gehoorzaamheid souden vermanen. Het oogmerk der Ceremonien dan heeft geweest, dat de menschen niets uit hun eigen wil en besluit, maar alles na een anders bevel souden doen, en door hun geduurige werkingen en overwegingen belijden, dat sy niet in hun eigen, maar gantschelyk in eens anders macht waren. Uit alle het welk klaarlijker dan den dach blijkt, dat de Ceremonien niets ter saligheid vorderen, en dat die van 't Oude Testament, ja Moses gehele Wet, nergens anders op gesien hebben, dan op de heerschappy der Hebreëen, en by gevolg alleenlijk hun opzicht op de nuttigheden des lichaams, hebben gehad.

Voorts, wat de Ceremonien der Christenen aangaat, namelijk, Doop, des Heeren Avondmaal, Vierdagen, openbare Gedenken, en so men enige andere vind, die aan 't geheel Christendom gemeen zijn, of altijd geweest hebben, indien de selfde oit van Christus of van de Apostelen ingesteld zijn, (het welk noch niet genoeg aan my blijkt) so zijn sy dan niet als uiterlijke tekenen van de algemene Kerk ingesteld, en niet als dingen die ter saligheid iets vorderen, of die enige heiligheid in sich hebben; Dieshalven, hoewel de Ceremonien niet ten opzicht van de heerschappy ingesteld zijn, so is echter sulks alleenlijk ten opzicht van de gehele gemeente geschied; Invoegen dat de geen die alleen leeft, geensins daar aan is gehouden, ja, dat de geen die in een heerschappy leeft, daar de Christelijke Godsdienst verboden is, verplicht is sich van dese Ceremonien af te houden, en heiliglijk en saliglijk kan leven. Wy hebben een voorbeeld hier af in 't Koninkrijk van Japan, daar de Christelijke Godsdienst verboden is,

[K 3]

en

en de Nederlanders die daar wonen, volgens het bevel van de Be-
windhebbers der Oost-Indische Maatschappij, gehouden zijn sich
van alle uiterlijke Godsdienst te onthouden: Ik meen dit nu met
geen ander gesach en achtbaarheid te bevestigen; En hoewel het
niet swaar sou zijn dit selfde boek uit de grondvesten van 't Nieu-
we Testament af te leiden, en misschien daar en boven door klare
getuigenissen te betonen, so sal ik echter te liever hier afscheiden,
om dat mijn geest sich naar andere dingen spoet.

Ik ga dieshalven voorts tot het geen van 't welk ik *ten Twedens*
voorgenomen heb in dit Hoofddeel te handelen; te weten, in welke
dingen, en om welke redenen het geloof der Historien, in de
heilige boeken begrepen, noodzakelijk is: en om dit door 't na-
tuurlijk licht op te speuren, so schijnt het datmen dus moet
voortgaan.

Indien ymand de menschen iets wil aanraaden, of afraden, dat
door sich niet bekend is, op dat sy het selfde souden omhelsen,
so moet hy sijn saak uit het geen, dat alreë toegestaan is, aflei-
den, en hen door ervarentheid afraden en overtuigen, namelijk,
uit dingen die, gelijk sy door de sinnen hebben beproeft, in de
natuur gebeuren, of uit verstaanlike kundigheden uit sich selve
bekend: Maar ten sy de ervarentheid sodanig is, dat sy klaar-
blijkelijk, en onderscheidelijk verstaan word, hoewel sy den
mensch overtuigt, so kan hy echter het verstand niet so seer aan-
doen, en treffen, en de nevelen daar af drijven, als sy word
mer de saak te leeren en te onderwijzen uit de verstandelijke kun-
digheden alleen, dat is, uit de enige kracht van 't verstand en uit
des selfs ordening in 't bevatten, afgeleid, voornamelijk, so 'er
van een geestelijke saak, en die geensins onder de sinnen valt, ge-
sproken word. Maar dewijl seer dikwils, om de saken alleen uit
de verstandelijke kundigheden af te leiden, een lange samen-
kelinge van bevattingen vereist word, gelijk ook daar en boven
de grootste voorsichtigheid, doorsichtigheid van vernuft, en de
grootste bedwingzaamheid, alle welke dingen selden in de men-
schen gevonden worden; So willen de menschen liever van er-
varentheid geleerd, en onderwelen zijn, dan alle hun bevattingen
uit weinig kundigheden afleiden, en te samen schakelen. Hier uit
volgt,

volgt, dat so ymand enige leering en onderwijfing, aan een geheel volk, ik fwijs aan 't geheel menschelijk geflacht, wil leren en onderwijfen, en van alle menschen in alles verstaan zijn, hy gehouden is sijn faak door ervarentheid alleen te bevestigen, en sijn redenen, en bepalingen der dingen die hy onderwijfen sal, voornamelijk na de bevatting van 't gemeen volk, het welk het grootste gedeelte van 't menschelijk geflacht uit maakt, te schikken, en niet de selfde te samen te schakelen, noch de bepaling te geven naar dat sy dienstig zijn, om de redenen te beter te samen te schakelen; andersins sal hy alleen voor de geleede schrijven, dat is alleenlijk voor seer weinige menschen, indien men hen by de andere vergelijkt, kunnen verstaan worden. Dewijl dan de gehele Schrift, eerst tot een gebruik van een geheel volk, en eindelijk tot gebruik van 't algemeen menschelijk geflacht openbaard is; So moesten noodzakelijk de dingen die daar in begrepen zijn, voornamelijk na de bevatting van 't gemeen volk geschikt, en door de ervarentheid alleen bevestigd worden. Wy sullen de faak klaarlijker uitleggen. De dingen die de Schrift wil leeren en onderwijfen de welke de beschouwing alleen aangaan, zijn voornamelijk dese; namelijk, dat'er een God is, of Wesen, het welk alles gemaakt heeft, en door sijn hoogste wijsheid bestierd en onderhoud, en 't welk de grootste sorg voor de menschen heeft, namelijk, voor de gene die Godvruchtiglijk en eerlijk leven, en dat de anderen met veel straffen straft, en van de goede afscheid. Maar de Schrift bevestigt dese dingen door de ervarentheid alleen, te weten, door de Historien, die sy verhaald, en geeft gene bepalingen van dese dingen, maar schikt alle woorden en redenen na de bevattinge van 't gemene volk. En hoewel de ervarentheid geen klare kennis van dese dingen kan geven, noch leeren en onderwijfen wat God is, en op wat wijze hy alle dingen onderhoud en stierd, en voor de menschen Sorge draagt; so kan hy echter alleenlijk de menschen so veel onderwijfen, en verlichten, als genoeg is om gehoorzaamheid en Godvruchtigheid in hun zielen in te drukken. En hier uit, acht ik, blijkt klaar genoeg, in welke dingen en op wat wijze het geloof der Historien in de heilige boeken begrepen, noodzakelijk is:

Want

Want uit de dingen die wy nu getoond hebben volgt feer klaar-
 blykelyk, dat der zelfder kennis en geloof, voor 't gemeene volk,
 welkers vernuft niet machtig is om de dingen klaarlijk en onder-
 fcheidelyk te bevatten, ten hoogften noodzakelyk is. Wijders,
 dat de gene, die hen lochent, om dat hy niet geloof datter een
 God is, noch dat hy voor de dingen en menschen forgt, God-
 deloos is. En dat de gene die daar inne onkundig is, en echter
 door 't natuurlijk licht kent, dat'er een God is, en de andere
 dingen daar van wy gesproken hebben, en voorts een ware mid-
 del en wijze van te leven heeft, gantschelyk salig is, ja saliger
 dan 't gemeene volk, om dat hy behalven de ware gevoelens,
 noch een klare en onderscheide bevatting heeft: Eindelyk volgt
 ook, dat de gene die de Historien der Schrift niet weet, noch
 door 't natuurlijk licht iets kend, so hy niet Goddeloos noch we-
 derspannig genoemd mach worden, echter onmenschelyk en by
 na beestelyk is, en niet enige gaven van God heeft. Maar hier
 staat aan te merken, dat wy, als wy seggen, dat de kennis der
 Historien voor 't gemeene volk heel noodzakelyk is, dan niet me-
 nen de kennis geheel van alle de historien die in de Heilige Schrift
 begrepen zijn, maar alleenlyk de voornaamste, en die alleen son-
 der de andere, de leering en onderwijfing, van de welke wy nu
 gesproken hebben, klaarblykelyker tonen, en de gemoederen der
 menschen, meest kunnen bewegen. Want indien alle de historien
 der Schrift noodzakelyk waren, om haar leering te bevestigen,
 en indien men geen besluit kon trekken dan uit de algemene aan-
 merking der historien in 't geheel die daar in begrepen zijn, so
 sou de betoging en 't besluit van haar lering, en onderwijfing niet
 alleen 't vernuft van 't gemeene volk, maar gantschelyk de men-
 schelyke bevatting en krachten overtreffen. Want wie sou te ge-
 lyk op sulck een groot getal van historien, en op so veel omstan-
 digheden, en delen van de lering, die uit so veel en verscheide
 historien getrokken moet worden, kunnen merken? Immers ik
 kan my niet inbeelden, dat die menschen de welke de Schrift ge-
 lyk sy by ons is, nagelaten hebben, van so groot vernuft heb-
 ben overgevloeid, dat sy sodanig betoging konden op speuren,
 veel minder dat de lering en onderwijfing der Schrift niet sou
 kunnen

konnen verstaan worden, so men de twisten van Isaak, Achitophels raad aan Absolon gegeven, en de Burgerlijke oorloge van Judea, en Israël, en diergelijke andere geschiedenissen niet wist; of dat de lering selve uit de historien niet so lichtelijk aan de eerste Joden, die in Moses tijd leefden, betoogt kan worden, als aan de gene, die in Hesdras tijd geleefd hebben. Maar hier af breder in 't volgende. Het gemeen volk dan, is gehouden, alleenlijk die historien te weten, de welke voornamelijk hun gemoederen tot gehoorsaamheid en aandacht konnen bewegen. Doch het gemeen volk selfs is niet bekwaam genoeg om daar af te oordelen: dewijl het meer vermaak scheidt in de vertellingen, en in de bysondere onverwachte uitgang der dingen, dan in de leering, en onderwijsing, der historien selve: En dieshalven behoeft de menichte, behalven de lesing der historien, Harders of Kerken-dienaars, die haar na de swakheid van haar vernuft onderwijsen. Doch laat ons niet van ons oogmerk afdwalen, maar het gene, het welk wy voornamentlijk pogen te tonen, besluiten, namelijk, dat het geloof der historien hoedanig sy ook zijn, niet tot de Goddelijke Wet behoord, noch de menschen door sich, gelukkig maken; noch geen nuttigheid hebben, dan ten opzichte van de leering en onderwijsing, om welke reden alleen, de ene historie voortreffelijker dan de andere kan zijn. De verhalen, dan in het Oude en Nieuwe Testament begrepen, overtreffen die van de ongewijde boeken; en desen ook den een den ander, naar mate van de heilsame gevoelens, die daar uit volgen. Dieshalven, indien ymand de historien van de heilige Schrift leest, en de selfde in alles geloofst, en echter niet op de leering, die sy aan hem poogt te onderwijsen, merkt, noch sijn leven verbetert, so is het hem even so veel als of hy de Alkoran, ofte de Toneel-spelen der dichters, ofte ten minsten de gemene geschiedenissen las, met die opmerkinge, met de welke het gemeene volk die gemeenlijk leest; Integendeel, (gelijk wy gesegt hebben) de gene die gantschelijk onkundig daar in is, en echter heilsame gevoelens, en de ware middelen van te leven heeft, is volkomelijk gelukkig, en heeft waarlijk Christus geest in sich. Maar de Joden in tegendeel, zijn van een geheel ander gevoelen;

[L]

want

want sy stellen; dat de ware gevoelens en ware middelen van te leven, niets ter saligheid vorderlijk zijn, so lang de menschen hen uit het natuurlijk licht alleen, en niet als leerstukken op een prophetische wijze aan Moses geopenbaart, omhellen: Want Maimonides in de selfde Wet van 't achtste Hoofddeel der Koninhen, derft dit opentlijk met dese woorden bevestigen; *De gene die de * seven geboden op sich neemt en de selve naarstelyk volbracht heeft, is van de Godvruchtige der volken, en een erfgenaam van de toekomende Wereld; te weten, so hy hen daarom aangenomen en volbracht heeft, om dat hen God in de Wet heeft geboden, en door Moses aan ons geopenbaard; en om dat sy te voren aan Noachs sonen bevolen waren: Maar indien hy van de reden geleid deselve volbracht heeft, so is hy geen inwoonder, noch van de Godvruchtige, noch van de geleerde der volken.* Dit zijn de woorden van Maimonides, daar Rabbi Joseph de soon van Shem Tob, in sijn boek, het welk hy **KEBOD ELOHIM** ofte Gods Heerlykheid noemt, byvoegt: *Dat hoewel Aristoteles (die hy acht, de beste Zede-kunde geschreven te hebben, en die hy boven alle andere steld) niets van de dingen (die tot de ware Zede-kunde beboren, en die hy ook in zyn Zede-kunde heeft begrepen) nagelaten, maar alles naarstelyk uitgevoerd en volbracht had, dit echter aan hem niet vorderlyk ter zaligheid kan zijn; om dat hy die dingen die hy geleerd en onderwesen heeft, niet als Goddelyke leerstukken, op een Prophetische wijze geopenbaard, maar alleen naar 't voorschrift van de reden, heeft omhelst.* Maar ik achte, dat aan yder, die dese dingen met opmerkinge leest, klaarlijk genoeg blijkt, dat dit alles loutere verdichtfelen zijn, die op geen redenen noch op 't gesachlyen achtbaarheid der Schrift steunen; en dieshalven is het genoeg dat men tot wederlegging van de saak, de selfde verhaald heeft. Ik heb ook niet voorgenomen hier het gevoelen der gene te wederleggen, die stellen, dat het natuurlijk licht niet gesond van die dingen de welke tot de ware saligheid behooren, kan leeren en onderwysen; want sy, die aan sich selve geen gesonde redenen toestaan, kunnen dit ook door geen redenen bewyzen: En indien sy

voor-

* Hier dient aangemerkt dat de Joden achten, dat God seven geboden aan Noach heeft gegeven, en dat alle volken daar aan alleen gebonden zijn: Doch dat hy aan de Hebreën alleen noch seer veel andere heeft gegeven, op dat hy hen gelukzaliger dan de andere sou maken.

voorgeven en roemen, dat sy iets boven de reden hebben, dit is een loutere verdichtsel, en verre beneden de reden, gelijk hun gemene wijze van leven alreë genoegzaam te kennen heeft gegeven. Maar men behoeft van dese dingen niet opentlijker te spreken. Ik sal 'er alleenlijk dit by voegen, dat wy niemand kunnen kennen dan uit de werken. De gene dan die van dese vruchten overvloed, te weten, van *liefde, blijdschap, vrede, langmoedigheid, goedertierenheid, goedheid, gelove, sachtmoedigheid, en matigheid, tegen de welke de Wet niet en is.* (gelijk Paulus in zijn Brief aan de Galaten, Cap. 5: 22. segt.) Is waarlijk, het sy hy uit de reden alleen, of uit de Schrift alleen geleert, en onderwesen is, van God geleerd en onderwesen, is gantschelijk salig. Ik heb dan hier meë al 't geen afgehandeld het welk ik voorgenomen had ontrent de Goddelijk Wet te handelen.

VI. HOOFDDEEL.

Van de Wonderdaden.

Gelijk de menschen gewend zijn, die wetenschap de welke de menschelijke bevating overtreft, Goddelijk te noemen, so zijn sy ook gewent dat werk, welks oorzaak by 't gemeen onbekend is, met de naam van Goddelijk of Gods werk uit te spreken: Want het gemene volk, acht, dat dan Gods macht en voorsienigheid op 't klaarste blijkt, als het iets siet gebeuren dat in de natuur ongewoon is, ofte tegen 't gevoelen, dat het volgens de gewoonte van de natuur heeft; Voornamelijk, so dit tot sijn voordeel of nuttigheid gedijs is, en acht dat Gods Weftentheid, uit geen ding klaarlijker kan bewesen worden, dan hier uit, dat de natuur, (gelijk zy achten,) haar ordening niet houdt: En dieshalven achten sy, dat alle die gene God of ten minsten Gods voorsienigheid wech-nemen, die de saken en wonderdaden door natuurlijke oorsaken uitleggen of soeken te verstaan; sy menen,

[L 2.]

nen, namelijk, dat God so lang niet werkt, so lange de natuur op haar gewoonlijke ordre en fleur werkt: en in tegendeel, dat de kracht der natuur en de natuurlijke oorsaken, so lange ledig zijn, so lange God werkt, en beelden haar derhalven twe vermogens en krachten in, een macht Gods, en een macht der natuurlijker dingen, van God nochtans op seker wijze bepaald, of (gelijk de meeste liever ten desen dagen gevoelen) gelchapsen. Doch wat sy door God en de natuur verstaan, dat is voorwaar by haar onbewust, ten sy dat sy alleen Gods macht inbeelden te zijn een heerschappye eens Koninklijke majesteits, en die van de natuur een seker geweld en beweginge. 't Gemene volk noemt derhalven de ongewone werken der natuur wonderdaden, of Gods werken, eensdeels uit devotie, anderdeels uit lust tegen die gene te streven, die de natuurlijke wetenschappen eeren. Het gemene volk begeert in der dingen natuurlijke oorsaken onkundig te zijn, en neigt sich alleen, om die dingen te aanhoren, van welke het meest onkundig is, en over welke het selve sich dieshalven op 't meest verwondert, om dat het namelijk op geen ander wijze, als door 't wegnemen der natuurlijke oorsaken, en de saken buiten de ordre en fleur der natuur te verçieren, God aanbidden en alle dingen tot sijn heerschappye en wille brengen kan, noch het verwondert sich geensins meer over Gods macht, als wanneer het sich een macht der natuur van God als ten ondergebracht verbeeld; 't welk wel sijn oorsprong genomen schijnt te hebben van de eerste Joden, welke, op dat sy de heidenen van hare tijde, (welke sichtbare Goden aanbade, als Sonne, Mane, Aarde, Water, Lucht, enz.) soude overtuigen, en haar betonen, dat die Goden, swakke, onstantvastige of veranderlijke Goden waren, en onder de heerschappye des onsenlijken Gods, haar wonderdaden, verhaalden, door welke dat sy beoogden aan haar te betonen, dat de gehele natuur, door gebiedinge van die God, welke dat sy aanbade, tot haar voordeel gestuurt wierde, 't welke dan de menschen sodanig heeft toegelachchen, dat sy tot op dese tijd toe niet opgehouden hebben, wonderdaden te verçieren, op dat sy by Gode veel aangenamer dan de andere souden gerekent worden, ende also de eindelijke oorsake zijn, om welke
 God

God alle dingen geschapen heeft en noch geduurig onderhoud en bestierd. *Wat matigt sich de dwaasheid des gemenen volks niet aan?* 't welk noch van God, noch van de natuur enig gefond denkbeeld heeft, om dat het Gods insettingen met der menschen insettingen vermengt, en' eindelijk de natuur so bepaalt en bestekt verçierd; dat het ook de mensch sijn voornaamste deel geloost te zijn.

Tot hier toe, heb ik de meningen des gemenen volks aangaande de natuur en de wonderdaden, en dier selver vooroordelen op 'r breedste genoeg verhandelt, nochtans op dat ik de sake in ordre voorstel, sal ik *Ten eersten* tonen, dat 'er niets tegen de natuur gebeurt, maar dat de selve zijn eeuwige vastigheid en onveranderlijke ordre onderhoud, en te gelijk wat men door wonderdaden verstaan moet.

Ten tweden, dat wy uit de wonderdaden, noch het Wesen, noch de Wesentlijkheid Gods, en by gevolge de Voorsienigheid Gods niet kunnen besluiten, maar dat alle dese dingen veel beter begrepen kunnen werden uit de vaste en onveranderlijke ordre der natuur.

Ten derden, sal ik uit enige voorbeelden der Schrift tonen; dat de Schrift selfs door Gods besluiten en willen, en by gevolge door Voorsienigheid niet anders verstaat als de ordre der natuur selve, die uit sijn eeuwige Wetten noodzakelijk volgt.

Ten vierden, sal ik eindelijk verhandelen aangaande de wijze om de wonderdaden uit te leggen, en van die dingen, welke bysonderlijk omtrent de verhandelingen der wonderdaden moeten aangemerkt worden. En dit zijn de voornaamste saken, welke de inhoud deses Hoofddeels raken, en welke ik achte, daarenboven niet weinig tot het oogmerk deses gehelen Werks te dienen.

Wat het *eerste* aangaat, dat word lichtelijk getoont, uit die dingen, welke wy in 't vierde Hoofddeel omtrent de Goddelijke Wet aangewesen hebben, namelijk, al dat gene dat God wil of bepaald, een eeuwige noodzakelijkheid insluit, want wy hebben getoont, daar uit, dat Gods verstand van sijn wil niet onderscheiden word, het selve ons bevestigt te worden, wanneer wy seggen, dat God iets wil, of wanneer wy seggen, dat God dat sel-

ve verstaat, alwaarom het uit de selve noodzakelijkheid, waar door het uit de Goddelijke natuur en volmaaktheid volgt, dat als God een zaak so hy is, verstaat, daar uit ook volgt, dat God de selve dan ook, so als hy is, wil. Maar dewijl 'er niets, ten zy uit het Goddelijke besluit alleen noodzakelijk waar is: hier uit volgt seer klaar, dat de algemene wetten der natuur, enkele besluiten Gods zijn, welke uit de noodzakelijkheid en volmaaktheid der Goddelijker natuur volgen. Indien 'er derhalven iets in de natuur gebeurde 't gene tegen sijn algemene wetten streed, dat selve soude ook noodzakelijk tegen het Goddelijk besluit, verstand en natuur strijden, of so ymand stelde, dat God iets tegen de Wetten der natuur werkt, deselve soude ook te gelijk gedwongen werden te stellen, dat God tegen sijn * natuur werkt, welks niets ongerijmder. Het selve soude ook lichtelijk hier uit getoont werden, dat namelijk, de kracht der natuur, de Goddelijke kracht en deucht, en wederom, de Goddelijke kracht het ware Wesen Gods selfs zy. Maar sulks laat ik hier liever na. Niets gebeurt dieshalven in de natuur, 't welk tegen desselfs algemene wetten strijdig is, en ook te gelijk niets, 't gene niet met de selve ook over een komt, of uit de selve volgt. Want al wat 'er geschiet, geschiet door Gods wil en eeuwig besluit, dat is, (gelijk wy nu getoont hebben,) al wat geschiet, dat geschiet volgens de wetten en regelmaten, welke noodzakelijk een eeuwig waarheid en noodzakelijkheid insluiten. De natuur behoud derhalven altijd de wetten en regelmaten, welke een eeuwig noodzakelijkheid en waarheid insluiten, al hoe wel de selve allen aan ons niet bekend zijn; En derhalven houdse ook een vaste en onbeweeglijke ordre, en geen gefonde reden raad, de natuur een bepaalde macht en vermogen toe te schrijven, en desselfs wetten alleen tot sekere, en niet tot alle dingen bekwaam te stellen. Want dewijl 't vermogen en de kracht der nature, Gods vermogen en kracht, en de wetten en regelmaten der natuur, Gods besluiten zijn; is 't gantsche-lijk te geloven, de kracht der natuur oneindig te zijn, en desselfs wetten sodanig gesteld, datse tot alle dingen, welke en van 't God-

* Merkt, my door de Natuur, hier niet te verstaan enige stoffelijkheid, of der selver aantreklijkheden, maar behalven de stoffelijkheid, andere oneindigheden.

't Goddelijk verstand begrepen werden, sich uitstrekken: want andersins, wat word anders gesteld, als dat God de natuur so onmachtig geschapen heeft, en desselfs wetten en regelmaten so schraal, dat hy gedwongen word, de selve dikmaal weder te ontmoet te komen, so hy die bewaart wil sien, op dat de saken na wensch mogen gelukken; 't welk ik voorwaar van de reden seer vreemd achte te zijn. Derhalven volgt hier uit, dat in de natuur niets gebeurt, 't geen uit desselfs wetten niet volgt, en dat desselfs wetten tot alle dingen, welke van 't Goddelijke verstand selve begrepen worden, sich uitstrekken, en dat eindelijk de natuur een vaste en onveranderlijke ordre behoud, seer klaar, dat het woord van wonderdaad niet anders als op der menschen inbeeldingen opsichtelijk verstaan kan worden, en niet anders betekenen, als een werk, wiens natuurlijke oorsaken, wy door een voorbeeld van een ander gewoonlyke saak niet kunnen uitleggen, of ten minsten die niet kan, die de wonderdaad beschrijft of verhaald: ik soude wel kunnen seggen een wonderdaad, dat gene te zijn, wiens oorzaak uit de beginselen der natuurlijke dingen, welke uit het natuurlijke licht kenbaar zijn, niet uitgelegt kan werden; maar door dien de wonderdaden na 't begrip des gemene volks zijn geschied geweest, 't welk in de beginselen der natuurlijke dingen gantsch onkundig is: so is 't seker, dat de ouden dat gene voor wonderdaad gehouden hebben, dat sy niet konden uitleggen, op die wijze, op welke 't gemene volk de natuurlijke dingen gewoon was uit te leggen; namelijk, door het te rugge loopen tot haar geheugenisse, op datse het by een ander gelijke saak, welke het sonder verwondering gewoon was sich in te beelden, sich in gedachte soude herbrengen. Want dan meent het gemene volk een seker saak genoegzaam te verstaan, wanneer het over de selve sich niet verwondert. De ouden, en by na alle, tot op dese tijd, hebben dierhalven geen andere wijze van wonderdaad, behalven dese gehad: alwaarom het niet te twijffelen is, of de Schrift verhaald veel dingen als wonderdaden, wiens oorsaken uit de beginselen der natuurlijke dingen bekend, lichtelijk kunnen uitgelegt worden: gelijk wy boven gesegt hebben, in 't tweede Hoofddeel, als wy daar van gesproken hebben, dat de
Sonne

Sonne stil gestaan heeft ten tijde van Josua, en die te rugge gaande, ten tijde van Achas; maar van dese dingen sullen wy terstond handelen, namelijk, omtrent de uitleggingen Ider wonderdaden. Waar van te handelen ik in dit Hoofddeel beloofd hadde.

Hier is het nu tijd, dat ik tot *het Twede* overga, namelijk, dat ik tone, dat wy uit de wonderdaden, noch het Wesen, noch de Wesentlijkheid Gods, noch Voorzienigheid kunnen verstaan, maar in tegendeel, dese dingen veel beter uit een vaste en onveranderlijke ordre der natuur te kunnen begrepen werden. Om 't welke te tonen, ik dus voort ga: Door dien de Wesentlijkheid Gods niet door sich selfs kennelijk is, moet de selve noodzakelijk besloten werden uit de kenlijkheden, wiens waarheid so vast en onbeweeglijk is, dat 'er geen macht getoont noch begrepen kan worden, van welke sy souden kunnen verandert werden. Ons moeten sy alleen van die tijd, in welke wy Gods Wesentlijkheid uit die dingen besluiten, sodanig geblijken, indien wy se uit de selve buiten alle alle manier van twijffeling willen besluiten. Want indien wy begrijpen kunnen, dat de kennelijkheden van seker macht, hoedanig de selve ook geweest zy, verandert kunnen worden, dan souden wy van der selver waarheid twijffelen, en gevolgelyk ook van ons besluit, te weten, van Gods Wesentlijkheid, en wy souden van geen sake oit seker kunnen zijn, daar na weten wy, dat niets met de natuur over een komt of strijd, ten sy dat het selve, (gelijk wy getoont hebben) met de selve beginselen over een komt, of tegen de selve strijd; alwaarom, indien wy in de natuur iets konden begrijpen, dat van enige macht, hoedanig de selve ook geweest zy, konde geschieden, 't geen tegen de natuur strijdig was, dat selve soude tegen de eerste kenlijkheden mede strijden: en derhalven is sulks als ongerijmd, te verwerpen; of aangaande de eerste kenlijkheden, (gelijk wy even getoont hebben,) en gevolgelyk van God, en van alle dingen, op hoedanige wijze begrepen, te twijffelen. 't Is 'er derhalven verre van daan, dat de wonderdaden, (voor so verre door de selve een werk verstaan word, 't welk) tegen de ordre der natuur strijdig is, ons Gods Wesentlijkheid soude aanwysen, daar sy in tegendeel ons van de selve soude doen twijffelen, wanneer wy sonder

de

de selve gehele van haar konde seker zijn, wanneer wy, namentlijk weten, dat alle dingen een vaste en onveranderlijke ordre der nature volgt. Maar schoon gesteld wierde, dat gene een wonderdaad te zijn, 't welke door natuurlijke oorsaken niet kan uitgelegt worden, 't gene nochtans op twee 'er leie wijsen kan verstaan worden, of dat het de natuurlijke oorsaken wel heeft, welke nochtans van 't menschelijke verstand niet kunnen nagespeurt worden, of dat het geen oorzaak, behalven God, ofte Gods wille erkent: Maar om dat alle dingen, welke door natuurlijke oorsaken gebeuren, uit Gods macht en wille alleen mede geschieden, moet men noodwendig hier toe geraken, een wonderdaad, of het selve natuurlijke oorsaken heeft, of niet, een werk te zijn, 't welke door een oorzaak niet kan uitgelegt worden; dat is, een werking, welke het menschelijk begrip te boven gaat, maar uit een werkinge, of ten volsten uit dat gene, 't welk ons begrip te boven gaat, kunnen wy niets verstaan. Want, al wat wy klaar en onderscheidelijk verstaan, dat moet ons, door sich selfs, ofte door iets anders, 't welk door sich klaar en onderscheidelijk verstaan word, bekend worden. Alwaarom wy uyt een wonderdaad, of een werkinge welke ons begrip te boven gaat, noch Gods Selfstandigheid, noch Wesentlijkheid, noch geheel iets van God, of de natuur verstaan kunnen. Maar in tegendeel, dewijl wy weten, dat alle dingen van God bepaald en vast gesteld, en de werkingen der natuur uit Gods Wesen volgt, en de wetten der natuur Gods besluiten en willen zijn, is 't gantschelijk te besluiten, hoe beter wy God en sijn wille verstaan, so veel te beter wy ook de natuurlijke saken kennen: en wy verstaan klaarder, hoedanig se van haar eerste oorzaak afhangen, en op hoedanige wijze sy volgens de eeuwige wetten der natuur werken, alwaarom ten opsichte van ons verstand, met veel beter recht, die werken, welke wy klaar en onderscheidelijk verstaan, Gods werken zijn te noemen, en tot Gods wille te brengen, als die gene, van welke wy gantsch onkundig zijn, al hoe wel sy de inbeeldinge seer innemen, en de menschen tot verwonderinge van haar rukken. Nademaal die werken der nature alleen, welke wy klaar en onderscheidelijk verstaan, Gods kennisse doorluchtiger maken,

[M]

en

en sy Gods wille en besluiten op 't klaarste aanwijzen; Die gene beufelen derhalven gantschelijk, welke, so wanneer sy een saak niet weten, terstond tot Gods Wille lopen; sekerlijk een belachelijke wijze, om onwetenschap te bedekken. Vorders, hoewel wy uit de wonderdaden iets souden kunnen besluiten, nochtans kan op geenderhande manier Gods Wesentlijkheid daar uit besloten werden; Want, dewijl de wonderdaden, een bepaald werk zijn, en noit als een sekere en bepaalde macht uitdrukken, so is 't seker, dat wy uit sodanig een uitwerkinge niet kunnen besluiten de Wesentlijkheid des oorsaaks, wiens macht oneindig is, maar ten hoogsten des oorsaaks, wiens macht grooter is: ik segge ten hoogsten, want 'er kan ook uit vele oorsaken te gelijk samen loopende, een werkinge begrepen worden, of volgen, wiens kracht en vermogen wel kleinder is, dan 't vermogen aller oorsaken te samen, en veel grooter als 't vermogen eniger oorsak alleen. Maar door dien de wetten der natuur, (gelijk wy nu getoont hebben) tot oneindige dingen sich uitstrekken, en onder seker gedaante van eeuwigheid van ons begrepen werden, en de natuur volgens de selve op een sekere, en onveranderlijke ordre, voort gaat, de selve ons ook ten dien opzicht Gods oneindigheid, eeuwigheid, en onveranderlijkheid op sekere wijze betoonen. So besluiten wy derhalven, dat wy door de wonderdaden, God en sijn Wesentlijkheid en Voorsienigheid niet kunnen kennen, maar dese veel beter besloten te werden uit de vaste en onveranderlijke ordre der natuur. Ik spreke in dit besluit van wonderdaad, voor so verre door de selve niets anders verstaan werd, als een werkinge, welke der menschen begrip te boven gaat, of te overtreffen geloofd werd, want ten welken opzicht zy voorondersteld soude werden, de ordre der natuur ter neder te werpen, of te beletten, ofte tegens des selfs wetten te strijden, ten dien opzichte (gelijk wy even getoont hebben) niet alleen enige kennis Gods soude kunnen geven, maar in tegendeel, deselve, welke wy natuurlijk beïtten, souden wech nemen, en ons van God en alle dingen doen twijffelen. En ik erken hier geen onderscheid tusschen een werkinge tegen de natuur, en een werk boven de natuur (dat is, gelijk sommige seggen, een werk, welke wel niet tegen de nature

ture strijdig is, nochtans van de selve niet kan voortgebracht of uitgewerkt worden,) want dewijl een wonderdaad niet buiten de natuur, maar in de selve voorvalt, schoonse boven de natuur gesteld word, is 't noodzakelijk nochtans, dat se de ordre der natuur verbreekt, welke wy andersins vast en onveranderlijk uit Gods besluiten, begrijpen. Indien derhalven iets in de natuur geschied, 't gene uit desselfs wetten niet soude volgen, dat soude noodzakelijk tegen ordre, welke God in de natuur voor ewig volgens de algemene Wetten der nature gelegd heeft, strijdig zijn, en also soude dat selve tegen de natuur en desselfs wetten zijn, en by gevolge soude desselfs geloove ons van alle dingen doen twijfelen, en tot Godverloocheninge brengen. Hier mede achte ik dat gene 't welk ik ten tweede beoogde, mer genoegsame vaste redenen bewesen te hebben, uit welke wy op nieuw besluiten konnen, een wonderdaad so tegen als boven de natuur, een loutere ongerijmtheit te zijn, en dieshalven door wonderdaad niets anders in de Schrift verstaan te konnen werden, als een werk der natuur, (gelijk wy gesegt hebben) welke 't menschelijk begrip overtreft, of te overtreffen, geloofd werd. Nu voor al eer ik tot het derde overga, lust het ons eerst, dit ons gevoelen, namelijk, dat wy uit de wonderdaden God niet konnen kennen met de geloofwaardigheid der Schrift te bevestigen, en al hoe wel de Schrift sulks nergens openlijk leert, kan het nochtans lichtelijk uit de selve besloten werden, en wel voornamentlijk hier uit, dat Moses Deut. 13. gebied, datse een Propheet, een verleider sijnde, schoon hy wonderdaden doet, ter dood nochtans veroordelen: want so segt hy, en schoon een teken en wonder gebeurt zy, 's gene hy u lieden voorsagt heeft: enz. wilt (nochtans) de woorden dies Propheeten niet toestemmen: enz. Want de Heere u lieder God beproeft u lieden: enz. die propheet werde (derhalven) ter dood veroordeeld: enz. Uit welke klaarlijk volgt, dat de wonderdaden ook van de valsche propheeten konden geschieden, en de menschen, indien sy niet met de waarachtige kennisse en liefde Gods, wel gesterkt waren, even lichtelijk uit de wonderdaden valsche Goden, als den waarachtigen God, konden doen omhelsen. Want hy doet 'er by: Dewijl de Heere u lieder God u beproeft, of gy hem bemint met geheel u lieder

[M 2]

berte

herte, en uwe ziele. Daar na, hebben de Israëlitën uit fo veel wonderdaden geen gefond denkbeeld van God konnen maken, 't gene de ervarentheid felve getuigt heeft, want, wanneer fy haar wijsmaakten, dat Mozes wechgegaan was van haar, hebben fe fichtbare Goden van Aharon geeft, en een kalf, (*ſchandelykheid!*) is het denkbeeld van haar God geweest, welke fy eindelyk uit fo veel wonderdaden bedacht hebben. Afaph, al hoe wel hy fo veel wonderdaden gehoord hadde, heeft nochtans aan de voorſienigheid Gods getwijffelt, en fonde by na van den rechte wech afgeweken ſijn geweest, ten ſy hy eindelyk de ware gelukſaligheid niet verſtaan hadde (zie Pfalm 37.) Salomon ook, ten wiens tijden de ſaken der Joden in de hoogſte fleur waren, vermoede dat alle dingen by geval gebeurde. (zie Pred. 3: 19. 20. 21. en Cap. 9: 2, 3. enz. Eindelyk, is dit ſelve by alle de propheten ſeer duifter geweest, namelijk, hoedanig de ordre der natuur, en de uitkomſten der menſchen, met het denkbeeld, welke ſy van de voorſienigheid Gods begrepen hadden, konden over een komen: 't Welk nochtans den Wijs-geëren die niet uit wonderdaden, maar uit klare denkbeelden de ſaken pogen te verſtaan, ten allen tijden ſeer klaar is geweest, den genen, namelijk, die 't ware geluk alleen in de deugt en de ware ruſte des gemoeds, ſtellen, en niet ſich beiveren, dat de natuur haar, maar in tegendeel, dat ſy de natuur gehoorsamen; als, die ſekerlyk weten, dat God de natuur beſtierd, na dat ſy algemene wetten, en niet na dat de menſchelyke byſondere wetten vereiſchen, en dat God derhalven niet alleen van 't menſchelyk geſlacht, maar van de gehele natuur reden heeft. Het is derhalven ook vaſt uit de Schrift ſelve, dat de wonderdaden de ware kenniſſe Gods niet geven, noch Gods voorſienigheid klaarlyk leeren. Dat nochtans in de Schrift dikmaal gevonden werd, dat God wonderen gedaan heeft, op dat hy aan de menſchen bekend fonde worden, als in Exodus tiende Cap. vers 2. dat God de Egiptenaren beſpot heeft, en ſijn tekenen, gegeven heeft, op dat de Israëlitën fouden kennen, dat hy God was, daar uit volgt nochtans niet, dat de wonderdaden ſulks waarlyk leeren, maar alleen volgt, dat de Joden ſodanige inbeeldingen gehad hebben, ſo datſe lichtelyk door die
won-

wonderdaden konden overtuigt worden; Want te voren hebben wy in 't tweede Hooftdeel getoont, dat de prophetische redeneringe, 't sy die gene, welke uit openbaringe gemaakt wierden, niet getrokken wierden uit algemene en gemeensame kenlijkheden, maar uit toegestane saken, al hoe wel ongerijmd, en uit inbeeldingen, der gener, aan wien de saken geopenbaard wierden, of welke de H. Geest overtuigen wil, 't welke wy met veel voorbeelden opgeheldert hebben, en ook met het getuigenisse van Paulus, welke met den Grieken een Griek, en met den Joden, een Jode was. Maar al hoe wel die wonderdaden de Aegyptenaren, ende de Joden door haar toestemmingen overtuigt hebben, konden sy nochtans geen ware denkbeeld noch kennisse Gods geven, maar alleen uitwerken, dat sy toestonden, een Wesen te zijn machtiger dan alle dingen, die haar bekend waren, daarom dat hy de Hebreën, wien toen tertijd alle dingen, buiten hope, seer wel gelukkig mede vielen, boven allen besorgde, maar niet dat God alle even gelijk besorgde, want dit kan alleen de Wijsbegeerte eeren, daarom hebben de Joden, en alle, welke niet anders als uit de ongelijke staat der menschelijke saken, en onevenmatig geluk der menschen, Gods voorsienigheid kenden, haar selven ingebeeld, dat de Joden Gode veel aangenaamer dan de andere waren, al hoe welse nochtans de overige in menschelijke volmaaktheid niet hebben overtroffen, gelijk wy nu aan 't derde Hooftdeel bewesen hebben.

Ik ga dieshalven tot *het derde* voort, dat ik namentlijk uit de Schrift tone, Gods besluiten en bevelen, en gevolgelyk, de voorsienigheid niets anders in waarheid te wesen, als de ordre der natuure, dat is, wanneer de Schrift segt, dat dit of sulks door Gods wille geschied is, niets anders dan waarlijk verstaat, als dat sulks volgens de wetten en ordre der natuur geschied is, en niet, gelijk 't gemeen volk meent, dat de natuur sodanig heeft opgehouden te werken, of sijn ordre enige tijd belet zy geweest. Maar de Schrift en leert die dingen, (die tot desselfs onderwijfinge niet dienen) niet ten volsten, om dat het desselfs gewoonte niet is, (gelijk wy ontrent de Goddelijke Wet getoont hebben,) de dingen door natuurlyke oorsaken, noch sichtbaarlyk te leeren,

[M 3]

ab

alwaaron dat gene, 't geen wy hier willen, uit sommige historien der Schrift, welke by geval langer en met meerder omstandigheden verhaald worden, door gevolge dient uitgehaald te werden; derhalven sal ik enige der sulker te voorschijn brengen. In het eerste boek Samuëls Cap. 9: 15, 16. word verhaald, dat God aan Samuël geopenbaard heeft, dat hy Saul tot hem soude senden, en nochtans heeft God hem tot Samuël niet gesonden, gelijk de menschen de een tot den ander gewoon zijn toe te seunen, maar dese sendinge Gods is geen andere geweest, als de ordre der nature self; want Saul sochte (gelijk in 't voorseide Capittel verhaald word,) de ezelinnen, welke hy verloren hadde, en nu beraadslagende om weder na huiste (sonder deselve te vinden) keren, is hy door aanraden sijns knechts na Samuël den Propheet gegaan, op dat hy uit hem weten soude, waar hy de ezelinnen soude kunnen vinden, en het blijkt uit het gantsche verhaal niet, dat Saul enig ander bevel Gods behalven dese ordre der natuur gehad heeft, dat hy na Samuël soude gaan. In het 24te vers van den 105de Psalm word gesegt, dat God het herte der Ægyptenaren verandert heeft, datie de Israëlitien souden haten, welke veranderinge ook gantsch natuurlijk geweest is, gelijk het blijkt uit het eerst Capittel van Exodus, alwaar geen kleine reden der Ægyptenaren verhaald word, die haar beweegde, de Israëlitien tot dienstbaarheid te brengen. In 't negende Capittel van Moses eerste boek vers 13. segt God tot Noach, dat hy de Regenboge in de wolke geven soude, welke werkinge ook in der daad geen andere geweest is, als een verbrekinge en weerschijninge der Sonne-stralen, welke de stralen selfs in de druppelen des waters lijden, Psalm 147: 18. Word des Winds natuurlijke werkinge en warmte, waar door de Rijn en Sneeu smelten, 't *Woord Gods*, en vers 15. 't Bevel en Woord Gods, *Wind en koude*, genaamt. De Wind en 't Vuur worden in den 104de Psalm vers 4. *Gesanten en dienaars Gods*, genaamt. En vele andere dingen op dusdanige wijze, worden in de Schrift gevonden, welke seer klaar te kennen geven, *Gods Besluit, Gebod, Bevel en Woord*, niets anders te zijn, als de selve werkinge der natuur, en ordre; Alwaaron 't geen twijffel is, of alle de dingen, welke in de Schrift verhaald worden,

den, natuurlijker wijze geschied zijn, en nochtans tot God gebracht worden, om dat des Schrifts gewoonte (gelijk wy nu gezoont hebben) niet is, de dingen door natuurlijke oorsaken te leeren, maar alleenlijk die saken te verhalen, welke de inbeeldinge seer verre innemen; En dat op sodanig een manier en rigtsnoer, die beter dient, om over de saken te verwonderen, en gevolgelijk om aandacht in de gemoederen des gemenen volks in te drukken. Indien derhalven enige dingen in de heilige bladeren gevonden worden, wiens oorsaken te geven wy onkundig zijn, en welke buiten, ja tegen de ordre der natuur schijnen geschied te zijn, deselve ons geen beletsel moeten zijn, maar gantschelijk te gelooven, dat gene, 't welk in der daad gebeurt is, op een natuurlijke wijze gebeurt te zijn; 't Welk ook hier uit bevestigt word, dat in de wonderdaden meer omstandigheden gevonden wierden, al hoe welse altijd niet verhaald worden, voornamentlijk als sy op een Sang-konstige wijze gesongen wierden; De omstandigheden, seg ik, der wonderdaden tonen klaarlijk des selve natuurlijke oorsaken te vereiffchen, namentlijk, op dat de *Ægyptenaren* met *Sweeren* ontfteken souden worden, was het nodig, dat *Moses* asche in de lucht na om hogen stroide (besie *Exod. 9: 10.*) ook sijn de *Sprinkhanen* door natuurlijk bevel Gods, namentlijk, door een gehele dag en nacht wajende *Oost-wind*, in *Ægypten* gekomen, en hebben met een seer geweldige *Westewind* het selve weder verlaten. (besie *Exod. 10: 14-19.*) Door dat selve bevel Gods heeft de *Zee* den *Joden* een wech gebaand, (besie *Exod. 14: 21.*) namentlijk door den *Zuiden-wind*, die een gehele nacht seer sterk wajde. Daar na, als *Eliza* een kind, 't welke dood geacht wierde te zijn, soude opwekken, moeste hy sommige reifen op het kind nederleggen, tot dat het eerst warm geworden was, en eindelijk de ogen geopend heeft. (besie het tweede boek der *Koningen* *Cap. 4: 34, 35.*) Also worden ook in het *Euangelium* *Johannes*, *Cap. 9.* sommige omstandigheden verhaald, welke *Christus* gebruikt heeft, om den blinde te genesen, en so worden 'er veel andere in de *Schrift* gevonden, welke alle genoegsaam tonen, de wonderdaden iets anders, als een enkel bevel Gods, gelijk sy seggen, te vereiffchen; **Waarom het te**
 gr.

geloven is, dat al hoe wel de omstandigheden der wonderdaden, en der selver natuurlijke oorfaken, niet alle tijd, noch alle te samen verhaald worden, nochtans de wonderdaden niet sonder de selve geschied zijn. 't Gene ook blijkt uit Exod. 14: 27. alwaar alleen verhaald word, dat de Zee door een wenk van Moses alleen wederom geswollen is, en waar geen gewag van enig Wind is geweest; En nochtans in de Lof-sang (Cap. 15: 10.) word gelegt, dat selve gebeurt te zijn hier uit, dat God met sijn Wind (dat is, met een seer geweldige Wind,) gewaaid heeft. Waarom dese omstandigheid in de historie achter gelaten word, en de wonderdaad uit die oorzaak grooter schijnt. Maar mogelijk sal imand aanhouden, dat seer veel dingen in de Schrift gevonden werden, welke op geenderhande manier door natuurlijke oorfaken schijnen uitgelegt te kunnen werden, als dat de sonden der menschen, en der selver gebeden, oorfaken van regen ende der aarde vruchtbaarheid kunnen zijn, of dat het geloove de blinde heeft kunnen genesen, en andere dingen van gelijke wijze, welke in de Schrift verhaald worden; Maar ik mene, my op dese dingen nu al geantwoord te hebben, want ik heb getood, dat de Schrift de dingen door haar naaste oorfaken niet leert, maar alleen op die ordre, en met die spreekwijse de selve te verhandelen, met welke het de menschen, en voornamelijk het gemene volk meest tot aandacht bewegen kan, en om dese oorfaken spreekte van God en van de dingen seer oneigentlijk, om datse namentlijk, niet de reden soekt te overtuigen, maar der menschen phantasie en inbeeldinge aan doen, en in nemen. Want indien de Schrift de verwoesting van een heerschappye, (gelijk de rechtsinnige historie schrijvers gewoon zijn,) soude verhalen, sulks soude het gemeen volk niet bewegen, maar meest integendeel, indien sy alles Sangs-wijse afschildert, en op God brengt, gelijk de selve te doen gewoon is. Dewijl de Schrift derhalven vermeldt, dat de aarde om der menschen sonden onvruchtbaar is, ofte dat de blinden uit den gelove, genesen wierden, die moeten ons niet meer der bewegen, dan wanneerse vermeld, dat God om der menschen sonden toorn, bedroeft is, sich te berouwen eens goede belofte ofte daats; Ofte dat God, hier uit dat men een teken siet, sijns

zijns beloftens gedenkt, en also seer veel ander dingen, welke of Sangs-wijze gelegd zijn, of volgens de inbeeldingen en vooroordelen des schrijvers verhaalt, al waarom wy hier ten volsten befluiten, dat alle dingen, welke in de Schrift verhaalt worden, waarlijk gebeurt te zijn, de selve noodzakelijk volgens de Wetten der nature, gelijk alle dingen geschied zijn, en indien iets gevonden werd, 't welk bewezen kan werden, met de Wetten der nature te strijden, of uit de selve niet te kunnen volgen, is 't gantschelijk te geloven, dat selve van onheilige menschen tot de Schrift toegevoegt te zijn; want al wat tegen de natuur is, dat selve is tegen de reden, en 't gene tegen de reden is, dat is ongerijmd, en daarom geheelijk te verwerpen.

Nu is overig alleen noch enige weinige aangaande der wonderdaden uitlegginge aan te tekenen, of liever te herfamelien (want de voornaamste dingen zijn nu gesegt) en met een of ander voorbeeld op te helderen, 't geen ik hier *ten vierden*, te doen beloofd hebbe, en dieshalven wil ik, dat, op dat niemand, door een wonderdaad kwalijk uit te leggen, lichtveerdiglijk vermoede, dat hy iets in de Schrift gevonden heeft, 't geen tegen 't licht der nature strijde, 't gebeurt seer selden, dat de menschen een saak, op die wijze als de selve gegaan is, so enkelijk verhalen, dat sy niets van haar oordeel onder 't verhaal inmengen; Ja, wanneer sy iets nieuws sien, of hooren, sullen sy, met de selve meestendeel so ingenomen werden, ten sy seer van haar voorbedachte inbeeldingen wachten, dat sy gantsch iets anders, als 't gene sy sien, of hooren gebeuren, begrijpen; besonderlijk so de voorvallene saak 't begrijp des verhalers of hoorders overtreft. Hier van daan komt het, dat menschen in haar Tijd-rekeningen en Historien meer haar meningen, dan de gebeurde saken verhalen, en dat een en de selve geval, van twe menschen welke vercheiden meningen hebben, so verscheiden verhaald word, dat sy niet als van twe gevallen schijnen te spreken; en eindelijk, dat het dikwils niet seer swaar is, uit de enkele historien de meningen des Tijd-rekener ofte Histori-schrijvers op te speuren; Om dit te bevestigen, soude ik veel voorbeelden kunnen by brengen, so van Wijs-begeerigen, die de historie der natuur beschreven hebben,

[N]

ben, als der Chronijk-schrijvers, indien ik sulks niet te overvloeiende achtete, nochtans sal ik uit de Heilige Schrift ene bybrengen, van de overige oordele de leser selve; Ten tijde van Josua, geloofden de Hebreëen, (gelijk wy te voren aangeroord hebben) met het gemeen volk, de Sonne door dagelijkse beweginge, (gelijk zy 't noemen) bewogen te worden, en de aarde stiel te staan, en op dese voor-bedachte inbeelde hebben sy de wonderdaad, die haar gebeurde als sy tegen de vijf koningen oorloogden, opgemaakt: Want sy hebben niet slechtelijk verhaald, dat die dach langer als gewoonlijk geweest zy, maar dat de Sonne en Mane stille gestaan hebben, ofte van haar beweginge opgehouden geweest, 't geen haar ook dies tijds niet weinig dienen konde, om de Heidenen, die de Sonne aanbaden, te overtuigen, en met de ervarentheid selve te bevestigen, dat de Sonne onder de heerschappye eens anderen Wefens stonde, door wiens bestier sy gehouden is haar natuurlijke ordre te veranderen; Alwaarom sy de saken heel anders, als de selve in der daad gebeuren konde, eensdeels uit Godsdienst, andersdeel uit haar voorbegrepene inbeeldingen begrepen hebben en verhaald. Derhalven is het om de wonderdaden der Schrift uit te leggen, en uit der selver verhaal te verstaan, hoedanig sy in der waarheid gebeurt zijn, noodwendig, de meningen der gener te weten, die de selve eerst verhaald hebben, en die ons de selve in geschrift hebben nagelaten, en de selve daar van, dat haar verstand heeft kunnen verbeelden, te onderscheiden; want anders sullen wy haar meningen en oordeel, met de wonderdaad selve, gelijk se in der daad geschied is, verwerren, en om dese dingen niet alleen, maar op dat wy de saken, welke waarlijk gebeurt zijn, ook niet vermengen met de ingebeelde dingen, en welke niet anders als prophetische vertoningen geweest zijn, moet men haar gevoelen weten: Want in de Schrift worden ook veel dingen, als in der daad geschied te zijn, verhaald, en welke ook alsof gerekent wierden, welke nochtans niet anders als vertoningen en ingebeelde saken geweest zijn; als dat God (het hoogste Wefen) uit den hemel nedergedaald is, (besie Exod. 19:28. en Deut. 5:28.) en dat de berg Sinaï daarom rookte, om dat God op de selve nedergedaald was, met vuur om-

omkleed zijnde. Dat Elias na den hemel met een vuurige wagen en vuurige peerden is opgeklimmen, alle welke dingen sekerlijk maar verbeeldingen geweest zijn, naar de meningen der gener geschikt, die de selve aan ons, op die wijze als deselve haar verbeeld sijn, namelijk, als dadelijke saken, overgeleverd hebben. Want alle, die maar een weinig boven 't gemeen wijs zijn, kennen, dat God geen rechter- noch slinker-hand heeft, noch beweegt word, noch rust, noch in een plaats, maar ten vollen oneindig te zijn; en in hem alle volmaaktheden, begrepen worden. Dese dingen seg ik, weten die gene, die de saken uit de begripinge haars suiveren verstands oordelen, en niet so als de inbeelding van de uiterlijke sinnen aangedaan werden, gelijk 't gemeen volk gewoon is, dat daarom God lichamelijk, en een Koninklijke heerschappye houdende, sich inbeelden: wiens troon te sijn de ommekring des hemels, boven de Sterren, verciert: welker uitgestrektheid se niet verre van de aarde gelooft te zijn. Na dusdanige meeningen (gelijk wy gesegt hebben) sijn seer veel gevallen der Schrift, geschikt: welke derhalven niet als waarachtige van de Wijs-begerigen moeten aangenomen worden. Tot de wonderdaden behoort eindelijk, of de selve inderdaad geschied zijn, te verstaan, de spreek-wijzen en manieren der Hebreën te weten: want die op de selve niet wel sal gelet hebben, sal hy veel wonderdaden in de Schrift verciere, welke desselfs schrijvers noit te verhalen gedacht hebben, en also sal hy alleen niet als wonderdaden so als se waarlijk gebeurt zijn, maar den sin ook van der autheuren der Heiliger boekken niet kundig zijn. By voorbeel Zachcharis Cap. 14: 7. van sekere oorlog sprekende, segt: *Het sal een enige dach zijn, den Heere alleen bekend, want het sal noch dach noch nacht zijn, ten tijde des avonds sal het licht zijn.* Met welke woorden hy een groote wonderdaad te voorseggen schijnt, en nochtans wil hy met de selve niet anders betekenen, als dat den oorlog den gehelen dach twijffelachtig zijn sal, en desselfs uitkomst God alleen bekend, en dat sy in den avond-tijd de overwinninge verkrijgen sullen. Want met gelijke spreek-wijzen waren de Propheten gewoon de overwinningen en nederlagen der volkeren te voorseggen en te beschrijven: gelijk wy sien in E-

[N 2]

faias

saïas, welke in zijn 13de Capittel de verwoestinge van Babilon dusdanig afschildert: *Want de sterren des Hemels, en zijn gesternten en sullen door haar licht niet lichten, de Sonne sal in zijn opgang verduisterd worden, en de Mane sal de glans haars lichts niet uitlaten.* Van welke dingen ik seker achte, niemand te geloven, de selve gebeurt te zijn in de verwoestinge dies rijks, en ook niet die dingen, welke hy terstond daar by voegt, *dieshalven sal ik den Hemel beroeren, en de aarde sal uit hare plaats beïogwen worden.* So segt de selve Propheet in zijn 48ste Cap. 't laatste vers, op dat hy de Joden soude te kennen geven, datse van Babel na Jerusalem veilig wederkeren souden, en geen dorst op de reise lijden: *ende zy en hebben niet gedorst, hy heeft haar door de wildernisse geleit, hy maakte hen water uit de steen-rotze te vlieten, hy brak de steen-rotze, en de wateren vloeiden.* Met dese woorden, seg ik, wil hy niet anders te kennen geven, als dat de Joden fonteinen in de woeste plaatsen, (gelijk geschiede,) soude vinden, met welke hy haar dorst soude versagten. Want als sy door toelatinge van Cyrus na Jerusalem getrokken zijn, is 't seker, dat haar geen diergelijke wonderdaaden gebeurt zijn; en dusdanige komen seer veel in de heilige bladeren voor, dat alleen maar manieren van spreken onder de Joden geweest sijn, en 't is niet nodig, alles hier in 't besonder te verhalen: alleen wil ik maar op dese manier aangemerkt te mogen worden, dat by de Hebreëen niet alleen gewoon was haar met dese spreek-wijzen te vergieren, maar ook en dat wel meest, met aandacht te spreken, God te segenen, voor God te vervloekken (besie het eerste boek der Koningen Cap. 21: 10. en Job Cap. 2: 9.) en om die selfde oorsaken brachten sy ook alles tot God, en daarom schijnt de Schrift niet anders als wonderdaden te verhalen, en dat als sy van ten hoogsten natuurlijke saaken spreekt; Van welke saak wy enige voorbeelden nu boven by gebracht hebben, alwaarom het te geloven is, als de Schrift segt, dat God het herte van Pharao verharde, niet anders dan verstaan te worden, als dat Pharao hardnekkig geweest zy. En wanneer God gesegt word, de fensteren des hemels te openen, niet anders betekent, als dat het veel water geregent heeft, en so andere. Derhalven tot hier toe, en dat vele seer kortelijk, sonder

sonder enige omstandigheden, en by na verminkt, verhaald worden, indien imand wel opmerkt, hy sal by na niets in de Schrift vinden, 't gene bewesen kan worden tegen 't licht der natuur te strijden, en daar en tegen sal hy vele, welke seer duister gescheenen hebben, door een middelmatige bepeinsinge kunnen verstaan en lichtelijk uitleggen. En hier mede mene ik, dat geen, 't welk ik beoogde, klaar genoeg getoont te hebben.

Nochtans voor al eer ik van dit Hooftdeel een einde make, is noch iets anders overig, 't geen ik hier vermanen wil, namelijk, dat ik hier op een geheel andere manier omtrent de wonderdaden, als omtrent de prophetien, gehandelt hebbe. Want ik hebbe aangaande de prophetie niets bevestigd, dan 't geen ik uit de gronden in de heilige Schrift geopenbaard, heb kunnen besluiten: maar hier heb ik alleen de voornaamste dingen uit de beginselen, door 't natuurlijke licht bekent, getrokken: 't welk ik ook wilens gedaan hebbe, om dat ik aangaande de prophetie, door dien sy 't menschelijk begrip overtreft en een enkele God-geleerde vrage is, niets bevestigen, noch ook weten konde, waar in sy voornameentlijk bestonde, ten sy uit geopenbaarde gronden, en also ben ik toen gedwongen geweest de historie der prophetie samen te schakelen, en uit de selve sekere leeringen te maken, welke my de natuur der prophetie, en desselfs eigenschappen, so veel geschieden konde, leerden. Maar hier ontrent de wonderdaden, om dat 't gene, 't welk wy ondersoekken (namelijk of wy kunnen toestaan, iets in de natuur te gebeuren, 't welk tegen desselfs wetten strijd, of 't geen niet uit de selve konde volgen) geheel tot de Wijsbegeerte behoort, behoefde ik geen gelijke; Ja ik oordele raadamer: dese vrage uit de gronden, door 't natuurlijk licht bekent, als ten meesten kenbaar te ontknoopen: ik zegge, dat ik sulks raadzaamst geoordeelt hebbe, (want ik hadde de selve uit de leeringen en gronden der Schriften ook lichtelijk bewesen kunnen hebben) 't welk op dat het een iegelijk blijkbaar zy, ik met weinige tonen sal; de Schrift bevestigt in 't gemeen in sommige plaatsen van de natuur, de selve een vaste en onveranderlijk ordre te houden, als in den 148. Psalm vers 6. en Jer. 21: 35, 36. Den Wijs-geer daar en boven leert in sijn Prediker

[N 3]

Cap.

Cap. 1 : 10. seer klaar, dat niet nieuws in de natuur gebeurt, en vers 11, 12. dit selve bevestigende, zegt, dat alhoewel somtijds iets gebeurt, 't geen nieuw schijnt, dat sulks nochtans niet nieuw is, maar in de euwen, die te voren geweest zijn, en van welker geen geheugenisse is, gebeurt is; Want gelijk hy self zegt, is 'er geen gedachtenisse der voorgaander dingen by de hedendaagse, noch ook geen gedachtenisse der hedendaagse sal by de nakomelingen zijn. Daarna zegt hy Cap. 3 : 11, dat God alles in sijnen tijd schoon gemaakt heeft, en vers 14. zegt hy, geweten te hebben, dat al wat God dede, sulks in ewigheid blijven soude, noch daar niet toe te doen, noch af te doen zy, alle welke klaarlijk leeren, dat de natuur sijn vaste en onveranderlijke ordre behoud, dat God in alle euwen, van ons bekend of onbekent, de selve geweest is, dat de wetten der natuur so volmaakt en vruchtbaar sijn, dat de selve niets kan bygedaan noch afgedaan worden, en dat eindelijk de wonderdaden, niet als om der menschen onwetenheid als iets nieuws geschreven hebben. Dese dingen worden nu in de Schrift uitdrukkelijk geleert, maar nergens, dat in de natuur iets gebeurt, 't geen tegen desselfs wetten strijd, ofte 't welke uit de selve niet soude kunnen volgen; Hier by komt, dat de wonderdaden oorsaken en omstandigheden vereischen, (gelijk wy nu getoont hebben) en dat se niet volgen, uit wat voor, ik weet niet, Koninglijke heerschappie, welke 't gemeen volk God toe schrijft, maar uit een Godlijke heerschappie en besluit, dat is, (gelijk wy mede uit de Schrift getoont hebben) uit de wetten der natuur en desselfs ordre, en dat eindelijk de wonderdaden ook van de verleiders kunnen geschieden, gelijk bewesen word, uit Deut. 13. en Matth. 24 : 24. Uit welke vorders seer wijdlustig volgt, de wonderdaden natuurlijke saken geweest te zijn, en derhalven de selve sodanig uit te leggen, dat se niet schijnen (op dat ik Salomons woorden gebruike, nieuw te zijn, of tegen de natuur te strijden, maar indien het kan geschieden, tot de natuurlijke saken meer strekende, 't welk op dat het van een ygelijk geschieden kan, heb ik enige regel-maten uit de Schrift gehaalt zijnde, by gebracht. Nochtans, alhoewel ik zegge, de Schrift dese te leeren, verstaan ik niet, dese van de selve

selve geleert te worden als leerstukken, ter saligheid nodig, maar alleenlijk dat de propheten dese selve, gelijk wy omhelst hebben; alwaarom het van dese een ygelijk, so als hy best te zijn gevoelen sal, om de eere Gods en Godsdienst, met een volkomen geoemot op te nemen, vry staat te oordelen. 't Geen ook Josephus gevoelt; want dusdanig schrijft hy in sijn besluit van het tweede boek der Oudheden: *Niemand mistrouwe het woord van wonderdaad, indien de voorgaande menschen, en door boosheid beroofde de wech der saligheid, blijkt, door de Zee gedaan, ofte door de wille Gods, of van selfs geopenbaard: dewijl en van haar, die eertijds met Alexander den Koning van Macedonien geweest zijn, en by ouds van de tegenstanders der Pamphylicsche Zee gedeelt zy, en dewijl 'er geen ander wech was, by haar een doortocht getoont heeft, dat met Gods wil, door hem de regeeringe der Perzen soude te onder gebracht werden. En dit belijden allen, die de daeden van Alexander geschreven hebben, van dese dingen oordeele derhalven, een ygelijk na zijn goedbeduncken. Dit zijn de woorden van Josephus en desselfs oordeel aangaande 't geloof der wonderdaden.*

VII. HOOFDDEEL.

Van de uitlegginge der H. Schrift.

't **I**s alle menschen wel in de mond, de H. Schrift een woord Gods te noemen, 't welk de menschen de ware gelukzaligheid en wech der saligheid leert: maar sy oordelen in der daad geheel anders; want het gemeen volk schijnt niets minder te besorgen, als na de leerstukken der H. Schrift te leven, en wy sien haar alle meestendeel haar eigen verdichtfelen voor Gods Woord veilen, en niet anders beiveren, als onder voorwendinge van Godsdienst anderen te dwingen, datse met haar gevoelen; wy sien, seg ik, de Gods-geleerde meest bekommert te zijn, hoedanig sy haar verçierselen en insettingen uit de H. Schrift soude kunnen uitdringen, en met het Godlijke ontsag te bemuren,

en niet anders met minder swarigheid als groter lichtveerdigheid uit te werken, als de Schrift of de meeninge des H. Geests uit te leggen, en indien 'er iets is, 't geen haar bekommert houd, 't is niet om dat sy schromen, dat sy den H. Geest enige dwalingen aan matigen en van den wech der saligheid afdwalen, maar op datse niet van andere van dwalingen overtuigt mogen werden, en also leit haar eigen ontsach en geloofweerdigheid onder haar voeten, en word van andere veracht. By aldien de menschen, dat gene, 't welk sy met woorden van de Schrift getuigen uit oprechte gemoede spraken, sy souden een gantsch ander manier van leven hebben, en so vele partijdigheden souden haar sinnen niet slingeren, noch met so veel nijdigheden twisten, en sy souden met sulck een blinde en lichtveerdige begeerte om de Schrift uit te leggen en nieuwe dingen in de Godsdienst te bedenken, niet beseten zijn: Maar souden daar en tegen niets anders als enkel leeringe der Schrift derven ombhelsen, welke van de selve niet op 't klaarste geleerd wierden: En eindelijk, souden die onheiligen, die de Schrift in seer veel plaatsen, te bederven niet ontsien hebben, van so grote misbedrijf haar gewagt hebben, en haar onheilige handen van de selve af houden. Maar de eergierigheid en valsheid hebben eindelijk so veel vermocht, dat de Godsdienst niet so seer in 't gehoorsamen van de leeringen des H. Geests als in 't verdedigen van der menschen verdichtselen, gelegen zy. Ja dat de Godsdienst niet in 't voort setten van liefde, maar in 't uitstroijen van twédrachten onder de menschen, en in een seer viandlijke haat, welke sy met een valsche naam van Godlijke yver en brandende begeerte afschilderen, begrepen word. By dese kwalen is 't By-geloof gekomen, die de menschen de reden en natuur verachten leerd, en daar over alleen te verwonderen en te eeren, 't welk hier beide tegen strijd, alwaarom 't geen wonder is, dat de menschen, op dat sy haar over de Schrift verwonderen souden en eeren, de selve sodanig soeken uit te leggen, op dat se aan dese, tegen de reden, namentlijk, en de natuur, ten hoogsten te strijden schijnen mach; En daarom droomen sy in de H. Schrift seer diepe verborgentheden te verschuilen, en in de selve, dat is, in de ongerijmdheden na te speuren, de andere nuttige dingen ver-

verfuijnt hebbende, verdwafen fy, en al wat fy door fulk mijne-
ren verçieren, fchrijven fy den H. Geest toe, en pogen het felve
met het grootfte gewelt en macht der genegentheden te verdedi-
gen. Want dus is het met de menfchen gelegen, dat al wat fy
door een fuyver verftand begripen, met verftand en reden alleen,
al wat fy daar tegen uit de genegentheden des gemoedsinbeelden,
fy dat met de felve ook verdedigen. Maar op dat wy uit defe
draay-kolk uit wringen, en 't verftand van alle vooroordelen der
God-geleerden fuyveren, en niet lichtveerdiglijk verdichtfelen van
menfchen voor Godlijke leeringen omhelfen, fullen wy van de
rechte manier om de H. Schrift uit te leggen, handelen: en van
de felve reden kavelen; Want in defen onkundig, kunnen wy
niets fekers weten, wat de Schrift, ofte wat de H. Geest leeren
wil, en ik zegge, (gelijk ik hier met weinige begripen fal,) die
manier om de Schrift uit te leggen niet te verfcillen van de ma-
nier om de natuur uit te leggen, maar met de felve gantschelijk
over een te komen, want gelijk de manier om de natuur uit te
leggen hier in voornamelijk beftaat, in 't famen-fchakelen, name-
lijk, van de historie der natuur, uit welke wy, als uit sekere ge-
gevene dingen, de bepalingen der natuurlijke dingen befcluiten:
fo is 't ook om de Schrift uit te leggen, noodfaaklijk: desfelfs
oprechte historie op te ftellen, en uit de felve als uit sekere gege-
ven dingen en beginselen de meninge der Schrift-makers door
wettige gevolgen te befcluiten. Want dan fal een ygelijk (fo hy,
namentlijk, geen andere beginselen, noch toegestaane dingen,
om de Schrift uit te leggen, en van de faken, die in de felve be-
grepen zijn, te redeneren, toegestaan fal hebben, als de fulke
alleenlijk, welke uit de Schrift en desfelfs historie felfs afgeleid
worden) fonder enig gevaar van te miffen altijd voortgaan, en
fal, van die dingen, welke ons begriip overtreffen, even vry re-
denen kunnen, als van die dingen, welke wy door 't natuurlijke
licht kennen. Maar op dat het klaar blijken mach, dat defe wech
niet alleen de sekere, maar ook de enigfte is, en dat de felve,
met de manier om de natuur uit te leggen, over een ftemt: fo
dient aangemerkt, dat de Schrift feer dikwils van faken fpreekt,
welke uit de beginselen, door 't natuurlijk licht kenbaar, niet
[O] kunnen

kunnen, getrokken worden, want sy maken 't grootste gedeelte der historie en openbaringen samen gevoegt: en de historien houden meestendeel de wonderdaden in, dat is, (gelijk wy in 't vorige Hoofddeel bewesen hebben) dat de verhalingen van de ongewone dingen der nature na de gevoelens en oordelen der historischrijvers die de selve geschreven hebben, en de openbaringen na de gevoelens der Propheten geschikt zijn geweest, (gelijk wy in 't tweede Hoofddeel getoont hebben,) en alsoo waarlijk de menschelijke bevatting overtreffen. Alwaarom de kennisse van alle dese dingen, dat is, van by na alle saken welke in de Schrift begrepen zijn, van de Schrift selve moet gehaald worden: gelijk de kennisse van de natuur van de natuur selve. Wat de Zedelijke leerstukken en bewijzen, (welke mede in den Bibel begrepen zijn,) aangaat, schoon deselve uit gemene kenlijkheden kunnen bewesen worden, kan nochtans uit de selve niet bewesen worden, de Schrift de selve dingen te leeren, maar dat moet alleen uit de Schrift selve bewesen werden. Ja indien wy sonder vooroordeel de Godlijkheid der Schrift willen betuigen, moet ons uit deselve alleen blijken, dat zy ware Zedelijke-leerstukken en bewijzen leert, want hier uit alleen kan desselfs Godlijkheid getoont werden, want wy hebben aangewesen, de sekerheid der Prophetien hier uit voornamentlijk te geblijken; dat de Propheten een oprecht en ten goede geneigt herte hadden, alwaarom dat selve ons ook bewijzen moet, aan deselve geloof te kunnen geven, maar dat uit de wonderdaden Gods wesentlijkheid niet kan betuigt worden, hebben wy nu ook aangewesen, op dat ik nu swijge, datse ook van de valsche Propheten konde geschieden. Waarom de Godlijkheid der Schrift hier uit alleen blijken moet, om dat de selve de ware deucht leert, en dat moet alleen uit de Schrift blijken. 't Welk indien niet geschieden konde, souden wy de selve niet sonder groot vooroordeel ombesssen, en van haar Godlijkheid betuigen. Alle de kennisse derhalven van de Schrift, moet van haar alleen gehaald worden. Eindelijk, levert de Schrift de afdeelingen der saken niet, van welke sy spreekt, gelijk ook de natuur niet doet. Alwaarom, gelijk als de bepalingen der natuurlijke saken uit verscheide werkingen der nature moeten beslo-
 ten

ten werden, op de selve wijze dese uit verscheidene verhalen, welke van elke zaak in 't besonder in de Schrift ons ontmoeten, moeten uitgehaald worden. De algemene regel-mate dieshalven, om de Schrift uit te leggen, is, niets aan de Schrift, als deszelfs leerstuk en bewijs, toe te eigenen, om dat wy uit deszelfs historie ten hoogsten en meerendeel geen doorsicht hebben. Hoedanig nochtans de historie zijn moet, en wat voor dingen sy meest verhaald, sullen wy hier nu leggen.

Namelijk, *ten Eersten*, moet sy in sich begrijpen de natuur en eigenschappen der tale, in welke de boekken der Schrift geschreven geweest zijn, en welke haar Auteurs gewoon waren te spreken, want sodanig sullen wy alle de meningen, welke een ygelijke reden uit zijn gemene wijze van spreken toelaten kan, kunnen na-speuren. En om dat alle de schrijvers, so des Ouden als des Nieuwen Verbonds Hebreëen geweest zijn, is het seker, dat de history der Hebreuwsche tale boven alles noodzakelijk is, niet alleen tot het verstand des Ouden Verbonds boeken, die in de selve tale geschreven zijn, maar ook des Nieuwen Verbonds; want schoon de selve in andere talen gemeen geweest zijn, spreken sy nochtans op de Hebreuwsche wijze.

Ten Tweden, moet hy de sin-spreuken een ygelijk boeks versamelen, en de selve tot Hoofdstelen brengen, op dat wy so doende alles 't geen van een selve zaak gevonden word, by der hand hebben mogen; daar na, alle die dingen, welke twijffelachtig zijn, of donker, of die tegen malkanderen schijnen te strijden, aan te tekenen, en die sin-woorden noem ik hier duister of klaar, wiens sin en meninge uit de samen-hang der redeninge, licht of swaar door de reden begrepen worden. Want van de sin en meninge der reden-voeringe spreken wy, en niet van der selver waarheid. Ja ook, dient besonderlijk gewacht te werden, so lange wy de sin der Schrift soeken, dat wy niet door onse redeneringe voor so verre de selve op de beginselen van natuurlijk kennisse gegrondet is, (op dat ik nu van voor-oordelen swijge) ingenomen werden. Maar op dat wy de ware sin met de waarheid der saken niet vermenge, dient de selve door 't gebruik der tale alleen opgespeurt te werden, of door redeneringe, welke geen

[O 2] andere

andere grond, dan de Schrift, erkent. Welke alle, op datse klaarder verstaan werden, ik met een voorbeeld sal op helderen en verklaren. Dese spreuken van Moses, dat God een *vuur* zy, en dat God *yverig* zy, hoe klaar de selve zijn, hoe lange wy op de enkele betekenis der woorden letten, daarom laat ik de selve ook onder de klare ter sijde, al hoe wel sy ten opsichte van de waarheid en de reden de duisterste zijn; Ja, al hoe wel der selver letterlijke sin tegen 't natuurlijke licht strijd, ten sy het ook tegen de beginselen en gronden, die uit de historien der Schrift gehaald word, so sal nochtans de letterlijke sin gehouden moeten werden, en in tegendeel, indien dese sin-spreuken door haar letterlijke nitlegginge met de beginselen uit de H. Schrift gehaald, bevonden worden te strijden, schoonse met de reden ten hoogsten over een kwamen, moesten de selve nochtans anders (namelijk op gelijke wijze) uit gelegd worden. Op dat wy derhalven weten mogen, of Moses geloofd heeft, dat God een *vuur* was, of niet, is sulks geensins te besluiten uit dat selve, dat dit gevoelen met de reden over een komt, of tegen de selve strijd. Maar alleen uit Moses eigen spreuken, namelijk, om dat Moses in verscheiden plaatsen klaarlijk leert, dat God gantsch geen gelijkenisse heeft met zichtbare saken, die in den hemel, op de aarde, ofte in de wateren zijn; Hier uit is te besluiten, dat dese sin-spreuk, ofte alle sodanige op gelijke wijsen moeten uitgelegt worden. Maar om dat men van de letterlijke sin, so min als 't mogelijk is, niet moet afwijken, daarom is eerst te onderzoeken, of dese enkele spreekwijze, *God is een vuur*, een andere sin, behalven de letterlijke, toelaat: dat is, of de naam van *vuur*, iets anders als een natuurlijk vuur betekent. 't Welk, by aldien bevonden wert uit gebruik der tale niets anders te betekenen, op geen andere dese spreekmanier dan ook moet uitgeleid worden, alhoewel tegen de reden strijdende; Maar in tegendeel, dat alle de andere woorden, schoon met de reden over een stemmende, na dese nochtans moeten gevoegt werden. Doch by aldien dit mede na 't gebruik der tale niet konde geschieden, dan sijn dese spreekwoorden onfamen-voeglijk, en moet daarom aangaande die sake het oordeel opgeschort worden. Maar om dat de naam *vuur*, voor *toorn* en *yver-*

yver-fucht ook genomen word (befie Job 31: 12.) hier door worden lichtelijk Mofes spreek-woorden famen-gevoegt, en wy befluiten wettelijk, dat defe twe spreek-manieren, *God is een vuur*, en *God is yverig*, een en de felve spreek maniere zy: vorders, door dien Moles klaarlijk leert, dat *God lijdinge*, of ziels gefieldheden ontbeert, hier uit is 't gantschelijk te befluiten, dat Mofes dat felve geloof of ten minften heeft willen leeren, fchoon wy gelooven defe spreek-manier met de reden te ftrijden. Want, (gelijk wy nu getoont hebben) het ons niet geoorloft zy, de meninge der Schrift na de opvattinge van onfe reden en na onfe voor-begrepene gevoelens, te drajen, maar de gantsche kenniffe des Bibels uit haar felfs gefogt te moeten werden.

Ten Derden, moet defe historie verhalen de gevallen aller Prophetifche boekken, welker gedachteniffe wy hebben; namelijk, 't leven, feden en neerftigheden van de autheur ygelijks boeks, wie de felve geweest zy, in wat gelegenheid, op wat tijd, aan wien, en eindelijk, in wat tale hy gefchreven heeft. Daar na, 't gebruik een ygelijks boeks, namentlijk, op hoedanig een wijfe het felve eerst aangenomen is geweest, en in wiens handen het felve gekomen is: en eindelijk, hoe veel verfcheidene lefingen desfelfs geweest zijn, en door wiens raad het felve onder de heilige is aangenomen geweest; en eindelijk, hoe alle boekken, welke nu alle voor heilige beleden worden, tot een lichaam gefmolten zijn. Dit alle, seg ik, begrijpt de historie der Schrift, want op dat wy weten, wat voor spreek-manieren als wetten voort gebracht worden, en wat voor als zedelijke leeringen, hier toe dient te weten het leven, de zeden en neerftigheden des Schrijvers; doet hier by, dat wy dies te lichter ymands woorden kunnen uitleggen, hoe veel te beter wy zijn oorspronk, aard, en verftand kennen, daar na, op dat wy de ewige leeringen niet met de gene, welke voor een tijd alleen, of weinige ten gebruike konde zijn, vermengen: is ook nodig te weten, ten welken gelegenheid, op wat tijd, en aan wat foort van volk, of in welke enwe alle leer-ftukken gefchreven geweest zijn. De overige dingen, van welke wy daar en boven gefegt hebben, dienen oek geweten te worden, op dat wy boven de geloofwaardigheid van

yder boek, ook weten mogen, of die boeken ook door overspelige handen besloedelt konde worden, ofe niet; of 'er geen dwalingen ingeslopen zijn, of de selve van genoegzaam ervarene en geloofweerdige mannen verbeterd zijn. Alle welke dingen ten hoogsten noodig zijn te weten, op dat wy ons, door een blinde macht bevangen zijnde, niets opgedrongen werd, maar alleen dat gene, 't welk seker en ontwijffelbaar is, omhelsen.

Nu na dat wy dese historie der Schrift gehad hebben, en vastelijk besloten hebben, en niets gelijk de leeringe der propheten seker gesteld hebben, 't welk niet uit dese historie volgt, ofte seer klaar uit getrokken kan werden. Sal het tijd zijn, dat wy ons aangorden, om de meninge der Propheten en des H. Geestes op te speuren; maar hier toe word insgelijks een manier en ordre vereischt, gelijk die, welke wy nit des selfs historie tot uitlegginge der nature gebruiken: want gelijk wy in 't onderzoeken van de natuurlijke dingen, boven alle dingen poogen na te speuren, de meeste algemene saken, en de gantsche nature in 't gemeen, als beweginge en ruste, en der selver wetten en regelmaten, welke de natuur altijd behoud, en door welke sy geduurig werkt, en van dese dingen gaan wy tot andere minder algemene voort; So moet ook uit de historie der Schrift dat eerst gesogt worden, 't geen aldergemeent en 't gene te gelijk de geheele steunsel en grond der Schrift is. En 't welk eindelijk in de selfde als een ewige en allen stervelijke seer nuttige leere van alle Propheten aangepresen word. By voorbeeld, dat God enig en almachtig is, die alleen moet aanbeden worden, en die allen menschen-besorgt, en de selve boven alles lief heeft, die hem aanroepen, en haar naasten als haar selven beminnen, enz. Dese en diergelijke seg ik, leerd de Schrift over al so klaar en so uitdrukkelijk, dat 'er niemand oit geweest zy, die aangaande des selfs meninge omtrent dese dingen getwijffelt heeft. Maar wat God zy, en op hoedanige wijze hy alle dingen siet, en de selve voorstet, dese en diergelijke leert de Schrift niet als een wet, of als een ewige leeringe: En dat de Propheten selve omtrent dese dingen niet over een gekomen hebben, is nu te voren van ons getoont, en also is van diergelijke niets als een leere des H. Geests te stellen,

len, schoon door 't natuurlijke lichtelijk te treffen soude kunnen bepaald worden. Tot hier toe derhalven de algemene leere der Schrift wel gekent zijnde, sullen wy voortgaan tot andere algemene saken, en welke nochtans 't gemene gebruik des levens betreffen; gelijk als zijn, alle ware besondere uiterlijke werkingen der nature, welke niet anders als door gegeven gelegenheid kunnen geoeffent worden, en al wat behalven dese dingen duister en twijfelachtig in de Schriften gevonden werd, moet uit de algemene leere der Schrift uitgeleid en beschreven worden: maar so daar enige malkander strijdig bevonden worden, moet gesien worden, in wat gelegenheid, in wat tijd, ofte aan wie de selve geschreven zijn. By voorbeeld, wanneer Christus segt, *Salig gy treurige, want gy sult vertroosting ontfangen.* Uit dese text weten wy niet, wat voor treurige hy verstaat: maar om dat hy daar na leert, dat wy in geen ding bekommert sullen zijn, als alleen over 't Koninkrijke Gods en desselfs gerechtigheid, 't welk hy als het hoogste goed aanprijft (besie Matth. 6: 33.) Hier van daan volgt, dat Christus door treurige alleen die gene verstaat, welke het Koninkrijke Gods en gerechtigheid van de menschen verwaarlooft, betreuren: want dat kunnen alleen die gene betreuren, die niets anders, als Gods Rijk ofte de billijkheid beminnen, en 't overige desgelijks verwachten, so ook, wanneer hy segt, *maar die gene die u op uwe rechter wange slaat, keert dien ook uwe andere wange toe,* en die meer volgen. Indien Christus dese dingen als Wetgever de Regteren belaste, soude hy met dit bevel de Wet Moeses te niete geworpen hebben, 't welk hy nochtans in tegendeel openlijk vermaant (besie Matth. 5: vers 17.) Alwaarom men sien moet, wie dese dingen gesproken heeft, aan wien, en op wat tijd. Christus heeft namentlijk gesegt, die niet als Wetgever, Wetten instelde, maar als een leeraar leeringen leerden; om dat hy niet alleen, (gelijk wy te voren vermaand hebben) so seer de uiterlijke werken, als wel 't herte verbeteren wilde. Daar na heeft hy dit tegen verdrukte menschen gesproken, welke leefden onder een verdorven regeringe en in welke de gerechtigheid gantsch verwaarloost wierde, en wiens val hy aanstaande sag. En dit selve, 't welke hier Christus op de naderende ondergang des Stads

leert,

leert, sien wy, dat Jeremias in zijn Klaag-liederen Cap. 3. op de letteren *Tet* en *Jod*, ook op gelijke tijd, in de eerste verwoestinge der Stad, gebeurt heeft, alwaarom sy dit niet, dan in de tijd der verdrukkinge geleert hebben, en dat nergens als een Wet voorgesteld, en in tegendeel Moses (welke niet ten tijde van onderdrukkinge geschreven heeft, maar (merk wel) om een goede regeringe te stellen, geschreven) heeft, schoon hy ook de *wrake* en *haat* tegen zijn even naaften veroordeelt heeft, nochtans geboden heeft *ooge voor ooge* te geven; hier uit volgt seer klaar, uit de enige gronden der Schrift selve, dat dese leeringe van Christus en Jeremias aangaande 't ongelijk te verdragen, en den godlosen in alles te voegen, plaats gehad heeft alleen in plaatsen, alwaar de gerechtigheid verwaarlooft wierd, en ten tijde van verdrukkinge, maar niet in een goede regeringe. Want in een goede regeeringe, alwaar gerechtigheid beschermt word, is een ygelijk gehouden, indien hy sich voor een rechtveerdige gehouden wil hebben, ongelijken voor den Rechter af te eischen (besie Levit. 5: 1.) niet om de wrake (besie Levit. 19: 17, 18.) maar met gemoede de gerechtigheid en de wetten des Vaderlands te beschermen. Alle welke dingen gantschelijk met de natuurlijke reden over een komen. Op dese wijze soude ik veel andere voorbeelden kunnen by brengen, maar ik mene dese genoeg te zijn, om mijn meninge en de nuttigheid deses maniers, uit te drukken, 't welk ik voor tegenwoordig alleen besorge. Tot hier toe hebben wy alleen die spreek-manieren der Schrift na te speuren, geleerd; welke dieshalven lichtelijker kunnen nagespeurt worden, dewijl aangaande die dingen oit geen oneenigheid by de Bibel-schrijvers is. Maar de overige, welke in de Schrift ontmoeten, en welke enkel beschouwelijk zijn, kunnen so licht niet opgespeurt werden. Want de wech tot dese enger is, want al hoe wel de Propheten in beschouwelijke saken (gelijk wy getoont hebben) onder mal-kanderen verschilden, en de verhalen der dingen meestendeel geschikt zijn na de voor-oordelen van een yder enwe, is het ons geensins geoorloft, de meninge van de ene Propheet met de klarere plaatse eens andere te besluiten en uit te leggen: ten sy haarblijkelijk vast zy, dat sy en de selve spreek-manier gehouden

en

en begrepen hebben. Hoedanig derhalven de fin der Propheten in diergelijke uit de historie moet uitgehaalt worden, sal ik hier met weinige uitlegge: namentlijk omtrent dese ook van de meest algemene te beginnen, door 't boven al na te soekken uit de meest klare Schrifts spreek-manieren, wat de prophetie of openbaringe sy, en in wat saak deselve voornamentlijk bestaat. Daar na, wat een wonderdaad zy, en so voorts tot de meest gemene saken: van welke men tot de gevoelen een ygelijks Propheet dient neder te dalen, en van dese eindelijk tot de fin van een ygelijke openbaringe of voorsegginge, of historie of wonderdaad voor te gaan. Maar hoedanige sorge wy gebruiken sullen, dat wy in dese de meninge der Propheten en Histori-schrijvers met de meninge des H. Geest en de waarheid der saak niet verwerren, hebben wy te voren op sijn tijd met veel voorbeelden getoont, waarom ik van dese niet nodig achte langer te handelen; dit is nochtans omtrent de fin der openbaringen aan te merken, dat dese manier maar leert dat gene ontdekken, 't welk de Propheten en waarlijk gesien en gehoort hebben, maar niet, wat sy met die hebben willen betekenen ofte verbeelden; want daarna kunnen wy wichchelen, en niet sekens uit de Schriftsg-ronden daar van afleiden. Wy hebben dieshalven getoont de manier om de Schrift uit te leggen, en te gelijk hebben wy bewesen dese de enigste en sekerste wech te zijn, om desselfs oprechte fin en meeninge voor den dach te halen. Ik beken gaarn, dat die gene van de selve sekerder zijn, so daar enige zijn, welke desselfs ware overleveringen en rechte uitlegginge van de Propheten selfs ontfangen hebben, gelijk de Pharizeen menen, of die gene, die haar Paus hebben, die omtrent de uitlegginge der Schrift niet dwalen kan, gelijk de Rooms-gesinde beroemen. Maar dewlij wy van dese overleveringe, noch van des Paus onseilbaarheid niet kunnen seker zijn, sullen wy ook niets sekens op haar kunnen gronden. Want dese hebben de oudste Christenen geloochcent; en de overleveringe de eerste soorte der Joden. En so wy daar na op de ordre der jaren letten (op dat ik nu van andere dingen swijge) welke de Pharizeen ontfangen hebben van haar onderrechtters, in welke zy dese overleveringe tot Moses toe voort brengen sullen wy bevinden

[P]

den de selve valsch te zijn, 't welk ik op een andere plaatse bewijfe. Alwaaron sodanig een overleveringe by ons seer verdacht moet zijn, en al hoe wel wy in onse manier der Joden overleveringe als onverdorven, pogen te voor-onderstellen, namentlijk, de betekenisse van woorden der Hebreusche tale, nochtans twijfelen wy aan de selve, maar van dit laatste geenins. Want het heeft noit ymand ten gebruike kunnen zijn, de betekenisse van een woord te veranderen, maar wel de sin van een reden. Ook soude het seer swaar om doen zijn, om dat, die de betekenisse eens woords poogde te veranderen, te gelijk gedwongen soude worden, alle die authouren, welke in die tale geschreven hebben, en dat woord in haar ontfangene betekenisse gebruikt hebben, na de meninge en 't verstand een ygelijks uit te leggen, of met de hoogste forge te verderven. Daar by ook 't gemene volk de tale met de leere bewaart, en de sin der reden en de boekken eens geleerden alleen: lichtelijk kunnen wy derhalven begrijpen, dat de geleerde de sin eniger leeringe of redevoeringe eens seldsaams boeks, welke sy in haar macht gehad hebben, wel hebben kunnen veranderen of verderven, maar niet de betekenisse der woorden: doet'er by, dat indien ymand de betekenisse eens woords, waar aan hy gewent is, in een ander veranderen wil, hy sulks niet sal kunnen doen, sonder moeite van dat selve naderhand weder of onder 't spreken of onder 't schrijven te sullen gade slaan. Met dese en andere redenen sullen wy ons selven lichtelijk aanraden, dat het niemand in 't sin kan gekomen zijn, sekere tale te bederven, maar wel dikmaal de meninge van enig schrijver, door 't veranderen sijner reden, of deselve verkeert te vertalen. Dewijl dan dese manier (welke daar op gebouwt word, dat de kennisse der Schrift van de selve ook alleen moet gefocht en verkreegen worden) de enigste en waarachtigste zy, moet van dat gene, 't geen deselve niet uit werken kan om volkomen kennisse der Schrift te verkrijgen, gantschelijk te wanhoopen zijn. Doch wat swarigheid de selve heeft, of wat in de selve te wenschen is, op dat wy tot een volkomene en sekere kennisse der heiliger boeken, komen kunnen, sullen wy hier nu seggen.

Voor eerst rijst een groote swarigheid in dese manier daar uit op,

op, datse een volkomen kennisse der Hebreuwsche tale vereischt, maar dese waar na van daan te halen? De oude oeffenaars der Hebreuwsche tale hebben aan de nakomelingschap aangaande de gronden en leeren van dese taal niets nagelaten: wy hebben ten minsten van de selve gantschelijk niet, niet een enig Woord-boek, noch Letter-konst, noch Spreek-konste: maar de Hebreuwsche natie heeft alle vergierfelen, en alle heerlijkheid verloren, (en geen wonder, na datse so veel nederlagen en vervolgingen geleden heeft) en heeft niets, dan enige brokken van de tale, en van enige boeken over gehouden, want by na alle namen van vruchten, vogelen, visschen, en veel andere, sijn door de haat der tijden verdwenen, daar beneven is men in de betekenisse veler namen en woorden, welke in de Bibel ontmoeten, gantsch onkundig, of van de selve word geredenkavelt. Daar wy na alle dese dingen, als wel voornamentlijk, na de spreek-manieren van dese tale wenschen: Want de alverflindende tijd heeft desselfs spreekwoorden en manieren van spreken (den Hebreuwsche volke alleen eigen) by na alle uit de gedachtenisse der menschen veroudert. Wy sullen derhalven niet altijd kunnen, gelijk wy wenschen alle de meeningen van een yder redevoeringe, welke de selve uit 't gebruik der tale lijden kan, naspeuren: en vele redenvoeringen sullen ons voorkomen (al hoe wel met de bekendste woorden uitgedrukt) welke sin nochtans de alderdonkerste, ja geheel onbegrijpelijk wesen sal. By dit gene, dat wy, namentlijk, geen rechte historie der Hebreuwsche tale kunnen hebben, komt noch, de gesteltheid ende aard deser tale, uit welke so veel twijfelachtigheden ontspruiten, dat het onmogelijk zy, sodanig een middel uit te vinden, welke een ware sin aller redenvoeringe der Schrift leert na te speuren. Want behalven de oorsaken der dubbelsinnigheden, welke yder tale eigen zijn, worden noch anderen in dese tale gevonden, uit welchen seer veel dubbelsinnigheden voort komen, de selve hier aan te merken achte ik de moeite waardig te zijn.

De eerste dubbelsinnigheid in de Schrift en donkerheid der redenvoeringe spruit seer dikwils voort, daar uit, dat letteren van eenderlei klank, de een voor de andere genomen werd, want de

[P 2]

He-

Hebreëſch delen alle haar A. B. C. letteren af in vijf afdelingen, na de vijf werktuigen des monds, welke tot de uitspraak dienen, als na de lippen, tonge, tanden, gebemelte en de keel. By voorbeeld, deſe vier, *א. ב. ג. ד.* a. ba. ch. bh. of gn. worden na de keel genoemd, en worden ſonder enig onderscheid, dat ons bekend is, de een voor den ander gebruikt. Namelijk, *א. el:* 't welk betekent (tot, na, toe, word dikmaal genomen voor *ב. hgal:* 't welk betekent (boven) en ſo wederom in tegendeel. Waar van daan het komt, dat alle delen van een redenvoeringe dikwils of dubbelfinnig genaamt worden, of als 't woorden zijn, welke geen betekeniſſe hebben.

Daar na ſpruit de tweede dubbelfinnigheid der redenvoeringe uit de veelvuldige betekeniſſe van de ſamenvoegende en bywoordjes. By voorbeeld: *ו. vau,* word verwerdelijk genomen om ſamen te voegen en te ontknopen. Het betekent ook, *maar, om, dat, nochtans, dan.* *כי. ki,* heeft ſeven ofte acht betekeniſſen; namentlijk, *om dat, al hoe wel, indien, wanneer, gelijkerwiſe, dat een verbrandinge, enz.* en ſo meest alle de deelties.

De derde is, en welker veler dubbelfinnigheden oorsprong is, om dat de woorden in de te kennen gevende wiſe, ontbreken een tegenwoordige, onvolmaakte voorby, meer als volmaakte voorby, en toekomende tijd, in andere talen ſeer gebruikelijk in de gebiedende manier, ſo ook in de oneindige, ontbreekt alles, behalven de tegenwoordige tijd, maar in voor-onderſtellige manier, alles wat tot de ſelve behoort. En al hoe wel alle deſe gebreken van tijden en wiſen door ſekere regulen uit de gronden der tale geleid zijnde, lichtelijk, ja met de hoogſte nettigheid konden vergoedet worden, hebben nochtans de alderoudſte ſchrijvers de ſelve verſuimt, en onder malkanderen een toekomende tijd voor een tegenwoordige ofte voorledene, en in tegendeel een voorledene voor een toekomende gebruikt, gelijk ook een te kenne gevende wiſe voor een gebiedende ofte voor-onderſtellige. En ſulks niet ſonder groote twijfelachtigheid der redenvoeringe. Behalven deſe drie oorſaken der Hebreuwiſche taals-dubbelfinnigheden, zijn noch twe andere overig op te merken, welkers ygelijk alleen van veel grooter gewichte is. De eerſte deſer is, dat de
He-

Hebreëen geen letteren, dat vocalen ofte klinkers zijn; heeft. De tweede, dat sy met geen tekenen de redenen gewoon waren af te deilen, noch uit te drukken, ofte aan te wijzen; en alschoon dese twe, klink-letteren namelijk en tekenen, door stippen of punten en accenten plegen vergoed te worden, kunnen wy op de selve nochtans niet gerust zijn, door dien de selve van menschen van latere euwe, wiens geloofwaardigheid by ons niet geliden moet, uitgevonden en ingesteld zijn: en de ouden hebben sonder punten (dat is, sonder klink-letteren en accenten) geschreven, gelijk uit vele getuigenissen blijkt; Maar de nakomelingen, (so als het haar den Bibel over te setten goed gedacht heeft) hebben dese twe daar by gevoegt; alwaarom de accenten en punten, welke wy nu hebben, slechts hedendaagse vertalingen zijn, en geen meer geloof noch autoriteit verdienen als de andere uitleggingen der authoren. Doch die dit niet weten, zijn onkundig, ten welken opzicht de auteur, welke de Sendbrief aan de Hebreëen geschreven heeft, te verontschuldigen zy, dat hy Hoofddeel 11: vers 21. uitgelegt heeft de plaats Genfis Cap. 47: vers 31. geheel anders, als in de getekende Hebreuwfche text gevonden werd, als of den Apostel de fin der Schrift van Punkt-tekenaars heeft moeten leeren. De Punkt-tekenaars schijnen my eerder beschuldigt te moeten worden, 't welk, op dat het een ygelijk sien moge en te gelijk, dat dese verschillentheid alleen van 't gebrek vocalen gesproken is, ik hier beide uitlegge, stellen sal. De Punkt-tekenaars, hebben door haar punten, namelijk, vertaalt, en *Israël heeft sich gebogen boven* (of met veranderen van de letter *y* *bgain*, in *x* *aleph*, een letter zijnde, namelijk, van gelijke klank, als *jeglu*) *'t hoof des beds*. Maar de auteur des Sendbriefs, heeft in plaats vertaalt, *ende Israël heeft sich gebogen op het hoof* (ofte *bovenste*) *des stoks*, en dat door wesen van *מטה* *mathe*, in plaats van anderer lesinge met de selve letteren *מטה* *mita*, welke onderscheid alleen van de vocalen voort komt. Nu doordien in die verhalinge van de ouderdom van Jakob alleen, en niet, als in 't volgende Hoofddeel, van sijn siekte gehandelt word, schijnt het meer waarschijnlijk, de meeningen des Histori-schrijvers geweest te zijn, dat Jakob op 't bovenste sijns stoks, (welke na-

[P 3]

ment:

mentlijk, de oude luiden van een slepende ouderdom, om haar te steunen, behoeven) en niet op 't bovenste des beds geleent heeft, voornamelijk, dewijl het op dese maniere niet noodzakelijk zy, enige veranderinge of verplaatsingen van letteren te onderstellen. En met dit voorbeeld heb ik niet alleen die plaatsen des Briefs aan de Hebreën, met de text van Genesis te verenigen, maar voornamelijk te tonen, hoe weinig geloove de heidendaagche punten en accenten te geven zija, en dat derhalven die gene, die de Schrift sonder enig voor-oordeel vertalen wil, van dese gehouden is te twijffelen, en van nieuws aan te onderzoeken.

En door dese gesteldheid en natuur der Hebreuwsche tale (op dat wy tot ons voornemen weder keeren) kan een yder lichtelijk giffen, dat'er so veel twijffelachtigheden moeten voort spruiten, dat'er geen middel bedacht kan werden, met welke alle die selve bepaalt kunnen worden en afgedeeld. Want het is niet, dat wy hoopen, dat dit selve uit de onderlinge vergelijkinge der redenspraken (welke wy de enige wech te zija, getoont hebben, om de rechte sin uit vele, welke dat een yder reden-spraak na 't gebruik der tale toelaten kan, uit te halen) absolutelijk soude kunnen geschieden; eensdeels, om dat dese vergelijkinge van redenvoeringe, niet als by geval, sekere reden verklaren kan, door dien geen propheet ten dien einde geschreven heeft, dat hy de woorden eens anders, of sijne eigen selfs terstond soude uitlegen; andersdeels ook, om dat wy de meninge van een propheet ofte apostel. enz. uit de meninge eens anderen niet kunnen besluiten, ten sy in saken, welke het gebruik des levens raken, gelijk nu van ons genoegsaam getoont is; maar niet, wanneer zy van beschouwelijke saken spreken, of als sy wonderdaden of historien verhalen. Ik kan dit noch daar en boven, namelijk, dat vele redenvoeringen in de H. Bladeren on-uit-leggelyk voor komen, met sommige voorbeelden, tonen: maar ik sta de selve tegenwoordig liever over, en sal, om de overige aan te merken, dat namelijk dese ware manier om de Schrift uit te leggen, noch meerder swarigheden heeft, of wat in de selve vereischt word, voort varen.

In dese manier doet sich noch een ander swarigheid daar en
boven

hoven op, daar uit, dat de selve een historisch verhaal van alle de gevallen der Schrift-boeken vereischt, wiens innigste gedeelte wy niet kennen; want of wy zijn van de autheuren veler boeken, of liever schrijvers, gantsch onkundig, of wy twijffelen aan de selve, gelijk in 't volgende overvloedig sal getoont werden. Daar na weten wy ook niet, ten welken gelegenheid, en in wat tijd dese boekken, van wiens Schrijvers wy onkundig zijn, geschreven sijn geweest. Wy weten daar en boven niet, in wiens handen alle de boekken gevallen zijn, noch in wiens geschriften so veel verscheidene lesingen bevonden zijn: en eindelijk, of 'er noch niet veel andere geweest zijn by andere lesingen. Maar wat aan de wetenschap aller desen vast zy, heb ik op sijn plaats kortelijk te kennen gegeven, sommige dingen heb ik nochtans wilens achter gehouden, welke nu hier dienen aangemerkt te werden. Indien wy een boek, 't welk ongelovelijke of onbegrijpelijke saken inhoud, of welk met veel donkere termen geschreven is, lesen, en desselfs auteur niet kennen, noch ook in wat tijd, en in wat gelegenheid hy geschreven heeft, sullen wy te vergeefs van desselfs ware sin trachten seker te zijn. Want in alle desen onkundig, kunnen wy geensins weten, wat den auteur in 't sin gehad heeft of konde hebben: daar wy in tegendeel, dese dingen recht van ons gekent zijnde, sodanig onse gedachten bepalen, dat wy met geen voor-oordeel te vooren ingenomen worden, dat wy, namelijk, aan den Auteur, of aan die gene, ten wiens gunste deselve geschreven heeft, niets meer of minder rechts toeschrijven, en dat wy van geen andere saken denken, als van die gene, welke de auteur in 't sin konde gehad hebben, of welke de tijd en gelegenheid vereischen konde. 't Welk ik wel een yder mene te geblijken. Want het gebeurt seer dikmaals, dat wy gelijke historien in verscheiden boeken leesen, van welke wy een veel verscheidener oordeel maken, na de verscheidenheid namelijk der gevoelens, welke wy van de schrijvers hebben. Ik wete, dat ik eerlang in seker boek gelesen hebbe, dat een man, wiens naam den dieffchen Orlandus was, seker gevleugelt monster in de lucht gewoon was te smijten, en dat selve sodanige landschappen als hy wilde, deed overvliegen, een groot getal menschen,

schen, en reufen alleen doden, en diergelijke andere inbeeldingen, welken ten opzichte van 't verstand gantsch onbegrijpelijk zijn. En ik hadde in Ovidius diergelijke historie van versien gelezen: en noch een andere in de boekken der Rechteren, en der Koningen, van Samson, welke alleen en sonder wapenen duisenden van menschen gedood heeft, en van Elias, die door de lucht vloog, en eindelijk met vierige wagen en peerden na den hemel gereift is. Dese, seg ik, sijn gantsch gelijke historien, nochtans maken wy van yder der selver een gantsche ongelijk oordeel: namelijk, dat de eerste niet als beuselingen heeft willen schrijven: de tweede politijke, maar de derde heilige saken: en dit stellen wy ons zelfs uit geen andere oorzaak voor, als uit die gevoelens, welke wy van der selver schrijvers hebben. 't Geblykt derhalven, de kennisse der authouren, welke duistere, en voor 't verstand onbegrijpelijke saken geschreven hebben, besonder noodzakelijk te zijn, indien wy hare schriften uitleggen willen. Om die selve oorzaak is het ook nodig, om uit verscheidene lesingen van duistere historien, de ware te kunnen uitkiezen, te weten, in wiens geschrift dese verscheidene lesinge gevonden zijn, en of 'er geen meer andere mannen van grooter geloofwaardigheid gevonden zijn geweest.

Eindelijk is 'er noch een ander swarigheid, om sommige boeken volgens dese manier uit te leggen, daar uit dat wy de selve boekken, in die tale in welke sy geschreven sijn geweest, niet in wesen hebben. Want het Euangelium van Matthæus, en buiten twijffel ook de Sendbrieff aan de Hebreëen, na 't gemeen gevoelen in de Hebreuwsche tale beschreven zijn, welke nochtans niet openbaar zijn. Maar aangaande 't Boek Jobs word getwijffelt, in welke taal het selve is geschreven geweest. *Aben Ezra* bevestigt in sijn aantekeningen, het selve uit een andere taal in de Hebreuwsche overgeset te zijn, en het selve de oorzaak van sijn donkerheid te zijn. Van de Apocriephe boeken spreke ik niets, doordien de selve van veel ongelijker geloofwaardigheid zijn. En dit zijn alle de swarigheden van dese manier om de Schrift uit te leggen uit deszelfs historie, welke wy hebben kunnen, welke ik op te halen ondernomen hadde, en welke ik so groot achte te zijn.

zijn, dat ik niet twijffele te bevestigen, wy de ware sin der Schrift in seer vele plaatfen of niet te verstaan, of sonder sekerheid daar na te raden. Maar in der waarheid komt dit wederom in tegendeel aan te merken, dat alle dese swarigheden alleen beletten konnen, om dies te minder de sin en meninge der propheten te verkrijgen, omtrent onbegrijpelijke saken, en welke derhalven maar ingebeeld worden, maar niet omtrent de saken welke wy en met het verstand begrijpen, en van welke wy lichtelijk een klaar denkbeeld konnen maken. Want saken, welke door haar aart lichtelijk begrepen worden, konnen nooit so duister genaamt werden, of worden lichtelijk verstaan, volgens het spreek-woord, *het is den verstandigen baast genoeg gesegt*. *Euclides*, welke niet als seer gemene en ten hoogsten verstaanbare saken geschreven heeft, word lichtelijk van een yder in elke besondere tale uitgelegt, want het is niet van noden, om sijn meninge te begrijpen, en van sijn ware sin seker te zijn, de gantsche kennisse des taals, in welke hy geschreven heeft, te hebben, maar alleenlijk een seer gemene en by na kinderlijk, niet het leven, neerstigheid en seden des autheurs te weten, noch in wat tale, aan wien, of waar hy geschreven heeft, niet het geluk des boeks, of desselfs verscheide lesinge, noch hoedanich, noch eindelijk door wiens raad het selve is aangenomen geweest. En 't gene hier van *Euclides*, dat selve moet van alle, welke van saken door haar aard verstaanbaar, geschreven hebben, gesegt worden; en so besluiten wy, dat wy de meninge der Schrift omtrent de Zedelijke leeringen uit desselfs historie welke wy hebben konnen, lichtelijk konnen verkrijgen, en van desselfs ware sin seker zijn. Want de ware leeringen der Godvruchtigheid worden met de aldergebruikbaarste woorden uitgedrukt, door dien sy seer gemeen, en niet minder eenvoudig als voor 't verstand licht zijn; en om dat de ware saligheid en geluk in de suivere ruste en vergenoegen des gemoeds bestaat, en wy in die dingen alleen waarlijk gerust zijn, welke wy op 't klaarste verstaan, hier uit volgt seer baarblijkkelijk, wy de meninge der Schrift, omtrent saken, welke heilsaam en tot de geluksaligheid nodig zijn, sekerlijk te konnen begrijpen: waarom 'er geen reden is, om aangaande de overige so bekommert te zijn; want de overige dingen, alhoe-

[2]

wel

wel wy de selve so in 't meerendeel met de reden en verstand niet bevatten kunnen, bevatten meer nieuwsgierigheid als nuttigheid.

Hier mede mene ik, de ware manier om de Schrift uitteleggen getoont te hebben, en mijn meninge dies aangaande genoegzaam, verklaart. Twijffele daar en boven niet, of ygelijk siet nu dat dese manier geen ander licht als 't natuurlijke selfs vereischt. Want de aard en vermogen deses lights hier in voornamentlijk bestaat, dat het de saken, welke namentlijk, duister zijn uit kenlijkheden, en als uit gegevene kenlijkheden door wettige gevolgen afleid en besluit, en niet is'er anders, 't geen dese onse manier vereist, en schoon wy toestaan, de selve niet tot alles genoeg te zijn, wat in de Bibel voorkomt, so is sulcx sekerlijk na te speuren, dat selve spruit nochtans niet uit haar gebrek voort, maar daar uit, dat de wech, welke sy de ware en rechte leert te zijn, noit gebouwt is, noch van menschen betreden, en dieshalven door vervolg van tijd seer hard en by na ongankbaar geworden is, gelijk ik sulcx genoegzaam uit de swarigheden, welke ik verhaalt hebbe, meene te geblijken: nu is overig de gevoelens en meninge der verschillende te onderzoeken. Die gene, die ons hier eerst te onderzoeken voorkomt, is 't gevoelen der gener, welke stellen, dat het natuurlijk licht geen macht heeft om de Schrift uit te leggen, maar dat hier toe meest van noden is en vereist word een bovennatuurlijk licht, maar welke dit licht boven het natuurlijke zy, laat ik voor haar om uit te leggen. Ik kan alleenlijk niet anders gissen, als dat sy ook in duistere termen hebben willen belijden, dat se veeltijds aangaande de ware sin der Schrift twijffelden. Want indien wy op haar uitleggingen letten, sullen wy bevinden de selve niets boven natuurlijks behelsen, ja niets anders als enkel gissinge te zijn. Zy werden vergeleken, met de uitleggingen der gener, welke rondelijk belijden, geen ander dan 't natuurlijk licht te hebben, en sy sullen gantsch gelijk bevonden werden, menschelijken namentlijk, lange al bedacht, en met arbeid en moeite gevonden: maar dat sy seggen, het natuurlijk licht niet genoeg te zijn, doch dit selve blijkt valsch te zijn, eensdeels hier uit, dat wy nu bewesen hebben, dat geen swarigheid om de Schrift uit te leggen gekomen is uit gebrek der krachten van 't natuurlijk licht.

licht, maar alleen uit dier menschen eensinnigheid (op dat ik niet zegge boosheid) welke de historie der Schrift, terwijl sy de selve hadden konnen samen schakelen, verwaarloost hebben: daar na ook daar uit, dat dit selve boven-natuurlijk licht (gelijk alle, indien ik niet misse, bekennen) een Goddelijke gave sy, den gelovigen alleen gegeven. Maar de Propheten en Apostelen, waren gewoon niet alleen aan gelovigen, maar meestendeel aan ongelovigen en godlosen te verkondigen, en die derhalven also bekwaam waren om de meeningen der Propheten en Apostelen te verstaan. Anderfins hadden de Propheten en Apostelen geschreven tegen kinderkeus en jongelingen te prediken, en niet tegens met reden begaafde mannen; en te vergeefs soude Moses wetten voorgeschreven hebben, indien de selve niet, als van de gelovigen, die geen wet behoeven, verstaan konde worden. Alwaarom die gene voorwaar, welke een boven-natuurlijk licht zoeken om de meningen der Propheten en Apostelen te verstaan, het natuurlijk licht schijnen te behoeven. Verre is 't 'er derhalven van daan, dat ik sodanige een boven-natuurlijk Goddelijke gave te besitten, oordeelen soude. *Maimonides* heeft een gantsche andere meeninge gehad, want hy gevoelt, een yder schriftuur plaats verscheidene ja tegenstrijdige sinnen toe te laten, en wy van de ware sin der selver niet seker te zijn, ten sy wy weten, dat die plaats, so als wy de selve verklaren, niets behelst 't welk niet met de reden over een komt, of 't geen met de selve soude strijdig zijn. Want by aldien uit desselfs letterlijke sin bevonden wierd daar tegen te strijden, alhoewel de selve klaar mochte schijnen, hy nochtans de plaats anders verklaart te moeten werden, oordeelt. En sulx in sijn 25. Hoofddeel tweede deel, na de wijze der Nebuchin seer klaarlijk te kennen geeft, want hy segt: „Weet, dat wy niet „ontsien te seggen dat de Wereld van eeuwigheid geweest zy, „om de texten, die in de Schrift van de scheppinge des Werelds „voorkomen. Want de texten, welke leeren, dat de Wereld „geschapen is, en sijn niet meerder als de gene, welke leeren, „God lichamelijk te zijn, noch daar zijn ons ook geen toegangen, om de selve uit te leggen, die in dese stoffe aangaande de „scheppinge der Wereld gevonden werden, toegeslooten, of ook

[2]

„be-

„belet, maar wy fouden de felve hebben konnen uitleggen, ge-
 „lijk wy gedaan hebben, als wy de lichamelijkheid van God af-
 „geweert hebben, en miffchien foude dat veel lichter om doen
 „zijn, en wy fouden veel gemakkelijker de felve hebben konnen
 „verklaren, en de eeuwigheid der Wereld vaf ftellen, als wan-
 „neer wy de Schriften verklaart hebben, op dat wy fouden af-
 „weeren, de gefegende God, lichamelijk te zijn, maar op dat
 „ik fulx niet foude doen, en op dat ik dit niet gelove (namelijk
 „dat de Wereld ewig is) bewegen my twe oorfaken, I. Om
 „dat het met klaare bewijfinge blijkt, God onlichamelijk te zijn,
 „en het is noodfakelijk alle die plaarfen te verklaren, wiens let-
 „terlijke fin tegen de bewijfinge ftrijdig is, want het is feker de
 „felve dan noodfakelijk een verklaringe (behalven de letterlijke
 „fin) te hebben, maar der Werelds eeuwigheid werd met geen
 „bewijs getoont, en is daarom niet noodfakelijk de Schrift ge-
 „welt aan te doen, en de felve uit te leggen na de aankomende
 „gevoelens, tot wiens tegenftrijdige wy neigen konden door eni-
 „ger reden aanraden: II. Om dat te geloven, dat God onlich-
 „chamelijk is, tegen de gronden des Wets niet ftrijdig is: enz.
 „Maar de eeuwigheid der Wereld te geloven, op die wijfe als 't
 „Aristoteles gemeent heeft, werpt de Wet van hare grond ter ne-
 „der. enz. Dit zijn de woorden van Maimonides, uit welke
 „helder klaar dat gene volgt, 't welk wy even gefegt hebben,
 „want indien het hem uit de reden gebleek, dat de Wereld ewig
 „was, hy foude geen fwarigheid maken de Schrift te drajen en te
 „verklaren, tot dat hy eindelijk dit felve te leeren fchijnen foude.
 „Ja hy foude terftond feker zijn, dat de Schrift, alhoewel over al
 „daar tegen roepende, nochtans defe eeuwigheid der Wereld geleert
 „hadde willen hebben, en alfo fal hy van de ware fin der Schrift,
 „hoewel klaar sijnde, niet feker konnen zijn, fo lange hy aangaan-
 „de de waarheid der fake fal konnen twijffelen, ofte fo lange het
 „hem aangaande de felve niet geblijkt. Want fo lange als 't van
 „de waarheid der fake niet geblijkt, fo lange weten wy niet, of de
 „faken met de reden over een komen, dan of de felve daar mede ftrijdig
 „zijn, en gevolgelyk weten wy ook fo lange niet, of de letterlijke fin
 „waar ofte valsch zy. Welk gevoelen wel, indien waar was, ik
 gant-

gantschelijk toestaan soude, dat wy iets anders, als 't natuurlijke licht tot verklaringe der Schrift behoeven. Want by na alles, wat in de Schrift gevonden wert, kan niet afgeleid worden uit de beginselen door 't natuurlijk licht kenbaar, (gelijk wy nu getoont hebben) en also kan ons niet aangaande der selver waarheid uit de kracht des natuurlijke lichts geblijken, noch gevolgelijk iets van de ware sin en meeninge der Schrift, maar hier souden wy noodzakelijk een ander licht van noden hebben. Daar na, indien dese meninge waarachtig was, soude daar uit volgen, dat het gemene volk, welk in de bewijsingen meestendeel onkundig is, of van de selve niet onledigt zijn kan, van de Schrift niets als alleen uit geloofwaardigheid en getuigenisse der Philosopherende kan toe laten, en sal by gevolge onderstellen moeten, dat de Philosophen ontrent de uitlegginge der Schrift niet kunnen dwalen, welke sekerlijk een nieuwe geloofwaardigheid der Kerke zijn soude, en een nieuwe soorte van Priesteren en heiligen, welken het gemeen volk meer belachchen als eeren souden: en schoon onse maniere de kennisse der Hebreuwsche tale vereischt, met welkers beneerstinge het gemene volk mede niet sinnen kan, kan ons nochtans niets diergelijks tegen geworpen worden, want het gemeen volk van de Joden en Heidenen, tegen welke eertijds de Propheten en Apostelen gepredikt en geschreven hebben, verstonden de tale der Propheten en der Apostelen, uit welke sy ook der selver meeninge begrepen, maar niet de redenen der saken, welke sy predikten, welke sy volgens de meeninge van Maimonides ook moesten weten, souden sy de meningen der Propheten bevatten. Het volgt derhalven uit de reden van onse maniere niet noodzakelijk, dat 't gemeen volk op 't getuigenisse der verklaarders soude rusten, want ik tone een volk (hoewel gemeen) 't welk de tale der Propheten en Apostelen konden; maar Maimonides sal geen volk toonen, 't welk de oorsaken der dingen verstaat, uit welke het der selver meeninge begrijpt. En wat het hedendaagsche gemeen volk aan belangt, hebben wy nu getoont, dat sy alle dingen, welke tot de saligheid nodig zijn, hoewel in der selver redenen onkundig, sichten nochtans in yder tale kunnen begrijpen, door dien de selve saken seer gemeen en gebruikelijk

[23]

zijn,

zijn, en op dit begrip, maar niet op 't getuigenisse der verklaarder steunt het volk, en wat dan de overige dingen betreft, volgt de selve wisselvalligheid in dese met de geleerden. Maar laat ons tot de meninge van Maimonides weder-keeren, en de selve wat naukeuriger onderzoeken. Eerstelijk onderstelt hy, dat de Propheten in alle dingen onder malkanderen over een gekomen hebben, en de hoogste Philosophen en Theologanten, dat is, Wijsbegeerigen en Godgeleerden, geweest te zijn, want hy wil, dat de selve uit de waarheid der sake besluit gemaakt hebben. Maar dat sulx valsch is, hebben wy in 't Twede Hoofddeel getoont: daar na onderstelt hy, dat de sin der Schrift uit de Schrift selve niet kan geblijken, want de waarheid der saken uit de Schrift niet geblijkt, (als welke niets bewijst, en de saken, van welke sy spreekt, niet met onderscheid noch haar eerste oorsaken leert,) alwaarom na 't gevoelen van Maimonides ook desselfs ware sin uit haar niet kan getrokken werden, als uit de selve niet konnende geblijken. En dat dit mede valsch is, hebben wy nu mede in dit Hoofddeel aangewesen, want wy hebben getoont, en door de reden en met voorbeelden, dat de sin der Schrift uit haar ook alleen geblijken moet, en van haar alleen, ook wanneer sy van saken die door 't natuurlijk licht kenbaar zijn, spreekt: moet gefogt werden. Hy onderstelt eindelijk, dat het ons geoorloft is, de woorden der Schrift na onse voorbedachte gevoelen te verklaren, te draijen, en de letterlijke sin, (alhoewel seer doorsichtig, en klaar,) te ontkennen, en in een andere te veranderen. Welke vriheid een ygelijk, behalven dat het ook recht tegen die dingen, welke wy in dit en andere Hoofddelen bewesen hebben, strijdig is, wel fiet al te groot en lichtveerdig te zijn: Maar laat ons hem dese groote vriheid toestaan, wat vordert de selve? niets voorwaar, want de dingen, die onbewijslijk zijn, en welke het grootste gedeelte der Schrift uitmaken, kunnen op dese wijze niet nagespeurt worden, nochte door dese draad verklaren, of vertalen, wanneer wy tegens onse manier in te volgen, vele dese stoffe aangaande soude kunnen verklaren, en van de selve vrielijk redeneren. Gelijk wy nu met reden en met der daad getoont hebben: maar welke dingen uit haar aard verstaanbaar en begrijpelijk zijn,

zijn , der selver sin word lichtelijk , (gelijk wy nu getoont hebben) uit de samenhang der reden-spraak , uitgetrokken. Alwaarom dese manier gantsch onnut is. Doet 'er noch by , dat het selve alle sekerheid , welke het gemene volk uit de eenvoudige lesinge , van de sin der Schrift hebben kan , gantschelijk aan haar daar en boven beneemt. Alwaarom wy dese meninge van Maimonides als schadelijk , onnut , en ongerijmd verwerpen. Wat vorder de overleveringen der Pharizeen betreft , hebben wy nu boven gesegt , de selve by haar niet te geblijken : en dat de geloofweerdigheid der Roomsche Pausen meer getuigenisse van noden heeft , en uit geen andere oorlake misprijsje ik dese. Want indien de Schrift selve ook die even gelijk konde tonen , als eertijds de Joodsche Priesteren , soude my niets verwonderen , dat onder de Roomsche Priesteren Ketersche en Godloosen gevonden zijn geweest , dewijl eertijds onder de Hebreuwsche Priesteren de sulke bevonden zijn geweest , welke door slinkse middelen 't Priesterdom verkregen hebben , by welke nochtans uit bevel der Schrift , de opperste macht was om de Schrift uit te leggen. Besie Exod. 17: 11, 12. en Cap. 33: 10. en Maliach. 2: 7. Maar door dien sy ons geen getuigenisse tonen sodanig , blijft haar autoriteit by ons verdacht , en op dat niemand , door 't voorbeeld eens Hebreuwschen Priesters bedrogen zijnde , mene , dat de algemene Godsdienst ook een Priester is behoevende , so komt aan te merken , dat de Wetten van Moses , om dat het selve openbare Wetten des Vaderlands waren , noodzakelijk sulke behoefde , op dat sy behouden souden mogen werden , door sekere openbare autoriteit , want indien een yder de vriheid hadde openbare rechten na sijn goetdunken uit te leggen , soude geen Gemenebest kunnen bestaan , maar soude hier mede terstond ontbonden werden , en het openbaar recht soude het verborgen recht zijn. Maar noch is de manier en reden des Godsdienst geheel anders. Want alhoewel de selve niet so seer in de uitterlijke werkinge , als in de eenvoudigheid en waarachtigheid des herten bestaat , is de selve van geen recht ofte autoriteit : want de eenvoudigheid en waarachtigheid des herten , word den menschen niet door gebied van wetten , noch door openbare autoriteit ingestort , en niemand
kan

kan absolutelijk door geweld ofte wetten gedwongen worden, dat by gelukkig worde, maar hier toe word vereist een Godvruchtige en broederlijke vermaninge, een goede opvoedinge, en boven alles een eigen en vryoordeel. Dewijl der halven het hoogste recht om vrielijk te gevoelen (ook van de Godtsdienst,) by een yder zy, en niet bedacht kan worden, dat ymand van dit recht soude kunnen afwijken, sal daarom by een ygelijk mede sijn het hoogste recht en de hoogst autoriteit van de Godsdienst vri te oordelen, en gevolgelyk voor sich te verklaren en uit te leggen, want om geen ander oorzaak is de hoogste autoriteit om wetten uit te leggen, en 't opperste oordeel van openbare saken by de Overheid, als om datse openbare rechters zijn; en also sal ook om die selve oorzaak de hoogste autoriteit om de Godsdienst te verklaren, en van de selve te oordelen by een ygelijk zijn, namelijk, om dat hy sijns eigen rechts is. Verre is het 'er derhalven van daan, dat uit de autoriteit des Hebreeuwsehe Priesters om de wetten des Vaderlands uit te leggen, soude kunnen besloten werden de autoriteit des Roomsche Priesters, om de Godsdienst uit te leggen, daar in tegendeel lichter daar uit by een yder sulx algemeen te zijn, besloten werd: en hier uit kunnen wy ook toonen onse manier om de Schrift uit te leggen, de beste te zijn. Want dewijl de grootste autoriteit om de Schrift uit te leggen, by een yder zy, moet de forme van uitlegginge geen ander zijn, als 't natuurlijke licht, 't welk allen gemeen en eigen is. Geen enig licht boven de natuur noch geen enige autoriteit; want se moet niet so swaar zijn, dat sy niet als van seer scherpsinnige Philosophen kan gestiert worden, maar na 't natuurlijke en gemeen verstand en bekwaamheid der menschen gepast, gelijk wy onse te zijn getoont hebben. Want wy hebben gesien, dat die swarigheden, welke sy nu heeft, gesproken zijn, van der menschen eensinnigheid, en niet uit de aard des maniers.

VIII. HOOFDDEEL.

In welke getoont word, dat de vijf boeken, en de boeken van Josua, Rechteren, Ruth, Samuëls en der Koningen, niet en zijn door haar selfs geschreven. Daar na word ondersogt, of'er ook meer schrijvers van die alle geweest zijn, of een alleen, en wie die gene.

In 't voorgaande Hoofddeel hebben wy van de gronden en beginselen der schriftuurlijke kennisse gehandelt en de selve geen andere te zijn getoont, als een simpele historie deser. Maar dat dese, (alhoewel voornamentlijk noodzakelijk) by de ouden is verwaarloost, of, indien sy enige geschreven of overgelevert hebben, door de tijd der tijden verloren zijn, en by gevolge het grootste gedeelte der gronden en beginselen deser kennisse wech geraakt te zijn. 't Welk noch te verdragen soude zijn, indien de nakomelingen bianen de rechte palen sich gehouden hadden, en de weinige, welke sy ontfangen of gevonden hadden, ter goeder trouwe aan haar navolgeren hadden overgelevert, en geen nieuwe dingen uit haar brein uitgedouwt hadden; waar door 't geschiet is, dat de historie der Schrift, niet alleen onvolmaakt, maar ook met meerder fouten gebleven is. Dese niet alleen weinige grondstukken der Schrifts kennisse te verbeteren, als ook de gemene vooroordeelen der Godgeleerdheid wech te nemen, sal het oogmerk mijnes werks in desen zijn. Maar ik vrese, dat ik sulx al te laat sal aanvaerden, want de saak is daar toe nu by gekomen, dat de menschen omtrent dit gene niet willen berispt of verbetert zijn: Maar dat gene 't welk sy onder de gedaante van Godsdienst omhelst hebben, herdnekkiglijk staande houden, en geen plaats voor de reden, als by seer weinige (indien sy by de overige vergeleken werden) overgelaten schijnt, so wijdluftig hebben dese vooroordeelen der menschen sinnen ingenomen, ik sal nochtans onderstaan, en niet aflaten de saak te beproeven,

[R]

door

door dien 'er niets is, waarom van dese zaak gantsch te wanhoopen sy. Maar op dat ik de selve in ordre toone sal, sal ik van de vooroordelen omtrent de ware Schrijvers der heiliger boeken beginnen, en wel voor eerst van de Schrijver der vijf boeken, welke by na alle Mosen te zijn geweest geloofd hebben, ja welke so hardnekkig de Pharizeen beschermt hebben, dat sy dien voor een Ketter gehouden hebben, welke anders scheen te gevoelen, en om dese oorzaak heeft *Aben Hefra*, een man van suiver verstand, en van geen middelmatige geleerdheid, en die de eerste van allen, (welke ik gelezen hebbe) dit vooroordeel op gemerkt heeft, zijn meninge niet opentlijk derven verklaren, maar de zaak alleen met duisterder redenen te kennen te geven, welke ik hier klaarder te stellen niet ontsien sal, maar de zaak op 't klaarste zoeken te betonen: de woorden dan van *Aben Hefra*, welke in sijne aantekeninge over Deuternomium gevonden werden, zijn dese: *over den Jordaan enz. Verstaat alleen de vergorgenheid der twaalf. enz.* Ook heeft *Moses de Wet* geschreven, en hy was toen een *Kanaäniter op de aarde, op de Berg Gods sal hy geopenbaart worden: dan ook; Siet zijn bed, een yser bedde, dan sult gy de waarheid verstaan.* Met dese weinige geeft hy te kennen en toont te gelijk, dat het Moses niet geweest is die de vijf boeken geschreven heeft, maar een seker ander, welke lange daar na geleest heeft: en eindelijk, dat het boek, 't welk Moses geschreven heeft een ander geweest is. Om dit, seg ik, te toonen, tekent hy ten I. Aan de voorreden selfs van Deuternomium, welke van Moses, die over de Jordaan niet gegaan is, niet konde geschreven worden: hy merkt ten II. aan, dat het geheel boek Moses is beschreven geweest seer wijd op de ommekring alleen van een Altaar. (Bessie Deut. 27. en Jos. 8: 35. enz.) Welke volgens verhaal der Rabbinen alleen uit twaalf stenen bestonde: uit welke volgt, dat het boek Moses veel kleender geweest is als de vijf boeken. Dit, mene ik, dat de Auteur heeft willen berekenen door de *verborgenheid der twaalf, enz.* ten zy hy by geval verstaan heeft die twaalf vervloeking, welke in 't voornoemde Hoofd: van Deut: gevonden worden, welke hy misschien geloofd heeft, dat niet in 't Boek des Wets geschreven waren, en dat daarom, om dat Moses, behalven de beschrijvin-

ge

ge des Wets, de Leviten noch belast die vervloekingen te herhalen, op datse het volk door een eed-sweringe aan 't gehoorsamen der Wetten verbinden souden. Of, hy heeft misschien het laatste Hooftdeel van Deut. aangaande de dood van Moses, willen betekenen, welke Hooftdeel in twaalf versen bestaat. Maar dese dingen, en welke daar en boven andere gissen, zijn niet nodig nader hier te onderzoeken. Hy tekent ten III. aan, dat 'er in 't 33. Cap. vers 4. van Deut. gelegt word, *en Moses heeft een Wet geschreven*. Welke woorden Moses wel niet schijnen geweest te zijn, maar eens anderen schrijvers, Moses daden en schriften verhalende. Hy tekent ten IV. aan, de plaats Genesis Cap. 12. vers 6. alwaar in 't verhaalen, dat Abraam het land Kanaän besag. De Histori-schrijver by voegd, dat *hy toen ter tijd een Kanaäniter in dat selve land was*. In welke hy de tijd, in welke hy dit geschreven heeft, klaarlijk afscheid. En derhalven moesten dese dingen na de dood van Moses, en wanneer de Kanaäniten nu uitgedreven waren en de selve landschappen niet langer besaten, geschreven worden; 't welk de selve *Aben Hezra*, over dese plaats aantekenende ook met dese woorden heeft te kennen gegeven: „En hy was een „Kanaäniter toen in dat selve land, het schijnt dat Kanahan (*de neef van Noë*) „het land Kanaän van een ander beseten zijnde, „ingenomen heeft, 't welk indien niet waar zy, so is in dese „saak een verborgenheid, en wie sulx verstaat, die swijge. Dat is, indien Kanahan die landschappen in gevallen is, dan sal de sin zijn: *dat hy toen een Kanaänit in dat selve land geweest is*, door het uitsluiten, namelijk, van de voorledene tijd, in welke het van een ander natie bewoont wierde. Maar indien Kanahan die landschappen de eerste bewoont heeft (gelijk uit het 10. Capittel van Genesis volgt) dan sluit de text namelijk de tegenwoordige tijd, dat is, van des schrijvers af, en also niet van Moses, ten wiens tijde, namelijk, sy ook die landschappen besaten, en dat is *de verborgenheid, 't welk hy beveelt te swijgen*. Ten V. tekent hy aan, dat Genesis 22: 14. de berg *Moraa* Gods berg genaamt werd, welke naam de selve noit gehad heeft, als na dat sy ten opbouw des Tempels toegeëigent is geweest; maar dese verkiesinge des bergs en was noch niet geschied ten tijde van Moses, want Mo-

ses wijft geen plaats van God verkoofen aan , maar voorlegt in tegendeel , dat God eerlange een sekere plaats verkiefen soude , welke met Gods naam soude belastigt worden. Ten VI. merkt hy aan dat in het derde Cap. van Deuter. tuffchen het verhaal van Og den Koning van Basan dese dingen ingevoegt worden : *alleen Og den Koning van Basan is van de overige * reufen overgebleven , siet dat zijn bedstede was een bedstede van yfer , dat (bedstede) sekerlijk , welke is in Rabat der kinderen Ammons negen ellen lang , enz. welke tuffchen spraake seer klaar te kennen geeft , dat de schrijver deser boeken lange na Moses geleeft heeft , want dit is een wijze van spreken van sodanig een , welke seer oude saken verhaald , en welke de overblijffelen der saken , om geloove te maken , aanwijft ; en sonder twijffel is dese bedstede eerst ten tijde van David , (welke dese stad ten onder gebracht heeft , gelijk in 't twede boek Samuëls Cap. 12 : vers 30. verhaald word ,) gevonden geweest : maar niet alleen hier , maar ook een weinig lager mengt de selve Histori-schrijver onder de woorden van Moses : *Fair de sone van Manasse kreeg de gantsche landstrecke van Argob , tot aan de land-palen der Gesuriten , en Machabiten , en hy noemde die plaatsen na zijn naam Basan , de dorpen van Fairus tot op desen dag. Dese dingen , seg ik , doet de Histori-schrijver by de woorden van Moses , om de selve te verklaren , welke hy even te voren aangewesen heeft , namelijk , en het overige van Gilead , mitsgaders het gantsche Basan , het Koninkrijke Ogs , gaf ik aan den halven stamme van Manasse , de gantsche landstrecke van Argob door 't gantsche Basan , welke genoemd word der reufen land. De Hebreën wisten buiten twijffel ten tijde deses schrijvers , welke de dorpen van Jairus waren in de stamme van Juda , maar niet met de naam van 't landschap Argob , of Reufen land , en daarom is hy gedwongen geweest te verklaren , welke dese plaatsen waren , die by ouds soo genaamt wierden , en moeste te gelijk reden geven , waarom de selve in sijne tijd , met de naam van Jairus , welke van de stamme van Judea , maar niet van Manasse was (besie 1 Chron. 2 : 21, 22.) benaamt wierden. Hier mede hebben wy de meninge van Aben Ezra uitgelegt , als ook de**

* N: B: 't Hebreuwfche woord **רפחיים** REPHAIM betekent VERDOEMDE. En het schijnt mede een eigen naam te zijn , uit 1 Chron. Cap. 20, en daarom mene ik , het selve hier een seker HUISGESIN te betekenen.

plaatsen der vijf boeken, welke hy tot bevestinge by brengt. Maar hy heeft nochtans niet alle, ook niet de voornaamst aange-
teekent, want 'er zijn veel meer in dese boeken en van grooter
belang aan te merken. Namentlijk, ten I. Dat de schrijver de-
ser boeken van Moses niet alleen in de derde persoon spreekt, maar
dat hy daar en boven veel dingen van de selve getuigt, nament-
lijk, *God heeft met Moses gesproken. God sprak met Moses van aange-
sichte tot aangesichte. Moses was de nedrigste aller menschen.* (Numer.
Cap. 12: 3.) *Moses wert seer vertoorn over de Bevelhebberen des legers.*
(Numer. 31: 14.) *Moses een Goddelijk man.* (Deur. 33: 1.) *Moses
de knecht Gods is gestorven, noit is 'er een Propheet in Israël geweest ge-
lijk Moses. enz.* Maar in tegendeel spreekt hy in Deuternomio, al-
waar de Wet, welke Moses aan 't volk verklaart hadde, beschre-
ven word, en alwaarom Moses sijn daden in de eerste persoon
verhaald: namelijk, *God heeft tot my gesproken* (Deut. 2: 1, 17. enz.)
Ik heb God gebeden, enz. als alleen dat de Histori-schrijver daar na
op het einde des boeks, na dat hy de woorden van Moses ver-
haalt heeft, wederom door in de derde persoon te spreken, met
sijn verhaal voort gaat, hoedanig dat Moses dese Wet (welke hy
namentlijk, uitgeleit hadde) aan den volke in geschrifte heeft
overgelevert, en 't selve ten alderlaatst vermaant heeft, en hoe
hy eindelijk sijn leven gecindigt heeft. Alle welke, namelijk, de
spreek-wijze, de getuigenisse en de gantsche samen-hang der ge-
heler historie gantschelijk toestemmen, dat dese boeken van een
ander en niet van Moses selfs zijn geschreven geweest. II. Komt
ook op te merken, dat in dese historie niet alleen verhaald word,
hoe Moses gestorven en begraven zy, en de Hebreën dertig da-
gen in den rouw gebracht heeft, maar dat daar en boven, door
vergelijkinge van hem met alle de propheten, die naar hem ge-
weest zijn, gelegd word, dat hy allen overtroffen heeft. *Daar is
noit een Propheet in Israël geweest, (segt hy) gelijk Moses, welken
God gekent heeft van aangesichte tot aangesichte.* Welk getuigenisse
voorwaar Moses niet van sich self, noch een ander, die hem on-
middelijk gevolgt heeft, maar imand, die veel euwen daar na
geleest heeft, heeft kunnen geven, voornamelijk, daar de Histo-
ri-schrijver van voorledene tijd spreekt, namelijk, *Noit is 'er een*

[R 3] Pro-

propheet geweest. En aangaande zijn begravenisse, *Dat niemand de selve geweten heeft tot op desen dag.* III. Dient aangemerkt, dat sommige plaatsen niet met die benaminge aangemerkt worden, welke ten tijde van Mozes in swaag gingen, maar met andere, met welke sy lange daar na is versien geweest, als dat Abraham *zijn vianden vervolgt heeft tot Dan* (bescie Genes. 14: 14.) welke naam dese stad niet gehad heeft, als lange na de dood van Josua, (bescie Rich: 18: 29.) Ten IV. Dat de historien somtijds verder als de tijd van Mozes leven strekken. Wan Exod. 16: 34. word verbaald, dat de kinderen Israëls het Man, veertig Jaren gegeten hebben, tot dat sy in het bewoonde land kwamen, aan de landpalen van 't land Kanaän; te weten, tot die tijd toe, van welke in 't boek Josua Cap. 5: 12. als oock in 't boek der scep-pinge, Cap. 36: 31. gelegd word, *dese zijn de Koningen, welke gebeerscht hebben in Edom, voor dat 'er een Koning geregeerd heeft onder de kinderen Israëls*; De Historischrijver verhaalt aldaar buiten twijffel, welke Koningen de Idumeen gehad hebben voor dat David haar t' ondergebracht en in haar besettinge gelegd heeft, (bescie 2 Sam. 8: 14.) Uit alle dese blijkt derhalven so klaar als het middag licht, dat de vijf boeken niet van Mozes, maar van een ander, en welke na Mose, na verscheidene euwen geleest heeft, geschreven te zijn: maar indien het ons behaagt, laat ons eens letten op de boeken, welke Mozes selfs geschreven heeft, en die in de vijf boeken aangetrokken worden, want uit die selve sal het blijken, de selve andere als die vijf boeken geweest te zijn. Ten eersten, blijkt het uit Exod. Cap. 17: 14. dat Mozes uit bevel Gods den oorlog tegen Amelek geschreven heeft, maar in welk boek? 't blijkt niet uit dat selve Hoofddeel; maar Numer. 21: 12. word seker boek aangetrokken, welke het boek *der oorlogten Gods* genaamt wierde, en in dese wierden' buiten twijffel de oorlog tegen Amelek, en oock alle de heir-legeringen (welke oock de autheur van de vijf boeken, Num. 33: 2. getuigt van Mozes geschreven te zijn,) verhaalt. Het blijkt daar en boven van een ander boek in Exod. 24: 4, 7. welk genoemd wierde, * *Boek des Verbonds*, 't welk hy voor de Israëlitien gelesen heeft, wanneer sy met

* SEPHER 755 bercekt in 'c Hebreuwsk seer dikwils een BRIEF, of PAPIER,

met God eerste een Verdond ingegaan waren; maar dit Boek ofte dese Brief behelsde in sich seer weinig, namelijk, Wetten ofte Gods Bevelen, welke verhaalt worden uit het 22. vers van Exod. 20te Capittel, tot aan het 24te Capit. des selven Boeks, 't welk niemand kwalijk dunken sal, welke niet een gefond oordeel het voorseide Hooftdeel leeft: want aldaar word verhaald, dat, so haast als Moses de meninge des volks, om met God een Verbond aan te gaan, verstaan heeft, hy terstond Gods uitspraken en rechten geschreven heeft, en in de morgenstond, na sommige gedane plichtelikheden, voor de gantsche menigte de conditien om het Verbond aan te gaan, voor gelesen heeft. Aan welken, gelesen zijnde, en sonder twijffel van al het volk verstaan zijnde, het volk sich met volkomene toestemminge verbonden heeft. Al waarom het so uit kortheld des tijds, in welke het geschreven is geweest, als uit de manier van verbond aangaan, volgt, dat dit Boek niets dan enige weinige dingen, welke ik terstond genoemt hebbe, begrepen heeft. 't Is eindelijk, mede klaar, dat Moses in 't veertigste jaar na de uitgang uit Egypten, alle Wetten, welke hy gegeven had, verklaart heeft (besie Deut. 1: 5.) en het volk met deselve weder op nieuws verbonden heeft, (besie Deut. 29: 14.) En eindelijk, het boek, welke dese verklaarde Wetten, en dit nieuw verdrag in sich behelsde, geschreven heeft. (besie Deut. 31: 9.) En dit is genoemt *het Boek des Wets Gods*, welk Josua daar na vermeerdert heeft, door verhaal namelijk des verbonds, aan welke in sijn tijd het volk sich weder verbonden heeft, en welke het met God nu in de derde maal had aangegaan (besie Josua 24: 25, 26.) maar dewijl wy geen boek hebben, welke dit Verbond van Moses, te gelijk met het verbond van Josua behelst, moet men nootwendig toestaan, dat dit boek verlooren is, of met den Chaldeusche Jonathan raas-kallen, en de woorden der Schriftuur na sijn believen te draajen en trekken: want hier heeft hy door dese swarigheid gedrongen, liever de Schrift willen bederven, als sijn onwetenheid bekennen, want hy heeft hier de woorden van Josua (besie Cap. 24: 26.) *Ende Josua schreef dese woorden in het boek des Wets Gods, op 't Chaldeusch dus overgeset, en Josua schreef dese woorden, en heeft de selve bewaart met het Boek des Wets Gods.*

Gods. Wat fult gy met de selve maken, welke niets sien, als 't geen haar goed dunkt, wat is dat, seg ik, anders, als de Schrift selve te loochenen, en uit sijn eigen brein een nieuwe te smeden? Wy besluiten derhalven, dat dit Boek des Wets Gods, welke Moses geschreven heeft, niet in die vijf boeken is geweest, maar een gantsch ander, welke de autheur der vijf boeken in sijn werk na ordre ingemengt heeft, 't welk nu so uit de terstond geseidene, als uit die gene die noch gesegt sullen worden, seer klaarlijk volgt: te weten, wanneer in de plaats van Deuternomium nu aangetrokken verhaalt word, dat Moses het Boek des Wets geschreven heeft, so doet 'er de Histori-schrijver by, dat Moses het selve aan de Over-priesteren overgelevert heeft, en haar daar en boven bevolen, dat sy het selve aan alle het volk op sekere tijd souden voorlesen: 't geen bewijst, dat dit Boek van veel kleinder gewichte is geweest, als 't vijf boeken werk; door dien het also in een verhaal konde door gelesen worden dat het van een ider verstaan wierde; en wy dienen hier niet over te slaan, dat Moses van alle de boeken welke hy geschreven heeft, dit ene van het tweede verdrach en het Lied ('t welk hy daar na ook geschreven heeft, op dat alle het volk het selve soude van buiten leeren) alleen so Gods dienstiglijk te behouden en te bewaren, bevolen heeft. Want om dat hy in het eerste verdrach niet dan de tegenwoordige, welke het hoorden, verbonden hadde, en in het tweede ook alle desselfs nakomelingen (besie Deut. 29 : 14, 15.) daarom heeft hy het boek deses tweden verdrags, aan de toekomstende euwen te bewaren belast, en boven dien ook, (gelijk wy gesegt hebben) het Lied, 't welk voornamelijk op toekomstende euwen slaat: dewijl het derhalven niet blijkt, dat Moses andere boeken, behalven dese geschreven heeft, en hy geen ander, als 't Wets-boekje met het Lied de nakomelingschap Godsdienstelijk te bewaren belast heeft, en eindelijk, veel dingen in de vijf boeken ontmoeten, welke van Moses niet konde geschreven worden, so volgt, dat niemand met enige grond, maar gantsch tegen de reden bevestigt, Moses autheur te zijn der vijf boeken. Maar hier sal mogelijk ymand vragen, of Moses behalven dese ook geen wetten geschreven heeft, als sy hem eerst geopenbaart wierde? dat is, of hy
in

in de tijd van veertig jaren geen van de Wetten, welke hy gegeven hadde, geschreven heeft, als die weinige, welke ik gezegt hebbe in het eerste Verdrags-boek begrepen zijn? Maar hier op antwoord ik, alhoewel ik toestonde, het met de reden over een schijnen te stemmen dat Moses op die selfde tijd en plaats, in welke hy de wetten gemeen heeft gemaakt, op die selfde tijd ook deselve geschreven heeft, ontkenne ik nochtans, dat wy sulcx uit dese oorsaken niet kunnen bevestigen; want wy hebben boven getoont, dat wy van gelijke dingen niet kunnen stellen, als dat uit de Schrift selve blijkt, ofte 't gene uit der selver gronden met wettige gevolge uitgetrokken word, maar niet daar uit, dat het met de reden schijnt overeen te stemmen. Doet 'er by, dat de reden selfs ons sulcx niet stellen leert. Want mogelijk maakte de raad van Moses, de bevelen aan 't volk by geschifte gemeen, welke daar na de Historie-schrijver versamelt heeft, en in de Historie van het leven van Moses in ordre ingeset heeft. En dese dingen aangaande de vijf Boeken Moses.

Nu is het tijd, dat wy de overige mede onderzoeken: Met gelijke redenen word getoont, dat het boek Josua, niet is van den selven geschreven, want het is een ander, die van Josua getuigt, dat sijn naam geweest zy over de gantsche aarde (besie Cap. 8. 't laatste vers. En Cap. 11: 15.) Dat hy niets van dat gene verloren heeft, 't welk Moses geboden hadde, (besie Cap. 7: 1.) Dat hy oud geworden is, en alle ter samenkomste geroepen heeft, en dat hy eindelijk gesturven is. Daar na worden ook sommige dingen verhaalt, welke na sijn dood gebeurt zijn. Namelijk, dat de Israëlitien na sijn dood God geëert hebben, so lange de oude lieden, welke hem gekent hadden, geleefd hebben. En Cap. 16: 10. dat (Efraim en Manasse) niet verdreven hebben, die te Gazer woonden: Maar (doet hy 'er by) dat de Kanaäniten onder de Efraimiten gewoont hebben tot op desen dag, en haar ondertribuit gediend hebben. 't Welk het selve is, 't geen in 't Boek der Richteren Cap. 1. word verhaald, en ook toont de spreek-wijse, tot op desen dag, dat de Schrijver een oude saak verhaalt. Dese by na gelijke text word 'er gevonden Cap. 15. het laatste vers, van de kinderen van Juda, en de Historie van Caleb, uit het veertiende

tiende vers des selven Hoofdeels. En die selve voorval, welke Cap. 22: 10. enz. verhaalt word van de twe Stammen en een half, welke een Altaar over den Jordaan gebout hebben, schijnt na de dood van Josua voorgevallen te zijn: door dien in die gehele historie gantsch geen gewag van Josua is, maar alleen het volk den oorlog te voeren, beraadslaagt, Gefanten send, en der selver antwoord afwagt, en eindelijk voor goed keurt. Eindelijk volgt uit het 10. Cap. vers 14. seer doorluchtig, dat dit boek veel euwen na Josua geschreven is: want dusdanig getuigt hy, *en daar was geen dag, desen gelijk, voor hem noch na hem, dat de Heere also aan imand gehoorsaamde.* enz. Indien Josua derhalven enig Boek geschreven heeft, is het sekerlijk het selve geweest, welke Cap. 10: 13. in dese selve historie namentlijk verhaalt word.

Aangaande 't Boek der Richteren, gelove ik niemand van een gefond oordeel te zijn, die sich soude voorstellen, dat deselve van de Richteren soude zijn geschreven geweest: want 't besluit der geheler Historie, welke men heeft Cap. 2. toont klaarlijk, dat selve van een Histori-schrijver alleen geschreven te zijn. Daar na om dat des selfs Schrijver dikmaal vermaant, dat in die tijden geen Koning in Israël was, so is 't geen twijffel, of deselve is geschreven geweest, na dat de Koningen de heerschappie verkregen hadden.

Niets is 'er ook omtrent de Boeken Samuëls, waarom wy lange souden toeven, door dien de Historie lange na sijn leven voortgeset word. Dit alleen wil ik, dat aangemerkt worde, dat dit Boek ook veel euwen na Samuël geschreven is. Want in het 1 Boek Cap. 9: 9. vermaant de Histori-schrijver, by tusschenstellinge, *Eerijds seide een ider aldus in Israël, als hy ging om God te vragen, komt en laet ons gaan tot den Siender, want die heden een Profeet, die wert eerijds een Siender genoemd.*

De Boeken, eindelijk der Koningen, gelijk uit de selve blijkt, sijn getrokken uit de boeken der saken van Salomon (besie 1 Kon. 11: 5.) der Kroniken van de Koningen van Juda, (besie Cap. 14: 19, 29. desselfen Boeks, en uit de Tijd-rekening der Koningen Israëls. Wy besluiten dieshalven, dat alle dese boeken, welke wy tot hier toe opgehaalt hebben, maar Copien zijn, en dat

dat de saken, die in deselve begrepen zijn, als oude verhaalt worden. Indien wy nu op de samen-hang en inhoud van alle dese Boeken letten, sullen wy lichtelijk begrijpen, dat de selve alle van een en deselve Histori-schrijver sijn geschreven geweest, welke de Joodsche Oudheden van haar eerste oorsprong tot de eerste verwoestinge der Stad Jerusalem toe heeft willen beschrijven. Want dese boeken worden so in malkander omgeslogten, dat wy deselve hier uit alleen onderkennen kunnen, deselve niets als een verhaal eens selfden Histori-schrijvers te behelfen. Want op gelijke wijze als hy ophoud Moses leven te verhalen, sodanig gaat hy tot de Historie van Josua over. *En het geschiede, als Moses de knecht Gods gestorven was, dat God tot Josua seide: enz.* En so ook met de dood van Josua geeindigt hebbende, begint hy met gelijke woorden en samen-hang de Historie der Richteren, te weten, *En het geschiede, na dat Josua gestorven was, dat de kinderen Israëls van God vraagden: enz.* Aan welke hy ook op deselve wijze het Boek Samuëls hecht, ten wiens einde hy met gewoonlijke overgang tot het tweede Boek voort vaart, en aan dit, de Historie van David noch niet eens geeindigt zijnde, voegt hy het eerste Boek der Koningen en de Historie van David te verhalen, voortvarende, hegt hy eindelijk met deselve samen-hang het tweede Boek der selver. Daar na geeft de samenhang en ordre der Historien ook te kennen, maar een Histori-schrijver geweest te zijn, welke sig een vast oogwit voorgestelt heeft: want hy begint de eerste oorspronk der Hebreusche natie te verhalen, daar na by ordre te spreken, ten welken gelegenheid en in wat tijden Moses wetten gegeven heeft, en deselve veel dingen voorsagt heeft: daar na, hoe sy na Moses voorsegginge het beloofde land zijn ingevallen (besie Deut. 17: 14. en na dat sy het selve besaten, de Wetten hebben verwaarloost (besie Deut 31: 16.) en haar daar door vele kwalen zijn gevolgt (in dat selfde vers 17.) hoe datse daar na Koningen hebben willen verkiesen (Deut. Cap. 17: 14.) aan wien ook de saken na dat sy deselve wetten gehouden hadde, voorspoedig, of nadelig uitgevallen zijn (Deut. Cap. 28: 36. en 't laatste vers.) tot dat hy eindelijk de verwoestinge des rijks, gelijk Moses deselve voorsagt hadde, verhaalt. De

[S 2.]

overi-

overige dingen, welke tot bevestiging der Wet niets doen, heeft hy, of geheel door stillwijgen verboden, of den Leser na andere Histori-schrijvers afgewesen. Alle dese Boeken vloeien derhalven tot een, namelijk de woorden en bevelen van Moses te leeren, en deselve met de uitkomst der saken te bewijzen. Uit dese drie dingen dan samen aangemerkt zijnde, namelijk, uit de eenvoudigheid van de inhoud aller deser boeken, samenhang der selver, en dat het maar afschriften zijn na vele eeuwen uit gepasseerde saken samen geschreven, besluiten wy, gelijk wy terstond gezegt hebben, deselve al te samen van een Histori-schrijver geschreven te zijn: maar wie deselve geweest zy kan ik so klaar niet tonen, ik vermoede nochtans deselve Hesdra geweest te zijn, en daar komen ons geen kleine dingen voor uit welke ik dese gisfinge make. Want dewijl de Histori-schrijver, (welke wy nu weten maar een geweest te zijn) sijn Historie uitbreid tot aan de vriheid van Jojachin, en daar en boven by doet, dat deselve geheel sijn leven aan des Konings tafel geseten heeft (dat is, aan Joachins of aan die van de soon van Nebucadnezar) (want de sin is gantsch twisselachtig) so volgt hier uit, dat deselve niemand geweest is als Hesdras: en de Schrift getuigt van geen ander die toen gebloeit heeft, als alleen van Hesdras (bessie Esra cap. 7:10.) dat hy sijn herte geschikt heeft om de Wet Gods te soeken en te doen, en dat een veerdig Schrift-geleerde of Schrijver was in de Wet van Moses. (in 't selfde cap. vers 6.) Alwaarom ik niemand anders als Hesdra kan vermoede geweest te zijn, die dese boeken geschreven heeft. Daar na sien wy in dese getuigenisse van Hesdras, dat hy selve sijn herte niet alleen in iver geschikt heeft, om de Wet Gods te soeken, maar deselve ook te richten: en in Nehemia achste Hoofdeel vers 9. word ook gezegt, dat sy lasen *het boek des Wets Gods uitgelegt, en sehikten den sin en verstonden de Schrift.* En dewijl in 't Boek Deüternomium niet alleen Moses Wet Boek, of desselfs grootste gedeelte begrepen word, maar ook daar en boven veel dingen tot nader uitleggingen bevonden worden ingeset te zijn, gisse ik hier uit, dat het Boek van Deüternomium dat Wet Boek Gods is, van Hesdra geschreven, opgepronkt en verklaart, welke sy doen gelesen hebben: maar dat
veel

veel dingen in dit boek Deuteronomium by tuſſchenſtellinge tot na-
der uitlegginge ingeſchikt gevonden werden, hebben wy van de-
ſe ſaak twe voorbeelden getoont, als wy de meeninge van Aben
Ezra ſouden verklaren, van wiens kenteken veel andere dingen
gevonden werden, gelijk als by voorbeeld in 't tweede Cap. vers
12. *En te voren woonden de Horiten in Seir, maar de kinderen Eſau,*
hebben haar daar uit gedreven, en van haar aangeſigte verdelgt, en in
harer plaats gewoont, gelijk Iſraël gedaan heeft in 't land zijner erve-
niſſe, welke God hen gegeven heeft. Hy verklaart namelijk het derde
en vierde vers van het ſelfde Capittel, dat ſy, te weten, den
Berg Seir, welke den kinderen Eſaus ten erve gekomen was, niet
onbewoont hebben ingenomen, maar dat ſy den ſelven ingeval-
len ſijn, en de Horiten van daar, welke deſelve eerst bewoonde,
gelijk Iſraël na de dood van Moſes de Kanaäniten gedaan hadde,
verſtoort en verdelgd hebben. In de woorden van Moſes wor-
den ook by tuſſchenvoeginge ingeſteld het 6, 7, 8, en 9. vers Cap.
10. want een ygelijk ſiet wel, dat vers 8. *En te dier tijd ſcheide de*
Heere de ſtamme Levi uit, enz. noodſakelijk gebracht moet werden
tot het vijfde vers, en niet tot de dood van Aharon, welke Hes-
dras uit geen andere oorſaak hier ſchijnt ingeſet te hebben, als
om dat Moſes in 't verhaal van 't Kalf, 't welk het volk aange-
beden hadde, geſegt hadde (zieſe Cap. 9 : 20.) dat hy God
voor Aharon aangebeden had. Hy verklaart daar na, dat God
op die tijd, van welke Moſes hier ſpreekt, de ſtamme Levi ſich
verkoren heeft, op dat hy de oorſaak der verkiefinge ſoude aan-
wijſen, en waarom de Leviten tot het deel der erveniſſe niet ge-
roepen zijn, en ſo doende gaat hy met Moſes woord de draad der
Historie vervolgen. Doet by deſe noch de voorreden des Boeks,
en alle die plaatsſen welke van Moſes in de derde perſoon ſpreekt:
en behalven deſe heeft hy noch veel andere, welke van ons nu
niet kunnen onderscheiden worden, ſonder twijffel, op dat deſel-
ve van de menſchen ſijner euwe begrepen ſoude werden, by ge-
voegt ofte met andere woorden uitgedrukt: indien wy, ſeg ik,
Moſes Wet boek ſelve hadden, ik twijffele niet, of wy ſouden
ſo in woorden, als in ordre en redeneringe der geboden een
groot verſchil vinden, want terwijl ik alleen de Wet der tien ge-
[8 3] boden

boden deses Boeks met die van Exodus (alwaar desselfs ordre verhaalt word) vergelijke, sie ik deselve van dese in vele verschillen: want het vierde gebod word niet alleen op een andere wijze geboden, maar word daar en boven veel langer uitgestrekt, en der selver reden, verschilt geheelijk van die, welke in Exodus Wet by gebracht word. Daar na is de ordre, op welke hier het tiende Gebod verklaard word, ook anders, als in Exodus. Dese dingene mene ik dieshalven so hier, als in andere plaatsen (gelijk nu gesegt is, van Hesdra gescheit te zijn, om dat hy de Wet Gods aan de volken van sijn tijd verklaard heeft, en daarom achte ik, dat dit Boek der Wet Gods is van hem gevoegt en uitgelegt, en het alder eerste, welke ik hem geschreven te hebben, gestelt hebbe. 't Geen ik hier uit gisse, om dat het selve de Wetten des Vaderlands behelst, welke het volk meest van noden heeft: en ook, om dat dit Boek met geen voorgaande samenhang, gelijk alle andere, maar met een afgebrooken redenvoering begint: *Dit zijn de woorden van Moses, enz.* En na dat hy dit selve voleindigt, en 't volk de Wetten geleert heeft, mene ik, dat hy sich beyvert heeft, om de gehele Historie des Hebreuwsche Natie te beschrijven, van de Scheppinge der Wereld, namelijk, tot aan de hoogste verwoestinge der Stad Jeruzalem, in wien hy dit Boek Deuteronomium, op sijn plaats heeft ingeset, en mogelijk desselfs eerste vijf Boeken, met de benaminge van Moses Boeken genoemd, om dat in deselve voornamelijk desselfs leven begrepen is, en also de naam van sijn voorwerp genomen heeft. En om dese oorlake heeft hy ook het sesde Boek met de naam van Josua, het sevende, Richteren, het achste, Ruth, het negende en mogelijk ook het tiende, Samuëls, en eindelijk, het elfde en twaalfde der Koningen genaamt. Of nu Hesdras met dit werk geeindigt zy, en dat selve na wensch volbracht heeft, daar van besie het volgende Hoofddeel.

IX. HOOFDDEEL.

Aangaande de selve Boeken worden noch andere ondersogt, namelijk, of Hesdras met de selve opgehouden heeft, en daar na of de Kanttekeningen, welke in der Hebreuwſche Boeken gevonden werden, verſcheidene leefingen zijn geweest.

Hoe veel het voorig onderzoek aangaande de ware Schrijver deſer Boeken tot der ſelver volkomen verſtand, vordert, word lichtelijk uit die ſelve plaatsſen alleen begrepen, welke wy, om aangaande deſe ſaak onſe meninge te beveſtigen, by gebracht hebben, en welke ſonder deſelve voor een ygelijk de donkerſte ſoude moeten ſchijnen. Maar behalven den Schrijver, zijn 'er in de ſelve Boeken noch andere dingen te aanmerken, overig, welke 't gemeen Waan-geloof des gemene volks te begripen niet toelaat. 't Voornaamſte deſer is, dat Hesdras (deſelve ſal ik voor de Schrijver der voorſeide Boeken houden, tot dat ymand een beter aanwijſe) aan de verhalen welke in deſe Boeken begrepen zijn, ſijn laaſte werk niet geleg heeft, en niet anders heeft gedaan, als Historien uit verſcheidene Schrijvers te verſamelen, en niet als eenvoudiglijk te beſchrijven, en deſelve alſo noch niet ondersogt ofte geordonneert aan de nakomelingen nagelaten heeft, en wat oorſaken 'er in de wech zijn geweest (ten zy een ontijdige dood) waar om hy dit werk niet in alle ſijn ordre vervult heeft, kan ik niet bevroeden. Maar in der daad, alhoewel wy van de oude Hebreuwſche Hiſtorieſchrijvers berooft zijn, blijkt het nochtans klaarlijk, uit die ſeer weinige brokken, welke wy hebben, want de Hiſtorie van Hiſkias is uit het ſeventiende vers des achtiende Hoofdteels van 't tweede Boek der Koningen van Juda, geſchreven: want deſelve leſen wy geheelijk in 't Boek van Eſaias, welke in de tijd-rekening der Koningen van Juda begrepen wierde, met gelijke woorden

den als hier, (bese 2 Chron. 32. 't laatste vers (eenige weinige alleen uitgenomen; uit welke wy nochtans niet anders besluiten kunnen, als dat'er verscheidene lesingen van dit verhaal van Elaias gevonden sijn geweest; ten sy ymand in dese ook verborgentheden liever wilde dromen. Daarna is het laatste Hoofddeel deses Boeks ook in Jeremia Cap. 39. en 40. begrepen. Daar en boven het 7. Cap. van Samuëls tweede Boek, vinden wy in 1 Chron. 17. beschreven: maar de woorden worden in verscheidene plaatsen so wonder en konstiglijk verandert bevonden, dat seer lichtelijk onderkent word, dat dese twe Hoofdelen uit twe verscheidene geschriften des Historie van Nathan genomen sijn. Daarna word de Geslacht-rekening der Koningen der Idomiten, welke men heeft in 't Boek der Scheppinge Cap. 36. uit vers 30. ook met de selve woorden van 1 Chron. Cap. 1. getrokken, daar 't nochtans seker is, dat de Autheur deses Boeks, de dingen, welke hy verhaalt uit andere Historien genomen heeft, en niet uit dese twaalf Boeken, welke wy Hesdra toeschrijven. Alwaaron 't geen twijffel is, indien wy de Historie-schrijver self hadden, de saak selve dan rechtdraads blijken soude, maar om dat, gelijk ik gesegt hebbe, van die berooft sijn, is dat ons alleenlijk overig, dat wy de Historien selfs ondersoeken: namelijk der selver ordre en samenhang verscheidene harhalinge: en eindelijk 't verschil in de samenrekening der jaren, op dat wy van de overige mogen oordelen kunnen. Laat ons dieshalven deselve of ten minsten de voornaamste overwegen, en voor eerst die van Juda en Tamer, welke de Historie-schrijver Genesis Cap. 38. dus begint te verhalen: *En het geschiede in die dagen, dat Judas van sijne Broederen afgang*: welke tijd noodzakelijk moet gebracht worden tot yts anders, van welke hy onmiddelijk gesproken heeft, maar tot dat gene, van welke hy in Genesis onmiddelijk handelt kan het geensins gebracht werden: Want van die tijd af, van welke Josef na Ægipten gevoerd is geweest, tot die tijd, in welke den Patriarch Jakob met sijn gantsche huisgesin ook daar na toe gereift is, kunnen wy niet meer als 22. jaren rekenen; want als Josef van sijn broeders verkocht wierde, was hy seventien jaren oud, en wanneer hy van Farao uit de gevankenis geroepen wierde, der-

tig

tig jaar: by welke indien de seven jaren vruchtbaarheid en twee honger-jaren by gedaan worden, sullen samen twee en twintig jaren uit maken. En in dese tusschen pose des tijds kan niemand begrijpen, dat so veel saken souden kunnen gebeurt zijn: namelijk, dat Juda drie kinderen uit een vrouw (welke hy toen getrouwt hadde) de ene na den andere, voort gebracht heeft, welcher oudste, so haast hy oud genoeg was, Thamer tot een vrouwe genomen heeft, en dese gestorven zijnde, dat de tweede den selven ten houwelijk genomen heeft welke ook gestorven is, en dat lange na dat dese gebeurt waren, Judas seif onwetende sijn Schoon dochter beslapen heeft, uit welke hy twee kinderen, in een baringe nochtans, verkregen heeft, van welke een ook binnen de voorseide tijd vader geworden is. Wijl derhalven alle dese dingen niet kunnen gebracht en toegepast werden op die tijd, van welke in Genesis, moetense noodzakelijk gepast werden op een andere, van welke onmiddelijk in een ander Boek gehandelt wierde; en daarom heeft Hesdras dese Historie ook maar eenvoudig beschreven, en deselve noch niet ondersocht zijnde, in de overige in gevoegt. Maar niet alleen moet beleden werden, dat dit Hoofddeel, maar ook de geheele Historie van Jakob en Josef uit verscheiden Histori-schrijvers is uitgetrokken en beschreven, so weinig sien wy deselve over een komen: want het 47. Cap. van Genesis verhaalt, dat Jakob, als hy Farao eerst (tot wien Josef hem bracht) gegroet heeft, 130. jaren geboren was geweest, van welke indien twee en twintig afgetrokken worden, welke hy om 't afwesen van Josef in droefheid door gebracht heeft, en daar boven de seventien van Josefs ouderdom wanneer hy verkocht wierde, en eindelijk de seven, welke hy om Rachel gedient heeft, sal 't bevonden worden, dat hy van een seer hoge ouderdom geweest is, te weten van vier en tachtentig jaren, als hy Lea ten huisvrouwe nam, en in tegendeel Dina nauwelijks seven jaren oud geweest te sijn, als sy van Sichem verkracht is en Simion en Levi nauwelijks twalef of elf, als sy de hele Stad geplondert hebben, en alle desselfs borgers met den swaarde gedood. 't Is hier niet van noden alle de plaatsen der vijf boeken op te halen, so ymand maar alleen opmerkt, dat in dese vijf Boeken alle de geboden en

[T]

Hi-

Historien verwardelijk sonder ordre verhaalt worden; noch Tijdrekening gehouden word, maar dat een en deselve Historie dikwils en somtijds op verscheiden wijze herhaalt word, dese sal lichtelijk onderkennen, dat alle dese dingen door malkander sijn versamelt en opgehoopt, op datse daar na dies te lichter soude worden ondersogt en in ordre gebracht. Maar niet alleen dese dingen, welke in de vijf Boeken, maar ook die overige Historien tot de verwoestinge der Stad Jerusaleem, welke in de overige Boeken begrepen worden, sijn op deselve wijze versamelt. Want wie siet niet, dat in 't Boek der Richteren Cap. 2. uit het sesde vers een nieuwe Historie-schrijver aangehaalt word, (welke de saken van Josua gedaan ook geschreven hadde) en sijne woorden eenvoudiglich beschrijft: want na dat onse Historie-schrijver in 't laatste Capittel van Josua verhaalt heeft, dat hy gestorven is, en dat hy begraven is, en in 't eerste deses Boeks te verhalen beloost heeft, 't geen na sijn dood gebeurt is: ten welken opsichte hy, indien hy de draad sijner Historie vervolgen wilde deselve met de vorige had konnen samenvoegen, welke hy hier van Josua self begint te verhalen: So sijn ook Cap. 17. 18. enz. van 1 Samuël van een ander Historie-schrijver genomen, welke een ander oorzaak gevoelde geweest te sijn, waarom David het hof van Saul begonde te besoeken, geheel verscheiden van die, welke Cap. 16. deselven Boeks verhaalt word, want hy gevoelde niet, dat David door raad der knechten van Saul geroepen sijnde, tot hem gegaan is, maar dat hy by geval van sijn vader tot sijne broeders in 't leger gesonden zijnde aan Saul ter gelegentheid van de overwinninge, welke hy tegen den Filistijn Goliath gehad heeft, toen eerst bekend is geworden, en in sijn Hof opgehouden. 't Selve vermoede ik van het 26. Cap. deses Boeks, dat namelijk de Historie-schrijver aldaar deselve Historie welke Cap. 24. staat, na 't gevoelen eens anderen schijnt te verhalen. Maar hier van eindige ik, en vare voort, om de jaar rekeningen te onderzoeken. Cap. 6. des eersten Boeks der Koningen word selegt dat Salomon de Tempel gebout heeft in 't jaar 480. selfs na de uitgang van Egipten, maar wy besluiten uit de Historien veel groter getal; Want

Moses

	Jaren
Mofes heeft het volk in de Woestijne geregeert - - -	40
Jofua, welke hondert en tien jaar geleest heeft, worden niet meer uit Jofefus en anderen gevoelen toege- schreven, als, - - - - -	26
Cufchan Rischataim heeft het volk onder heerschappie ge- houden - - - - -	8
Hotniël de sone van Kenaz heeft gericht - - - - -	40
Heglon der Moabiten heeft de heerschappie over 't volk gehouden - - - - -	18
Eud en Samgar hebben het gericht - - - - -	80
Jachin den Koning van Kanaän, heeft het volk weder on- der geweld gehad - - - - -	20
Daar na heeft het volk geruft - - - - -	40
Het selve is daar na onder 't geweld van Midian geweest -	7
Ten tijde van Gidion heeft het in vriheid geleest - - -	40
En onder de heerschappie van Abimelech - - - - -	3
Tola de sone van Pua heeft gericht - - - - -	23
En Jair - - - - -	22
Het volk heeft wederom onder 't geweld der Filistijnen en Hamoniten geweest - - - - -	18
Jesta heeft gericht - - - - -	6
Abfan de Bethlemiter - - - - -	7
Elon den Sebuloniter - - - - -	10
Habdon den Pirhatoniter - - - - -	8
't Volk is wederom onder 't geweld der Filistijnen geweest -	40
Samfon heeft geregeert - - - - -	20
Maar Eli - - - - -	40
Wederom is het volk onder 't gebiet der Filistijnen geweest eer het van Samuël verlost wierde - - - - -	20
Salomon eer hy den Tempel gebout heeft - - - - -	4

Deze nu samen opgetelt maken een getal van jaren uit tot 580.
By welke daar na noch by gedaan moeste werden de jaren van die
euwe, in welke 't Gemeen best der Hebreën na de dood van Jo-
sua gebloeit heeft, tot dat het van Cuscha Rischataim ten onder

gebracht is geweest, welker ik gelove een groot getal geweest te zijn: want ik kan my niet inbeelden, dat terstond na de dood van Jona, alle welke sijne tekenen gesien hadden, in een oogenblik verdwenen zijn; en dat der selver navolgers met een slag en stoot de Wetten hebben verwaarlooft, en van de hoogste deugt tot de hoogste godloosheid en onverstādigheid vervallen zijn. Maar dewijl een ider deser by na een levens tijd vereischt, is 't geen twijffel, of de Schrift Cap. 2: 7, 9, 10. des Boeks der Richteren, de Historie veler jaren begrepen heeft, welke hy met stilswijgen voorby is gegaan. Daar na zijn 'er noch by te doen de jaren in welke Samuël Richter geweest is, wiens getal in de Schrift mede niet staat. Daar na ook de jaren van 't Koninkrijke Sauls, welke ik in de vorige oprekening overgeslagen hebbe, om dat het uit deszelfs Historie niet genoeg blijkt, hoe veel jaren hy geregeert heeft; daar word wel geseyt Cap. 13: 1. des eersten Boeks Samuëls, dat hy twe jaren geregeert heeft, maar die text is verminkt en afgebroken, en uit de Historie self vinden wy grooter getal van jaren: En dat dese plaats afgebroken zy, kan niemand welke de Hebreuwsche tale van sijn oorsprong omhelst heeft, twijffelen; Want dus begint hy: *Saul was een jaar geboren geweest als hy regeerde, en hy heeft twe jaar over Israël geregeert*: wie siet niet seg ik, dat het getal van Sauls levens jaren, wanneer hy 't rijke verkregen heeft na gelaten is? en dat uit de Historie self een groter getal jaren besloten werd, geloof ik ook dat niemand twijffelt. Want Cap. 27: vers 7. desfelven Boeks staat, dat David by de Filistijnen, tot welke hy om Saul gevluht was, verbleven is een jaar en vier maanden: Alwaarom uit dese rekening de overige dingen in de tijd van acht maanden moesten gebeurt zijn: 't geen ik niemand achte te geloven. Josephus heeft ook in 't einde des sesden Boeks der ouden, den text dus verbeterd: *Saul heeft dertwintig jaren geregeert by Samuëls leven, achten jaren, en na sijn dood, noch twe andere jaren*. Ook dese gehele Historie Capittel 13. komt mer het voorgaande in geenderleie manier over een, in 't einde des 7. Cap. word verhaalt, dat de Filistijnen van de Hebreën so overoorlogt zijn geweest, datse niet gederft hebben, by Samuëls loven de landpalen Israëls in te gaan, maar hier, dat de Israëli-

ten

ten (by Samuëls leven noch) van de Filistijnen overvallen zijn, van welke zy tot sodanige elende en armoede gebracht waren, dat sy van wapenen, om haar te beschermen, berooft en ontbloot waren, en daar en boven van middelen om de selve te maken. Ik soude sekerlijk vermoeit zijn, indien ik al dese Historien, welke in dit eerste Boek Samuëls gevonden worden, sodanig poogde te vereffenen, dat sy alle van een Histori-schrijver geschreven en geordonneert schenen. Maar ik keere tot mijn voornemen weder. De jaren van Saul moeten dieshalven by de vorige gevoegt werden. Eindelijk, heb ik ook de jaren van de Hebreëen niet op gerekent, om dat deselve uit de Schrift niet blijken. De tijd, seg ik, doet my niet voor, in welke die dingen gebeurt zijn, welke uit Cap. 17. tot het einde van het Boek der Richteren verhaalt worden. Uit dese volgt het derhalven seer klaar, dat de ware oprekening der jaren noch uit de Historien self geblijkt, noch dat de Historien self in een en 't selve over een komen, maar seer verscheidene saken onderstellen. En daarom moet men bekennen, dese Historien uit verscheidene schrijvers versamelt te zijn, en noch niet in ordre gebracht of ondersogt te zijn. En geen minder verschil schijnt ontrent de rekening der jaren geweest te sijn in de Boeken der Kroniken der Koningen van Juda en der Koningen Israëls: in de Kronike der Koningen Israëls werd gevonden, dat Jehorem de soon van Agabus heeft begonnen te regeeren in het tweede jaar des rijke Jehorams des soons Jehosafat (besie 2 Kon. 1: 17.) en in de Kronijke der Koningen van Juda staat, dat Jehoram de sone Jehosafats begonnen heeft te regeeren in 't vijfde jaar des rijke Jehorams des soons Agabi (besie 2 Konin. 8: 16.) en so wie daar en boven de Historien van 't Boek der Kronijken vergelijken wil, met de Boeken der Koningen, hy sal meer sodanige verschillinge bevinden, welke ik hier niet nodig achte te herhalen, en veel minder de vergieringen der autheuren, met welke sy dese Historien pogen te verenigen. Want de Rabinen waggelen gantschelijk: En de Kant-tekenaars, (welke ik gelezen hebbe) dromen, vergieren en bederven eindelijk de taal geheel. By voorbeeld: als in 't tweede Boek der Kroniken geslegt word, twe en veertig jaar was Achazia

[T 3]

oud

oud, als hy regeerde: vergieren sommige, dese jaren haar begin te nemen van 't rijke van Homrus, en niet van de geboorte van Achazia: 't welk indien sy hadden kunnen toonen, het oogmerk des autheurs der Kronijk-boeken geweest te zijn, soude ik niet schrome te bevestigen, deselve niet geweten hebben te spreken. En op dese wijze vergieren sy meer andere dingen, welke indien waarheid waren, soude ik volkomenlijk seggen, dat de oude Hebreën en haar taal en haar ordre van verhalen niet geweten hebben, en ik soude niet enige manier of wijze om de Schrift uit te leggen, erkennen, maar alles soude na de lust te vergieren geoorloft zijn. So ymand nochtans meent, dat ik hier te gemeen, en met geen genoegsame grond spreek, so bid ik hem, dat hy dit doe, en ons toone een sekere ordre in dese Historien, welke de Histori-schrijvers in hare Kronijken sonder feilen soude kunnen houden en navolgen, en welke terwijl hy de Historien uitlegt ofte poogt te vereenigen, op de gebruiken en spreek-manieren, en om de reden-spraken te ontbinden of samen te voegen, so nauw let, en deselve sodanig uitlegt, dat wy deselve na haar uitlegginge in 't schrijven kunnen navolgen. 't Welk indien hy sal volbracht hebben, sal hem terstond de hand bieden, en hy sal my een wijs man zijn; want ik bekenne, al hoe wel ik lange gesogt hebbe, my nochtans noit iets diergelijks te hebben kunnen vinden: ja ik doe hier by, my alhier niets geschreven te hebben, 't geen ik niet overlange by my selve bepeinst gehad hebbe, en schoon ik van mijn jonkheid af, met de gemene gevoelens aangaande de Schrift ingestort ben geweest, heb ik nochtans eindelijk niet vermogt dese dingen niet toe te stemmen. Maar het vordert niet dat ik den leser omtrent dese dingen lange ophoude, en tot een wanhopige saak uitroep, nochtans was het van noden de saak self voor te stellen, op dat ik dies te klaarder mijn meninge soude verklaren: ik vare derhalven voort tot het overige, welk ik omtrent het geluk deser Boeken aan te merken, dat dese Boeken met so groot een neerfligheid van de nakomelingen niet zijn bewaart geweest, dat'er geen fouten ingekropen zijn; want de oudere Schrift-geleerde hebben vele twijfelachtige leefingen aangemerkt, doch of dese fouten sodanige kentekenen zijn, datse den leser

leſer ſeer komen op te houden, daar van redeneer ik nu, ik mene nochtans deſelve van minder belang te zijn, ten minſten by die gene, welke de Schriften met een vrier oordeel leſen, en dit kan ik ſeker beveſtigen, dat ik geen fouten geſien hebbe noch opgemerkt verſcheidenheid van leeſingen omtrent de ſedelijke leerſtukken, welke ſy ſelf donker en twijffelachtig ſoude kunnen ſtellen, maar de meeste ſtaan toe, dat in de overige dingen geen fouten zijn gevallen, doch ſtellen, dat God door een ſonderlinge voorzienigheid de Bybel onverdorven bewaart heeft, maar ſeggen ook, dat de verſcheidene leeſingen tekenen zijn van ſeer diepe verborgentheden: het ſelve houden ſy van de *aſtrismen*, welke in 't midden des 28. kantekening gevonden worden, ja menen, dat in de punten der letteren groote verborgentheden opgeſloten zijn, 't welke of ſy uit dwaasheid of oud wijsſche aandagt, dan uit opgeblaſentheid en boosheid, (op dat Gods verborgentheden alleen te hebben geloofd ſoude worden,) doen, ik ſekerlijk niet wete. Dit weet ik ſagt, dat ik niet by deſelve 't geen na verborgentheid gelijkt, geleſen hebbe, maar alleen kinderlijke bedenkingen. Ik hebbe ook geleſen en wete daar en boven wel ſommige beuſelachtige Cabaliſten, over wiens onſinnigheid ik my noit genoeg heb kunnen verwonderen. Maar dat'er feilen, gelijk wy geſeid hebben ingekropen zijn, geloove ik, aan niemand van geſond oordeel onkundig te zijn, welke die text van Saul (welke wy nu uit het eerſte Boek Samuëls Cap. 13: 11. by gebracht hebben) geleſen heeft, en ook het tweede vers Cap. 6. van 't tweede Boek Samuëls: namelijk, *En David en alle het volk, welke by hem was, zijn opgeſtaan en gegaan uit Juda, op datſe de Arke Gods van daar ſouden wech nemen.* Een iegelijk ſiet hier wel, dat de plaats, waar na toe ſy gegaan waren, namelijk, *Kirjat Febarim*, van waar ſy de Arke ſouden halen, uitgelaten is: en wy kunnen mede niet ontkennen, dat in 't ſeven en dertigſte vers Cap. 13. van 't tweede Boek Samuëls, de ſin verwart en afgebroken zy: te weten, *En Abſalom is gevlucht en gegaan na Ptolomæus den ſone Hamehud, Koning van Geſur, en by heeft ſijn ſone betreurt alle ſijne dagen, en Abſalom is gevlucht en gegaan na Geſur, en heeft aldaar gebleven drie jaren.* En op deſe wijs wete ik, my te voren noch andere aangete-

getekent te hebben, welke my tegenwoordig niet voorkomen; en dat de kant-tekeningen, welke in de Hebreuwsche boeken doorgaans gevonden worden, twijfelachtige lesin en geweest zijn, kan ook niemand twijffelen, die opmerkt, dat de meeste uit de groote gelijkheid der Hebreuwsche letteren onder malkanderen gesproten zijn: te weten, uit de gelijkheid, welke de letter \beth kaf heeft met de letter \beth beth: en \daleth met \daleth resh: By voorbeeld, als in 't tweede Boek Samuëls Cap. 5. vers 24. geschreven word, en in die (tijd) in welke gy hooren sult, enz. daar voor staat op de kant \beth \beth \beth als gy hooren sult. En Rich. Cap. 21: 22. staat voor, en wanneer der selver vaderen of broeders in menichte (dat is dikwils) tot ons gekomen zijn, enz. staat op de kant, om te wisten. En op dese wijze zijn daar na teer veel gesproten door 't gebruik der letteren, welke sy rustende noemen, wiens uitspraken teer dikwils niet de minste gehoord werd, en van welke de een voor de ander verwardelijk genömen werd: By voorbeeld, Levit. 25: 27. word geschreven, en het huis sal bevestigt worden, welke in een stad is, die geen muur heeft, doch op de kant staat, welke een muur heeft, enz. En al hoe wel dese dingen door sich selfs klaar genoeg zijn, lust het ons op de redenen seker Farizeen te antwoorden, met welke sy trachten door te drijven, dat de kant-tekeningen van de Schrijvers der heilige Boeken self tot bekendmakinge van seker verborgentheid by geset of aangewesen zijn geweest, de eerste deser welke my wel weinig raakt, nemen sy, van 't gebruik om de Schrift te lesen, indien, seggen sy, dese aantekeningen by gevoegt zijn om de verscheidenheid der lesingen, welke de nakomelingen niet hebben kunnen wechmaken, waarom dan 't gebruik opgekomen zy, dat dese kant-sinn' over al gehouden word? waarom hebben sy de sin, seg ik, welke sy gehouden wilden hebben, op de kant getekent? sy moesten integendeel de boeken self geschreven hebben, so als sy deselve wilden gelesen hebben, maar de sin en lesinge, welke sy meest voor goed keurden, niet op de kant getekent hebben. De tweede redeneringe, en welke een ander gedaante schijnt te toonen, word uit de natuur self der sake genomen: te weten, dat de fauten niet door wille of werk, maar by geval in de Boeken zijn

zijn ingekropen, en dat het daar van komt; het selve so verscheiden gebeurt. Maar in de vijf Boeken word altijd de naam van מַיְסָה *puella* (M E Y S K E) een plaats uitgenomen, gebrekkelijk tegen de regulen der Spraak-konst (*Grammatica*) sonder de leter א b. geschreven, en op de kant recht tegen de algemene regul der *Grammatica*. Soude dit ook daar uit, dat de hand in 't uitschrijven gemist heeft, gebeurt zijn? door wat noodlot dat heeft konnen geschieden, dat de penne altijd, wanneer het dit woord voorkwam, dan te haastig was? daar beneven hadden sy lichtelijk en sonder swarigheid dit gebrek met de regulen der *Grammatica* konnen vervult, vergoed en verbeterd hebben. Derhalven, dewijl dese leesingen niet by geval zijn geschied, en sulke klare fouten niet verbeterd hebben, hier uit besluiten zy dese dingen door vast voornemen en opset van de eerste schrijvers daar by gedaan te zijn, op dat sy met deselve iets souden beteekenen. Maar op dese dingen konnen wy lichtelijk antwoorden, want dat zy uit het gebruik, 't welk by haar opgekomen was, redeneren daar heb ik niet tegen, ik weet niet wat het bygeloof aanraden kan, en mogelijk is het daar van daan geschied, dat zy beyde leesingen, even goed en verdragelijk oordeelen, en daarom hebben zy, op dat niets daar van verwaarlooft soude worden, een dat geschreven en een ander dat geleesen soude werden, gewilt. Zy vreesden namelijk in so een grote saak, het oordeel te bepalen, op dat sy niet, onseker sijnde, het valsche voor het ware verkiesen souden, en daarom hebben sy geen van beyden boven een ander voorstellen willen, 't welk sy gewisselijk souden gedaan hebben, indien sy een alleen te schrijven en te leesen bevolen hadden. Voornamelijk, dewijl de Kant-tekeningen in de heilige boeken niet geschreven worden: of mogelijk is het daar van daan gekomen, om dat sy sommige dingen alhoewel recht geschreven, anders nochtans als sy de selve op de kant getekent hadden, wilden geleesen hebben, en derhalven hebben sy in 't algemeen ingestelt, dat den Bibels na de kant-tekeningen souden geleesen worden. Doch wat oorzaak de Schrift-geleerde bewogen heeft, sommige dingen, welke uitdrukkelijk geleesen moeten werden op de kant te tekenen, sal ik nu seggen, want

[U]

niet

niet alle de kant-tekeningen zijn twijfelachtige lesingen, maar sy hebben ook aangetekent dingen, die van 't gebruik vervremt waren. Te weten, veronderde woorden, en welke de goedgekeurde sedert dies tijds niet toelieten, dat in de openbare vergaderinge gelesen wierden. Want de oude Schrijvers van kwaadaardigheid vry zijnde, betekenden en gaven de saken met geen hoofsche ommewegen maar met haar eigen namen te kennen. Maar na dat de boosheid en overdaad geheerscht heeft, heeft men die dingen, welke van de oude sonder onwijsheid gesproken waren, voor onwijs en oneerlijk gehouden. Maar om dese oorzaak en was het niet van noden de Schrift te veranderen, maar nochtans om des Volks swakheid voor te komen, hebben sy ingevoerd dat de namen van ingang of byslapinge en van vuiligheid lossingen eerlijker in 't openbaar gelesen wierden, namelijk sodanig, als sy op de kant aangetekent hebben. Eindelijk wat het geweest zy, waarom het door gewoonte geschiet is dat sy de schriften na de kant tekeningen lesen en verklaren, dit is het nochtans niet geweest, dat de ware uitlegginge volgens de selve moet geschieden. Want behalven dat self de Rabbinen in den *Talmud* dikwils van de *Mesoretten* afgaan en andere lesingen hadden, welke sy goed keurden, gelijk ik terstont toonen sal, worden 'er daar beneffens op de kant sommige dingen gevonden, welke minder volgens 't gebruik der tale getoetst schijnen. Ten voorbeeld, in 't tweede boek Samuëls. Cap. 14: 23. word geschreven, dat de Koning gevragt heeft na de meeninge sijns knechts, welke ordening gantich regelmatig is en overeenkomt met vers 16. desselfs Cap. Maar 't geen op de kant staat (*וְעַבְדֵי* *uwes knechts*) komt niet over een met de personen des woords. So wort ook in 't laaste vers Cap. 16. geschreven, dat als hy raad vraagt (dat is, raadgevraagd word) aan 't woord Gods. Alwaar op de kant bygevoegt werd *וְיָדַע* wie voor 't naangeval des woords. 't Geen niet seer loffelijk schijnt geschiet te zijn, want 't gemeen gebruik des taals is, de onpersoonelijke woorden in de derde persoon te gebruiken, gelijk den (*Grammatisten*) Spreek-kondige kenbaar is. En op dese wijze worden meer aantekeningen gevonden, welke in geenderley wijze boven de geschrevene lesinge geset konnen werden. Wat de tweede reden

reden der Pharizeen aangaat, op deselve word mede ligtelijk uit de terstont geseide geantwoord. Te weten, dat de Schrift-geleerde behalven de twijfelachtige lesingen ook versletene woorden gebruikt hebben, op dat se voor 't gemeen volk na de toenmaals aangenomene gebruik souden gelesen worden, om dese oorzaak word derhalven het woord נהג נהג over al aangetekent bevonden, om dat het by ouds van een gemene soort was, en het selfde betekende, 't welk by de Latinen het woord Jongeling. So was men ook by de ouden gewoon de Hoofstad der Hebreëen ירושלים Jerusalem te noemen, en met ירושלים Jerusalem: Van de voornaam ירושלים, by self en sy self, gevoel ik het selfde, dat namelijk de latere, Van in, Tod verandert hebben. (Welke veranderinge in de Hebreuschche tale seer gemeen is) als (y het vroulijk geslacht wilden te kennen geven; waar by de ouden niet als met Klinkletters (Vocalen) het vroulijk van het manlijk plachten te onderscheiden. So zijnder ook sommige extraordinaire woorden andere anders by de eerste als de laatste geweest, en eindelijk gebruiken de ouden op een besondere fraaiheid van haar tijd. . . האמכתי letteren. Welke alle ik hier met veel voorbeelden soude konnen ophelderden, maar ik wil met geen verdrietige lesinge den leser ophouden. Maar indien imand vraagt, waar uit ik dese wete? Antwoord ik deselve by de alderoudste Schrijvers, namelijk in de Bibels seer dikwils gevonden te hebben. En nochtans hebben de nakomelingen haar niet willen navolgen, welke de eenigste oorzaak is, waarom in de andere talen, schoon nu ook uitgestorven, so veel onbruikbare woorden nochtans onderkent worden. Maar mogelijk sal imand noch aanhouden, daar ik het grootste gedeelte deser tekeningen twijfelachtige lesingen te zijn gesteld hebbe, waarom 'er dan noit geen meer als twe lesingen eensplaats gevonden? Waarom somtijds geen drie of meer? Daar na dat sommige dingen in de Schriften so openbaar tegen de spreek-konde strijden, welke op de kant als rechtinnig aangetekent werden, so dat het geensins te geloven zy, dat de Schrift-geleerde hebben konnen missen, en aangaande de waarheid van beyden twiiffelen. Maar hier op word wederom lichtelijk geantwoord, en wel op het eerste segge ik, dat 'er meer lesingen geweest sijn als wy in onse

[U 2]

Boc.

Boeken aangetekend vinden. Want in den *Talmud* worden meer aangetekend welke van de *Masoretben* versuimt zijn, en verschillen in sommige plaatsen so opentlijk van deselve, dat die by gelovige verbeteraar der Bombergische Bibels eindelijk gedwongen is geweest te bekennen in zijn Voorreden, deselve niet te kunnen verenigen. Ende hier segr hy, zijn wy onkundig te antwoorden, als 't geen wy boven geantwoood hebben, namelijk, dat het gebruik der *Talmud* is den *Masoretben* tegen te spreken. Waarom wy met geen genoegsame grond stellen kunnen, dat 'er meer dan twee lesingen van een plaats oit geweest zijn. Ik sta nochtans licht toe, ja gelove, dat 'er noit meer dan twee lesingen van een plaats gevonden zijn geweest, en dat om twee redenen, I. Namelijk, om dat de oorzaak, van waar wy de oorsprong deser verscheidener lesingen getoont hebben te zijn niet meer als twee kan toestaan: Want wy hebben getoont deselve meestendeel uit de gelijkheid eniger letteren gesproken te zijn. Waarom de twijffelachtigheid altijd by na hier toe weder keerde, namelijk, welke van beider letteren geschreven moeten werden, ב *Beith*, of כ *Kaf*, פ *Fod*, of ו *Vau*, ד *Daleth*, of ר *Resch* enz. wiens gebruik seer gemeen is. Endaaron konde her lichtelijk gebeuren, datse alle beide een verdragelijke sin hadden. Daar na welke Sillabe lang of kort was, welker mate door die letteren, welke wy *Rustende* genoemd hebben, bepaald wörd, doet by desen, dat niet alle tekeningen twijffelachtige lesingen zijn, want wy hebben vele bygevoegt te zijn, getoont, eershalven, en ook op dat sy de versletene en verouderde woorden souden nitleggen. II. De reden, waarom ik my voorstel, geen meer dan twee lesingen van een plaats gevonden te werden, is, om dat ik gelove, dat de Schrift-geleerden seer weinig voorschriften of exemplaren gevonden hebben, mogelijk niet meer dan twee ofte drie. In de verhandeling der Schrift-geleerden סופרי Cap. 6. wort niet meer den van drie gewach gemaakt, welke sy vergieten ten tijde van *Hezra* gevonden te zijn, om dat sy voor geven, dese tekeningen van *Hezra* seld by gevoegt te zijn. Wat 'er van zy, indien sy drie gehad hebben, konden wy lichtelijk begrijpen, dat de twee in een en deselve plaats altijd overeengekomen hebben, ja voorwaar een ider had sich

sich ſekerlyk kunnen verwonderen, indien in drie exemplaren drie verſcheidene leſingen van een en deſelve plaats gevonden wierden, doch waar door het geſchied zy, dat na *Hezra* ſo een grote ſchaarsheid van exemplaren is geweest, ſal ſich niet verwonderen, indien hy maar alleen het 1. Cap. van 't 1. Boek der *Maechabeen* geleſen heeft, of het 7. Cap. van het 12. Boek der ouden *Joſephi*. Ja het ſal by na een wonderteken gelijken, dat na ſo een grote en ſo langdurige vervolginge ſo weinig hebben kunnen behouden worden, waar aan ik niemand meene te twijffelen, welke die *Historie* met een weinig aandacht geleſen heeft. Wy ſien dan de oorſaken, waarom nergens meer dan twe twijffelachtige leſingen voorkomen. Alwaarom het verre daar van daan is, dat daar uit, dat geen meer dan twe over al gevonden werden, ſoude kunnen beſloten werden, dat de *Bibels* in de aangetekende plaatsen met moetwil verkeert ſoude geſchreven zijn geweest, om verborgentheden te betekenen. En wat het tweede aanbelangt, dat ſommige dingen ſodanich verkeerd geſchreven gevonden werden, dat men op geen wiſe heeft kunnen twijffelen, of deſelve tegen 't gebruik van ſchrijven ten allen tijden ſoude ſtrijden, en welke ſy alſo geheel verbeterd, en niet op de kant aangetekend moeſten hebben. Het raakt my weynich, en ik ben niet nieuwsgierich te weten, wat godsdienſt haar bewogen heeft om ſulx niet te doen. En mogelijk hebben ſy ſulks uit eenvoudigheid des gemoeds gedaan, datſe den nakomelingen de *Bibels*, ſo als deſelve van haar in weinige grondſchriften gevonden zijn geweest, ſodanich hebben willen overleveren, ende de verſcheidentheden der principalen aantekenen, wel niet als twijffelachtige maar als verſcheidene leſinge, noch ik en heb deſelve geen twijffelachtige genoemd, als om dat ik deſelve alle by na ſo in der daad bevinde, ſo dat ik geenſins wete, welke boven de andere goed te keuren zy. Eindelyk hebben de *Schrift-geleerden* boven deſe twijffelachtige leſingen noch aangetekend (door een ledige plaats in 't midden der *Kant-regiſters* open te laten) dat 'er noch meer plaatsen gebroken zijn, wiens getal de *Maſorethen* overleveren. Sy tellen namelyk op acht en twintig plaatsen, alwaar in 't midden der kant-tekeninge ledige plaats gelaten word, ik wete niet, of ſy ook gelove, in 't getal een ſeker ver-

[U 3]

bor-

borgentheid opgesloten te zijn, maar de Pharizeen houden gods-
dienstiglijk een leker mite van tijd en plaats. Deser een voor-
beeld (op dat ik een by brenge) staat 'er in Genesis Cap. 4. vs. 8.
welke so schrijft *Ende Kain seide tot sijn broeder Habel. . . . enz.*
En het geschiede, als sy in 't velt waren, dat Kain. alwaar een ledige
plaats gelaten word, daar wy verwachten te weten, wat dat gene
geweest zy, 't geen Kain tegen sijn broeder geseid heeft. En op
dese wijze (boven de gene welke wy nu aangetekend hebben) van
de Schrift-geleerde overgelaten vinden wy acht en twintig, van
welke nochtans vele niet afgebroken souden schijnen, indien 'er
geen tusschen plaats gelaten was. Maar hier van genoeg.

X. HOOFDDEEL.

*De overige Boeken des ouden Testaments worden op gelijke
wijze als de voorgaande, ondersogt.*

Ik ga over tot de andere Boeken des ouden Verbonds, maar
aangaande de twe Kronijk-boeken hebbe ik niets sekens, en 't
gene aanmerkens weerdig is, te seggen, als dat sy lange na
Hezras, en misschien na dat Judas Machabæus den Tempel ver-
nieuwt heeft, geschreven zijn geweest. Want Cap. 9: des 1. Boeks
verhaalt de Histori-schrijver, welke Huisgesinnen *eerst* (ten tijden
namelijk van Hezras) *te Jerusalem gewoont hebben.* En daar na wijst
hy vers 17. de Poortiers aan, welkers twe ook in *Nebemia* Cap.
2: 19. verhaalt worden. 't welke bewijst, dese Boeken lange na
de wederopbouwinge der stad geschreven te zijn geweest. Voorts
aangaande derselver ware Schrijver geloofweerdigheid, gebruik en
leere blijkt my niets. Ja ik kan my niet genoegsaam verwonde-
ren, waarom deselve onder de Heilige aangenomen zijn van die
gene, welke het Boek der wijsheid, van Tobias en andere, wel-
ke Apocrijs genaamt werden, uit de regel der heiliger hebben
uitgewischt: Mijn oogmerk nochtans is niet haar geloofweerdig-
heid

heid wech te nemen, maar door dien sy van alle sodanig zijn aangenomen, late ik deselve, gelijk se zijn, ook sodanig. De Psalmen zijn ook versamelt, en in vijf Boeken verdeelt in de tweede Kerk; want Psalm. 88. is na 't getuigenisse van de Jood Philo uitgegeven, als de Koning Jojachim tot Babel noch in de gevangnisse opgesloten was, en Psalm. 89. als deselve Koning zijn vriheid verkregen hadde; en ik geloof niet dat Philo dit oit soude gesegt hebben, indien dit niet het wisse gevoelen in zijn tijd geweest was, noch van andere geloofwaardige aangenomen hadde. De Spreuken van Salomon gelove ik in die selve tijd mede versamelt te zijn geweest, of ten minsten ten tijde van Josia den Koning, en sulks om dat Cap. 24: 't laatste vers gesegt wort, *dit sijn ook de Spreuken Salomons, welke overgebracht hebben de mannen van Hiskia des Konings van Juda.* Maar ik kan hier niet verzwijgen de stoutheid der Rabbinen, welke dit Boek met de Prediker uit de ordre der Heilige Boeken wilden uitgesloten hebben, en met de overige na welke wy nu verlangen, bewaren. 't Welk sy gewisselijk souden gedaan hebben, indien sy niet enige plaatsen gevonden hadden, in welke de Wet Mosis aangepresen en bevolen wierde. Serkerlijk te betreuren, dat de heilige en beste saken van deser verkiesinge afgehangen hebben. Danke haar nochtans, dat sy ons dese noch hebben willen mede delen, maar ik kan nauwlijk denken, sy deselve ter goeder trouwe overgelevert hebben, 't geen ik hier tot een ernstig versoek niet herroepen wil. Ik ga daarom voort tot de Boeken der Profeten, als ik op dese opmerke, sie ik, dat profetien, welke in deselve begrepen worden, uit andere Boeken versamelt zijn, en dat deselve in dese niet altijd op deselve ordre geschreven worden, als sy van de Profeten self gesproken en geschreven zijn geweest. En dat sy ook niet alle daar in begrepen worden, maar alleen die gene, welke sy hier en daar hebben kunnen vinden: Alwaarom dese Boeken niet anders als overblijffelen en brokken der Profeten zijn. Want Esaias heeft als Huria regeerde, beginnen te profeteren, gelijk de beschrijver self in 't eerste vers getuigd. En hy heeft niet alleen dies tijds geprofeteert, maar hy heeft daar en boven alle de getoerde saken deses Konings beschreven, (siet 1 Kron. Cap. 26: 22.) na welk Boek

wy

wy nu verlangen. Doch 't geen wy hebben uit de Kroniken der Koningen van Juda en Israëls hebben wy getoont uitgeschreven te zijn. Doet by dese, dat de Rabinen stellen, dat dese Profeet ook als *Manasse regeerde*, van wien hy eindelijk gedood is geprofeteert heeft, en schoon deselve een beufeling schijnen te verhalen, schijnen sy nochtans geloof te hebben, dat alle zijn Profetien niet in wesen waren. Daar na zijn de Profeten van Jeremias, welke Historischer wijze verhaalt worden uit verscheidene Kronijk-schrijvers uit gelesen en versamelt. Want dat sy verwardelijk opgehoopt worden sonder enige tijd-rekening of aanwijfinge, en dat deselve Historie op verscheiden wijze word verhaalt. Want Cap. 21. leit hy de oorzaak der gevangenisse uit, om dat hy namelijk de verwoefing der stad na Zedechias raad voorsegt hadde, en met dese Historie afgebroken hebbende, gaat hy over tot Cap. 22. om zijn droefheid en uitgalminge over Jojakim, welke voor Zedechias geregeert heeft, te verhalen, en dat hy de gevangenisse des Konings voorsegt heeft, en daar na Cap. 25. die dingen beschrijft, welke voor dese in 't vierde jaar namelijk Jojachims, den Profeet geopenbaart zijn, daar na met de dingen welke in 't eerste jaar deses Konings geschiet zijn, sonder ordre in de tijd te houden, hoopt hy sijne profetien op, tot dat hy eindelijk Cap. 38. wederkeert (als of dese 15. Cap. by tuffenstellinge gesproken waren) tot dat gene, 't welk hy Cap. 21. begonnen had te verhalen. Want de samenvoeginge, met welke dat Capittel begint, wort tot vers 8, 9. en 10. gebracht. En dan beschrijft hy geheel anders de laatste aangrijpinge van Jeremias, en levert een gantsch andere oorzaak over sijner langduurige gevangenisse in 't voorhof der wacht. Als welke in 37. Cap. verhaalt wort: So dat gy klaar moogt sien alle dese dingen uit verscheidene Historischrijvers versamelt te zijn, en met geen andere redenen kan verontschuldicht worden. Maar de overige Profetien welke in de andere Capittelen begrepen zijn, alwaar Jeremias in de eerste persoon spreekt, schijnen geschreven te zijn uit het Boek, 't welk Baruch, na Jeremias eigen opgeven geschreven heeft. Want dat selve, gelijk uit Cap. 36: 2. blijkt, behielde in sich alleen die dingen, welke desen Profeet geopenbaart waren van de tijd van
Josia

Jofia tot aan het vierde jaar Jojakims, van welke tijd ook dit Boek begint. Daarna fchijnen uit dat felve Boek gefchreven te zijn, 't geen staat van Cap. 45: 2. tot aan Cap. 51: 59. Dat ook het Boek Ezechiels een afbreeksel fy, dat geven des felfs eerste verfen feer klaar te kennen, want wie fiet niet, dat de famen-hang, met welke't Boek begint, tot andere nu gefprokene dingen gepaft wort. Maar niet alleen de famen-voeginge, maar ook de gehele famen-hang der redenvoeringe. stelt andere Schriften voor onder: Want het dertichfte jaar, van welke dit Boek begint, toont de Profeet in 't verhalen voort te gaan, en niet in 't begin, 't welk ook de Schrijvet felf door tuffen voeginge vers 3. dusdanich aanmerkt. *Gefchiede het woord Gods dikmaals tot Ezechiël, den fone Buri den Priester in 't land der Chaldeen, enz.* als of hy feide, dat de woorden van Ezechiël welke hy tot hier toe befchreven hadde, op andere dingen gepaft wierden, welke hem voor het dertichfte jaar geopenbaart waren. Daar na verhaalt Josephus in fijn 10. Boek der oudheden Cap. 9. dat Ezechiël voorfeid heeft dat Zedechias Babel niet fouden sien, 't welk in ons Boek, 't welk wy daar van hebben, niet gelefen word, maar in tegendeel Cap. 17. dat hy gevankelijk na Babel soude gevoert werden. Van Hofeas konnen wy niets sekens seggen, dat hy meer gefchreven heeft, als 't Boek, 't geen fijns genaamt word, begrepen zijn. Nochtans verwonder ik my, dat wy geen meer van hem hebben, welke na 't getuigeniffe des Schrijvers meer als vier en tachtentich jaren geprofeteert heeft. Dit weten wy ten minften in 't algemeen, dat de Schrijvers deser Boeken, noch alle de Profetien der Profeten, noch van desen welke wy verfamelt hebben. Want in 't algemeen hebben wy geen Profetien van die Profeten, welke in de regeringe van Manaffe geprofeteert hebben, en van welke in 2 Cron. 33: 10, 18, 19. in 't algemeen gewach gemaakt word, noch ook hebben geen deser twaelf Profeten. Want van Jonas worden geen Profetien gefchreven als aangaande de Niniviten, daar nochtans hy ook den Israëlitien geprofeteert heeft van welke faak fiet 2 Konin. 14: 25.

Aangaande het Boek Jobs, en van Job felf is onder de Schrijvers veel twedracht geweest. Sommige meenen, dat Mofes het felve gefchreven heeft, en de gehele Historie niet als een gelij-

[X] ke-

kenisse te zijn, 't geen sommige der *Rabbijnen* in den *Talmud* seggen, welke *Maimonides* ook toevalt in zijn Boek de *Seden Nebuchim*. Andere hebben het selve een ware Historie te zijn geloofd, van welke sommige zijn, die geacht hebben, dat dese Job ten tijde Jakobs geleefd heeft, en desselfs dochter *Dina* ten vrouwe getrouwt heeft. Maar *Aben Hezra*, gelijk ik nu boven gesegt hebbe, bevesticht in zijn aantekeningen over dit Boek, dat het selve uit een ander taal in de Hebreusche overgeset is, 't geen ik wel wilde hy ons klaarder getoont hadde, want daar uit souden wy ook kunnen besluiten, dat de Heidenen ook Heilige Boeken gehad hebben. Ik late de saak dieshalven in twijffel, dit gisse ik nochtans, dat Job een seker Heidens man is geweest, en van een seer standvastich gemoed, welke eerst de saken voordelich en daar nasfeernadelich, en eindelijk seer gelukkig geweest zijn. Want *Ezechiël* Cap. 14: 14. noemt deselve onder andere, en dit wissel vallich geluk van Job, en standvastigheid sijns gemoeds geloove ik dat veel gelegenheid gegeven heeft van Gods voorsienigheid te redenkavelen, of ten minsten by den auteur deses Boeks een samen-spraak daar van op te stellen. Want de dingen, welke daar in begrepen zijn, als mede de stijl en schijnen geensins van een man, tussen de puinhopen elendiglijk smerte lijdende, geweest te zijn, maar als van enen, die ledig in zijn studoor gepeint hadde. En ik soude hier met *Aben Ezra* geloven, dat dit Boek uit een andere taal in de Hebreusche is overgeset geweest, om dat het schijnt te smaken na der Heidenen rijm-konst, want de Vader der Goden roept tweemaal de raad samen, en de lasteraar, welke hier *Satan* genoemd word ontfangt Gods woorden met de hoogste vriheid, enz. maar dit sijn puure gissingen, en geensins gegrond. Ik ga voort tot het Boek *Daniëls*, dit selve behelst sonder twijffel van Cap. 8. de Schriften van *Daniël* self. Maar waar van daan de seven voorgaande Hooftdelen uitgeschreven zijn geweest, wete ik niet: wy kunnen gissen, alhoewel deselve behalven het eerste in 't Chaldeens geschreven zijn, uit de tijd rekeninge der Claldeen: 't Welk in dien klaarder gebleek, soude een seer door-dringend getuigenisse zijn, omte overtuigen de Schrift voor so verre Heilig te sijn, voor so verre wy door deselve verstaan

ftaan faken, die in de felve betekent zijn, maar niet voor fo verre wy de woorden of de taal en redenvoeringe, door welke de faken betekent worden, verftaan: En dat daar en boven de Boeken, welke treffelijke faken leren en verhalen 't zy in welke taal, en van wat Natie fy gefchreven zijn geweest, even heilig zijn. Dit konnen wy nochtans ten minften opmerken, defe Hooftdelen in 't Chaldeens gefchreven te zijn, en niet te min even heilich te zijn als het overige der Bibels. Doch aan dit Boek van Daniël word het eerfte van Hezras fodanich gefchakeld, dat lichtelijk onderkent word een en defelve Schrijver te zijn, welke de faken der Joden vervolgelijk te verhalen voortgaat; en aan dit felve twijffele niet het Boek van Esther gevoegd te werden; want de famenvoeging, met welke dat Boek begint, kan op geen ander gepaft werden; En 't is niet gelovelijk het felve geweest te zijn, 't welk Mordochai gefchreven heeft, want Cap. 9: vers 20, 21, 22. verhaalt een ander van Mordochai, dat hy brieven gefchreven heeft, en hoedanich defelve van inhoud geweest zijn. Daarna vers 31. des felven Capittels dat de Koningin Esther door bevel bevesticht heeft de faken tot het Feest der geflachten (*Purim* genaamt) behorende, en welk gefchreven was in 't Boek, dat is, (gelijk het op 't Hebreus luid) in 't Boek aan alle van dien tijd bekennt, (namelijk de tijd in welke defe dingen gefchreven zijn.) En dit felve bekennt Aben Hezra, en alle worden gedrongen te belijden, met de andere verloren te fijn gegaan. Eindelijk pafte de [Historifchrijver de overige van Mordochai, op de Cronijken der Koningen van Perfen. Alwaarom 't niet te twijffelen is, of dit Boek is ook van de felve Historifchrijver, welke de faken van Daniël en Hezra verhaalt heeft, gefchreven geweest; en daar en boven ook het Boek Nehemia welke 't twede van Hezra genoemt word. Wy bevestigen derhalven, defe vier Boeken, te weten Daniël, Hezra, Esther en Nehemia van defelve Historifchrijver gefchreven te zijn: Wie nochtans defe geweest fy, kan ik niet wel vermoeden. Maar op dat wy weten mogen, van waar defe, wie hy ook geweest zy, de kenniffe deser Historien ontfangen en mogelijk ook des zelfs grootste gedeelte uitgefchreven heeft, dienen wy aan te merken, dat de overfte of voorgangers der Joden in den tweden Tempel,

[X 2]

ge.

gelijk de Koningen onder de eerste, Schrift-geleerden of Historischrijvers gehad hebben, welke sy jaar Boeken en tijd rekeningen vervolgens schreven: Want de tijd rekeningen of der Koningen ofte jaar Boeken worden in derselver Boeken gedurich aangehaald: En die van de overste en Priesters worden aangetrokken, ten eersten in 't Boek Nehemia, Cap. 12: 23. daarna in 't eerste Boek der Macchabeen, Cap. 16: 24. En sonder twijffel is dit het Boek (Biese Esther Cap. 9: 31.) waar van wy terstond gesproken hebben, alwaar 't bevel van Esther en die van Mordochai geschreven waren, en welk wy met *Aben Hezra* verloren gegaan te zijn gesegt hebben. Uit dit Boek schijnen derhalven alle dingen, welke in dese begrepen zijn, genomen en uitgeschreven, want geen ander word van derselver Schrijver aangehaald, en wy kennen geen ander van openbare geloofwaardigheid. Doch dat dese Boeken noch van Hezra noch van Nehemia geschreven zijn geweest, blijkt daar uit, dat Nehem. Cap. 12: 9, 10. voortgebracht word de geslacht rekeningen des Hoogen-priesters, tot aan Jadaah den sesden Hoogen-priester, en welke Alexander de Groot als hy 't rijk der Perzen na by na t'onder gebracht hadde, te gemoete is gegaan (sie de ouden van Josephus, 't tweede Boek: Cap. 8.) of als Philo de Jode in 't Boek der tijden segt, welke de sesde en laatste Priester onder de Perzen geweest is, ja in dit selve Capittel en vers van Nehemia: *Namelijk in de dagen van Eliaf, Fojada, Jonathan en Faddua, sijn zy beschreven* * *boben het rijke van Darius den Perstaan.* Namelijk in haar tijd rekeninge: En ik gelove, dat niemand meent, Hezras en Nehemias so lang geleest hebben, dat sy veertien Persische Koningen overleest hebben; want Cyrus heeft den Joden de eerste van alle gegunt den Tempel te herbouwen, en van die tijd af tot Darius den veertiende, en laatste Koning der Perzen worden meer als 230. jaren gerekend: Waarom ik niet twijffel, of dese Boeken, lange na dat Judas Machabæus den Tempeldienst vernieuwt heeft, geschreven zijn geweest, en dat daarom, om dat dies tijds valsche Boeken van Daniël, Hezra en Esther uitgegeven wierden van sommige kwaadwillige, welke sonder twijffel

sec-

* Ten zy het niet betekent (VERDER) dit is een fout des afschrijvers geweest, welke *by boven*, voor *77*, tot aan toe, geschreven heeft.

feften van Saduceen waren, want de Pharizeen hebben noit die Boeken, dat ik wete, aangenomen. En alhoewel in 't Boek, welke Hezras vierde genaamt word sommige fabulen gevonden worden, welke wy ook in den *Talmud* lezen, nochtans zijn deselve de Pharizeen niet toe te schrijven, want so gy de alderdomste uitneemt, is 'er niemand van haar, welke niet gelooft, dat 'er sommige fabulen van een beufelaar zijn bygevoegt; 't geen ik mede gelove dat sommige gedaan hebben, op dat sy derselver overleveringen by alle belachelijk soude maken. Of mogelijk zijn deselve dies tijds beschreven en uitgegeven, op dat sy het volk souden toonen, dat Daniels Profetien vervult waren, en datse also 't volk op dese wijze in de Godsdienst souden bevestigen, op dat sy van 't betere ende toekomstende Saligheid in so grote kommerlijkheden niet souden wanhopen. Want waarlijk alhoewel dese Boeken so versch ende nieuw zijn, sijn 'er nochtans vele gebreken, door haast, indien ik niet misse, der uitschrijvers in deselve ingekropen. Want in dese, gelijk ook in de overige, worden ook meerder kant-tekeningen, van welke wy in 't voorgaande Hoofddeel gehandelt hebben, gevonden: en daar en boven ook sommige plaatsen, welke op geen manier konnen verontschuldicht worden, gelijk ik nu toonen sal, maar eerst wil ik dat omtrent de kant lesingen aangemerkt worden, dat by aldien den Pharizeen toegestaan moet werden deselve even oud te zijn, als de Schrijvers self deser Boeken, dan ook noodzakelijk gesegt moet werden, dat die Schrijvers indien 'er mogelijk meer geweest zijn, deselve kant lesinge om die oorzaak aangetekent hebben, om dat sy die tijd-rekeningen, waar uit sy deselve geschreven hebben, niet seer overeenkomstich gevonden hebben, en schoon sommige feilen klaar waren, nochtans niet gederft hebben, de Schriften der ouden en Voorvaderen te veranderen. En ik heb nu niet nodig, dat ik van dese dingen langer handele; en daarom treed ik over om die dingen bekend te maken, welke op de kant niet aangetekent worden. I. Weet ik niet, hoe veel ik sal seggen ingesloopen te zijn, in Cap. 2. van Hezra: Want vers 64. wort derselver gehele Hoofstomme opgesteld, welke in 't geheel Capittel verdeeld opgerekent worden, en deselve wort te samen gesegt te zijn.

[X 3]

42360.

42360. en nochtans indien gy verdeelde fomme daar by voegt sult gy niet meer vinden als 29818. de dwalinge is derhalven of in de gehele of in de gedeelte der fomme. Maar de geheele schijnt recht overgelevert te worden, om dat sonder twijffel een ider deselve in de gedachten onthouden heeft, als een gedenkwaardige saak. Maar de gedeelten so niet, derhalven, indien de faut in de gehele fomme was, soude sulx terstont een ider geblijken en lich- telijk verbetert worden. En dit wort daar uit gantschelijk be- vesticht, dat in Nehem. 7. alwaar dit Capittel van Hezra (welk een geslacht register genaamt wort) beschreven wort, gelijk uit- drukkelyk vers 5. des selver Capittels gelegd wort, dat de gehele Hooft-somme met dese van 't Boek Esra overeenstemt, maar de gedeelte verschillen seer, want sommige sult gy meerder, som- mige minder bevinden, als in Hezra, en deselve al te samen uit te maken: 31089. waarom 't geen twijffel is, of onder de gedeel- te der rekeninge so in Hezra als Nehemia meer mislagen ingekro- pen zijn. Maar een ygelijk der Kant-tekenaars welke dese klare te- genseggelijkheden pogen te vereenigen, een ider na 't vermogen sijns verstands so veel hy kan, verciert sulks, en ondertussen, terwijl sy de letteren en woorden der Schrift eeren, doen sy niet anders, gelijk wy boven geroert hebben, als de Schrijvers der Bibels ten verachtinge uit te leggen, so dat sy soude schijnen niet geweten hebben te spreken, noch de saak welke gesproken moe- sten worden te ordineren: Ja sy doen niets anders, als de klaar- heid der Schrift te verdonkeren: Want indien het overal geoor- loft was de Schrift na haar lieder manier over te setten soude se- ker geen reden voeringe wesen, van wiens sin wy seker kunnen zijn. Maar 't is geen saak, om my daar omtrent lang op te hou- den; want ik laat my voorstaan, dat indien een Histori-schrijver alle die dingen wilde navolgen, welke sy den Schrijvers der Bi- bels godsdienstelijk toestemmen, sy hem op veel wijze souden be- spotten. En indien sy meenen, die gene een Gods lasteraar te zijn, welke ergens de Schrift feilbaar segt, eilieve, met wat naam sal ik dan die gene noemen, welke de Schrift, wat haar lust toe- wrijven? Welke de heilige Histori-schrijvers so afmalen dat sy geloofd worden te stamelen en alle dingen te verwerren? En wel-
ke

ke eindelijk de fin der Schrift klaar en baarblijkelijk te zijn, ont-
kennen? Want wat is in de Schrift klaarder, als dat Hezras met
zijn mede gefellen in de brief der geflachtrekening Cap. 2. des
Boeks welke Hezras genaamt wort, beschreven, het getal van alle
die genen, welke na Jerusaleem vertrokken zijn, by gedeelte be-
grepen heeft, doordien in die, niet alleen der selver getal ver-
haalt wort, die haar geflachtrekening, maar ook der gener,
die defelve niet konnen te kennen geven. Wat isfer, seg ik klaa-
der, uit Nehemia Cap. 7. vers 5. als dat hy dese selve brief sim-
pelijk maar beschreven heeft? dese dan, die dit anders verklaren,
doen niet anders, als de ware fin der Schrift en gevolgelyk ook
de Schrift selve te loochenen. Doch dat sommige dit Godvruch-
tich achten, de eene plaats der Schrift met de andere over een te
brengen, is sekerlyk een belachelijke Godvruchtigheid, dat sy
klare plaatsen met duistere, rechtsinnige met gebrekkelyke over-
een brengen, en de gefonde te gelijk met de ongefonde verder-
ven, 't zy verre nochtans, dat ik defelve Godslasteraas soude
noemen, dien gantsch geen herte tot kwaad-fpreken hebben,
want te dwalen is voorwaar menschelyk. Maar ik keere weder
tot mijn voornemen. Behalven de feilen welke in de geflacht-
rekeningen so van Hezras als Nehemias zijn toe te staan, worden
noch meer aangetekend in de name self der Huisgefinnen, meer-
der daar beneven in de geflacht-rekeningen self, in de Historien,
en ik vrese ook self in de Profetien. Want voorwaar de Profetie
van Jeremias Cap. 22. van Jechonia, schijnt op geenderlei wijfe
met des selfs Historie over een te komen (sie het einde des 2 Boeks
der Koningen en van Jeremias, en het 1 Boek der Kron. Cap. 3:
vers 17, 18, 19.) en voornamelyk de woorden des laaften vers
des selfen Capitrels: En ik sie ook niet, op wat wijfe hy van Zede-
chia, wiens ogen, te gelijk hy sijn Sonen dooden sach, uitgegra-
ven zijn, seggen konde, *gy sult in vrede sterven.* (sie Jer. 34: 5.)
indien dese Profetien na de uitkomst der selfver sullen verklaart wor-
den, moesten dese namen verandert worden, en voor Tzedechias
scheen Jechonias, en in tegendeel voor *dat* hy genomen te moe-
ten werden. Maar dit is te ongehoort en daarom wil ik het selve
als onverstaanbaar liever laten, om dat so dit een dwalinge is,
desel-

deselve niet aan mislach der Boeken, maar aan den Histori-schrijver is toe te schrijven. Wat de overige aangaat, welke ik genoemt hebbe, meene deselve hier niet aan te tekenen, door dien ik sulx niet sonder groot verdriet des lesers soude kunnen doen, voornamelijk wijl deselve van andere nu opgemerkt zijn. Want R: Salomo is om de al te openbare tegenseggelijkheden, welke hy in de verhaalde geslacht registers opgemerkt had, gedwongen geweest in dese woorden uit te barsten, te weten, (sie sijne aantekeningen over 't eerste Boek der Kronijken Cap. 8.) dat *Hezras* (welke hy de Boeken der Kronijken acht geschreven te hebben) *de sone van Benjamin by name noemt, en desselfs geslachtrekening anders, als wy deselve in 't Boek der Scheppinge hebben, afgeleid; en dat hy eindelijk het groote gedeelte van de Steden der Leviten, anders als Josua, te kennen geeft, daar van daan is 't gekomen, dat hy de grondige verschillentheid gevonden heeft; en een weinich lager: Dat de geslachtrekeningen van Gibeon en andere tweemaal en verscheiden beschreven wort, om dat Hezras meer en verscheidene brieven van ygelijk geslachtrekening gevonden heeft, en in dese uit te schrijven 't getal der meeste Boeken gevolgt is, maar wanneer 't getal der verschillende geslachtrekeningen gelijk was, als doen hy beider exemplaren uitgeschreven heeft.* En op dese wijze staat hy volkomenlijk toe; dat dese Boeken uit de oorspronkelijke, welke niet genoeg noch verbeterd of seker waren, uitgeschreven zijn, ja de Kant-tekenaars selve doen seer dikmaals, als sy de plaatsen soeken te vereenigen, niet anders als de oorsaken der dwalinge aan te wijzen; Eindelijk achte ik niemand van een gesond oordeel te geloven, dat de heilige Histori-schrijvers met wille sodanich hebben willen schrijven, dat sy malkanderen geduurich schenen tegen te spreken. Maar mogelijk sal imand seggen, dat ik op dese wijze de Schrift om werp, want so doende kunnen alle, deselve voor overal feilbaar aansien: Maar ik heb in tegendeel getoond, dat ik in dese de Schrift te goede doe, op dat niet des selfs klare plaatsen, met de gantsch onsuivere gevoegt soude werden, en bedorven, en dat het niet geoorloft sy, om dat sommige plaatsen verdorven sijn, te vermoeden, het selve van alle andere: Want geen Boek is oit sonder rimpel geweest, is het selve dan (eilieve) om die oorzaak over al dan ook voor onsuiver ge-

gehouden? Neen feker; voornamelijk als de reden-voeringe klaar is, en de meninge des autheurs klaar befchreven wort. Hier mede heb ik die dingen, die ik omtrent de Historie der Boeken des ouden Testaments wil aangemerkt hebben, volbracht: uit welke wy lichtelijk verftaan, dat 'er geen feker regelmate van heilige Boeken voor de tijd der Machabeen geweest zijn, maar dat dese, welke wy nu hebben, van de Pharizeen des tweden Tempels, welke ook manieren van bidden ingesteld hebben, boven veel andere afgefondert zijn, en door haar believen alleen aangenomen. Die derhalven de geloofwaardigheid der Schrift willen bewijfen, die zijn gehouden de geloofwaardigheid een iegelijks Boeks te toonen, en het is niet genoeg de Godlijkheid van een goed te keuren tot bewijs van allen: Anders moeten wy stellen, dat den Farizeense raad in dese lesinge der boeken niet hebben können dwaalen, 't welk niemant oit bewijfen sal. Doch de reden welke my dwingt te stellen, dat de Farizeen alleen de boeken des O. Test. uitgekofen hebben, en onder de heilige gestelt, deselve reden is, om dat in 't Boek Daniëls Cap. 12: 2. de opstandinge der doden voorfegt word, welke de Zadduzeen loocchenden: daar na, om dat de Farizeen in den Talmud dit klaar te kennen geven: namelijk, Cap. 2. fol. 80. pag. 2. *Van de handelinghe des Sabbaths: R. Febuda met de naam van Rabus heeft gefegt de ervarenen hebben gefogt het Boek der Prediker te verbergen, om dat het desselfs woorden tegen de woorden des Wets (Mosis Wet-boek) streden. Maar waarom hebben sy het niet wech gestopt? om dat het volgens de Wet begint en volgens de Wet eindigt. En een weinig låger: En sy hebben ook het Boek der Spreuken soeken wech te houden: enz. En eindelijk, Cap. 1. fol. 13. p. 2. desselfs Tractaat, Voorwaar noem die man om zijn goedgunstigheid, welke genaamt word Neghunjã de soon van Hiskia. Want indien hy 's niet gedaan hadde, het Boek Ezechiëls was achter gehouden geweest, om dat desselfs woorden tegen de woorden des Wets streden. enz. uit welke op 't klaarste volgt, dat de Schrift-geleerde raad gepleegt hebben, hoedanige boeken als heilig souden aangenomen, en hoedanige uitgesloten souden werden. Die derhalven van aller der selver geloofwaardigheid feker wesen wil, die plege op een nieu raad, eilche een iders reden,*

[T]

Nu

Nu soude overig zijn de Boeken des N. Test. ook op gelijke wijze te onderzoeken, maar om dat ik hoore sulx van so geleerde als taal ervarene mannen geschiet te zijn, en ook, om dat ik so een nauwe kennisse der Griekse tale niet en hebbe, en eindelijk, om dat wy van de exemplaren der boeken, welke in de Hebreusche tale geschreven zijn, ontbloot sijn. Daarom wil ik van dese besigheid oversitten. Nochtans mene ik die dingen te aanmerken, welke tot mijn onderneming meest passen. Van welke dingen wy in de volgende Hoofdelen sullen handelen.

XI. HOOFDDEEL.

Word ondersogt of de Apostelen haar Brieven als Apostelen en Profeten, dan als Leeraars geschreven hebben. Daarna word het ampt eens Apostels getoont.

Niemant, welke het Nieuwe Testament gelesen heeft kan twijffelen, dat de Apostelen Profeten zijn geweest. Maar om dat de Profeten niet altijd door openbaringe spraken, maar in tegendeel seer selden (gelijk wy op 't einde des I. Hoofdteels getoont hebben) konnen wy twijffelen, of de Apostelen als Profeten uit openbaringe en uitgedrukt bevel, als Moses, Jeremias en andere, dan of sy als besondere Leeraars haar Brieven geschreven hebben; voornamelijk, om dat in de eerste Brief tot de Corintheren Cap. 14: 6. Paulus twe soorten van prediken aanwijft, een uit de openbaringe en een in kennisse, en daarom seg ik, is het twijffelachtig of sy in haar Brieven profeteren, dan of sy onderwijfen. Maar indien wy op der selver stijl letten willen, sullen wy deselve seer van de profetische stijl verscheiden bevinden. Want het was by de Profeten seer gebruikelijk, overal te betuigen, dat sy door Gods bevel spraken; namelijk, *So segt God. Spreekt de Heere der Heirscharen, het woord Gods, enz.* En dit schijnt niet alleen plaats gehad te hebben in de openbare predikationen

ten der Profeten, maar ook in hare brieven welke openbaringen behelste, gelijk uit die van Eliás aan Joram geschreven blijkt, (besie 2 Chron. 21: 12.) welke mede begint, *Also zegt de Heere.* Maar in de Brieven der Apostelen lesen wy sulx niet, maar in tegendeel spreekt Paulus 1 Cor. 7: 40. na sijn gevoelen. Ja in seer veel plaatsen komen ons redenen van een twijfelachtig gemoed en spreek-maniere voor, gelijk als Rom. 3: 28. wy menen derhalven, en Cap. 8: 18. *Want ik mene, enz.* En op dese wijze zijn daar veel voorbeelden. Behalven dese worden noch andere spreek-maniere gevonden, van de profetelijke autoriteit gantsch verscheiden. Namelijk, *Doch dit zegge ik* (als niet verskert zijnde) *maar dient door bevel* (besie 1 Cor. 7: 6.) *Ik rade als een man, om dat Gods genade getrouw is* (besie vers 25.) en so veel andere. En het dient aangemerkt, dat als hy in 't voorseide Hooftdeel zegt, dat hy een bevel of gebod Gods heeft, of niet heeft, hy niet verstaat een bevel of gebod hem van God geopenbaard, maar alleen Christi leeringen, welke hy sijn discipulen op den Berg geleert heeft. Daar en boven, indien wy mede op de wijze letten, in welke de Apostelen de Evangelische leere in dese Brieven over leveren, sullen wy de selve ook van de wijze der Profeten seer sien afwijken. Want, en de Apostelen redeneeren over al, en daarom en schijnen sy niet te profeteeren, maar te redenkavelen. Maar de Profeten behelzen daar en tegen alleen enkel leeringen en besluiten, om dat in deselve God als sprekende word ingevoerd, welke niet reden vraagt, maar uit absolute heerschappie sijns natuurs besluit. En ook, om dat des Profetens autoriteit geen redeneringe toelaat, want al die sijn leeringen met reden wil bevestigen, onderwerpt deselve daar mede ook aan een iders toestemmend oordeel: 't welk ook Paulus, om dat hy redeneert, schijnt gedaan te hebben, welke in de Brief 1 Cor. 10: 15. zegt, *ik spreek als tot wijsen, oordeelt gy lieden 't gene ik zegge.* En eindelijk, om dat de Profeten de geopenbaarde saken niet uit de kracht des natuurlijken lichts, dat is, niet door redeneringe begrepen, gelijk wy in 't eerste Hooftdeel getoont hebben. En schoon in de vijf boeken ook sommige dingen door tusschen-settinge schijnen besloten te werden, sal ider nochtans, welke daar op merkt,

[T 2.]

lich-

lichtelijk sien; deselve op geenderhande manier als argumenten genomen kunnen werden. By voorbeeld, als Moses Deut. Cap. 31. vers 27. tegen de Israëlitzen gesegt heeft, *indien gy lieden wyl ik by u lieden geleest hebbe, wederspanning tegen God sijt geweest, veel te meer dan als ik sal gestorven zijn*, dat moet in geenderleie wijze verstaan worden, dat Moses door redenen overtuigen wil, dat de Israëlitzen na sijn dood van de ware dienst Gods noodzakelijk soude afwijken, want het soude een vals argument zijn, 't welk ook uit de Schrift selve soude kunnen getoont werden: want de Israëlitzen hebben standvastelijk volhard by 't leven van Josua, en de ouden, en naderhand ook by 't leven van Samuël, David en Salomo. enz. Alwaarom die woorden van Moses een gewoonlijke sprake maar geweest is, met welke hy spreeks-wijze, en so als hy de toekomstige afval van 't volk dies te levendiger konde inbeelden, voorsegt: Maar de reden waarom ik niet segge, dat Moses dese woorden, op dat hy sijn voorsegginge voor 't volk waarschiynelijk soude maken, uit sich self, en niet als een Profet uit openbaringe gesproken heeft, is dese, om dat vers 21. deselven Cap. verhaalt word, dat God dit selve aan Moses met andere woorden geopenbaart heeft, welke hy sekerlijk niet van nooden hadde, om met gelijke redenen aangaande dese voorsegginge en besluit Gods dese waarschiynelijk te maken, maar het was noodwendig, deselve in sijn inbeeldinge levendig te vertoonen, gelijk wy in 't eerste Hoofddeel aangewesen hebben, 't welk op geen beter manier geschieden konde, als door dese tegenwoordige hardnekkigheid des volks, welke hy dikwils ervaren hadde, als toekomstige in te beelden. En op dese wijze zijn alle argumenten van Moses, die in de vijf boeken gevonden werden te verstaan, om dat sy namelijk niet sijn genomen uit de bron des redens, maar allēen wijze van spreken zijn, met welke hy Gods besluiten krachtiger uitdrukte, en levendig inbeelde. Ik wil nochtans niet geheel ontkennen, dat de Profeten uit de openbaringe hebben kunnen redeneeren, maar dit bevestig ik alleen, dat hoe veel te meer de Profeten redeneeren, haer kennisse welke sy aangaande de geopenbaarde zaak hebben, dies te meer na 't natuurlijke holt, en hier uit meest onderkent te worden, dat de

de Profeten boven natuurlijke kennis hebben, om dat sy namelijk suiver leeringe, ofte besluiten en gevoelens spreken: en daarom Moses den hoogsten Profet geen wettig argument gemaakt te hebben, en in tegendeel sta ik niet toe, dat die lange afleidinge van woorden en redeneeringen, hoedanig in den Brief aan den Romeinen gevonden werden, uit bovennatuurlijke openbaringe zijn geschreven geweest, derhalven so de wijzen van spreken, als van redeneeringen der Apostelen in haar Brieven geven seer klaar te kennen, deselve niet uit openbaringe of Goddelijk bevel, maar alleen uit haar eigen natuurlijk oordeel geschreven te zijn, en niets anders te behelsen als broederlijke vermaningen, vermengt met beleeftheid (van welke seker de Profetische autoriteit gantsch afschrikt) hoedanig die verontschuldige van Paulus is Rom. 15: 15. *Ik hebbe u een weinig vrier toegesproken.* Wy konnen derhalven dit selve daar uit besluiten, om dat wy nergens lesen, dat de Apostelen bevolen zy te schrijven, maar alleen te verkondigen, waar dat sy gingen, en haar woorden met tekenen te bevestigen: want haar lieder tegenwoordigheit en tekenen wierden gantschelijk vereischt om de Heidenen tot de Godsdienst te bekeeren, en haar daar in te bevestigen: gelijk Paulus selve Rom. 1: 11. duidelijk segt, *Om dat ik, segt hy, seer verlange om u lieden te sien, op dat ik u eenige gaven des geestes moete mede deelen, op dat gy bevestigt werd.* Maar hier konde tegen geworpen worden, dat wy op die wijze souden kunnen besluiten, en dat de Apostelen ook niet als Profeten verkondigt hadden, want als sy hier en daar te verkondigen omgingen, sulx en deden sy niet door uitgedrukt bevel, gelijk eertijds de Profeten. Wy lesen in het Oude Testam., dat Jonas na Nineve om te prediken ging, en te gelijk, dat hy daar na toe uitdrukkelijk gesonden is, en dat hem dat gene geopenbaart is geweest, 't welk hy aldaar prediken moeste. So word ook van Moses seer wijdlopig verhaald, dat hy als Gods gesante na Egipten gereist is, en te gelijk, wat hy gehouden was het Israëliisch volk en de Koning Farao te seggen, en wat voor tekenen hy om haar te doen geloven voor haar doen soude. Esajas, Jeremias en Ezachiël worden uitdrukkelijk gelastigt den Israëlieten te verkondigen. En eindelijk, hebben de Pro-

folod

[3]

feten

feten niets verkondigt, 't geen de Schrift niet getuigt, dat sy van God ontfangen hadde. Maar van de Apostelen lefen wy, als sy hier en daar onder 't Nieuwe Testam. om te prediken gingen, niets diergelijx, als seer selden. Maar in tegendeel sullen wy sommige dingen bevinden, welke uitdrukkelijk te kennen geven, dat de Apostelen uit haar eigen goeddunken plaats en om te prediken verkosen hebben, gelijk die twistinge tot twedracht toe, van Paulus en Barnabas, Actor. 15: 17, 18. enz. En dat sy ook somtijds te vergeefs ergens na toe te gaan ondernomen hebben, gelijk die selve Paulus Rom. 1: 13, getuigt, namelijk, *veel tijds heb ik getracht tot u te komen, maar ik ben verhindert geworden.* En Cap. 15: 22. *Hierom ben ik verhindert geweest veeltijds, waarom ik niet tot u lieden kwam.* En 2 Cor. 1: 12. *Maar aangaande mijn broeder Apollos hebbe ik veel begeert van hem, dat hy tot u lieden soude trekken met de broederen, en hy hadde gansch geen genegtheid, om tot u lieden te komen, maar wanneer hy gelegenheid sal hebben.* enz. Alwaarom ik so uit dese wijze van spreken, als twedracht der Apostelen, als daar uit, dat de Schrift getuigt, gelijk van de oude profeten, dat sy als sy ergens henen gingen om te prediken, *niet uit Gods bevel gingen*, daar uit hadde moeten besluiten, dat de Apostelen als Leeraars, en niet als Profeten gepredikt hebben. Maar wy sullen dese twijffelachtigheid licht los maken, indien wy maar letten op het onderscheid der roeping der Apostelen, en der Profeten des O. Test., want dese zijn niet geroepen, dat sy alle natiën prediken en profeteeren souden, maar alleen sommige besondere, en daarom vereischten sy een uitdrukkelijk en besonder gebod tot een igelijk der selver. Maar de Apostelen zijn geroepen, op dat sy aan allen in 't gemeen verkondigen souden, en alle tot den Godsdienst bekeeren. Al waar sy derhalven na toe gingen volvoerden sy Christi gebod, en sy hadden niet van noden dat haar de saken, welke sy verkondigen moesten, geopenbaart wierde, eer dat sy gingen, namelijk den discipulen Christi, tegen welke hy self gesegt hadde, *Maar als sy u overleveren sullen en weest niet bekommert, hoe of wat gy spreken sult, want het sal u in dien dag gegeven worden, wat gy spreken sult* (besie Matth. Cap. 10: 19, 20.) Wy besluiten derhalven, dat de Apostelen die dingen alleen door

beson-

befondere openbaringe gehad hebben, welke sy door haar levendig woord verkondigt en te gelijk met tekenen bevestigt hebben: (besie het gene wy in 't begin Capittel 2. getoont hebben) maar 't geen sy enkelijk sonder getuigen en tekenen in geschrift of by monde geleert hebben, deselve uit de natuurlijke kennisse gesproken of geschreven hebben; van welke saak fiet 1 Cor. 14: 6. En dit is ons hier niet in de wech, dat alle Brieven beginnen van de roepinge haars Apostels ampt, want den Apostelen, is niet alleen de macht om te Profeteeren, maar ook de autoriteit om te onderwijfen toegestaan. En op dese manier staan wy toe, dat sy als Apostelen haar Brieven geschreven hebben, en ook 't begin van de goedkeuring van haar tot het Apostels ampt genomen: of mogelijk hebben sy, op dat sy het herte des lesers dies te lichter vereenigen souden, en tot aandacht brengen, gewilt; boven alle dingen betuigen, dat sy die gene waren, welke allen gelovige door haar predikinge bekent waren, en welke dan met klare getuigenissen getoont hadden, dat sy de ware Godsdienst en wech der saligheid leerden: Want al het gene ik in dese Brieven van de roepinge der Apostelen sie gesegt te worden, en van de H. Geest, welke sy gehad hebben, sien ik op haar predikinge toegepast te werden; die plaatsen alleen uitgenomen, in welke de Geest Gods, en den H. Geest voor een gefond, geluksalig en Gode toegeeigent verstand en sin genomen word. (van welke wy in 't eerste Hooftdeel gesegt hebben) Ten voorbeeld, 1 Cor. 7: 40. segt Paulus, *doch sy is geluksalig, indien sy also blijft, na mijn gevoelen, doch ik mene ook den Geest Gods te hebben*: alwaar hy door den Geest Gods sijn eigen verstand verstaat, gelijk de samenhang der reden selfs aanwijft, want dit wil hy, ik rekene een weduwe die aan een tweede man niet trouwen wil, geluksalig na mijn gevoelen, welke ongehoud soeke te leven, en die ook mene geluksalig te zijn. En op dese wijze worden veel andere dingen gevonden, welke ik hier by te voegen onnodig achte. Dewijl het dan gestelt moet werden, dat de Brieven der Apostelen van het natuurlijk licht gediecteert zijn geweest, moeten wy nu sien, hoedanig de Apostelen uit de natuurlijke kennisse saken konden leeren welke onder deselve niet vallen. Maar indien wy op
die

die dingen, welke wy omtrent de verklaringe en uitlegginge der Schrift in ons zevende Hoofddeel verhandelt hebben, letten: sat ons hier niet de minste swarigheid zijn. Want alhoewel die dingen welke in den Bibel begrepen zijn, in 't gemeen ons begrijp te boven gaan, können wy nochtans vrielijk van deselve redeneeren, indien wy alleen geen beginselen toestaan, als die, welke uit de Schrift selve gehaalt worden, en so op dese selve wijze konden de Apostelen uit saken, welke sy gesien, gehoord en welke sy eindelijk uit openbaring hadden, veel besluiten: uitputten en deselve den menschen na haar welgevallen leeren. Daar na, schoon de Godsdienst, so als deselve van de Apostelen gepredike wierde, door 't verhaalen, namelijk, van een simpele Historie van Christus, onder de reden niet valt, nochtans kan desselfs hoofdstuk, welke meest in zedelijke leeringe bestaat, gelijk de geheele leere van Christus doet, lichtelijk van een ider door 't natuurlijke licht begrepen worden. Eindelijk, behoefden de Apostelen tot den Godsdienst niet het bovennatuurlijk licht, door dien de Godsdienst te voren met tekenen bevestigd was, om deselve na 't gemeene begrip der menschen so te voegen, dat deselve lichtelijk van een ider van herten aangenomen wierde: ook en behoefden sy deselve niet om de menschen dien aangaende te vermanen, en dit is het einde der Brieven, de menschen, namelijk, door die wech te leeren en te vermanen, welke een ider Apostel de beste geoordeelt heeft om haar in de Godsdienst te bevestigen; en hier moet dat aangemerkt worden, 't geen wy weinig te vooren gesegt hebben, namelijk, dat de Apostelen niet alleen macht outfangen hadden, om de Historie van Christus als Profeten te verkondigen, deselve, te weten, door tekenen te versegelen, maar daar en boven ook niet autoriteit te leeren en te vermanen na die wech, welke een ygelijk van haar de beste soude oordeelen; welke beiderley gave Paulus 1 Tim. 1: 11. klaar aanwijst, in dese woorden: *Van welke ik gestelt ben een verkondiger en een Apostel en leeraar der Heidenen.* En Cap. 2: 7. *Waar van ik een verkondiger en Apostel (ik segge de waarheid in Christo, ik en liege niet) een Leeraar der Heidenen, in gelove (N. B.) in waarheid.* Met dese seg ik, geeft hy beider toefstellinge tot het Apostels en tot het Leeraars ampt

ampt seer klaar te kennen, en de autoriteit om te vermanen, een ygelijk, wanneer hy soude willen, geeft hy Filemon vers 8. te kennen, met dese woorden: *Alhoewel ik groote vriheid in Christo hebbe, u te gebieden 't gene betaamt, nochtans enz.* Alwaar aan te merken zy, dat byaldien Paulus die dingen, welke hy aan Filemon behoorde te bevelen, als een Profeet van God ontfangen hadde, en als Profeet bevelen moeste, het hem niet geoorloft was geweest Gods gebod in smeekingen te veranderen. Waarom noodwendig verstaan moet werden, dat hy spreekt aangaande de vriheid van vermanen, welke hy als Leeraar en niet als Profeet hadde: Maar noch volgt niet klaar genoeg, dat de Apostelen de wech van onderwijfinge, welke een yder beter soude geoordeelt hebben, konde uitkiefen, maar dat sy alleen volgens bedieninge des Apostels ampt niet alleen Profeten, maar ook Leeraars waren, indien wy de reden niet te hulpe willen roepen. Welke gantsche-lijk leert, dat de gene, welke de autoriteit van te onderwijfen heeft, ook de autoriteit heeft om te kiefen, wat wech hy wil. Maar het sal meer als genoeg zijn, de gantsche faak uit de Schrift alleen te bewijfen. Want uit deselve blijkt klaar dat een ider Apostel een befondere wech gekofen heeft, namelijk, uit dese woorden van Paulus Rom. 15: 20. *Seer begeerig zijnde om te verkondigen niet daar Christus genoemt was, op dat ik niet een anders fundament soude op bouwen.* Sekerlijk, indien alle deselve wech om te onderwijfen hadden, en alle op deselve grond de Christelijke Godsdiensft opbouwde, geensins soude Paulus een anders Apostels grond vreemd konnen noemen, als welke zijn eigen selfs mede was: maar door dien hy deselve eens anderen noemt, moet noodfakelijk besloten werden, dat een ygelijk de Godsdiensft op verscheide gronden gebouwt heeft, en het selve den Apostelen in haar Leeraars ampt gebeurt te zijn, 't geen de overige Leeraars, welke een befondere manier van onderwijfen hadden, so dat sy liever die gene be-geeren te leeren, welke gantsch dom zijn, en zy hebben de ra-len ook de Wiskonstige wetenschappen, aan welker waarheid nie-mand twijffelt, uit geen andere begonnen te leeren. Daar na in-dien wy haar Brieven met enige opmerkinge doorlopen, sullen wy sien, dat de Apostelen in haar Godsdiensft wel over een komen,

[Z]

maar

maar in de gronden seer te verschillen. Want Paulus, op dat hy de menschen in de Godsdienst bevestigen souwde, en haar toonen, de wech der saligheid van Gods genade alleen af te hangen, heeft geleert, dat niemand uit de werken, maar alleen in 't geloove roemen konde, en dat niemand uit de werken gerechtveerdige wierde, (biese Rom. Cap. 3: 27, 28.) en voorts de gehele leere van de verkiesinge en voorbesluit. Maar Jokobus leert in tegendeel, in sijn Brief, dat de menschen uit de werken, en niet alleen uit den geloove gerechtveerdigt word (biese sijn Brief Cap. 2: vers 24.) en begrijpt sijn gantsche leere, alle die disputen over de Godsdienst van Paulus achterlatende, maar met weinige. Daarom is het geen twijffel, of hier uit, dat de Apostelen, op verscheidene gronden de Godsdienst opgebouwt hebben, veel tweespalten en scheuringen gesproten zijn, met welke de Kerke nu van der Apostelen tijde onophoudelijk is gekwelt geweest, en in euwigheid sal gekwelt worden, tot dat eindelijk eens de Godsdienst van de Filosofesche beschouwinge sal afgescheiden worden, en tot de aldereenvoudigste leeringen, welke Christus den zijnen geleert heeft, herbracht werde. 't Geen de Apostelen onmogelijk is geweest, om dat het Evangelium den menschen onbekent was, en daarom, op dat der selver nieuwigheid hare oren niet kwetsen souwde, hebben zy, deselve, so veel geschieden konde, na de verstanden der menschen van die tijd, gevoegt. (Biese 1 Cor. 9: vers 19, 20. enz.) En hebben deselve op de gronden, welke dies tijds meest bekend waren, en aangenomen, opgebouwt. En daarom heeft geen der Apostelen meer gefilosofeert, als Paulus, welke, om tot de Heidenen te prediken, geroepen was, doch de andere, welke den Joden gepredikt hebben, welke verachters van de Wijsbegeerte waren, hebben haar ook na die verstanden geschikt. (Biese Gal. 2: vers 11.) En hebben een Godsdienst ontbloomt van alle Filosofesche beschouwingen geleert. Doch nu soude onse levens tijd gelukkig, waarlijk zijn, indien wy deselve, ook van alle by-geloof, vri sagen.

XII. HOOFDDEEL.

Van de ware schrijvinge der Goddelijke Wet, en op wat manier de Schrift heilig genaamt word, en ten welken opsicht het Woord Gods, en eindelyk word getoont, dat deselve, voor so verre zy het Woord Gods begrijpt, onverdorven tot ons gekomen is.

Die gene welke de Bibels, so als deselve zijn, als een geschrifte Gods, van den hemel aan de menschen gesonden, aanmerken, sullen sonder twijffel uitroepen, dat ik een sonde in den H. Geest begaan hebbe, welke namentlijk Gods Woord met fouten, verbroken, verdorven en sich selfs niet machtig en vast gestelt hebbe, en dat wy niet dan brokken daar van hebben: en eindelyk, dat het Hand-schrift des Verbonds Gods, 't welke hy met de Joden gemaakt heeft, verloren is gegaan. Maar ik twijffel niet, indien sy de saak selve overwegen willen, of sy sullen terstond ophouden te roepen: want so wel de reden, als de gevoelens der Profeten en Apostelen roepen openlijk, dat Gods eenwig Woord en Verbond, en de ware Godsdienst in de herten der menschen, dat is, in 't verstand sijn in geschreven, en dat de selve het waarachtige handschrift te zijn, 't welk hy met sijn zegel, namentlijk, het denkbeeld van hem, als een beeld sijn Godlijkheid verzegelt heeft. Den eersten Joden is de Godsdienst als een Wet in geschrift overgelevert, namentlijk, om dat dies tijds als kinderen geagt wierde. Maar daar na verkondigen Moses (besie Deut. Cap. 30: vers 6.) en Jeremias (Cap. 31: 33.) haar een toekomende tijd, in welke God sijn Wet in haar herten soude inschrijven. En daarom paste het den Joden alleen, en voornamelijk den Zadduceen eertijds voor de Wet in tafelen geschreven, te strijden, maar niet die geen, die deselve in haar herten ingeschreven hebben: Die derhalven op dese dingen opmerken wil, sal hy niet in de boven geseiden vinden, 't geen met Gods Woord, de ware Godsdienst en 't gelove strij-

[2 2]

dig.

dig is, of dat deselve verzwakken kan, maar in tegendeel wy deselve te bevestigen; gelijk wy ook ontrent het X. Hoofddeel getoont hebben, en so dit niet geweest was, hadde ik geheel van dese dingen te swijgen, besloten: ja soude gaarn toegestaan hebben om alle swarigheden te ontvlieden, dat in de Schriften seer diepe verborgentheden verschoolen lagen. Maar om dat daar van daan een onlijdelijke by-geloof gesproten is, en andere seer schadelijke mislagen, van welke ik in de voorreden Cap. 7. gesproken hebbe, hebbe geoordeeld dese dingen geensins overgelaten te moeten worden; voornamelijk, om dat de Godsdienst geen by-gelovige verçierselen behoeft: maar in tegendeel van desselfs glants onttrokken word, wanneer deselve met diergelijke verçierselen word opgepronkt. Maar sy sullen seggen, alhoewel de Wet die Goddelijk is, nu in de herten ingeschreven is, de Schrift des niet te min Gods Woord te zijn, en derhalven is 't niet meer geoorloft van de Schrift als van Gods Woord te seggen, dat deselve verbroken en verbastert zy. Maar ik vrees in tegendeel, dat sy niet te veel beyveren heilige te zijn, en de Godsdienst in by-geloof verkeren, ja dat sy geen schilderien en beelden, dat is, papier en inkt voor Gods Woord beginnen aan te bidden. Dit weet ik, dat ik niets onbetamelijks van de Schrift of Gods Woord gefegt hebbe, als die niets gestelt hebbe, dan 't geen ik met baarblijkelijke woorden en redenen waar te zijn bewesen hebbe. En hierom kan ik ook sekerlijk bevestigen, dat ik niets gefegt hebbe, 't welk godloos zy, of daar na riekt. Ik bekenne wel, dat sommige onheilige menschen, welken den Godsdienst een last is, uit dese een gelegentheid om te sondigen konnen nemen, en sonder enige reden, maar alleen op dat sy de wellust toestemmen, hier uit te besluiten, dat de Schrift over al leugenachtig en valsch en gevolgelijk van geen geloofveerdigheid is. Maar den sodanige voor te komen is onmogelijk, na dat spreek-woord, *dat 'er niets so wel gefegt kan worden, 't geen met kwalijk uit te leggen niet verdorven kan worden.* Die de wellusten den vollen toom geven wil, sullen lichtelijk allerhande oorsaak vinden; ja de genen die de Grond-schriften, de Arke des Verbonds, ja de Profeten en Apostelen selven hadden, waren eertijds niet beter noch gehoor-samer

famer, maar alle menschen so wel Joden als Heidenen zijn altijd deselve geweest, en in alle euwen is de deugt seer seldzaam geweest. Maar nochtans, op dat ik alle swarigheid wechneme, moet hier getoont werden, ten welke opzicht de Schrift heilig, en een yder stomme saak heilig en Goddelijk genoemt moet worden: daar na wat waarlijk het Woord Gods zy, en dat het selve niet begrepen word in een seker getal van Boeken: en eindelijk, dat de Schrift, voor so verre zy die dingen leert, welke tot gehoorzaamheid en saligheid nodig zijn, niet heeft kunnen bedorven worden. Want hier uit sal een ider licht kunnen oordelen, dat wy niets tegen Gods Woord gesegt hebben, noch een plaats tot Godloosheid gegeven te hebben. Sulx word heilig en Goddelijk genaamt, 't welk om de Godvruchtigheid en Godsdienst te oeffenen, afgescheiden en beschikt zy, en het selve sal heilig zijn, so lange de menschen deselve Godsdienstelijk gebruiken. 't Welk by aldien sy Godvruchtig te zijn ophouden, sal dat selve ook heilig te zijn ophouden, en indien sy dat selve tot begaaninge van godloose dingen afschikken, sal dan dat selve ook 't welk te voren heilig was, onrein en godloos genaamt worden. Ten voorbeeld, Seker plaats is van den oudvader Jakob genoemd geweest *een huis Gods*, om dat hy aldaar God, die aan hem geopenbaart was, geëert heeft: maar van de Profeten is die selve plaats genoemt geweest *een huis der godloosheid* (bese Amos Cap. 5 vers 5. en Hof. 10: 5.) om dat de Israëlitzen na de instellinge Jeroboams aldaar afgoden gewoon waren te offeren. Een ander voorbeeld, 't welk de saak op 't klaarste aanwijft: De woorden hebben door het enkel gebruik seker betekenissen, en indien deselve na dit haar gebruik so geschikt worden, dat sy de menschen, welke deselve lesen tot aandacht bewegen, dan sullen die woorden heilig zijn: So ook het Boek met sodanige schikkinge der woorden geschreven: maar indien het gebruik daar na so vervalt, dat de woorden geen betekenis hebben, of dat het Boek gantsch vergeten word, 't zy uit kwaadaardigheid, 't zy om dat sy het niet behoeven, dan sullen ook die woorden of dat Boek, 't welk van geen gebruik is, ook niet heilig zijn; daar na, indien dieselve woorden anders geschikt worden, of dat het gebruik vermogt heeft om

deselve in een gantsch andere betekenis te nemen, dan sullen die woorden en dat Boek, welke te voren heilig, waren onrein en onheilig zijn. Uit welke volgt, dat'er niets buiten 't verstand absoluutelijk, maar alleen opsichtelijk op het selve, heilig of onheilig en onrein kan zijn. 't Welk ook uit vele schriftuur-plaatsen seer waarschijnlijk blijkt: Jeremias (op dat ik het een of ander by breng) segt dat de Joden van sijn tijd valschelijk de Tempel van Salomon genoemd hebben, *den Tempel Gods*, gelijk hy in sijn zevende Hoofddeel segt: Gods name konde niet langer aan die Tempel zijn, dan so lange deselve van de menschen, die deselve eeren, en de gerechtigheid beschermen, gehandhaaft word: Daar en tegen indien van doodslagers, dieven, afgodendienaars of andere schelmachtige menschen behandelt wierde, het dan veel eerder een kuil der boosdoenderen soude zijn. Wat aangaande de Arke des Verbonds geschiet zy, verhaalt de Schrift niet, waar over ik my dikmaal verwondert hebbe: dit is nochtans seker, deselve vergaan te zijn of met den Tempel verbrand; schoon 'er niets heiliger, noch van meerder eerbiedigheid by de Hebreen geweest is. Op dese wijze is de Schrift ook so lange heilig, en zijne redenen Goddelijk, so lange zy de menschen tot Godsdienst beweegt: Maar indien sy van deselve verwaarloost word als eertijds van de Joden, is het niets als papier en inkt, en word van deselve geheel ontheiligt, en ten verderve overgelaten: en daarom indien het dan verdorven word of vergaat, word het valschelijk gesegt, dat Gods Woord verdorven word of vergaat. Gelijk ook in de tijd van Jeremias valschelijk gesegt wierde, dat de Tempel, welke toen *Gods Tempel* was, door de Flamme verteert is. 't Welk Jeremias van de Wet segt: want so bestraft hy de godloosen van sijn tijd, *Om dat gy met woorden segt, wy zijn geleerd, en de Wet Gods is met ons, sekerlijk zy is te vergeefs opgepronkt geweest; de penne der Schriftgeleerde is te vergeefs (gemaakt) dat is, valschelijk segt gy lieden, schoon de Schrift by u lieden is, dat gy Gods Wet hebt, na dat gy deselve onkrachtig gemaakt hebt. So heeft Moses ook, als hy de eerste tafelen gebroken heeft, geensins Gods Woord door gramschap uit de handen geworpen, en gebroken (want wie derf sulx van Mose het Woord Gods vermoeden)*

moeden?) maar alleen stenen , welke , alhoewel te vooren heilig waren , om dat in deselve het Verbond geschreven was , onder welke de Joden God te gehoorsamen verbonden hadden , nochtans , om dat sy daar na door aanbidden van 't Kalf dat Verbond onkrachtig gemaakt hadden , waren sy dan van geen de minste heiligheid , en om die oorzaak konden ook de tweede met de Arke verloren zijn gegaan. Het is derhalven geen wonder , indien nu ook de eerste Grond-schriften van Moses niet in wesen zijn , noch dat die dingen , welke wy in de vorige Boeken te zijn gesegt hebben , gebeurt zijn , wanneer het ware grond-stuk des Godlijken Verbonds het heiligste van alle , met de Arke heeft kunnen vergaan. Sy houden derhalven af ons van Godloosheid te beschuldigen , die niets tegen het Woord Gods gesproken hebben , noch het selve besmet : maar sy wende haar granschap , indien sy een rechtveerdige hebben kunnen , op de ouden , wiens kwaadaardigheid de Arke Gods , Tempel , Wet en alle andere heilige dingen ontheiligt heeft , en den verdervinge onderworpen. Daarna indien zy volgens dat van Paulus 2 Cor. 3 : 3. Gods geschrift in haar hebben niet met inkt , maar door Gods Geest , noch in steenen tafelen , maar in de vleeschelijke Tafelen haars herten geschreven , laat sy ophouden de letter te aanbidden , en om deselve niet bekommert te zijn. Hier mede achte ik genoeg verklaart te hebben , op wat manier de Schrift heilig en Goddelijk te houden zy. Men moet nu sien , wat eigenlijk te verstaan zy door 't Woord Gods : *D A B E R* , betekent wel woord , reden , uitspraak , en een saak. Maar om wat oorzaaken een saak op 't Hebreuwsch gesegt word Gods te zijn , en op God toegepast word , hebben wy in 't I. Hoofst. getoont , en uit deselve word lichtelijk verstaan , wat de Schrift betekenen wil door *Woord Gods , reden , uitspraak en saake*. Alles te harhalen is derhalven niet nodig : noch ook 't geen wy Hoofstdeel VI. van de Wonderdaden getoont hebben. 't Is genoeg alleen de saak bekend te maken , op dat 't geen wy hier van dese dingen seggen willen , beter verstaan mach worden : Te weten , dat het Woord Gods , wanneer van geen onderwerp gesproken werd , 't welk God self zy , betekent eigenlijk die Godlijke Wet , van welke wy in 't IV. Hoofstdeel behandelt hebben :
dat

dat is, de Godsdienst, welke 't geheele menschelijk geslacht gemeen is of algemeen: van welke zaak siet Esai. 1: 10. alwaar hy de ware manier om te leven leert, die namelijk niet in de ceremonien, maar in de liefde en in een oprecht gemoed bestaat, en deselve noemt hy *Wet*, of ook wel *Woord Gods*. Daar na word het genomen voor de ordre der natuure en het noodlot (om dat deselve waarlijk van het ewig besluit der Godlijker natuure afhangt en volgt,) en voornamelijk daar voor 't geen de Profeten van dese ordre te voren gezien hebben, en sulx om dat de toekomende saken door haar natuurlijke oorsaken niet begrepen, maar als Gods insettingen en besluiten. Daar na word het ook genomen voor alle een yders Profets woord, voor so verre hy dat selve door sijn besonder vermogen, of Profetische gave, en niet uit het algemeene licht der natuure begrepen hadde, en dat voornamelijk om dat de Profeten God meest als een *Wet-gever* begrepen, gelijk we Hoofd. IV. getoont hebben. Om dese drie oorsaken word derhalven de Schrift Gods Woord genoemd, namelijk, om dat sy een ware Godsdienst leert, wiens maker de eeuwige God is: daar na, om dat sy de voorsegginge der toekomende saken als Gods besluiten verhaalt: en eindelijk, om dat die gene, welke desselfs ware autheuren geweest zijn, meestendeel niet uit het algemeen licht der nature, maar door een by haar besondere geleert hebben, en God als deselve sprekende hebben ingevoerd. En alhoewel buiten dese meer dingen in de Schrift begrepen zijn, welke enkel historisch zijn, en uit het natuurlijk licht begrepen, heeft nochtans sijn naam genomen van het meerdere. En hier uit begrijpen wy lichtelijk, op wat manier God als een autheur des Bibels te verstaan zy; namelijk, om de ware Godsdienst, welke in deselve geleert word, maar niet, om dat hy een seker getal van Boeken aan de menschen heeft willen gemeen maken. Daar na kunnen wy hier weten, waarom de Bibel in Boeken des Ouden en des Nieuwen Verbonds gedeelt word; namelijk, om dat de Profeten voor de komste Christi de Godsdienst gewoon waren te verkondigen, als een *Wet des Vaderlands*, en nit kracht des Verbonds ten tijde Moses ingegaan: maar na de komste van Christus hebben de Apostelen deselve als een

een algemene Wet, en uit kracht alleen des lijdens Christ aan allen gepredikt: maar niet om dat de selve in leere verscheiden zijn, of datse als handschriften des Verbonds geschreven zijn geweest; noch eindelijk, niet om dat de algemene Godsdienst, (welke meest natuurlijk is,) nieuw was, als ten opzicht der menschen, die deselve niet kenden, *Hy was in de Wereld* (seggt den Evangelist Johannes Cap. 1: 10.) *en de Wereld heeft hem niet gekent.* Schoon wy derhalven minder Boeken des Ouden als des Nieuwen Test. hadden, souden wy nochtans niet van 't Woord Gods (door welke eigentlijk, gelijk wy nu gesegt hebben, de ware Godsdienst verstaan word) niet ontbloot zijn: gelijk wy ook niet meenen, dat wy zijn, alhoewel ons veel andere voortreffelijke schriften ontbreken, als het Boek des Wets, welke als een handschrift des Verbonds seer godsdienstelijk in den Tempel bewaart wierde, en daar en boven de boeken der Oorlogen, Tijdsregisteren en vele andere, uit welke dese Boeken des Ouden Testaments, (welke wy hebben) getrokken en vergaart zijn: en sulx word met veel redenen daar en boven bewesen. Te weten, 1. Om dat de Boeken van beider Testamenten niet door uitgedrukte bevel op de selve tijd in alle euwen geschreven zijn geweest, maar by geval door sommige menschen, en sulx na dat de tijd, en haar besonder gestalte vereischte, gelijk opentlijk te kennen geven de roepingen der Profeten, (welke geroepen zijn om de godlosen van haar tijd te vermanen) en ook de Brieven der Apostelen. 2. Ten tweden, om dat het yts anders is de Schrift en de sin der Profeten, wat anders de meninge Gods, dat is, de waarheid der sake selfs te verstaan, gelijk uit dat gene, 't welk wy Hoofdeel I I. van de Profeten getoont hebben, volgt 't geen wy in de Historien en Wonderdaden mede plaats heeft, bewesen hebben (Biese Hoofdeel VI.) Maar dit kan geensins van die plaatsen, in welke van de ware Godsdienst en Deugt gehandelt word, gesegt worden. 3. Ten derden, om dat de Boeken des Ouden Testaments nit vele uitgekijpt zijn: En eindelijk van de raad der Farizeen versamelt en goed gekeurt, gelijk wy Hoofdeel X. getoont hebben: en de Boeken des Nieuwen Testaments zijn ook door raads-besluitinge van sommige tot een regelmate aangenomen,

men, door wiens ordeningen ook meer andere, die van vele voor heilig gehouden wierden, als bastaarden verworpen zijn: Maar de leden deser raadsvergaderingen (so van Farizeen als van Christenen) bestonden niet uit Profeten, maar alleen uit Leeraars en ervarene; en nochtans moet noodzakelijk beleden worden, sy in dese verkiefsinge het woord Gods voor haar richtsnoer gehad hebben, en derhalven hebben sy noodzakelijk, eer sy alle Boeken voor goet gekeurt hebben, kennisse van Gods Woord moeten hebben. 4. Ten vierden, om dat de Apostelen niet als Profeten, maar (gelijk wy in 't vorige Hoofddeel gesegt hebben,) als Leeraars geschreven hebben, en den wech tot onderwijsinge uitgekozen welke sy geoordeelt hebben lichter te sullen wesen voor de leeringen, welke sy toen leeren wilden. Uit welke volgt dat in die dingen, (gelijk wy ook op 't einde des voorseiden Hoofddeels besloten hebben) veel dingen begrepen zijn, welke wy nu ten opzicht des Godsdienst missen kunnen. Eindelijk, 5. Ten vijfden, om dat 'er vier Evangelisten in 't Nieuwe Testament zijn, en wie sal geloven, dat God viermaal de Historie van Christus heeft willen verhalen, en in geschrift aan de menschen gemeen maken? en hoewel sommige dingen in een begrepen worden, welke in de ander niet zijn, en dat de een om den ander te verstaan dikmaal helpt, kunnen wy daar uit echter niet besluiten, dat alles, wat in dese vier verhaalt word, noodzakelijk te weten zy, en God deselve verkoren heeft om te schrijven, op dat de Historie van Christus beter verstaan soude worden; want een yder heeft sijn Evangelium op een verscheidene plaats verkondigt, en een yder heeft het gene hy verkondigt hadde, beschreven: en dat eenvoudig, op dat hy de Historie van Christus klaar verhalen soude, en niet om de overige dingen uit te leggen. Indien deselve nu uit de onderlijke vergelykinge somtijds te lichter en te beter verstaan worden, dat geschiet by geval en alleen in weinige plaatsen, welke schoon niet geweten zijnde, de Historie nochtans even klaar soude zijn, en de menschen niet minder gelukkig.

Hier mede hebben wy nu getoont, dat de Schrift alleen ten opzicht des Godsdiensts, of der algemene Goddelijke Wet, eigentlijk

gentlijk het Woord Gods genoemd word : nu is overig alleen te tonen, deselve voor so verre sy sodanig genoemd word, niet verdorven en verloren zy. Want ik noeme dat gene feilbaar, verbastert en verdorven, dat so verkeert geschreven en samen gestelt zy, dat de sin der reden uit het gebruik des taals, noch uit de Schrift self niet kan gevat, of afgeleid worden. Want ik wil niet bevestigen dat de Schrift, voor so verre sy de Goddelijke Wet behelst, altijd deselve stippen, letteren en woorden gehouden heeft, (want dat laat ik der Mosorethen, en die de letter bygelovelijk dienen, tot bewijs overig:) maar alleen dat de sin, ten welken opzicht een reden alleen Goddelijk genoemd kan worden, onverdorven alleen tot ons gekomen zy, schoon de woorden, met welke sy eertijds betekent is geweest, dikmaal verandert te zijn, onderstelt worden. Want dit beneemt, gelijk wy gesegt hebben, niets van de Goddelijkheid der Schrift; want de Schrift soude even Goddelijk zijn, so deselve met andere woorden of in een ander taal geschreven was geweest. Dat wy derhalven de Goddelijke Wet op dese wijze onverdorven tot ons gekregen hebben, kan niemand twijffelen, want wy begrijpen uit de Schrift sonder enige swarigheid, of dubbelsinnigheid desselfs Hoofdsomme te zijn, *Godbovenal te beminnen en ons naasten als ons self*, en dit kan niet verbastert zijn, noch van een al te haastige en dwalende penne geschreven; want indien de Schrift oit yts anders geleert heeft, hadde het Woord sekerlijk ook alle dingen anders moeten leeren, door dien dit de grond van de gehele Godsdienst is, welke wech genomen zijnde het gantsche gebouw met een val ter neder stort. En so soude ook sodanige Schrift die selve niet wesen, waar van wy hier spreken, maar een gantsch ander Boek. Het blijft derhalven onbeweeglijk, dat de Schrift dit altijd geleerd heeft, en gevolgelyk, dat hier geen dwalinge, (welke de sin soude konnen verderven,) ingekropen te zijn, welke niet van een yder terstond soude aangemerkt worden. En dat niemand dese heeft konnen verbasteren, wiens kwaadaardigheid niet terstond soude blijken.

Wijl dan dese grond onverdorven gesteld moet worden, is sulx goodsakelyk van de overige te belijden, welke daar uit sonder te-

[4 2]

gen

genspreken volgen, en welke ook Grondregels zijn, als, dat God is, dat hy alleen voorfiet, dat hy almachtig zy, en dat het den vromen na zijn befluit wel gaan, maar den godlofen kwalijk zijn fal: en eindelijk, dat onse faligheid van zijn gewade alleen afhangt. Want alle dese dingen leert de Schrift over al seer klaar, en heeft sulx altijd moeten leeren, anders fouden alle andere dingen ydel zijn, en sonder grond. En niet minder onverdorven moeten alle de Zedelijke dingen gestelt worden, door dien sy uit dese algemene grond seer klaarlijk volgen: Te weten, gerechtigheid te verdedigen, den behoefstigen behulpig zijn, niemand te dooden, 't geen eens anderen is, niet te begeeren, enz. Van alle dese seg ik, heeft de kwaad-aardigheid geen verbafteren, noch de oudheid uitwiffchen konnen. Want al wat hier van uitgedelgt was, dat soude terftond de algemene grod van dese wederom geleert en aangewefen hebben. En befonderlijk het leerftuk der liefde, welke over al in beide verbonden ten hoogften aan bevolen Wort. Doet hier by, dat alhoewel geen fo vervloekte daad bedacht kan worden, die niet van ymand begaan zy, nochtans niemand is, welke om fijn fchelmftukken te bedekken en uit te wiffchen de Wetten onderftaat te vernietigen, of yts, 't geen godloos zy, als een ewige en heilsame leere in te voeren: want sodanig zien wy de natuur der menschen gestelt, dat een yder een (fo Koning als onderdaan) indien hy yts fchandelijks begaan heeft, fijn daad met sodanige omftandigheden foekt op te pronken, dat hy niets tegen het recht en billijke mochte fchijnen misdaan te hebben. Wy befluiten derhalven volkomelijk, dat de gantsche algemene Goddelijke Wet, welke de Schrift leert, onverdorven in onse handen gekomen is. Maar behalven dese, zijnder noch andere dingen, aan welke wy niet konnen twijffelen, of deselve zijn ons ter goeder trouwe overgelevert, namelijk, de Hoofstommen der Historien van de Schrift, om dat deselve aan allen de kennelijkste zijn geweest. 't gemene volk der Joden plachte certijds de oudheden der volkeren in Psalmen te fingen. Ook de Hoofstomme der faken van Christo geschiet, en deselfs lijden is terftond door het gehele Roomsche rijk verbreed geweest. Alwaarom het geenfins te geloven zy, ten zy het grootfte gedeelte der menschen daar

daar in overeen kwam, 't welk ongelooflijk is, dat het gene het voornaamste deser Historien is, de nakomelingen anders souden overgelevert hebben, als sy het van de eerste ontfangen hadden. Al wat daarom verbastert en fouten geworden is, dat heeft in de overige kunnen gebeuren: namelijk, in de een of andere omstandigheid der Historie of Profetien: op dat het volk tot meer ontfach bewogen soude worden, of in de een of andere Wonderdaad, op dat sy de Wijsbegeerige souden dringen: of eindelijk, in beschouwelijke saken, na datse van de scheur-sjikken in de Godsdienst begonnen ingevoert te worden; op dat also een yge-lijk zijne vergierfelen, door de Goddelijke geloofwaardigheid te misbruiken soude ondersteunen; maar het raakt tot de saligheid weinig, of sodanige dingen verbastert zijn, of niet: 't welk ik in 't volgende Hooftdeel terstond tonen sal, alhoewel ik achte, sulx nu genoegzaam uit het geseide en voornamelijk uit het II. Hooftdeel is gebleken.

XIII. HOOFDDEEL.

Word getoont, dat de H. Schrift niet als seer eenvoudige dingen leert, en niet anders als gehoorzaamheid te beoogen, noch niets van de Goddelijke natuur te leeren, als 't geen de menschen door sekere wijze van leven kunnen navolgen.

In het tweede Hooftdeel deses Boekx hebben wy aangewesen, dat de Profeten alleen een besondere kracht van in te beelden, maar niet van te verstaan gehad hebben, en dat God geen verborgentheden der Wijsbegeerte, maar alleen seer eenvoudige saken aan haar geopenbaart heeft, en dat sy deselve na haar voorbedachte gevoelen geschreven hebben. Wy hebben daar na bewesen in 't V. Hooftdeel, dat de Schrift de saak op die manier overlevert en leert, op welke deselve alderlight van een yder

begrepen kunnen werden. Welke namelijk, met geen bewijsredenen en afdeeling de saken afleid, en samenhangt, maar alleen eenvoudig spreekt, en om te doen gelooven haar woorden met de ervarentheid alleen, te weten, met Wonderdaden en Historien bevestigt, en welke woorden ook met sodanige stijl en spreekwijzen verhaalt worden, met welke meest het gemoed des volks bewegen kan. Van welke saak fiet Hoofddeel VI. ontrent die dingen, welke op de derde plaats bewezen word. Wy hebben eindelijk Hoofddeel VII. getoont, dat de swarigheid om de Schrift te verstaan niet in de taal alleen, noch in de hoogte des inhouds gelegen is. Hier by komt, dat de Profeten niet aan ervarenne, maar aan alle Joden in 't gemeen gepredikt hebben. Maar de Apostelen pleegden de Evangelische leere in de gemeente, alwaar een algemene vergaderinge van allen was, te leeren: Uit welke alle volgt, dat de leere der schrift geen hooge beschouwinge of Wijsbegeerige saken behelst, maar alleen seer eenvoudige saken welke wel van een ygelijk der borste kunnen begrepen worden. Ik kan my derhalven niet genoegsaam verwonderen over die verstanden dier gener, van welke ik te vooren gesproken hebbe, welke namelijk, sulke diepe verborgentheden in de Schrift sien, dat sy door geen menschelijke taal kunnen verklaart worden; en welke daar na so veel saken van Wijsbegeerige beschouwinge in de Godsdienst ingevoert hebben, dat de Kerk, de Academie, en Godsdienst, een kennisse of liever gekijf schijnt. Maar waar toe verwonder ik my hier over, dat menschen die roemen, dat sy een bovennatuurlijk licht hebben, en in kennis niet voor de Wijsbegeerigen, die niets dan een natuurlijk licht besitten, willen wijken? Daar over soude ik my seker verwonderen, indien sy yts nieuws, 't geen enkel beschouwelijk was, leerden: en 't geen eertijds by de Heidenen niet seer gebruikelijk geweest is (welke sy nochtans seggen wech geworpen te hebben.) Want indien gy onderzoekt, wat voor verborgentheden sy in de Schrift verborgen sien, gy sult voorwaar niets vinden, als de vercierselen van Aristotelis, of Plato, of een diergelijke. Welke dikmaal een slecht mensch beter dromen, als een geletterde uit de Schrift op speuren kan. Want wy willen geheel niet stellen, dat

dat 'er niets tot de leere der Schrift behoort, 't welk alleen beschouwelijk zy, want in 't vorige Hoofddeel hebben wy sommige dingen van dese soorte bygebracht, als grond-stukken der Schrift, maar dit wil ik alleen, dat sodanige seer weinig en gantsch eenvoudig zijn. Maar welke die dingen zijn, en op wat manier deselve bepaalt worden, heb ik hier te toonen, voorgenomen: 't geen voor ons nu licht zijn sal, na dat wy weten, het oogmerk der Schrift niet geweest te sijn kennisse te leeren; want hier uit kunnen wy lichtelijk oordeelen, deselve niet anders als gehoorzaamheid van de menschen te vereiffchen, en de hardnekkigheid alleen maar niet de onwetenheid te veroordeelen. Daarna, om dat de gehoorzaamheid omtrent God in de liefde des naasten alleen gelegen is; (want die sijn naasten lief hebben uit dien hoofde, op dat hy God gehoorsaame, deselve heeft na 't seggen van Paulus Rom. 13: 8. de wet vervult) Volgt hier uit in de Schrift geen andere kennisse bevolen te worden, als welke alle menschen noodsaakelijk is, op dat sy God na dit voorschrift gehoorsamen kunnen en in welke onkundig zijnde, de menschen noodzakelijk hardnekkig zijn moeten, of ten minsten sonder tucht en gehoorzaamheid, maar dat de overige beschouwinge, welke hier toe niet recht leiden, 't zy deselve omtrent Gods, 't zy omtrent de kennisse der natuurlijke dingen, verkeeren, de Schrift deselve niet aanroert, en derhalven van de geopenbaarde Godsdienst dienen afgescheiden te worden. Maar indien een yder, (gelijk wy gefegt hebben) nu dese dingen lichtelijk sien kan, nochtans wil ik, om dat hier uit het gantsch gedrach des Godsdienst afhangt, de gehele saak naukeuriger toonen en klaarder uitleggen. Tot welke vereifcht wort, dat wy boven alle dingen roonen, dat de verstandige of nauwe kennisse Gods, geen gave is, welke alle geloovige gemeen is, gelijk de gehoorzaamheid. Daar na, dat die kennisse, welke God door de Profeten van alle in 't gemeen geeifcht heeft, en ygelyk gehouden is te weten, geen ander zy, als de kennisse der Godlijker gerechtigheid en liefde, welke beide uit de Schrift lichtelijk bewesen werden. Want ten 1. volgt het seer klaarlijk uit Exod. Cap. 6: 2. alwaar God tot Moses om de besondere genade, die hem geschonken

was, te kennen geven, secht: en ik ben geopenbaart aan Abraham, Isaak en Jakob als de God de algenoegsame, maar met mijn naam Jehova en heb ik haar niet bekend geweest. Alwaar tot nader verklaringe aan te merken staat *El-Sadaï* op 't Hebreusch te betekenen God, welke genoegzaam is, om dat hy aan ygelijk geeft, 't geen hem genoeg is. En al hoe wel *Sadaï* alleen dikwils voor God genomen wort, is nochtans niet te twiiffelen, of over al de naam (*El*) God, onder te verstaan zy. Daar na is aan te merken, dat in de Schrift geen naam behalven *Jehova* gevonden wert, welke Gods enkele Wesentheid sonder opzicht op de geschapene dingen, te kennen geeft; En daarom seggen de Hebreën dat dese naam alleen aan God eigen is, maar dat de andere yder gemeen zijn, en dat de overige namen Gods, zy zijn selfstandige of bygevoegde eigenschappen, welke God toekomen, voor so verre sy opzich- telijk op de geschapene dingen aangemerkt, of door deselve geopenbaart worden. Gelijk als אל *El*, of met de letter ה *Eloha* ה' אל' 't welk niet anders betekent, als *Machtige*, gelijk bekend is, en het komt God niet toe, als by uitnemenheid, gelijk wanneer wy Paulus een Apostel noemen. Andersins worden de deugden van Gods kracht uitgelegt, als *El* (*machtige*) groot, vreesachtig, rechtveerdig, barmhertig, enz. Of om alle te gelijk te behelsen, wort dese naam in 't meer voudig getal gebruikt, en in de enkele betekenisse, 't welk in de Schrift seer gemeen is. Nu doordien God tegen Moses segt, dat hy met sijn Naam Jehovah den Vadersen niet is bekend geweest, volgt, dat sy geen eigenschap Gods gekent hebben, 't welk sijn Welentlijkheid uitdrukt, maar alleen desselfs uitwerkinge en beloften, dat is, sijne macht, voor so veel deselve door sichtbare saken geopenbaart word. Maar dit segt God tot Moses niet, om haar ongeloovigheid te beschuldigen, maar integendeel, om haar lichtgeloovigheid en geloove te verheffen, met welke sy nochtans, al hoe wel sy geen even besondere kennisse Gods als Moses gehad hebben, Gods beloften vast en onwankelbaar te zijn geloofd hebben, niet als Moses, welke al hoe- wel hy hooger gedachten van God gehad heeft, aan de Godde- lijke beloften nochtans getwiiffelt heeft, en Gode tegengeworpen, dat hy in plaats van beloofde saligheid, de saken der Joden in
erger

erger verandert heeft. Dewijl derhalven de Vaderen een besondere naam Gods niet geweten hebben, en God dit selve aan Moyses alleen segt geschiet te zijn om de eenvoudigheid en geloove van haar lieder herte te prijsen, en te gelijk om te gedenken aan de besondere genade aan Mose toegestaan. So volgt hier uit seer haarblijkelijk, dat gene 't welk wy ter nedergestelt hebben, namelijk, dat de menschen uit Gods bevel niet konnen Gods eigenschappen kennen, maar dat dit een besondere gave zy aan sommige geloovige alleen toegestaan; en het is de pijn niet weerdig dit met meerder getuigenissen der Schrift te toonen; want wie en siet niet, dat de Goddelijke kennisse aan allen gelovigen niet gelijk geweest zy? en dar niemant uit bevel wijs kan zijn, niet meer als leven en zijn? mannen, vrouwen, kinderen en alle, konnen volgens bevel wel even gelijk gehoorsamen, maar niet even wijs worden. By aldien nochtans ymand seide, het geen werk te zijn Gods eigenschappen te verstaan, maar gantsch eenvoudig, sonder bewijs te gelooven; die sal voorwaar beuselen: want de sichtbare saken, en welke alleen voorwerpen des verstands zijn, konnen met geen andere oogen beschouwt worden als door bewijsen, die derhalven deselve niet hebben, sien niets van al dese saken, en also al wat zy van diergelijke gehooort te hebben verhalen, raakt niet meer haar verstant, ofte geeft het te kennen, als de woorden eens Papegaais of van een Selfsbeweegsel, welke sonder verstand en gevoelen spreken. Maar al eer ik verder gaa, word ik genoodsaakt de reden te seggen, waarom in 't Boek der Scheppinge dikwils gesegt wort, dat de Patriarchen in de name van *Jehova* gepredikt hebben, 't welk gantschelijk tegen de nu gesaide schijnt te strijden. Maar indien wy op die dingen welke wy Hooftdeel VIII. getoont hebben, letten, fullen wy dese dingen lichtelijk konnen vereenigen; want in 't voorverhaalde Hooftdeel hebben wy getoont, dat de Schrijver der vijf Boeken, de saken en plaatsen niet nettelijk met gelijke namen te kennen geeft, welke toen ter tijd, van welke hy spreekt, in gebruik waren, maar met sodanige, in welke zy ten tijde des Schrijvers beter bekend waren. God derhalven in 't Boek der Scheppinge van de Voorvaderen verkondigt zijnde, wort met de naam van *Jehova*

[B b]

aan

aan haar bekend; niet om dat hy den Vaderen met dese naam bekend was, maar om dat dese naam by de Joden van de hoogste eerbiedigheid was. Dit moeten wy, seg ik, daarom noodzakelijk seggen, door dien in onse text van Exodus uitdrukkelijk gelegt word, dat God met dese naam niet aan de Voorvaderen bekend is geweest, en ook dat Exod. Cap. 3: 13. Moses Gods naam begeert te weten, dat by aldien deselve te voren bekend geweest was, soude het hem ten minsten mede wel kenbaar zijn geweest. Het is dieshalven te besluiten, gelijk wy beoogden, te weten, dat de geloovige Voorvaderen in dese naam *Jehova* onkundig zijn geweest, en dat de kennisse Gods een gave Gods en geen bevel zy. Doch het is tijd, dat wy tot het tweede voortgaan, te weten, dat God geen andere kennisse van sich door de Profeten van de menschen eischt, als de kennisse van sijn Goddelijke gerechtigheid en liefde: dat is, sodanige eigenschappen Gods, welke de menschen door sekere wijze van leven kunnen navolgen, 't geen Jeremias met de alderuitdrukkelijkste woorden leert, Cap. 22: 15, 16. van den Koning Josia sprekende, segt hy, *Uw Vader heeft wel gegeten en gedronken, en recht en gerechtigheid gedaan en doen ging het wel: hy heeft de rechtsaken des armen en behoefigen gericht: doen is hem mede (wel geweest,) want (N. B.) dat is my te kennen spreekt de Heere.* En niet minder klaar zijn de woorden, welke gevonden worden Cap. 9: 24. *Maar hier in roeme alleen een yder, dat hy my verstaat en kent, dat ik de Heere doe barmhertigheid, recht en gerechtigheid op de aarde, want hier in heb ik lust, spreekt de Heere.* Dit word daar en boven ook getrokken uit Exod. Cap. 34: 6, 7. Alwaar God aan Moses, welke hem begeerde te sien en te kennen, geen ander eigenschappen openbaart, als welke de Goddelijke gerechtigheid en liefde uitwijzen. Daar na komt dat van Johannes, van welke wy ook in 't volgende sullen spreken, voor al hier aan te merken, welke, om dat niemand God oyt gesien heeft, God door liefde alleen te zijn verklaart: en daar uit besluit, dat die waarlijk God heeft en kent, welke de liefde heeft. Wy sien derhalven, dat Jeremias, Moses en Johannes de kennisse Gods, welke een yder gehouden is te weten, in weinige begripen, en deselve hier in alleen, 't geen wy beoogden, stellen: dat, namelijk,

melijk, God zy ten hoogsten rechtveerdig, en ten hoogsten barmhertig, of het enige voorschrift des waren levens. Hier by komt, dat de Schrift geen afdeelingen van God uitdrukkelijk geeft, en geen ander eigenschappen Gods te ombellen, als de terstond genoemde voorschrift, of uitdrukkelijk, gelijk dese beveelt. Uit welke alle wy besluiten, dat de verstaanbare kennisse Gods, welke Gods natuur, so als deselve in sich is, aanmerkt, en welke natuure de menschen door sekere manier van leven niet kunnen navolgen, of als een voorbeeld nemen, om een rechte wijze van leven aan te stellen, geensins tot het geloof en openbare Godsdienst behoort, en by gevolge, dat de menschen omtrent dese sonder misbedrijf, gantschelijk kunnen dwalen. 't Is derhalven gantsch geen wonder, dat God sich na de inbeeldingen en te voren bevatte meeningen der Profeten geschikt heeft, en dat de geloovige verscheidene meeningen van God gekoestert hebben, gelijk wy Hooftdeel II. met veel voorbeelden getoont hebben. Daarna is 't ook geensins wonder, dat de heilige boekken overal so oneigentlijk van God spreken, en den selven, handen, voeten, oogen, ooren, verstand en plaatselijke bewegingen toe-eigenen, en daaren boven ook bewegingen des gemoeds, als dat hy yverig, barmhertig zy, enz. en dat sy hem eindelijk afschilderen als Rechter, en in de hemelen, als op een Koninklijke throon sittende, en Christus aan zijn rechterhand. Sy spreken namentlijk na de bevattinge des gemenen volks, welke de Schrift niet soekt geleert, maar gehoorzaam te maken, de gemene Godgeleerden hebben nochtans gewilt, dat al wat sy van dese door 't licht der natuure konden sien met de Goddelijke natuure niet overeen te komen, op een vergelijkende wijze moeste uitgelegt, en al wat haar bevattinge te boven ging na de letter moeste opgenomen werden. Maar indien alles, 't geen op dese wijze in de Schrift gevonden wert, vergelijkender wijze moeste uitgelegt worden, en verstaan, als dan soude de Schrift niet aan 't gemeen en onervaren volk, maar voor de alderervarenste alleen, en de grootste Wijsgeeren geschreven zijn. Ja, by aldien het godloos soude zijn voor een Godvruchtig en eenvoudig gemoed dese dingen, die wy terstond verhaalt hebben, van God te gelooven, moesten haar de

[B 2]

Profe-

Profeten voor al seer gewacht hebben, alleen om de swakheid des gemeene volks van diergelijke spreekwijzen: en in tegendeel Gods eigenschappen, so als een ygelijk deselve schuldig is te omhelsen, boven alles klaar en uitdrukkelijk geleert hebben, 't welke nergens geschiet is. En also is het geensins te gelooven, dat de gevoelens enkelijk aangemerkt, sonder opzicht op de werken, yts Godvruchtigs, of ongodvruchtigs behelsen, maar het om die oorzaak alleen gelegt moet werden yts Godvruchtigs of Godloos te gelooven, voor so veel als hy door sijn gevoelens tot gehoorsaamheid bewogen wort, of uit de selve vriheid om te sondigen of te rebelleeren neemt. Also dat als ymand door het ware te gelooven hardnekkig wort, deselve als dan ook een godloos; maar indien ymand door het valsche te gelooven gehoorsaam wort, deselve dan een Godvruchtig geloove heeft. Want wy hebben getoont, dat de ware kennisse Gods geen bevel, maar een Goddelijke gave te zijn: en God geen andere kennisse van de menschen geeischt te hebben, als de kennisse sijner Godlijker gerechtigheid en liefde, welke kennisse niet tot de wetenschappen, maar alleen tot gehoorsaamheid noodwendig is.

XIV. HOOFDDEEL.

Wat het geloove zy, welke de geloovige, de gronden des geloofs werden bepaalt, en deselve worden eindelyk van de Wijs-begeerte afgescheiden.

Dat tot de ware kennisse des geloofs boven al noodzakelyk is, niet alleen te weten, dat de Schrift gevoegt zy na de bevattinge der Profeten, maar ook na die van het veranderlijke en onstantvastige gemeene volk der Joden, daar in kan niemand, die maar een weinig opmerkinge gehad heeft, onkundig zijn: want die alle dingen, welke in de Schrift gevonden werden verwardelyk omhelst, als een algemeene en absolute leere van God, en deselve niet nauwkenryglijk gekent heeft, wat gene

gene na de bevattinge des gemeene volcx gevoegt zy, sal hy de gevoelens des gemeene volcx met de Goddelijke leere vermengen, en der menschen vergieringen en insettingen voor Goddelijke leerstukken veilen, en de geloofwaardigheid der Schrift misbruiken. Wien seg ik, en siet niet, dat dit de grootste oorzaak is, waarom so veel Sectarizen, so veel tegenstrijdige gevoelens, als leerstukken des geloofs leeren, en met veel voorbeelden der Schrift bevestigen, waar van daan het by den Duitschen overlang tot het gebruik des spreekwoorts gekomen is, *Goen ketter, sonder letter.* Want, en de heilige Boeken en zijn niet van een alleen, noch aan een volk, van ene levenstijd geschreven geweest, maar van seer vele, van verscheiden verstand, en van mannen van verscheidene euwen, welker tijd, indien wijse alle souden willen oprekenen, by na tweduisent jaar en mogelijk veel langer sal bevonden werden. Wy willen nochtans die Sectarizen daarom niet van ongodvruchtigheid beschuldigen, om dat sy de woorden der Schrift na hare gevoelens schikken, want gelijk deselve eertijds na de bevattinge des gemeenen volcx gevoegt is, also staat het ook een yder vry, deselve na sijn gevoelens te voegen, indien hy siet, dat hy op die manier God, in die dingen, welke de gerechtigheid en liefde raken, met voller toestemminge des gemoeds gehoorsamen kan; maar daarom beschuldigen wy haar, om dat sy deselve vriheid aan andere niet willen toestaan, maar alle, welke met haar niet gevoelen, alhoewel seer deugtsaam zijnde, en de ware deugt gehoorsamende, nochtans als vianden Gods vervolgen, en integendeel die gene, welke haar toestemmen, al schoon sy de onmachtigste zijn, nochtans als uitverkorene Gods beminnen, welks voorwaar niets schelmachtiger, noch meer verdervelijk voor een Gemeene-best bedacht kan worden. Op dat het derhalven blijkbaar zy tot hoe verre, ten opzicht des geloofs, een yders vriheid om te gevoelen wat hy wil, sich uitstrekt, en wie dat wy (alhoewel verscheiden gevoelende,) nochtans als geloovige aansien moeten, dienen het geloof en desselfs grondstellingen bepaalt te werden; 't geen ik in dit Hoofddeel te volbrengen gesegt hebbe, en te gelijk 't geloof van de Wijs-begeerte afscheiden: 't welk het voornaamste oogmerk deses gehelen Werkx geweest is.

[Bb 3]

Op

Op dat ik dan dese dingen in ordre toone, laat ons het grootte oogmerk der geheeler Schrift herhalen, want dat sal ons de ware Regel om het geloof te bepalen, aanwysen. Wy hebben in 't vorige Hoofddeel gesproken, het oogwit der Schrift alleen te zijn, gehoorzaamheid te leeren, 't welke ook niemant kan tegen gaan: want wie en siet niet, dat beide Verbonden niet anders te zijn als onderwijfinge van gehoorzaamheid? en niets anders te beoogen, als dat de menschen uit oprechten gemoede gehoorfamen? want op dat ik nu oversla 't geen ik in 't vorige Hoofddeel getoont hebbe, Moses heeft sich niet beyyert de Israëlitzen door reden te overtuigen, maar door Verbond, Eedfweeringe en Weldaden, haar te verplichten. Daar na heeft hy het volk onder straffe de Wetten te gehoorfamen verbonden, en maant het selve door giften daar toe aan; alle welke middelen niet tot de wetenschappen, maar tot de gehoorzaamheid alleen dienstig zijn. Ook de Evangelische leere behelst niets als eenvoudig geloof; als aan God te gelooven, voor hem eerbiedig te zijn, of 't geen het selve is, God te gehoorfamen. Ik hebbe derhalven niet van noden, om een seer klare saak te bewijsen, de texten der Schrift, welke gehoorzaamheid bevelen, en van welke seer vele in beide Verbonden gevonden worden, op te hoopen. Daar na wat een yder aanleggen moet, dat hy God gehoorfame, leert de Schrift in seer vele plaatsen ook klaarlijk, namelijk, de geheele Wet te bestaan in de liefde omtrent sijn naastzen, alwaarom ook niemant ontkennen kan, dat die gene, welke na Gods bevel sijn naastzen als hem selven bemind, in der daad gehoorfaam is, en volgens de wetten geluksalig, en in tegendeel, dat die den selven haat of verwaarloost, wederspanning is en hardnekkig. Daar na is het by alle bekend, dat de Schrift niet alleen voor de ervarene, maar voor allen, van wat ouderdom of soorte het zy, geschreven is en gemeen gemaakt: en uit desen allen volgt seer klaarlijk, dat wy volgens bevel der Schrift niets anders gehouden zijn te gelooven, als dat gene, 't welk om dit gebod te volvoeren, noodwendig zy. Alwaarom dit selve gebod de eenigste richtsnoer is des algemeenen geloofs, en men door dit alleen alle leerstukken des geloofs, welke een ygelijk, namelijk, te omhelfen schuldig is, bepalen moet.

moet. 't Welk dewijl het seer openbaar zy, en om dat sy alle uit dese grond alleen, of door de reden alleen wettelijk kunnen afgeleid worden, so oordeele een ygelijk, hoe het heeft kunnen geschieden, dat'er so veel twedrachten in de Kerke ontsproten zijn? en of'er ook andere oorsaken hebben kunnen zijn, als welke in 't begin des VII. Hoofddeel genoemd zijn? deselve dringen my derhalven hier te toonen de wijze, en de manier om uit dese gevondene grond de Leerstukken des geloofs te bepalen; want ten zy ik sulcx niet gedaan sal hebben, noch de saak door vaste Grond-regulen bepaalt hebben, sal ik niet recht geacht worden weinig gevordert te hebben, tot hier toe: door dien een yder al wat hy wil, onder het selve voorwendfel, dat'er namentlijk, een middel noodzakelijk zy tot gehoorzaamheid, sal kunnen inbrengen; voornamelijk als het een onderzoek zy aangaande de Goddelijke eygenschappen.

Op dat ik dieshalven de sake in ordre toone, sal ik van de afdeeling des geloofs beginnen, welke uit dit gegeven fundament aldus moet afgedeylt worden. Als namentlijk, dat het niets anders zy, als van God sodanige dingen te gevoelen, door welchen, als men onkundig daar in is, de gehoorzaamheid tot God wechgenomen word: en dat door het stellen van de gehoorzaamheid, noodzakelijk dese dingen gestelt worden. Welker beschrijvinge so klaar is, en so opentlijk uit het terstond bewesene volgt, dat het geen verklaringe behoeft. Wat dingen nochtans uit deselve volgen, sal ik niet weinige nu toonen; te weten, Voor eerst, dat het geloof niet door sich, maar alleen ten opzicht der gehoorzaamheid saligmakende is, of, gelijk Jakobus Cap. 2: 17. segt, dat het geloove sonder werken dood is: van welke saak fiet het gantsche Capittel deses Apostels. Ten tweden, hier uit volgt, dat die gene, welke waarlijk gehoorzaam is, ook noodzakelijk het ware en saligmakende geloove heeft; want de gehoorzaamheid gesteld zijnde, hebben wy geseft, dat het geloove noodzakelijk ook gestelt moet worden, 't welk deselve Apostel ook Cap. 2: 18. uitdrukkelijk segt, namelijk met dese woorden, *toont my uw geloof uit de werken, en ik sal uw uit mijne werken mijn geloove toonen.* En Johonnes in sijn eerste Sendbrief Cap. 4: 7, 8. *Een yder die liefheeft*

heeft (namelijk zijn naasten) is uit God gebooren, en kent God, die niet lief heeft kent God niet, want God is liefde. Uit welke wederom volgt, dat wy niemant oordeelen kunnen geloovig of ongeloo-
 loovig te zijn, ten zy uit de werken: namelijk, indien de werken goed zijn, al schoon ymand in Leer-stukken van andere geloovige verschilt, hy is nochtans geloovig, en in tegendeel, indien zijn werken kwaad zijn, schoon hy met woorden overeen stemt, is nochtans ongeloo-
 loovig. Want de gehoorzaamheid gestelt zijnde, word het geloove ook noodzakelijk gestelt, en het geloove sonder werken is dood, 't welk ook deselve Johannes vers 13. deselven Capittel uitdrukkelijk leert. Hier uit, segt hy, weten wy, dat wy in hem blijven, en hy blijft in ons, dat hy ons van zijn Geest gegeven heeft, namelijk de liefde. Want hy hadde te voren ge-
 segt, dat God liefde was, waar uit hy (uit zijn toen aangenomene beginselen namel:) besluit, dat die waarlijk den Geest Gods heeft, die de liefde heeft. Ja om dat niemand God gesien heeft, daarom besluit hy, dat niemand God gevoelt, of kent, als uit de liefde alleen omtrent den naasten, en alsoo dat niemand enige andere eigenschap Gods kennen kan, als dese liefde, voor so veel wy daar aan deel hebben. Welke redenen indien deselve niet aannemelijk zijn, leggen deselve nochtans klaar genoeg de meeninge van Johannes uit: maar noch klaarder de woorden, welke staan Capittel 2:3,4. deselven Briefs, alwaar hy met de alderuitdrukkelijkste woorden dat gene, 't geen wy hier beoogen leert. En hier uit, segt hy, weten wy, dat wy hem kennen, indien wy zijn geboden bewaaren, die gene die segt, ik kenne hem, en sijne geboden niet bewaart, is een leugenaar, en in hem is geen waarheid. En uit dese volgt wederom, die gene in der daad Anti-christenen te zijn, welke eerlijke mannen, en die de gerechtigheid beminnen, vervolgen, om dat sy van haar verschillen, en met haar niet deselve Leer-stukken des geloofs beschermen: want die de gene, welke de gerechtigheid en liefde beminnen, deselve weten wy hier door alleen geloovige te zijn, en die gene, welke de geloovigen vervolgt, is de Anti-christ. Eindelijk volgt, dat het geloove niet so seer waarachtige als wel Godvruchtige Leer-stukken vereischt, dat is, foodanige, welke het gemoed tot gehoorzaam-
 heid

heid bewegen, alhoewel onder deselve vele zijn, welke geen schaduw van waarheid hebben, indien maar die gene alleen, die deselve omheeft, deselve valsch te zijn onkundig is, anders sal hy noodzakelijk wederspannig zijn; op hoedanige manier het geschieden soude kunnen, dat ymaad, welke de gerechtigheid te be- minnen en Gode te gehoorsamen soekt, als Goddelijk aanbade, 't welk hy wiste van de Goddelijke natuur vreemd te zijn: maar de menschen kunnen door eenvoudigheid haars gemoeds dwalen, en de Schrift en veroordeelt geen onwetenheid, maar alleen hardnekkigheid, gelijk wy nu getoont hebben; ja uit de afdeling alleen van 't geloove volgt dit noodzakelijk, alle wiens delen, uit de nu getoonde algemene grond en eenigste oogmerk der Schrift moeten gehaalt worden, ten sy wy onse insettingen daar onder willen mengen; maar dese en vereischt niet uitdrukkelijk waare, maar soedanige Leer-stukken, welke tot gehoorsaamheid noodzakelijk zijn, welke namentlijk het gemoed in de liefde ontrent den naasten bevestigt, ten welken opzicht alleen een ygelijk in God, (op dat ik met Johannes spreek) en God in een yder is. Dewijl derhalven een ygelijks geloove ten opsichte der gehoorsaamheid of hardnekkigheid alleen, en niet ten opsicht van waarheid of valsheid, Godvruchtig of Godloos te houden zy, en niemand twijfelt, het gemeene verstand der menschen seer verscheiden te zijn, noch alle in alles even gelijk gerust te zijn, maar dat de gevoelens den menschen op verscheidene manier regeeren, als welke den ene tot aandacht, deselve den anderen tot belachchenge en verachtinge bewegen, hier uit volgt, tot het algemene geloove geen Leer-stukken te behooren, van welke onder de eerlijken enige tweespalt kan gemaakt werden: want welke van een aard zijn, kunnen ten opsicht des eenen Godvruchtig, en ten opsicht des anderen Godloos zijn, door dien zy uit de werken alleen moeten geoordeelt worden, tot het algemene geloove behooren derhalven die Leer-stukken alleen, welke de gehoorsaamheid omtrent God ten volsten stelt, en in welken onkundig, de gehoorsaamheid gantsch onmogelijk is; van de overige nochtans, so als een ygelijk, om dat hy sich selfs best kent, sich om in de liefde der gerechtigheid bevestigt te worden, best dunkt,

[C c] moet

moet een yder gevoelen, en op dese wijze achte ik geen plaats voor twedracht in de Kerke overgelaten te werden: noch ik sal ook nu niet ontſien de leeringen des algemenen geloofs of de Grondſtukken van het oogwit der geheeler Schrift op te tellen, welke alle (gelijk uit die dingen welke wy in beyde deſer Hoofddeelen bewelen hebben, ſeer klaar volgt) hier toe ſtrekken moeten, namelijk, dat 'er zy een Hoogſte Weſen, welke de gerechtigheid en liefde bemint, aan wien alle, op datſe ſalig mogen worden, ſchuldig zijn te gehoorsamen, en deſelve, door bewijſing van gerechtigheid en liefde ontrent den naaſten, te aanbidden, en hier uit worden alle dingen lichtelijk beſtaalt, en welke alſoogene, behalven deſe, zijn. Te weten, ten Eerſten, dat 'er een God is, dat is, een Hoogſte Weſen, ten hoogſten rechtveerdig en barmhertig, of een verhoogt des waren levens. Want, wien hy niet kent, noch gelooft te zijn, die kan hy niet gehoorsamen, noch hem als Rechter erkennen. Ten Tweden, dat hy Eenig is, want dat kan ook niemand twiſſelen, dat volkomenlijk tot de hoogſte eerbieding, verwondering en liefde ontrent God vereyſcht word, want aandacht, verwondering en liefde, ſullen uit de overtreffelijkheid des eenen boven de anderen alleen voortkomen. Ten Derden, dat hy Overal tegenwoordig is, of dat alles voor hem geopent en openbaar is. Indien de ſaken hem verborgen te zijn gelooft wierden, of dat hy alle dingen ſag niet geweten wierd, ſo ſoude aangaande de billijkheid ſijner gerechtigheid, waar door hy alles beſtierd, getwiſſelt worden; of deſelve ſoude niet gekent worden. Ten Vierden, dat hy over alles het hoogſte Gebied en recht heeft, en niets doe, daar toe hy door recht gedwongen is, maar uit ſijn enkel welbehagen, en beſondere genade. Want alle zijn hem ſchuldig te gehoorsamen, maar hy aan niemant. Ten Vijfden, dat de eere Gods, en deſelfs gehoorsaamheid alleen in enkele gerechtigheid en liefde tegen den naaſten beſtaat. Ten Sesden, dat alle, welke door deſe manier van leven Gode gehoorsamen, alleen ſalig zijn, maar de overige, welke onder de heerſchappie der welluſten leven, verlooren zijn. Indien de menſchen dit niet vaſt geloofden, ſoude 'er geen oorſake zijn waarom ſy God liever, dan de begeerlijkheden wilden gehoor-

hoorsamen. Ten Sevenden, en eindelijk, dat God aan den leedwelen hebbende en berouw betonende de sonden vergeeft. Want daar is niemand, die niet en sondigt. Indien derhalven dit niet gestelt wierde, souden alle menschen aan hare saligheid wanhoopen, en geen reden soude 'er zijn waarom sy God als barmhertig souden gelooven; maar die dit vastelijk gelooft, dat God namelijk uit barmhertigheid en genade, waar door hy alles bestiert, der menschen sonden vergeeft, en om dese oorzaak in de liefde Gods meerder ontstoken werd, die kent waarlijk Christum na den Geest, en Christus is in hem. En niemand kan onkundig zijn, dat alle dese dingen om te weten ten hoogsten noodig zijn, op dat de menschen, geen uitgefondert, na 't voorschrift des Wets (boven verklaart) Gode gehoorsamen kunnen, want een van dese wechgenomen zijnde, word ook de gehoorsaamheid wechgenomen. Vorders wat God zy, of dat ware vertoog des waarachtigen levens, of hy namentlijk een Vuur, een Geest, Licht, Gedachte of yts anders zy, dat doet niets aan het gelove, als ook niet, op wat manier hy het voorwerp des waren levens zy, of hy namentlijk daarom het selve zy, om dat hy een rechtveerdig en een barmhertig gemoed heeft, ofte om dat alle dingen door hem zijn en werken, en gevolgelyk om dat wy ook door hem verstaan, en door hem dat gene, 't welk waarlijk billik en goed is, sien? 't is evenveel, wat een ygelyk hier van stelt. Daarna doet het ook niet tot het geloof, indien ymand gelooft, dat God volgens zijn Wesentlijkheid, of Macht overal is, dat hy de saken bestiert na sijn vriheid, of uit de noodzakelykheid der Natuure: dat hy Wetten als een Vorst voorschrijft, of als ewige waarheden leert; dat de mensch uit vriheid sijner wille of uit de noodzakelykheid van 't Goddelijk besluit Gode gehoorsaamt, en dat eindelijk de beloninge der goeden en straffe der kwaden natuurlyk dan bovennatuurlyk is: dese en diergelyke, seg ik, leit niet aangelegen, ten opsichte des geloofs, op wat manier een ygelyk dit verstaat; indien hy maar alleen niet ten dien einde besluit dat hy meerder vriheid tot sondigen neemt, of dat hy minder Gode gehoorsaam word; ja een ygelyk, gelyk wy nu boven gesegt hebben, is gehouden de Leerstukken des geloofs na sijn bevattinge

[C t 2]

te

te voegen, en deselve voor sich op die wijze uit te leggen, als het hem ligts dunkt, deselve sonder twijffel en swarigheid en met een volkomen toestemminge des gemoeds te kunnen omhelsen, op dat hy gevolgelijk Gode met volle toejuichening sijns gemoeds gehoorfame. Want (gelijk wy nu ook vermaant hebben) gelijk eertijds 't geloove na de bevattinge en gevoelens der Profeten en des gemeene volks van die tijd geopenbaart en geschreven is geweest, also wort ook nu een yder verplicht deselve na sijn gevoelens te voegen, op dat hy deselve alsoo sonder enige tegenstrijdigheid des verstands, en sonder enige swarigheid omhelsen mach; want wy hebben getoont, het geloove niet so seer waarheid als Godsaligheid te vereischen, en niet als ten opfichte der gehoorzaamheid Godsalig en saligmakende te zijn, en by gevolge niemant als ten opficht ook der gehoorzaamheid geloovig te zijn. Alwaarom die gene niet welke deftige redenen vertoont, een deftig geloove noodzakelijk vertoont, maar die gene, welke deftige werken van gerechtigheid en liefde betoont. Welke leere, hoe heilsaam en hoe noodzakelijk deselve in een Gemeenebest zy, op dat de menschen vreedzaam en eendrachtelijk leeven, en wat al, seg ik, ja hoe groote oorsaken van verstooringe en mis-fauten deselve affuijd, late ik alle overig om te oordeelen. En hier komt, eer ik verder voort ga, noch aan te merken, dat wy lichtelijk uit het terstond bewesene kunnen antwoorden op de tegenwerpingen, welke wy Hoofddeel I. geroert hebben, wanneer wy gesproken hebben van God met de Israëlitzen van den Berg Sinaï sprekende: want schoon die stemme, welke de Israëlitzen gehoord hebben, die menschen geen Filosofische noch Wis-konstige sekerheid aangaande Gods wesentlijkheid konde geven, was deselve nochtans genoeg, om haar tot verwonderinge Gods (so als sy hem te voren gekent hadden) te rukken, en tot gehoorzaamheid aan te prikkelen; welke het einde van die beschouwinge geweest is. Want God en wilde de Israëlitzen geen volkomene eigenschappen sijner Wesentlijkheid leeren, (want hy heeft geen toen ter tijd geopenbaart) maar haar hardnekkig herte breken, en tot gehoorzaamheid trekken; en daarom is hy haar niet met redenen, maar met gedruis van Bazuinen, met donder

en

en blikxfemen aangekomen, (befie Exodus Capittel 20 vers 20.
Nu is overig, dat ik eindelijk toone, tuffchen Geloove of
Godgeleertheid en Wijs-begeerte geen verftand of gemeenfchap
te zijn, waar in nu niemand kan onkundig zijn, welke defter
beyder vermogens oogwit en grond kent, welke fekerlijk geheel
verfchillen: want het oogwit der Wijs-begeerte (Filofofie) is
niets als waarheid: maar die van 't Geloof, (gelijk wy overvloed-
dig getoont hebben,) niets dan gehoorfaamheid en Godfaligheid,
daar na zijn de gronden der Filofofie gemeene kenlijkheden, en
deselve moeten uit de natuure alleen gehaalt worden. Maar de
Hiftorie des Geloofs en tale, moet uit de Schrift en uit de open-
baringe alleen gehaalt worden: gelijk wy in 't VII. Hoofddeel
getoont hebben. Het Geloove ftaat derhalven aan een ygelijk de
hoogfte vryheid om te Filofofeeren toe, fo dat hy van alle faken
fonder misbedrijf al wat hy wil, gevoelen kan, en verdoemt al-
leen die gene als Ketteren en Scheurmakers, welke gevoelens lee-
ren, om hardnekkigheid, haat, twiftingen en toorne aan te ra-
den: en houd alleen die gene voor geloovige, welke de gerech-
tigheid en liefde, na de krachten haars redens, of na haar ver-
mogen aanprijfen. Eindelijk, dewijl dese dingen, welke wy hier
getoont hebben de voornaamfte te zijn, welke ik in dese verhan-
delinge beooge, wil ik den lefer, eer ik verder voortga, feer
gunftig bidden, dat hy dese rwe Hoofdelten, aandachtiger ver-
weerdige te lezen en meermalen te overwegen; en fich voorftelle,
wy met die meeninge en dat gemoed niet gefchreven hebben,
dat wy nieuwe dingen fouden invoeren, maar op dat wy verbas-
terde dingen fouden verbeteren, welke wy eyndelijk verbeter-
hoopen te befchouwen.

XV. HOOFDDEEL.

Dat de Godgeleertheid noch aan de Reden, noch de Reden aan de Godgeleertheid dienstbaar zy; ook word de reden getoont, door welke wy ons de geloofwaardigheid der H. Schrift voorstellen.

Die de Filosofie van de Godgeleertheid niet weten te scheiden, redenkavelen, of de Schrift aan de Reden, dan of de Reden in tegendeel aan de Schrift moet dienen, dat is, of de sin der Schrift na de Reden, dan of de Reden na de Schrift moet gevoegd werden, en dit laatste word van de twijfelselaars welke de sekerheid der Reden ontkennen, en het voorige van de onderwijfers verdedigt. Maar uit de nu geseidene blijkt het, dese beyde geheelijk te dwalen: want welker van beyder meeninge wy volgen, of 't is nodig de Reden of de Schrift te verderven. Want wy hebben getoont, de Schrift geen Filosofische saken, maar enkel Godsaligheid te leeren, en alle dingen, welke in deselve begrepen zijn, na de bevating, en te vooren opgenomen gevoelens des gemeene volks, gevoegt te zijn. Die derhalven deselve na de Filosofie schikken wil, sal voorseker de Profeten veel dingen welke sy door droom selfs niet bedacht hebben, opdichten, en verkeerdelijk haar meeningen uitleggen; maar die in tegendeel de Reden en de Filosofie een Dienstvaagt maken van de Godgeleertheid, die is gehouden de vooroordelen des ouden gemene volks als Goddelijke saken toe te laten, en met deselve het verstand besetten en verblinden. En alsoo sullen sy beyden, dese namentlijk, sonder Reden, maar gene met de Reden raaskallen. De eerste, die onder de Farizeen opentlijk gestelt heeft dat de Schrift na de Reden moeste gevoegt worden, is geweest Maimonides, (wiens gevoelen wy Hoofddeel VII. verhaalt hebben, en met veel bewijs-redenen verhandelt) en alhoewel dese Autheur onder haar van seer groote geloofwaardigheid geweest is, heeft nochtans der selver meeste gedeelte daar in van hem afgeweken, en gaat te voet na de meeninge van een seker

R. Judas

R. Judas Alpakhar, welke de dwalinge van Maimonides soekende te mijden, in een ander hem tegenstrijdig gevallen is. Hy heeft namelijk gestelt dat de * Reden aan de Schrift moest dienstbaar zijn, en aan deselve gantschelijk onderworpen worden; en heeft gevoelt, dat niets in de Schrift op een vergelijkende wijze moest verklaart worden, om dat de letterlijke zin tegen de Reden, maar alleen, om dat het tegen de Schrift selve, dat is, tegen sijn klare Leer-stukken strijdig was, en hier maakt deselve dese algemeene regel, dat, al wat de Schrift leerswijze leert, en met uitgedrukte woorden bevestigt, dat uit de enkele geloofwaardigheid desselfs, als volkomen waar moet toegestaan werden. En geen andere leere sal in de Bibel gevonden werden, dat recht daar tegen strijd, maar alleen door gevolge, om dat namelijk de spreekwijzen der Schrift yts daar tegen strijdig schijnt te onderstellen, 't welke hy uitdrukkelijk geleert heeft, en dat daarom alleen deselve plaatsen vergelijkender wijze moeten verklaart worden. Ten voorbeeld: de Schrift leert klaarlijk, dat God *een* is (besie Deut. Cap. 6: 4.) en nergens word enige plaats gevonden uitdrukkelijk bevestigende, dat 'er meer Goden zijn, en daarom moeten deselve vergelijkender wijze verklaart worden, in welke God van sich, en de Profeten van God ia 't meerder getal spreken, welke alleen een manier van spreken onderstelt, maar geen oogmerk van redeninge aanwijft. Niet om dat het tegen de Reden strijd, dat 'er meer soude zijn, maar om dat de Schrift uitdrukkelijk bevestigt, dat God *een* zy. Soo ook, om dat de Schrift Deut. Cap. 4: 15. regel-recht (gelijk hy meent) bevestigt, dat God onlichamelijk is, daarom worden wy, uit de geloofwaardigheid deses ene plaats, en niet van de Reden, gedwongen te geloven dat God geen lichaam heeft, en by gevolge zijn wy gehoude door de geloofwaardigheid der Schrift alle de plaatsen vergelijkender wijze te verklaren, welke aan God handen, voeten, enz. toe-eigenen, welcher manier van spreken alleen God lichamenlijk schijnt te onderstellen: dit is de meninge van dese autheur, welke ik, voor so veel hy de Schrift door de Schrift selve verklaren wil, prijse:

* M^o hangt dese dingen eertijts gelesen te hebben, in een Brief tegen Maimonides, welke onder de Brieven, die Maimonides gesegt worden te zijn, gevonden word.

prijfe : maar ik ben verwondert dat een man met reden begaafte defelve poogt te vernietigen. 't is wel waar, dat de Schrift door de Schrift moet uitgelegt worden, fo lange wy aangaande de zin der redenvoeringe alleen, en de meeninge der Profeten befig zijn, maar na dat wy de ware zijn daar uit getrokken hebben, moet men noodwendig Oordeel en Reden gebruiken, op dat wy defelve toeftemmen mogen. By aldien de Reden, alhoewel defelve tegen de Schrift roept, nochtans gantschelijk moet ondergeworpen worden, ey lieve, fullen wy dat met of fonder de Reden, als blinden moeten doen? indien fonder Reden, dan handelen wy voorwaar fottelijk en fonder oordeel, indien met de Reden? dan omhelfen wy de Schrift uit enkel gebied der Reden, welke wy derhalven, indien het daar tegen ftreed, niet fouden omhelfen. En ey doch! Wie kan met verftand yts omhelfen, daar de Reden tegen roept? Want wat is anders met het verftand yts te loochenen, als dat de Reden daar tegen fchreuwet? En voorwaar ik kan my niet genoeg verwonderen, dat fy de Reden, de hoogfte gave zijnde, en het Godlijke licht onder dooden letteren, en welke door menfchelijke kwaadaardigheid hebben konnen bedorven worden, hebben willen onderwerpen, en dat het geen fchelmftuk geacht word, tegen het verftand, het ware handfchrift van Gods Woord zijnde, onweerdiglijk te fpreken, en defelve verdorven, blind en verlooren te ftellen; maar het een groote misdaad geacht word, andere dingen van de letter en de afgod van Gods Woord te denken. Sy achten het Godvruchtig, de Reden en het eigen oordeel niets te betrouwen, maar Godloos aan derfelver geloof te twijffelen, welke ons de heilige Boeken overgelevert hebben, 't geen voorwaar een pure fotheid en geen Godvruchtigheid is. Maar ey, wat bekommert haar doch? Wat vreefen zy? kan de Godsdienft en het geloove niet verdedigt worden, ten zy de menfchen door moetwil in alles onkundig zijn, en de Reden geheelijk vaar wel fegen? Voorwaar indien fy dit gelooven, vreefen fy de Schrift meer, dan fy die vertrouwen. Maar het fy verre, dat de Godsdienft of de Godvruchtigheid aan de Reden, of dat de Reden aan de Godsdienft fonde dienftbaar zijn, en dat geen van beiden fijn regeeringe met de hoogfte eendracht ftande hou-

houden kan; van welke saak terstond, want het lust ons hier boven alles de regel van die Rabijn te onderzoeken. Deselve gelijk wy geseyt hebben wil, dat wy al dat gene, 't geen de Schrift bevestigt of ontkent, gehouden zijn, als waar te omhelsen, of als valsch te verwerpen, daar na, dat de Schrift noyt yts met uitgedrukte woorden bevestigt of loochent, strijdig zijnde tegen 't gene, 't welk deselve op een ander plaats bevestigt of ontkent heeft. Welke beide, hoe lichtveerdig geseyt zijnde, niet onwetende zijn kan. Want op dat ik nu nalate, dat hy niet opgemerkt heeft, de Schrift in verscheidene Boeken te bestaan, op verscheidene tijden, aan verscheidene menschen, en eindelijk, van verscheidene authoren geschreven te zijn. Andersdeels heeft hy het selve uit sijn eigen autoriteit, en de Reden noch de Schrift niets sodanigs seggende, want hy hadde moeten toonen, dat alle plaatsen, welke niet als door gevolgen, met andere strijdig zijn; konden uit de natuure der tale, en ten opzicht des plaats bekwaamelijk vergelijkender wijze, verklaart worden: daar na, dat de Schrift onverdorven in onse handen gekomen is. Maar laat ons de saak in ordre onderzoeken, en wel aangaande het eerste vrage ik, dat by aldien de Reden tegen roept, of wy niet te min gehouden zijn, dat gene, 't welk de Schrift bevestigt of loochent als waar omhelsen, of als valsch te verwerpen? Maar mogelijk sal hy daar by voegen, dat 'er niets in de Schrift gevonden werd 't geen tegen de Reden strijd. Maar ik houde aan, deselve uitdrukkelijk te bevestigen en te leeren, dat God *yverig* is, namelijk in de tien geboden self, en Exod. 4: 14. en Deut. 4: 24. (en in seer veel andere plaatsen.) Maar dit strijd tegen de Reden, derhalven moet het nochtans niet te min als waar gestelt worden. Ja indien sommige dingen in de Schrift gevonden werden, welke onderstellen, God niet *yverig* te zijn, die moesten noodzakelijk vergelijkender wijze verklaart worden, op dat sy niets sodanigs te onderstellen mochten schijnen. So segt ook de Schrift uitdrukkelijk dat *God op de Berg Sinai nedergedaalt is.* (Befie Exod. 19: 20. enz.) en eigent aan deselve plaatselijke beweginge toe, en nergens leert de Schrift uitdrukkelijk, dat God niet beweegt word, en daarom is dit ook aan allen als waar toe te laten,

[D d]

ten, en 't geen Salomon zegt, dat God in geen plaats begrepen word (bescie 1 Kon. 8: 27.) alhoewel hy 't niet uitdrukkelijk gestelt heeft, maar alleen daar uit volgt, dat God niet beweegt word, dat derhalven soo verklaart moet worden, op dat het niet schijnen mochte Gode in een plaatselijke beweginge te omtrekken. Soo souden ook de Hemelen voor Gods woning of troon te nemen zijn, om dat ook de Schrift sulcx uitdrukkelijk bevestigt, en op dese wijze zijn seer veel dingen na de gevoelens der Profeten en des gemeene volks gesproken, en welke de Reden alleen en Filosofie, maar niet de Schrift, leert valsch te zijn, alle welke nochtans na de meeninge dies autheurs, om dat in deselve geen beraadslaginge der Reden is, als waarachtig te onderstellen soude zijn. Daar na bevestigt hy valschelijk, dat de eene plaats alleen door gevolge tegen de andere strijd maar niet dierechtelijk. Want Moses bevestigt gantschelijk, *God een vuur te zijn.* (bescie Deut. 4: 24.) En ontkent volkomenlijk, God enige gelijkenisse te hebben met sigtbare saken (bescie Deut. 4: 12.) Doch laat ons dese dingen overslaan en een ander voorbeeld te voorschijn brengen. Namelijk, Samuël ontkent volkomenlijk, dat God over sijn meninge berouw heeft (bescie 1 Sam. 15: 29.) en Jeremias bevestigt in tegendeel, dat het God beroude over het goede en kwaade 't welk hy besloten hadde (bescie Jer. 18: 8, 10.) Wat? worden dese dingen onderling recht tegen malkander gestelt? welke van die twee wil hy derhalven vergelijkender wijze verklaren? beyder reden is algemeen, en tegenstrijdig, 't geen de ene volkomenlijk bevestigt, dat ontkent de andere volkomenlijk. En also is hy volgens sijn eigen regel gehouden, dat selve als waar te ombelsen en te gelijk als valsch te verwerpen. Daar na, wat is 'er aangelegen, dat de ene plaats niet direct, maar alleen door gevolge tegen een ander strijd, indien de gevolge klaar zy, en de omstandigheid der plaats en de natuur geen vergelijkende verklaringen lijden, van welke seer vele in den Bibel gevonden worden, van welke siet het tweede Hoofddeel. (Alwaar wy getoont hebben dat de Profeten verscheidene en tegenstrijdige gevoelens gehad hebben, en voornamelijk al die tegenseggelijken, welke wy in de historien te zijn getoont hebben, namel: in de Hoofd: IX. en X.)

En

En 't is niet van noden , hier alles weder te herhalen , want het geseide is genoeg om de ongerijmtheden , welke uit dese meeninge en regel volgen , en der selver valsheid , mitsgaders des auctheurs opgeblasentheid aan te wijzen. Alwaarom wy so dese , als die meninge van Maimonides opgelost en voor ongeoorloft gestelt hebben , dat namelijk , noch de Godgeleertheid onder de Reden , noch de Reden onder de Godgeleertheid gehouden is dienstbaar te zijn. Maar een yder zijn heerschappie behoud. Te weten , gelijk wy gesegt hebben , de Reden het rijke der Waarheid en Wijsheid , maar de Godgeleertheid het rijke der Godsaligheid en Gehoorzaamheid. Want het vermogen der Reden , gelijk wy nu gesegt hebben , sich so verre niet uitstrekt , dat bepaalt kan worden , om dat de menschen door gehoorzaamheid alleen sonder verstand der saken gelukkig kunnen zijn : maar de Godgeleertheid leert niets behalven dat , en gebied niet anders als gehoorzaamheid , en wil noch kan niets tegen de Reden. Want het bepaalt de Leer-stukken des geloofs , (gelijk wy in 't voorgaande Hoofddeel getoont hebben) maar so verre , voor so veel het ter gehoorzaamheid genoeg zy. Maar hoedanig deselve gesettelijk ten opsichte der waarheid te verstaan zijn , laat deselve overig om van de Reden bepaalt te worden , welke waarlijk het licht des verstands is , sonder welke men niet siet als droomen en verdichtselen. En hier verstaan ik door Godgeleertheid de openbaringe , voor so verre deselve een oogwit aanwijst , welke wy gesegt hebben de Schrift te beoogen , (namelijk een manier of wijze om te gehoorzamen , of Leer-stukken van ware Godsaligheid en geloove) dat is , dat gene , 't welk eigenlijk Gods Woord genoemd wort , 't welk in seker getal van Boeken niet bestaat (waar van siet Hoofddeel XII.) Want de Godgeleertheid dus aangemerkt , indien gy desselfs beveelen en Leer-stukken des levens aanmerkt , sult gy bevinden die met de Reden overeen te komen , en indien gy het oogmerk en einde beschouwt , sal het in geen saak tegen de Reden strijden , en daarom is deselve algemeen. Wat de geheele Schrift in 't algemeen betreft , hebben wy nu ook Hoofddeel VII. getoont , dat desselfs sin , uit desselfs Historie alleen en niet uit de algemene Historie der natuure , welke de grond der Filosofie al-

[D d 2]

leen

leen is, moet afgeleid worden. En het moet ons niet in de wech zijn, indien wy, na dat wy deszelfs ware meeninge dus nagespeurt hebben, deselve hier of daar met de Reden bevinden te strijden. Want, al wat van dese soorte in de Bibel gevonden word, of waar in de menschen, behoudens de liefde, onkundig zijn kunnen, dat weten wy sekerlijk de Godgeleertheid of Gods Woord niet te raken, en by gevolge, een yder wat hy wil, daarvan te kunnen gelooven sonder mislach. Wy besluiten derhalven geheelijk, dat noch de Schrift na de Reden, noch de Reden na de Schrift te voegen zy. Want door dien wy de grond der Godgeleerdheid, dat namelijk de menschen door gehoorzaamheid salig worden, met de Reden niet kunnen bewijzen, en betoonen of het waar of valsch zy, kan ons daarom voorgeworpen worden, waarom wy dan sulcx gelooven? indien wy dat selve sonder Reden, als blinden omhelsen, so handelen wy ook sottelijk en sonder oordeel. Indien wy daar en tegen stellen willen, dese grond door de Reden bewesen te kunnen worden, so sal dan de Godgeleerdheid een deel maar van de Wijsbegeerte en van deselve niet af te scheidjen zijn. Maar op dese dingen antwoorde ik, my volkomentlijk te stellen dese Grondleere der Godgeleerdheid niet door 't natuurlijk licht te kunnen opgespeurt werden, of ten minsten, niemand geweest te zijn, die deselve bewesen heeft, en daarom de openbaringe ten hoogsten noodzakelijk te zijn: maar dat wy niet te min oordeel gebruiken kunnen, op dat wy het nu geopenbaarde, ten minsten met een sedelijke sekerheid omhelsen mogen: Ik segge, op een sedelijke vastigheid; want het is niet dat wy sien, dat wy daar van sekerder kunnen zijn, als de Profeten self, aan wien het eerst geopenbaart is geweest, en wiens sekerheid nochtans geen andere als sedelijk geweest is, (gelijk wy Hoofddeel II. hebben getoont.) Die gene dwalen dan gantsche-lijk, welke de geloofwaardigheit der Schrift met Wis-konstige redenen pogen te bewijzen. Want de geloofwaardigheit der Bibel hangt van de geloofwaardigheit der Profeten af: en daarom kan deselve met geen vaster bewijsredenen getoont werden, als met die gene, met welke de Profeten eertijds de hare aan het volk gewoon waren aan te prijsen. Ja op geen andere grond kan onse
seker-

sekerheid van deselve gegrondet werden, als op die gene, op welke de Profeten haar sekerheid en geloofwaardigheid grondede. Want wy hebben getoont de Filosofische sekerheid in dese drie dingen te bestaan. Namelyk,

Ten I. In een onderscheiden en levendige inbeeldinge.

Ten II. In tekenen, en

Ten III. Eindelyk, en wel voornamelyk, in een gemoed, 't welk tot het billijke en goede geneigt was.

En wierden op geen andere redenen gegrond, en daarom en fullen sy ook niet aan het volk, tot wien sy met woorden, noch aan ons, tot wien sy in geschrift spreken, met enige andere redenen, haar geloofwaardigheid bewijzen konnen. Maar het eerste, dat sy, namelyk, haar selven de faken levendig inbeelden, konde de Profeeten alleen geblijken, alwaarom onse geheele sekerheid aangaande de openbaringe in de overige twe alleen, namelyk, in Teken en in Leere, kan en moet gegrondet werden. 't Welk Moses ook uitdrukkelijk leert: want Deut. 18. gebied hy het volk een Profeet te gehoorfamen, die in Gods naam een waar teken doet. Maar indien hy valschelyk yts, schoon in de naame Gods, voorsegt heeft, deselve nochtans ter dood te veroordelen, so ook die gene, welke het van de ware Godsdienst wilde afrekken, schoon hy sijn geloofwaardigheid met tekenen en wonderen bevestigde; van welke saak siet Deut. Capittel 13. Waar uit het volgt, een waar Profeet van een valsche onderkent te worden uit de leere en wonderdaad te gelijk, want den sodanige verklaart Moses een waarachtige te zijn, en gebied den selven sonder enige vrese van bedrog te gelooven, en die noemt hy valsche en doodweerdige te zijn, die valselyk, schoon in de name Gods, enige dingen voorsegt hebben, of welke valsche goden, schoon sy ware wonderdaden gedaan hadden, leerden. Alwaarom wy ook alleen om die oorzaak de Schrift, dat is, de Profeten self gehouden zijn te geloven, namelyk, om hare leeringe, welke met tekenen bevestigd is. Want, dewyl wy sien, dat de Profeten boven alles de liefde en gerechtigheid aanprijfen, en niets anders beoogen: hier uit besluiten wy, dat sy met geen kwaad bedrog maar uit oprechte gemoede geleert hebben, dat de menschen door gehoor-

[D d 3]

saam-

saamheid en geloove salig worden, en om dat sy dit daar en boven met tekenen bevestigd hebben, hier uit stellen wy ons voor, dat sy sulx niet lichtveerdiglijk gesegt hebben, noch geraaskalt, terwijl sy profeteerden, waar in wy ook te meer bevestigd worden, als wy opletten, dat sy niets fedelijs geleert hebben, 't welk niet met de Reden ten volsten over een komt, want het is niet te vergeefs, dat het woord Gods in de Profeten, met het selve Woord Gods, dat in ons spreekt, gantschelijk overeenstemt. En dese dingen seg ik, besluiten wy even seker uit de Bibel, als eertijds de Joden uit het levende woord der Profeten deden. Want wy hebben boven op het einde des XII. Hoofd: getoont, dat de Schrift ten opzicht der leeringe en der voornaamste Historien onverdorven tot onse handen gekomen is. Alwaaron wy dese geheele grond der Godgeleertheit en der Schrift, alhoewel deselve door Wis-kunstige bewijsen niet getoont kan worden, nochtans met een gesond oordeel ombelsen. Want het is een onkundigheid, dat gene niet, 't welk door so veel getuigenissen der Profeten bevestigd is, en uit welke een groote troost voor die gene, die door Reden niet begrijpen, voortspruit: en geen kleene nuttigheid des Gemeene-best volgt, niet te willen ombelsen. Ik bekenne wel, dat die gene, welke meenen, dat de Godgeleertheit en de Filosofie malkander tegen spreken, en daarom een van beide uit zijn vermogen te verstooren zy. En dese of gene vaar wel te seggen zy, niet sonder reden poogen vaste fundamenten der Godgeleertheit te leggen, en deselve op een Wis-kunstige wijze te betoogen: want wie soude ten sy wanhoopig of dol zijnde, de Reden lichtveerdiglijk varen laten, of de konsten en wetenschappen verachten, en de sekerheid der Reden loochchenen? Maar wy kunnen ondertusschen haar niet geheel ontschuldigen, schoon sy de Reden te hulp roepen willen om deselve te verjagen, en door sekere reden deselve onseker trachten te maken. Ja terwijl sy haar beneerftigen met Wis-kunstige bewijs-redenen de waarheid en geloofwaardigheid der Schrift te toonen, en de Reden en het natuurlijk licht de geloofwaardigheid soeken te ontnemen, doen sy niet anders als de Godgeleertheit self onder 't gebied der Reden te trekken; en gelijk schijnen sy te onderstellen, dat

dat de geloofwaardigheid der Schrift geen glans heeft, ten sy deselve door het natuurlijk licht der Reden bestraalt en verlicht word. En indien sy integendeel roemen, dat sy op de inwendige getuigenisse des H. Geestes rusten, en uit geen ander oorzaak de Reden te hulpe roepen, als om de ongeloovige, om deselve, namelijk, te overtuigen, moeten wy nochtans haar seggen niet gelooven: want wy kunnen nu lichtelijk betoonen, sy sulcx of uit driften of ydele roem te seggen. Door dien uit het voorgaande Hooftdeel seer klaar volgt, de H. Geest geen getuigenisse als van goede werken, welke ook Paulus daarom in de Brief tot den Galat. Cap. 5: 22. vruchten des H. Geests noemt, en deselve is seker niet anders, als de gerustheid en vergenoeging des gemoeds, welke uit goede werken in 't verstand voortkomt. Maar aangaande de waarheid en sekerheid der saken, welke enkele beschouwelijk zijn, geeft geen Geest getuigenisse behalven de Reden, welke alleen, gelijk wy nu getoont hebben, het gebied der waarheid sich toegepast heeft. Indien sy derhalven enige geest buiten dese voorgeven te hebben, die haar van de waarheid seker maakt, dat beroemen sy valschelijk, en spreken niet anders als uit voor-oordeel der driften, of vluchten uit groote vrees van door de Filosofen niet overwonnen, en opentlijk ter bespottinge gestelt te worden, tot het heilige maar te vergeefs, want wat lof kan die gene sich bereiden, welke het gesach der Reden kwedts? maar ik laat haar varen, door dien ik mijn saak meen genoeg gedaan te hebben, met getoont te hebben, op wat manier de Godgeleertheid van de Wijs-begeerte gescheiden moet worden, en waar in beider voornamentlijk bestaat, en dat de een aan de ander niet dienstbaar is, maar dat een ygelijk sijn gebied sonder des anders tegen streven behoud, en dat ik ook eindelijk, daar het te pas kwam getoont hebbe, de ongerijmheden, onprofijtlijkheden en schaden, welke gevolgt zijn daar uit, dat de menschen dese twee mogentheden door wonderbare wijze onder malkanderen vermengt hebben, en niet naauw genoeg geweten tusschen deselve onderscheid te maken of de ene van den ander aftecheiden. Eer ik nu tot de andere dingen voortga, wil ik hier uitdrukkelijk aangemaant hebben (alhoewel het gesegt zy) omtrent

trent de nuttigheid en noodzakelijkheid der H. Schrift, of openbaringe, dat ik deselve seer groot te zijn, stelle. Want, alhoewel wy door 't natuurlijk licht niet begrijpen kunnen, dat de enkele gehoorzaamheid een wech der saligheid zy, maar de openbaringe alleen leert, dat deselve door een besondere genade Gods, welke wy door de Reden niet verkrijgen kunnen, te geschieden, hier van daan is het in gevolg, dat de Schrift een vry groote troost aan de sterfelijke aangebracht te hebben. Want alle kunnen gantschelijk gehoorsamen, en het zijn niet dan seer weinige, vergeleken met het menschelijk geslacht, welke de gestalte en hebberigheid des deugds door de leidinge der Reden alleen verkrijgen. En derhalven, indien wy dit getuigenisse der Schrift niet hadden, souden wy byna aan aller saligheid twiffelen.

XVI. HOOFDDEEL.

Van de gronden eens Gemeene-best: van het Natuurlijk en Borgelyk recht eens ygelijks, en van het recht der Hooge Machten.

Tot hier toe hebben wy getracht de Wijs-begeerte van de Godgeleertheid af te sonderen, en de vriheid om te redeneeren aan te wijzen, welke deselve aan een yder toestaat. Alwaarom het tijd van onderzoeken is, tot hoe verre dese vriheid van te gevoelen, en te seggen, 't gene een yder gevoelt, sich in een goede Republiik uitstrekt. Op dat wy dit met ordre onderzoeken mogen, staat ons te reden-kavelen van de gronden eens Gemeene-best: en eerst van het Natuurlijk recht eens yders, noch geen acht gevende op 't Gemeene-best en Godsdienst.

Door het recht en insettinge der Natuur, versta ik niet anders, als de regelen eens ygelijken onverdeelbaars in de natuur, volgens welke wy alles bevatten natuurlijk bepaalt te zijn, om op sekere wijze te zijn en te werken. By voorbeeld, de Visschen zijn van natuur bepaalt om te swemmen, de groote om de kleine
op

op te eten, en derhalven genieten de visschen met het hoogst natuurlijk recht het water, en de groote eten de kleine. Want het is seker, dat de Natuur, in 't gemeen aangemerkt, het hoogste recht heeft tot alles, wat sy kan, dat is, dat het recht der natuur sich so verre uitstrekt, hoe verre desselfs macht sich uitstrekt, want de macht der natuur is Gods macht selve, welke het hoogste recht tot alles heeft: maar om dat de algemeene macht der natuure, niets is sonder de macht aller onverdeelbare te gelijk, so volgt hier uit, dat elk onverdeelbare het hoogste recht heeft tot alles, wat het kan, of, dat het recht van een yder sich so verre uitstrekt, so verre desselfs bepaalde macht sich uitstrekt: en om dat de hoogste Wet der natuur is, dat een yder saak, so veel in sich is, in zijn staat, poogt te volharden, en sulx om geen anders, maar om sijn selfs wille, so volgt, dat yder onverdeelbare hier toe het hoogste recht heeft, dat is, (gelijk ik gezegt hebbe) om te zijn en te werken, na dat sy van natuur bepaalt is. Want wy erkennen hier geen onderscheid tusschen de menschen en de overige ondeelbare der natuure, noch tusschen menschen met Reden begaaft en andere, die in de rechte Reden onkundig zijn, noch tusschen sorten, kwijnende en gesonden. Want al wat een yder saak door de wetten sijner natuur werkt, dat werkt deselve met het hoogste recht, om dat sy, namelijk, werkt, so als sy van natuure bepaalt is, en niet anders kan. Alwaarom onder de menschen, so lange deselve onder de heerschappie der natuur alleen aangemerkt worden te leven, so wel die gene, welke noch geen Reden kent, ofte, welke de hebbelijkheid des deugds noch niet heeft, na de wetten sijner lust met het hoogste recht leeft, als die gene, wel sijn leven na de wetten der Reden stiert. Dat is, gelijk een wijze het hoogste recht heeft tot alles, wat de Reden leert, ofte volgens de Wetten, om na de Reden te leven, dat also ook een onkundige of swakmoedige het hoogste recht heeft tot alles, wat de begeerte-lust raad, of volgens de wetten, om na de begeerte-lust te leven. En dit is het selve, 't geen Paulus leert, welke voor de Wet, dat is, so lange de menschen na de heerschappie der natuur aangemerkt worden te leven, geen sonde kent,

[E c]

Het

Het natuurlijk recht derhalven van een yder mensch word niet door de gefonde Reden, maar door begeerlijkheid en macht bepaalt. Want niet alle zijn natuurlijk bepaalt om te werken na de wetten en regelmaten der Reden; maar in tegendeel, word ygelijk in onkunde aller dingen gebooren, en voor al eer sy de ware wijze van leven kunnen kennen, en de hebbelijkheid des deugds verkrijgen, gaat een groot gedeelte des levens tijd, schoon sy wel opgevoed zijn geweest, voor by, en ondertuffchen zijn sy gehouden te leven, en sich; so veel in haar is, te beschermen, namelijk, na 't aandrijven alleen der begeerte: door dien de natuur haar niet anders gegeven heeft, en een werksame macht om te leven volgens de gefonde reden geweygert heeft, en dieshalven zijn sy niet meer na de wetten des gefonds verstands gehouden te leven, als een Kat volgens de wetten van de natuur eens Leeuws. Al wat een ygelijk derhalven, welke onder 't gebied alleen der natuur aangemerkt word, sich, 't zy door 't bestier der gefonde Reden, 't zy door aanstouwinge der genegentheden, nuttig oordeelt, dat hy sulx met het hoogste recht mach begeeren, en op wat voor manier, 't zy door geweld, 't zy door bedroch, of 't zy eindelijk op wat wijze hy soude mogen kunnen, voor sich aanmatigen, en gevolgelyk die gene voor viand houden, welke beletten wil, waar door hy sijn gemoed niet soude vervullen.

Uit welke volgt, dat het recht en leere der natuur, onder welke alle gebooren worden, en voor 't meestendeele leven, niets verbieden, als 't geen niemant begeert noch ymand kan, geen afkeer hebben van twistingen, haat, gramschap, bedriegren, of gantschelyk van yts, 't geen de begeerte aanprijft: en geen wonder, want de natuur niet beslooten werd onder de wetten der menschelijker reden, welke niets, als 't ware nut en behoudenisse der menschen beoogen, maar de natuur werd in andere oneindigheden beslooten, welke de eenwige ordre der geheeler natuur, waar van de mensch een deeltje alleen is, beoogen: uit wiens enkele noodzakelykheid alle onverdeelbare op sekere wijze bepaalt werden om te zijn en te werken. Al wat ons derhalven in de natuur belechchelyk, ongerijmd of kwaad toeschijnt, dat komt daar

daar van daan, dat wy de saken maar alleen ten deelen kennen, en in de ordre en samenhang der geheeler natuur voor 't meeren-deel onkundig zijn, ook om dat wy alles na 't gebruik onser reden stieren willen, daar nochtans dat gene, 't welk de Reden kwaad leert te zijn, niet kwaad zy ten opzicht van de ordre en wetten der geheeler natuur, maar alleen ten opzicht van de wetten onser natuur alleen.

Want in der waarheid kan niemand twiiffelen; dat het gantsch nuttig zy voor de menschen na sekere wetten en leeringen onser Reden te leven, welke, gelijk wy gesegt hebben, niets anders als 't ware nut der menschen beoogen, daar en boven is 'er niemand, welke niet begeert, buiten alle vrese, so veel geschieden kan, te leven; waar toe nochtans geensins is te geraken, so lange een ygelijk vrystaat, alles na sijn believen te doen, en geen meer plaats voor de Reden, als voor toorn en Gramschap gemaakt werd; want daar is ook niemand, welke niet onder viandschap, toorn, haat en bedriegerijen gantsch bekommerlijk leeft, en welke hy derhalven niet so veel in hem is, tracht te schouwen. En indien wy ook souden opmerken, hoedanig dat menschen sonder onderlinge hulpe en achtinge van Reden noodzakelijk seer elendig leven: gelijk wy in 't V. Hoofddeel getoont hebben, en souden wy seer klaarlijk sien, dat de menschen, om gerustelijk en wel te leven, noodwendig tot een hebben rotten, en daar door uitgewerkt, dat sy het recht, 't welk een ygelijk van natuure tot alles hadde, eenpariglijk hadden, en niet meer door 't geweld en begeerte eens ygelijks, maar uit aller macht en wille te gelijk bepaalt wierde. 't Welk sy nochtans te vergeefs souden ondernomen hebben, indien sy niet anders, als 't geen de begeerte rade, hadden willen volgen (want door de wetten der begeerte werd een yder verscheidelijk getrokken) en derhalven hebben sy seer vast moeten ordineeren en vaststellen, om alles na de leeringe der Reden (tegen welke niemand streven derft, op dat hy niet van sinnen berooft schijne) te stieren, en alsoo de begeerte, voor soo veel deselve een anders schade beoogt, te beteugelen, en niemand yts te doen 't geen hy omtrent sich niet gedaan wil hebben: En eindelijk, om een anders recht als sijn eigen te verdedigen.

[B e 2]

Op

Op hoedanige manier nu dit verdrach aangegaan dient te worden, om vast en onwrikbaar te zijn, staat ons nu hier te beschouwen. Want de Wet der menscheliker natuur is algemeen, so dat niemand yts, 't geen hy goet oordeelt te zijn, versuimt, als door hoope van grooter goet, of uit vrese van grooter schade, ja deselve verdraagt geen kwaad, als om een grooter te ontgaan, of grooter goet te bekomen: dat is, een yder sal van twe goede, kiese, 't geen hy hoogst oordeelt te zijn, en in tegendeel, van twe kwaden 't geen hem minst schijnt. Ik segge uitdrukkelijk, 't geen den verkieser best of slimst dunkt, niet dat de saak noodzakelijk alsoo is, gelijk hy oordeelt. Dese Wet is so vast de menschelijke natuur ingeschreven, dat deselve onder de ewige waarheden met recht te stellen zy, van welke niemand onkundig zijn kan. Uit deselve volgt noodzakelijk, dat niemand sonder bedrog sal belooven om van dat recht, 't geen hy over alles heeft, af te staan, en dat alsoo niemand sijn beloften volvoeren sal uit vrese van grooter kwaad of uit hoope van grooter goed. 't Welk op dat beter verstaan mach worden, so werde gestelt, dat een Straatschender my dwingt, hem te belooven, my mijn goederen aan hem, waar hy sal willen, te geven. Nu door dien, (gelijk wy nu getoont hebben) mijn natuurlijk recht door mijn macht alleen bepaalt word, so is het seker, dat byaldien ik door bedroch my van dese Rover kan bevrijden, met hem te belooven, al wat hy begeert, dat my sulx door 't recht der natuur, vry staat te doen.

Of 't werde gestelt, dat ik sonder bedrog aan ymand beloof hebbe, om in de tijd van twintig dagen geen spijs of enig voedsel te proeven, en naderhand bespeure, my sottelijk sulx belooft te hebben, en niet sonder mijn groot nadeel mijn belofte te kunnen volvoeren, door dien ik volgens mijn natuurlijk recht van twe kwaden, het minste schuldig ben te kiesen, so kan ik met het grootste recht de trouwe van sodanig verdrach breken, en het geseyde als ongesegt maken. Ik seg, sulx my door 't natuurlijk recht vry te staan, 't zy ik door ware en sekere reden sie, of na mijn meninge schijne te sien, dat ik kwalijk beloof hebbe. Want, 't zy ik sulx in der daad, of niet bespeur, sal ik echter
he

het grootste kwaad vresen, en 't welk ik dieshalven na de ingevinge mijner natuur, op alle manier, sal trachten te schuuwen. Uit welke wy besluiten, een verbond geen kracht te kunnen hebben, als ten opzicht der nuttigheid, welke wechgenomen zijnde te gelijk mede het verbond wechgenomen werd, en alsoo te niete gedaan blijft, en daaren boven ymand dwaaslijk een anders trouwe sich altoos in te beelden, indien hy te gelijk niet poogt uit te werken, dat door verbreken des ondergegaane verbonds den verbreeker meer schade als profijt voort kome, 't gene ook in een Gemeene-best vast te stellen, plaats hebben moet. Maar indien alle menschen lichtelijk door geley der Reden konden geleyd werden, en de hoogste nuttigheid en noodzakelijkheid eens Gemeene-bests kenden, soude 'er niemand zijn, die niet op 't hoogste van alle bedriegerijen afschrikte, maar sy souden alle met de hoogste trouwe uit lust en begeerte deses hoogsten goeds, namelijk, om 't Gemeene-best te behouden, op haar verbonden staan, en souden alsoo de trouwe, het hoogste Wapen-schild van een Gemeene-best, boven alle dingen bewaaren; maar 't is'er verre van daan, dat alle menschen na de leidinge haarer Reden alleen altijd lichtelijk souden kunnen gestiert worden; want een yder wort van sijn wellust getrokken, en seer dikmaal is 't gemoed sodanig met gierigheid, roem, nijd, toorn, gramschap, en diergelijke, beseten, dat 'er gantsch geen plaats voor de Reden overgelaten werd: alwaarom, schoon de menschen onder seker tekenen van een eenvoudig gemoed belooven, en verdragen, dat sy trouwe houden sullen, niemand nochtans, ten sy by de belofte yts anders bykomt, van een anders trouwe kan seker zijn: door dien een yder door 't recht der natuur, met bedrog handelen kan, en op sijn verbond niet gehouden is te staan; als onder hoope van grooter goed, of, onder vreesse van grooter kwaad. Maar, om dat wy nu getoont hebben, het natuurlijk recht door de macht van een yder alleen bepaalt werd, so volgt, dat hoeveel machts een yder van 't sijne, 't zy door geweld, 't zy vrijwillig, op een ander overdraagt, hy ook so veel van sijn recht aan een ander noodzakelijk afstaat, en dat die gene 't hoogste recht heeft tot alles, welke de hoogste macht heeft, waar door sy alle menschen

[E e 3]

met

met geweld dwingen, en onder vrese van de hoogste straffe, welke alle in 't gemeen vresen, in tucht houden kan: welk recht wel so lange alleen sal blijven, so lange by dese macht, van al wat men wil uit te voeren sal behouden, andersins sal hy smeekende gebieden, en geen sterker sal hem, ten sy hy niet wil, gehoorfamen.

Op dese wijze kan derhalven sonder enige tegenstrijdigheid van 't natuurlijk recht, de geselligheid gemaakt werden, en alle verbond met de hoogste geloof en trouwe bewaart worden: so namentlijk, een yder alle de macht welke hy heeft, op de geselligheid over draagt, welke alsoo het hoogste recht der natuur over alles, dat is, het hoogste recht alleen, behouden sal, aan wien ook een yder of uit vrye gemoed of uit vrese van groote straffe gehouden sal zijn te gehoorfamen. Sodanig een geselligheid, welke daar uit bepaalt word, te zijn, een geheele vergaderinge van menschen, welke vergadert te samen, het hoogste recht tot alles, wat sy kan, besitten. Uit welke volgt, dat een hooge macht door geen wet gebonden word, maar dat alle, aan deselve op alles schuldig zijn te gehoorfamen; want dat hebben alle menschen 't sy stilzwijgende, of uitdrukkelijk moeten belooven, wanneer sy al haar macht om sich te verdedigen, dat is, al haar recht op deselve overgedragen hebben. Want indien sy yets voor haar behouden wilden hebben, hadden sy te gelijk haar moeten wachten, waar door sulx veilig van haar konde beschermt worden, maar dewijl sy sulx niet gedaan hebben, noch sonder afdeeling, en gevolgelijk vernielinge der heerschappie hebben kunnen doen, hebben sy met dat selve haar aan 't goeddunken der hooge macht volkomenlijk onderworpen: 'twelk, dewijl sy volkomenlijk gedaan hebben, en dat (gelijk wy nu getoont hebben) door dringende noodzakelijkheid, en aanraden der Reden self, hier uit volgt, dat, ten sy wy geen vianden der heerschappie willen zijn, noch tegen de Reden, welke de heerschappie met alle machten te verdedigen raad, handelen: dat wy alle beveelen des hoogste magts geheel gehouden zijn uit te voeren, schoon de ongerijmste dingen gebiedende; Want de sodanige gebied de Reden mede uit te voeren, om namentlijk, van twe kwaden de minste te kiezen.

Doet

Doet hier by, dat dit gevaar, om namelijk, sich selven een anders gebied en goetdunken te onderwerpen, lichtelijk van een ygelijk konde ondergaan worden; Want (gelijk wy aangewesen hebben) sal den Hooge Machten dit recht van alles wat sy willen te gebieden, alleen so lange eigen zijn, soo lange sy in derdaad de Hoogste Macht hebben: want by aldien sy dese Macht verliezen, sy te gelijk dan ook het Recht van over alles te gebieden, verliezen: 't welk dan op die gene komt, die dat Recht verkregen hebben, en behouden kunnen. Alwaaron het seer selden gebeuren kan, dat de Hooge Machten seer ongerijmde dingen soude beveelen, want het is meest Haar werk, dat sy sich voorforgen, de Heerschappie te behouden, ten goede van 't Gemeen beeraadslaan, en so alles na de leeringe Haarer Reden stieren. Want gelijk *Seneka* wel segt, *Strenge heeren regeeren niet lang*. By welke komt, dat in een Gemeene Heerschappie minder ongerijmheden te vresen zijn. Want het is by na onmogelijk, dat het grootste gedeelte ener vergaderinge, indien deselve groot is, in een onbehoorlijke saak vast te stellen, soude over een stemmen, daar na is 't ook onmogelijk om desselfs grond en einde, welke geen ander is, als 't onbehoorlijke der begeerte te mijden, en om de menschen, so veel geschieden kan, binnen de palen der Reden te houden, op dat sy alsoo eendrachtelijk en vreedzaam leven mogen, welke grond, indien wechgenomen word, lichtelijk het hele gebouw ter neder vallen sal. Hier in nu te voorsien komt de Hoogste Macht alleen toe, en den Onderfaten (gelijk wy gesegt hebben) desselfs beveelen na te komen, en geen ander recht te erkennen, als 't geen de Hoogste Macht recht te zijn, verklaart. Maar mogelijk sal ymand meenen, dat wy op dese wijze de Onderdanen, slaven maken, om dat sy achten, die gene een slaaf te zijn, welke na bevel handelt en werkt, en die gene achten een vrye te zijn welke na de vriheid sijns gemoeds leeft, 't welk nochtans niet volkomen waarheid is; want in der waarheid is die gene een slave, welke sodanig van sijn wellust getrokken werd, dat hy by na niets 'tgeen hem nuttig is, sien noch werken kan, en die gene is alleen vry, welke met een oprecht gemoed na de leidinge sijner Reden alleen leeft. Een werk echter uit bevel, dat

is,

is, gehoorzaamheid beneemt wel eniger manieren de vriheid; maar maakt terstond geen slave, maar alleen de manier der werkinge. Indien het einde der werkinge niet en was de nuttigheid des gene die werkt, maar des gebieders, dan was die gene, die werkte een slave, maar in een Heerschappie of Gemeene-best, alwaar de hoogste Wet is, het welvaren des gantschen Volx, en niet des Gebieders, en kan die gene, welke de Hoogste Macht in alles gehoorzaamt, geen voor sich onnutte slave, maar alleen een Onderfaat genaamt werden; en daarom is die Gemeene-best ten hoogsten vry, wiens wetten op de gefonde Reden gegrondvest zijn, want aldaar kan een ygelijk, waar hy wil, vry zijn, dat is, in oprechten gemoede na de leidinge der Reden leven. So ook de Kinderen, schoon deselve alle de beveelen haarer Ouders schuldig zijn te gehoorsamen zijn daarom geen slaven; want de beveelen der Ouders strekken tot nut der Kinderen. Wy kennen derhalven een groot onderscheid tusschen Slaave, Sone en Onderdaan, welke dieshalven dus afgedeelt worden, namelijk, een Slave is die gene, welke de beveelen sijns Heeren, welke de nuttigheid des Gebieders raken, gehoorsamen moet: maar een Sone, welke na 't bevel sijns Onders doet, 't geen voor hem selven nuttig is; eindelijk, is een Onderdaan die gene, welke het gene voor 't Gemeen, en gevolgelijk voor sich mede nuttig is, volgens de beveelen des Hooge Machts, uitwerkt.

Hier mede meene ik de gronden van een gemeene Volx Regeeringe genoegsaam getoont en aangewesen te hebben; van welke ik voor alles hebb' willen handelen, om dat het ten hoogsten natuurlijk schein, en meest na de vriheid, welke de natuur een yder toestaat, schein te hellen. Want in deselve draagt niemand sijn natuurlijk recht op een ander sodanig over, dat hy noit naderhand yts meer te seggen heeft: Maar hy draagt het over op het grootste gedeelte der gefelligheid, waar van hy mede een deel uitmaakt. En op dese wijze blijven alle gelijkmatig, gelijk te vooren in haar natuurlijke staat. Daarna heb ik van dese Heerschappie alleen terstond willen handelen, om dat het seer tot mijn oogwit raakt, als die voorgenomen hadde van de nuttigheid der vriheid in een Gemeene-best te redenvoeren. De gronden der
overi-

overiger Machten sta ik derhalven voorby, en het is ons nu, om derselver recht te kennen, niet nodig te weten, van waar sy haar oorsprong gehad hebben, en noch menigmaal hebben, want sulx uit de voorgeseide genoegzaam blijkt. Want al wie de Hoogste Macht heeft, 't zy hy alleen, 't zy weinige zijn, 't zy het eindelijk alle zijn, so is 't seker, dat aan die gene 't Hoogste Recht van gebieden, toekomt: En daarom, dat al die gene, welke de Macht van sich te beschermen vriwillig, of door geweld gedwongen, op een ander over gedragen heeft, dat die van sijn natuurlijk Recht is afgegaan, en by gevolge aan die gene, hem op alles te gehoorsamen, beslooten heeft: 't welk hy daarom ook schuldig is te houden, so lange een Koning, Eedelen of Volk, die Hoogste Macht, welke sy ontvangen hebben, en welke de grond van 't overgedragene Recht geweest is, bewaren. Tot dese meer by te voegen achte ik onnodig.

De Gronden en 't Recht der Regeeringe getoont hebbende, sal het licht wesen te bepalen, welke het besonder Borgerlijk Recht, wat ongelijk, wat gerechtigheid of ongerechtigheid in een Borgerlijke Staat zy: daar na, wie de Verbonds-genoot, wie de Viand, en wat eindelijk de misdaad van gekwetste Majesteit is.

Door het besondere Borgerlijk Recht kunnen wy niet anders verstaan, als de vriheid van een ygelijk om sich in sijn staat te behouden, welke door de beveelen der Hooge Macht bepaalt word, en door derselver Macht alleen verdedigt word. Want na dat een yder sijn recht, om na sijn eigen welbehagen te leven, welke door sijn macht alleen bepaalt wierde, dat is, sijn vriheid en macht, van sich te verdedigen, op een ander overgedragen heeft, is hy daar na desselfs Reden schuldig te leven, en met sijn hulpe en voorforge sich te verdedigen.

Ongelijk is, wanneer een Borger of Onderdaan van een ander enige schade, tegen het Borgerlijke Recht of tegen 't bevel der Hooge Macht gedwongen is te lijden: Want 'er kan geen ongelijk, ten zy in een Borgerlijke Staat bevat worden, maar dese kan noch van Hooge Machten, welke alle dingen door 't Recht vermogen, aan de Onderfaten niet kunnen geschieden; en daarom in de besondere alleen sulx plaats hebben moet, welke door

[F f]

't Recht

't Recht gehouden zijn malkanderen niet te beledigen.

De Gerechtigheid is een volständigkeit des gemoeds, om aan een ygelijk te geven, 't welk hem volgens borgerlijk recht toekomt. Ongerechtigheid daar en tegen is, onder gedaante van recht ymand te ontrekken 't geen hem volgens 't ware inhoud der wetten toekomt: deselve worden ook genaamt billikheid en onbillikheid, om dat de gene, welke gestelt zijn om de twisten te slechten geen aansien van persoonen hebben, maar alle even gelijk achten moet, en 't recht van yder gelijkmatig verdedigen; den rijken niet benijden, noch den armen verachten.

Vereenigde sijn menschen van twee, welke om niet door verschil des oorlogs in gevaar te komen, (of om enige andere nuttigheid,) onder malkanderen verdragen, en om malkanderen niet te beledigen, maar in tegendeel, de nood sulx vereiffchende, malkanderen behulpsaam te zijn, en dat een ygelijk sijn Heerschappie behoudende. Dit verdrach sal so lange in waarde zijn, so lange desselfs grond, te weten, de staat des gevaars of der nuttigheid in kracht en in staat is: want niemand maakt een verdrach of is gehouden op sijn verbonden te staan, als uit hoope van enig goed, of uit forge van enig kwaad. Welke grond indien wech genomen werd, word het verdrach door sich selfs mede wech genomen, 't geen de ervarentheid meer als genoeg leert. Want alhoewel sommige rijken onder sich verdragen, malkanderen niet te beledigen, so poogen zy doch, so veel in Haar is, te beletten dat een machtiger word als de andere, en sy houden geen trouwe aan Haar woorden, indien sy niet de nuttigheid en het oogwit van een yder tot het verdragen genoegsaam doorsien hebben, andersins vresen sy bedroch, en geen ongelijk; want wie sal op de woorden, en beloften des genen, die de Hoogste Macht en Recht behoud om alles te doen na sijn wille, en wien het heil en nuttigheid der regeeringe de Hoogste Wet moet zijn, gerust wesen, als een onwijse, welke in 't recht der Hoogste Machten onkundig is: en indien wy ook op de Godsaligheid en Godsdienst letten, sullen wy daar en boven sien, dat niemand, welke de Heerschappie heeft, sonder misflag op sijn belofte staan kan, met schade sijner regeeringe; want al wat hy belooft heeft 't geen
by

hy fiet tot schade sijnes Heerschrppie te vallen, sulx kan hy niet houden, ten sy met het verbreeken der trouwe aan sijn Onderfa-ten beloof, aan welke hy nochtans ten hoogsten gebonden is, en welke sy ook heiliglijk te bewaren gemeenlijk plegen te belooven.

Vorder is een Viand die gene welke buiten de regeeringe sodanig leeft, dat hy noch als Verbondsgenoot, noch als Onderdaan de Heerschappie der gemeente niet erkent. Want niet de haat, maar het recht maakt een viand der regeeringe, en het recht des lands is tegen die gene, welke desselfs Heerschappie door geen wijze van verdrach erkent, even gelijk als tegen die gene, welke dien schade toegebracht heeft, want deselve den sodanige op wat manier sy kan, met recht dwingen kan, 't zy tot Viand, 't zy tot Verbondsgenoot.

Eindelijk, heeft misdaad van gekwetste majesteit alleen plaats in de Onderdanen ofte Burgeren, welke door een besonder of openbaar verdrach alle haar recht op het Land overgedragen hebben, en die Onderdaan word gesegt sodanig een misdaad begaan te hebben, welke het recht der Hoogste Macht op enige wijze heeft beoogt tot sich te nemen, of op een ander over te setten. Ik segge wanneer hy sulx beoogt heeft, want indien sy niet te veroordeelen waaren als na begane misdaad, soude het land sulx meest te laat ondernemen, namelijk, na dat het recht nu al genomen en op een ander overgeset was. Want die op enige manier het recht der Hoogste Machten getracht heeft aan te nemen, namelijk door geen onderscheid te erkennen, 't sy daar uit enige schade, 't sy profijt des Gemeen-bests volgde, die heeft de Majesteit gekwetst, en word met recht veroordeelt, gelijk sulx in den oorlog van alle op het best te geschieden, bekennen; namelijk, indien ymand sijn post niet bewaart, maar buiten weten des Veldheers na de Viand gaat, alhoewel hy met goede raadspleevinge, nochtans met sijne alleen, de saak aanvaard heeft en den Viand overwonnen; hy nochtans met recht ter dood veroordeelt word, om dat hy de Eed en het Recht des Veldheers geschonden heeft. Maar dat alle Burgeren in 't gemeen door dit Recht altijd gehouden zijn, is by alle niet even waarschijnlijk, nochtans is het gantsch deselve manier. Want door dien het Gemeene-best door

[F f 2]

de

de raad en bestier der Hoogste Macht alleen moet behouden werden en gestiert, en geheelijk aan dien dat recht toe te komen verdragen hebben, indien derhalven ymand op sijn goetdenken alleen, sonder kennisse des Hoogen Raads enige openbare saak heeft begonnen te volvoeren, schoon daar uit sekerlijk de aanwas des Rijkx uit volgde, hy nochtans het recht der Hoogste Macht geschonden en de Majesteit gekwetst, en daarom met recht veroordeelt word.

Nu is overig, om alle swarigheid wech te nemen, te antwoorden, of dat gene, 't welk wy boven bevestigt hebben, dat namelijk, een ygelijk, welke 't gebruik der reden niet en heeft in de natuurlijke staat na de wetten der begeerte uit het Hoogste Recht sijner natuur leeft, niet opentlijk tegen het Goddelijk geopenbaarde recht strijd? Want dewijl alle menschen ('t sy 't gebruik der Reden hebbende, 't sy niet) even gelijk verbonden zijn na 't Godlijk bevel om haar naastten als haar self te beminnen, so kunnen wy derhalven sonder ongelijk een ander geen schade toe brengen noch na de wetten der begeerte alleen leven. Maar indien wy alleen op de natuurlijke staat letten, sullen wy lichtelijk op dese tegenweringe kunnen antwoorden: want deselye is en door de natuur en door de tijd eerder als de Godsdienst. Want niemand weet van natuur, dat hy door geboorsaamheid aan God verbonden is, ja hy kan sulx door geen Reden begrijpen, maar een yder kan dat alleen hebben uit de openbaringe, welke door tekenen bevestigt is. Alwaarom niemand aan het Godlijk recht voor de openbaringe, aan welke hy niet onkundig zijn kan, gehouden is. En daarom is de natuurlijke staat met de staat des Godsdienst geensins te vermengen, maar sonder Godsdienst en sonder Wet, en gevolgelyk sonder sonde en ongelijk te bevatten, gelijk wy nu gedaan hebben; en met de geloofweerdigheid van Paulus bevestigt.

En niet alleen bevatten wy ten opsichte der onwetenschap de natuurlijke staat voor het Godlijk geopenbaart recht, en ook sonder dien, maar ook ten opsicht der vriheid, in welke alle menschen gebooren worden. Want indien de menschen van natuure aan het Godlijk recht gehouden wierden, ofte indien het Godlijk recht

van

van natuure een recht was, was het overtollig, dat God met de menschen een verdrach aanging, en door verbond en eedswearinge haar verbonde.

Alwaaron 't volkomenlijk toegestemt moet worden, het Godlijk recht van die tijd begonnen te zijn, in welke de menschen by uitdrukkelijk verbond Gode belooft hebben in alles te sullen gehoorsamen, waar mede sy van haar natuurlijk recht als afgestaan hebben, en haar recht op God overgedragen, gelijk wy nu gesegt hebben in een Burgerlijke Staat te geschieden. Maar hier van sal ik in 't volgende breder handelen.

Maar noch konde hier tegen aangehouden werden, dat so wel de Hoogste Machten als de Onderdanen aan dit Godlijk recht gehouden zijn, van welke wy nochtans gesegt hebben, dat sy het natuurlijk recht behouden, en dat haar alles door 't recht geoorloft is.

Alwaaron ik om dese gantsche swarigheid wech te nemen, welke niet so seer uit opsicht des natuurlijken staats, als wel des natuurlijken rechts voortspruit, segge dat een yder in de natuurlijke staat uit een selve reden gehouden is na 't geopenbaarde recht te leven, als hy sulx gehouden is te doen na de opgave der gesonde Reden; namelijk, om dat het hem nuttiger is en noodwendig tot saligheid, 't welk by aldien hy niet wil, het hem met sijn gevaar ook vry staat, en also is hy uit sijn eigen, en niet uit een anders goetdunken gehouden te leven, en geen sterfelijk Rechter, noch door recht der Godsdienst Wreker te erkennen. En dit recht, seg ik, dat de Hoogste Machten behouden hebben, welke den menschen wel raad geven kan, maar niemand schuldig is voor Rechter te kennen, noch geen sterfelijk beschermer enigs rechts buiten sich, ten zy een Profeet, welke uitdrukkelijk van God gesonden is geweest, en die sulx met ontwijffelbare tekenen bewesen heeft. En noch dan is zy niet gehouden een mensch, maar God selve als Rechter te erkennen. By aldien ook enige Hooge Macht Gode in sijn geopenbaarde recht niet wilde gehoorsamen, dat sulx den selven met sijn schade en gevaar vry staat, te weten, sonder tegenstrijden van enig borgerlijk of natuurlijk recht: Want het borgerlijk recht van desselfs besluit alleen af-

[F f 3]

hangt:

hangt: en het natuurlijk recht hangt af van de Wetten der natuur, welke niet na de Godsdienst welke het menschelijke nut alleen beoogt, maar na de gantsche ordre der natuur, dat is, na 't by ons onbekende ewig besluit Gods geschikt zijn. 't Geen andere duisterder schijnen bevat te hebben, welke namentlijk stellen, dat de mensch wel tegen de geopenbaarde wille Gods, maar niet tegen deszelfs ewig besluit, waar door hy alle dingen te vooren beslooten heeft, sondigen kan.

Indien nu ymand nochtans vraagt, wat nu de Hoogste Macht yts tegen de Godsdienst, en de gehoorzaamheid, welke wy God by uitgedrukt verdrach belooft hebben, gebied? Of het Godlijk dan of het menschelijk gebod gehoorzaamt sal worden? Dewijl ik van dese dingen in de volgende wijdlöpiger handelen sal, so segge ik hier alleen kortelijck, dat wy Gode boven al gehoorfamen moeten, wanneer wy een sekere en ontwijffelbare openbaringe hebben: maar om dat omtrent de Godsdienst de menschen seer gewoon zijn te dwalen, en veel dingen na de verscheidentheid der verstanden met groote twist te verçieren, gelijk de ervarentheid meer als te overvloedig getuigt, so is het seker, dat by aldien niemand door recht verplicht wierde de Hooge Macht te gehoorfamen, in die dingen, welke hy selve achte tot de Godsdienst te behooren, het recht des Gemeene-bests dan van het verscheiden oordeel en gestalte eens yders soude af hangen. Want niemand is aan deselve verbonden, welke dat tegen sijn trouwe en by-geloove oordeelt vastgesteld te zijn, en alsoo soude een yder onder dit voorwendfel vriheid tot alle dingen kunnen nemen: en schoon het recht des Gemeene-best op dese wijze gantsch geschonden word, so volgt hier uit, dat het de Hoogste Macht, (wien alleen de Wetten der regeeringe te bewaren, en deselve so door Goddelijk als natuurlijk recht te beschermen ten laste is,) toekomt, het Hoogste Recht, aangaande de Godsdienst te stellen, al wat sy oordeelt, en dat alle menschen derselver besluiten en bevelen dies aangaande, uit trouwe aan Haar gegeven, welke God, gantschelijck gebied te bewaren, ook schuldig zijn te gehoorfamen.

Of, by aldien die gene, welke de Heerschappie hebben, Heidenen zijn, dient met Haar geen verdrach gemaakt te worden,
maar

maar veel liever het uitterste bedenken uit te staan, als dat sy Haar recht op die gene overdragen, of indien sy verdrach gemaakt hebben, en Haar recht also op haar overdragen, door dien sy daar mede van het recht om sich en den Godsdienst te verdedigen, berooft hebben, zijn zy schuldig Haar te gehoorsamen, en trouwe te houden, of daar toe gedwongen te werden, uitgenomen die gene, aan wien God door sekere openbaringe een befondere hulpe tegen den Tyran belooft heeft, of met name heeft uitgesondert willen hebben. So sien wy uit so veel Joden, welke in Babel waren, alleen drie Jongelingen, welke aan Gods hulpe niet twijffelende, Nebucadnezar niet hebben willen gehoorsamen: de overige zijn nochtans sonder twijffel, uitgenomen ook Daniël, welken de Koning ook selve aangebeden hadde, door recht gedwongen geweest, te gehoorsamen, mogelijk in haar goed denkende, dat sy door Gods besluit aan den Koning overgegeven waren, en dat den Koning de opperste Heerschappie hadde, en deselve door Goddelijk bestier behield. In tegendeel Eliazar, sijn Vaderland noch in stand zijnde, heeft een voorbeeld sijner standvastigheid willen geven aan den sijne, dat sy hem nagevolgt zijnde, alles liever verdroegen, als dat sy leden, haar recht en macht op de Grieken overgebracht wierde, maar alles onderlochten en verdulden, op dat sy niet in der Heidenen geloove gedwongen soude zijn te sweeren, 't geen door de dagelijkse ervarentgeid mede genoegsaam bevestigd word. Want, die de Christelijke Heerschappie hebben, maken geen swarigheid tot der selver meerder gerustheid met de Turken en Heidenen verbond te maken en hare Onderdanen, die daar met de woonplaats na toe reifen, te bevelen, dat sy geen meerder vriheid om yts mensche lijks of Godlijks te plegen, nemen, als sy uitdrukkelijk verbonden hebben, of als die regeeringe toelaat. Als blijkt uit het verdrach der Nederlanders met de Japonensen, waar van wy te voren gesegt hebben.

XVII. HOOFD

XVII. HOOFDDEEL.

Word getoont, dat niemand alles op de Hoogste Machten overdragen kan, mede sulx niet noodzakelyk te zijn: aangaande het Gemeene-best der Hebreën, hoedanig 't selve geweest zy ten tijde van Moses, hoedanig na deszelfs dood, voor al eer zy Koningen verkosen hebben, geweest zy, en van deses voortreflykheid: en eindelijk van de oorsaken, waarom 't Godlyk Gemeene-best te onder gaan, en nauwlykx sonder oproerigheden heeft kunnen bestaan.

De beschouwinge des voorgaande Hoofddeels aangaande het recht der Hoogste Machten over alles, en aangaande het natuurlijk recht eens ygelijks, op deselve overgedragen, schoon deselve met de practijk niet weynig over een komt, en deselve sodanig kan aangestelt worden, dat sy mede meer en meer daar na helt, sal het noit nochtans geschieden, of die sal in veele enkel zijn. Want niemand sal oyt sijn macht en gevolgelyk zijn recht sodanig op een ander kunnen overbrengen, dat hy ophoude een mensch te zijn, en noyt sal sodanige macht gevonden werden welke alle dingen, so als hy begeert, sal kunnen uitvoeren: want hy soude te vergeefs een Onderfaat belasten, om die gene te haten, die sich door weldaad aan hem verbonden heeft, of om te beminnen, dien hem schade toegebracht heeft, of om door scheldinge niet vertoornt te worden, of om van vrees niet te begeeren verlost te zijn, en andere diergelyke seer veele, welke uit de wetten der menschelijke natuure noodzakelyk volgen, ik achte ook, de ervarentheid dit seer klaarlijk te leeren, want noyt zijn de menschen sodanig van haar recht afgestaan, of hare macht sodanig op een ander overgedragen, dat sy van die gene self, welke haar recht en macht ontfangen hadden, niet gevreesd wierde, en dat de heerschappie niet meer om de Burgers, schoon van haar recht ontbloot, als om de Vianden in gevaar was; en sekerlijk, indien de menschen sodanig van haar natuurlijk recht berooft konden

den worden, dat sy niets daar na vermogten, als met bewillinge der gener, welke het Hoogste Recht hadden, dan soude het voorwaar veylig geoorloft zijn over de Burgers geweldelijk te heerschen: 't geen ik by niemant in 't sin te konnen komen geloove. Alwaaron toegestaan moet werden, dat een yder veel van sijn recht voor sich behoud, welke dieshalven van niemands besluit, als van sijne alleen afhangt. Nochtans op dat recht verstaan werde, tot hoe verre het recht, en de macht van een regeeringe sich uitsprekt, dient aangemerkt, de macht der regeeringe niet stiptelijk daar in begrepen te zijn, noch te bestaan, dat sy de menschen door vreesse dwingen kan, maar volkomenlijk in alles, waar door sy uitwerken kan, dat de menschen Haar bevelen gehoorsamen: want niet de wijze om te gehoorsamen, maar de gehoorsamenheid maakt een Onderdaan. Want op wat wijze een mensch overleid de bevelen der Hooge Macht uit te voeren, 't zy het daarom is, dat hy straffe vreesse, of dat hy yts daar uit hoopt, of om dat hy 't Vaderland bemind, of door enige andere genegenheid gedreven, hy nochtans sulx na sijn eigen raadslaginge bepeinst en bedenkt, en te gelijk ook na 't bevel der Hooge Macht handelt. Daar uit derhalven, dat de mensch na sijn eigen beraad yts doet, kan niet terstond beslooten werden, dat hy sulx uit sijne, en niet na 't recht der regeeringe doet; Want, alhoewel hy so door liefde verbonden als door vreesse gedwongen, om 't kwaad te mijden, altijd na sijn eigen bedunken en besluit handelt, of daar soude geen Heerschappie zijn, noch enig recht over de Onderfaten, of dat selve strekt sich noodzakelijk tot alles uit, waar door uitgewerkt worden kan, dat de menschen den selve soeken te ontsien, en by gevolge, dat, al wat een Onderdaan doet, 't geen met de bevelen der Hooge Machten over een komt, 't sy hy sulx doet, of door liefde verbonden, of door vreesse gedwongen, of ('t geen wel meer gebruikelijk is) door hope en vreesse te gelijk; of uit eerbiedigheid, welk een lijdinge is, uit vreesse en verwonderinge samengesteld, of eindelijk, uit wat reden gedreven, dat hy sulx uit het recht der regeeringe, en niet uit sijn eigen werkt. 't Geen ook hier uit seer klaarlijk blijkt, om dat de gehoorsamenheid niet so seer op de uiterlijke, als wel op de

[G g]

in-

innerlijke werkinge des gemoeds fiet; en also die gene meest onder een anders Heerschappie is, die met oprechte gemoede een ander op alle desselfs geboden soekt te gehoorsamen, en by gevolge, die gene de Opperste Heerschappie te hebben, welke over de gemoederen der Onderfaten heerscht; want by aldien die gene, welke seer gevreeft worden, het Hoogste gebied hadden, dan soude voorwaar dat selve de Onderfaten der Tyrannen hebben, als welke van haar Tyrannen op 't hoogst gevreeft worden. Daar na, schoon men niet even gelijk over de gemoederen als over de menschen gebieden kan, zijn nochtans de gemoederen ten sekere opzicht onder de Heerschappie des Opperste Machts, welke op veel manieren maken kan, dat een seer groot deel der menschen, na haar wil alles geloofst, bemind, haat, en diergelijke. En alsoo, schoon dese dingen niet door volkomen gebied der Hoogste Macht geschieden, geschieden deselve nochtans dikwils, gelijk de ervarenheid overvloedig getuigt, uit de geloofwaardigheid en bestier dier selver Machts, dat is, uit desselfs recht: Alwaarom wy sonder enige tegenstrijdigheid des verstands menschen dunken kunnen, welke volgens het recht der regeerunge alleen gelooven, beminnen, haten, verachten, en geheelijk met alle genegentheid bevangen worden.

Maar alhoewel wy op dese wijze het recht en de Macht der Heerschappie wijdloopig genoeg bevatten, sal het nochtans noyt geschieden, dat een so groote sal gevonden worden, dat die gene, welke deselve hebben, de volkomen macht tot alles, wat sy willen, sullen hebben, 't geen ik by my nu genoegsaam getoont houde.

Op hoedanige manier nochtans een Heerschappie kan geformeert werden, dat deselve niet te min altijd vreedzaam bewaart werde, heb ik nu getoont, mijn oogwit niet te zijn, sulx te roonen, nochtans op dat ik tot dat gene, welk ik wil kome, sal ik die dingen aantekenen, welke ten desen einde de Goddelijke openbaringe Moses, eertijds geweest heeft, en daar na sullen wy de Histories der Hebreën overwegen, uit welke wy eindelijk sullen sien, wat voornamelijk van de Hooge Machten tot meerder gerustheid der regeeringe en der selver aanwas aan de Onderfaten toegelaten worden moet. [20]

Dat

Dat de behoudinge van een regeeringe voornamelijk afhangt van de trouwe der Onderfaten en der selver deugt en standvastigheid des gemoeds in 't uitvoeren der beveelen, leeren beide de reden en de ervarentheid op 't klaarste: maar op hoedanige wijze die selve geleid moeten werden, om de trouwe en de deugt standvastelijk te bewaaren, is niet even licht om te sien. Want en alle, so die regeeren, als die geregeert worden, zijn menschen, van natuure neigende tot wellust. Ja die alleen het verscheiden verstand der menigte ondervonden hebben; wanhoopen by na daar aan, om dat deselve niet door de reden, maar door de genegentheden alleen bestiert word, omtrent alles lichtveerdig en seer lichtelijk of door gierigheid of door overdaad bedorven word: een ygelijk meent by sich self alles alleen te weten, en wil alles na sijn verstand maatigen, en acht ten dien opzicht yts, billik of onbillik, recht of onrecht te zijn, voor so verre hy het tot sijn winste of schade oordeelt te zijn. Wegens roemlucht en opgeblasentheid veracht hy sijns gelijke, en lijd niet van deselve gestiert te worden, uit benijdinge van beter lof of geluk, welke noyt gelijkmatig is, begeert hy eens anders kwaad, en schept daar in vermaak: en het is niet nodig alles op te halen, want het is allen kenlijk, wat al bedrogs de walginge der tegenwoordige en de begeerte der toekomende dingen, wat de onbesonne toorn, wat de veragte armoede gemeenlijk de menschen raden, en hoe seer sy derselver gemoederen in nemen en slijneren. Dese derhalven alle voor te komen, en de regeeringe sodanig te stellen, dat 'er geen plaats voor bedrog overig zy, ja, alle dingen so aan te stellen, dat alle van wat verstand sy zijn, het openbare Recht hooger dan de befondere vooroordeelen achten, dat is de moeyte, dat is het werk. De noodzakelijkheid der sake heeft wel veel dingen uit te vinden gemaakt, nochtans is het noit daar toe gekomen, dat de regeeringe niet meerder door de Burgeren als door Vyanden in gevaar was, en dat die gene die regeeren, niet meer de Burgers als de Vyanden vreesen. Een onwinbare getuyge van de Vyanden, 't Gemeenebest der Romeinen, so dikmaal van hare Burgeren overwonnen en elendiglijk verdrukt, en voornamelijk in den Burgerlijke oorlog van *Vespasianus* tegen *Vitellius*: van welke

[G g 2]

saak

saak fiet *Tacitus* in 't begin sijns Vierde Boex der Historien, alwaar hy de seer elendige gedaante der Stad beschrijft. *Alexander* (gelijk *Curtius* op 't einde des Achsten Boex seyt) achte meer de goede naam in een Vyand als in een Burger, want hy geloofde, dat zijn grootheid van de sijne konde uitgeroeyt worden. Zijn dood vresende, smeekt hy sijne vrienden dusdanig: *Bewaar gy lieden my maar veilig van de inwendige list en lagen mijner huisgesinden, 't gevaar des oorlogs sal ik onbevreesd ondergaan. Filippus was veiliger in den strijd, als op het Schouw-toneel, de hand der Vyanden heeft hy menigmaal ontvloden, der sijner heeft hy noyt kommen ontvloden. Indien gy lieden ook de uitgangen van andere Koningen herdenkt, gy sult meer van haar eygene als van haar Vyanden optellen, gedood te zijn.* (Siet *Q. Curtius* in zijn Negende Boek, §. 6.) Om dese oorfake derhalven, hebben de Koningen, die eertijds de Heerschappie gehad hebben om sich selven veilig te stellen, de Volkeren poogen aan te raden, dat sy haar oorspronk van de onsterflijke Goden droegen. Namelijk, om dat sy meenden, indien maar de Onderfaten en allen, Haar maar niet als evengelijk aansagen, maar geloofden dat sy Goden waren, dat sy gaarne van haar soude lijden geregeert te worden, en haar also dies te lichter overgeven souden. So sprak *Augustus* de Romeinen aan, dat hy van *Aeneas*, welke de soon van *Venus* en onder de Goden geloofd wierde te zijn, zijn oorspronk hadde, en daarom wilde hy in Tempelen en gedaante van Goden, door sijne Priesters geëert zijn; (*Tacitus* in zijn Jaar Boek.) *Alexander* wilde als de soon van *Jupiter* gegroet zijn, 't welk hy wel uit bedachtsaamheid en niet uit opgeblasentheid schijnt gedaan te hebben, gelijk desselfs antwoord te kennen geeft: *Dat was by na lachchens weerdig, seyt hy, 't geen Hermolans van my versochte, dat ik van Jupiter een askeer soude nemen, door wiens Godspraak ik erkent worde, of is het, wat de Goden antwoorden, in mijn macht? hy heeft my de naam van soon opgedragen, de saken aan te nemen (N. B.) welke wy handhavenen, was by niet vremd van. Och of de Indianen my ook geloofden een God te zijn. Want om de naam zijn de oorlogen, en menigmaal heeft het geen valschelijk geloof was, de naam van waar behouden.* (*Curtius* in zijn Achste Boek, §. 8.) Hy segt ook te gelijk de oorzaak sijner veinsinge. 't Geen ook *Cleo* in zijn redenvoeringe, waar door

door hy de Macedoniers poogde te brengen, om den Koning toe te stemmen, gedaan heeft; want na dat hy door de lof van *Alexander* met verwonderinge te verhalen, en desselfs verdiensten op te halen, 't bedrog een gedaante van waarheid gegeven had, gaat hy tot de nuttigheid der sake dusdanig over: *Dat de Persaanen niet alleen Godsdienstelijk, maar ook sorgvuldig hare Koningen onder de Goden eerden: want dat de Majesteit de bescherminge der saligheid was; En eindelijk besluit hy: Dat hy selve, als de Koning aan 't gastmaal soude' gekomen zijn, met sijn lichaam op de aarde soude nedervallen: dat het selve insgelijx de andere, en voornamelijk die met wijsheid begaafd waren, moesten doen.* (Biesse 't selfde Achste Boek, §. 5.) Maar de Macedoniers waren voorsichtiger, nochte geen menschen, ten zy deselve Barbaren zijn, sullen toelaten so opentlijk bedrogen te worden, en dat sy van Onderdanen onnutte Slaven gemaakt worden. Andere hebben het lichter de hare konnen aanprijzen, dat de Majesteit heylig was, en Gods plaats op aarde bekleede, en niet van der menschen toestemminge en beleid, maar alleen van God gestelt, en door zijn besondere voorsienigheit en Goddelijke hulpe bewaart en beschermt wierden. En op dese wijze hebben de Monarchen tot veyligheit harer regeeringe andere dingen bedacht, welke alle te verhalen ik hier voorby ga: op dat ik tot die dingen, welke mijn oogwit raken, weder kome, die dingen sal ik, gelijk gesegt hebbe, alleen aantekenen en overwegen, welke ten desen einde de Goddelijke openbaringe eertijds Moses geleert heeft. Wy hebben te vooren in 't Vijfde Hoofddeel gesegt, dat, na dat de Hebreën uit *Ægypten* uitgegaan waren, zy aan geen Recht eens anderen Volks meer gebonden waren, maar dat het haar vry stonde na haar gevallen nieuwe Rechten in te stellen, en in te nemen sodanige landen, als sy wilden. Want na dat sy van de ondragelijke verdrukkinge der *Ægyptenaren* verlost, en geen mensch door enig verdrach verbonden waren, hebben sy haar natuurlijk recht tot alles wat sy konden, weder ontfangen, en een yder konde van nieuws aan bedenken, of hy dat selve behouden, dan of hy daar van afstaan, en het selve op een ander overdraagen wilde. Derhalven in dese natuurlijke staat gestelt zijnde, hebben sy na de raad van Moses, wien sy alle grootelijx vertrou-

[683]

den,

den, haar recht op geen menschen, maar alleen op God willen overdragen, en sonder lang versuim, hebben sy alle, als met een monde beloofd, Gode op alle deszelfs geboden volkomenlijk te gehooramen, en geen ander recht te erkennen, als 't gene God by Profetische openbaringe als recht instelde. Dese belofte, ofte overdracht des rechts op Gode, is op deselve wijze geschied, gelijk wy in een gemeene Geselligheid te geschieden, te vooren bevat hebben, want sy hebben uitdrukkelijk en by verdrach en by eedswearinge (bese Exod. 24: 17.) vrywillig, niet door geweld gedwongen, noch door bedreiginge bevreesd, haar recht op God overgedragen. Daar na, op dat het verbond vast en seker soude zijn, en sonder vermoeden van bedroch, heeft God niets met haar verdragen, als na dat sy bevonden hadden deszelfs verwonlijke macht, waar door sy alleen bewaart geweest waren, en in 't roekomende alleen bewaart konde worden (bese Exod. 19: 4, 5.) Want hier mede alleen, dat sy geloofd hebben, door Gods macht alleen te konnen bewaart worden, hebben sy alle haar natuurlijke macht om sich te bewaren, welke sy te vooren uit sich meenden te hebben, op God overgedragen, en alsoo by gevolge, ook haar recht. De Heerschappie der Hebreën is derhalven alleen by God geweest, 't welke daarom ook uit kracht des verbonds alleen met recht Gods Rijke wierde genaamt, en God ook met recht de God der Hebreën geheeten: en gevolgelyk waren de Vyanden deses Rijks, Gods Vyanden, en die Burgers, welke die gebruiken wilde, wierde gesegt misdaad van gekwetste Majesteit te begaan, en alsoo wierden de Rechten der Heerschappie ook Gods Rechten en Beveelen genaamt. Alwaarom in dese regeeringe het Borgerlijk Recht en de Godsdienst welke, gelijk wy getoont hebben, in de gehoorsaamheid alleen nevens God bestaat, een en deselve was: te weten, de Leer-stukken der Godsdienst waren geen Leeringen, maar Rechten en Beveelen; Godsaligheid wierd gerechtigheid en Godloosheid misdaad en ongerechtigheid, geacht. Die van de Godsdienst afviel, verloor Borger te zijn, en wierde daar uit alleen een Vyand gehouden te zijn, en voor de Godsdienst te sterven, wierde geacht voor 't Vaderland te sterven, en volkomenlijk was onder 't Borgerlijk Recht en de Godsdienst geen onder-

onderscheid. En om dese oorzaak konde dese Regeeringe Goddelijk genaamt worden, door dien desselfs Burgers aan geen, dan aan een Godlijk geopenbaarde Recht verschuldigt waren. Want in der daad bestonden dese dingen meer in inbeeldinge als in der waarheid. Want de Hebreën hebben volkomenlijk het recht der Regeeringe gehouden, gelijk uit het geen nu gesegt sal worden, blijken sal; namelijk, uit de wijze en manier op welke dese regeeringe bedient wierde, en welke ik hier te verhalen gedacht hebbe.

Door dien de Hebreën haar Recht op geen ander overgedragen hebben, maar alle even gelijk, in een gemeene Regeeringe van haar recht afgestaan, en eenpariglijk geroepen hebben, *al wat God sprekkt* (sonder uitdrukkinge van een middelaar) *sullen wy doen*, so volgt hier uit, dat alle gantsch even gelijk aan dit Verbond gebleeven zijn, en dat het recht om raad te slaan, wetten te ontvangen en uit te leggen allen even na geweest is, en also ook by allen gelijk recht tot de gantsche bedieninge der Regeeringe. Om dese oorzaak hebben derhalven alle even na voor de eerste maal tot God toegang gehad, om te hooren, wat hy gebieden soude; Maar in dese eerste groet zijn zy so verschrikt geworden, en hebben so ontfelt God sprekende gehoord, dat sy meenden de laatste tijd gekomen te zijn. En daarom gaan sy vol vrese op een nieuw tot Moses, en seggen: *Siet wy hebben God sprekende in den vuure gehoord, en daar is geen reden, waarom wy souden willen sterven, hier sal sekerlijk een groot vuur ons verflinden, indien wy wederom Gods stemme hooren moeten, sullen wy sekerlijk sterven. Gaat gy derhalven heen, en hoort alle de woorden onses Gods, en sprekki gy (niet God) tot ons, alles, wat God tot u spreken sal, sullen wy gehoorsamen en 't selve doen.* Met dese woorden hebben sy klaarlijk het eerste Verbond te niete gedaan, en haar recht om God raad te vragen, en desselfs beveelen te verklaaren op Moses geheel overgedragen: want sy hebben hier niet gelijk te vooren op alles wat God tot haar sprak, maar op alles wat God tot Moses sprak, belooft te gehoorsamen (hesie Deut. 5. na de Tien Gebooden: en Cap. 18: 15, 16.) Moses is derhalven ook alleen de Goddelijke Wet-gever en verklaarder gebleeven, en alsoo ook bygevolge de Hoogste Richter

Richter welken niemand oordelen konde, en welke alleen by de Hebreën de plaats Gods, dat is, de Hoogste Majesteit gehad heeft: doordien hy alleen recht hadde God raad te vragen, en aan den volke Goddelijke antwoorden te geven, en het selve tot volbrenginge dies te dwingen. Hy alleen, seg ik, want indien ymand by het leven van Moses yts in Gods name wilde verkondigen, schoon hy een waar Profeet was, hy nochtans schuldig was en een misbruiker des Goddelijke Rechts (besie Num. 11:28.) en 't dient hier aangemerkt, dat, schoon het volk Moses verkooren heeft, het selve nochtans geen navolger in Moses plaats heeft kunnen kiezen: want met dat sy haar recht van God raad te vragen op Moses overgedragen hebben, en volkomenlijk belooft hem voor een Godspraak te houden, hebben sy alle haar recht gantsch verlooren, so dat sy welke navolger Moses verkoos, als Gods uitverkoren sy toestemmen moesten. En by aldien hy sodanig een verkosen had, welke gelijk hy self de geheele bedieninge der regeeringe soude hebben, te weten, het recht om God alleen in zijn Tente raad te vragen, en by gevolge de macht om wetten in te stellen en te vernietigen, aangaande Oorlog en Vrede te oordeelen en te richten, Gesanten te senden, Richters te stellen, en Navolger te verkiesen, en also geheel om alle de plichten van een volkomen Hooge Macht te bedienen hadde, soude het byna een * Monarchale regeeringe geweest zijn, en geen andere onderscheid, als dat gemeenlijk een Monarchale regeeringe uit Gods besluit, somtijds den Monarch selfs verborgen, maar de regeeringe der Hebreën van Gods besluit den Monarch alleen geopenbaard op sekere wijze geregeert wierde, of moeste geregeert worden. Welke onderscheid de Heerschappie des Monarchs en het recht over allen niet vermindert, maar in tegendeel vermeerdert. Wat voorts het volk aanbelangt van beider regeeringe, is een yder even gelijk dien onderworpen, en onkundig in 't Goddelijk Besluit: want beyde hangen sy van den Monarch af, en verstaan van hem alleen wat recht of onrecht is, en daarom, om dat het volk gelooft, dat een Monarch niets als uit Gods geopenbaarde Besluit, gebied, is het dien niet minder maar meer onderworpen.

Maar

* Monarchale regeeringe is sodanig een regeeringe, die by een alleen is.

Maar Moses heeft geen sodanige navolger verkooren, maar heeft de regeeringe aan sijn navolgeren om so bedient te worden nagelaten, dat deselve noch een Gemeene volk, noch Koninklijke, noch Monarchale, maar Goddelijke regeeringe genaamt konde werden. Want het recht om wetten te verklaaren en om Gods antwoorden gemeen te maaken, was een, en het recht en de macht om 't Rijk na de nu gegevne wetten en gemeen gemaakte antwoorden te bedienen, was by een ander. (Van welke saak sie Num. Cap. 27: 21.) En op dat dese dingen beter mogen verstaan werden, sal ik de geheele bedieninge des Rijx in ordre afhandelen.

Eerstelijk is het volk geboden een Huis te bouwen, welke als het Palleis Gods, dat is, der Opperste Majesteit dies Rijx soude zijn, en dit selve moeste niet op de kosten van enen maar van 't geheele Volk gebouwt worden, op dat het Huis, alwaar God raad gevraagt moeste worden, van gemeene recht soude zijn.

Tot Hoofdingen deses Goddelijken Huis en desselfs Bedienaars zijn de Leviten verkooren: wiens Opperste, en als van God den Koning de naafte Aharon, de broeder van Moses gekooren is, in wiens plaatse desselfs Soonen wettig navolgden. Dese was derhalven, als Gode de naafte zijnde, de opperste uitlegger der Godlijker Wetten, en welke den volke de antwoorden des Godspraaiks gaf, en welke eindelijk, voor 't volk Gode smeekte: 't welk by aldien hy met dese het recht, om die dingen te gebieden ook hadde, so was 'er niets overig, om een volkomen Monarch te zijn, maar daar van was hy ontbloot, en volkomentlijk was de geheele stamme van Levi sodanig van de gemeene regeeringe ontbloot geweest, dat die self geen deel met de overige stammen gehad heeft, welke sy met recht besat, en waar van die ten minsten leyen konde, en daarom heeft deselve om van de andere gevoed te worden, bestelt, doch sodanig, dat sy altijd van het gemeene volk in de grootste achting gehouden wierden, als sijnde alleen Gode toegeëigent.

Daarna is het Krijgs-volk, uit de overige twaalf stammen, geformeert zijnde, belast 't gebied der Kanaaniten in te vallen, 't selve in twaalf gedeelten te deylen, en aan de stammen by lotingen

[H b]

ringen om te deelen. Tot dese bedieninge zijn twaalf oversten gekooren, uit yder stamme een, aan wien te gelijk met Josua en den Hogen-priester Eleazar recht gegeven is, het land in twaalf gelijke delen te deylen en by lotinge om te geven: tot Opperheerscher des Krijgs-volx is Josua gestelt, welke alleen over toekomende saken het recht hadde, God raad te vragen, maar niet, gelijk Moses in sijn Tente, of Tabernakel alleen, maar door den Hoogen-priester, aan wien alleen de antwoorden Gods toekwamen: ook hong van zijn goeddunken en besluit alleen af Gods beveelen, door den Hoogen-priester nu bekend gemaakt, vast te stellen, en het volk tot deselve te dwingen, middelen tot uitvoeringe dier te bedenken en die aan te wenden, uit het Krijgs-volk, welke en hoe veel hy wil te verkiesen, Gesanten uit zijn naam te senden, en so volkomenlijk alle het recht des Oorlogs: in deselfs plaats volgde niemand wettiglijk na, en wierd van niemand als van God onmiddelijk verkooren, en sulx door vereisch der gantsche meenichte: andersins wierde alle dingen so des Oorlogs als der Vrede van de Overste der stammen bedient, gelijk ik terstond toonen sal.

Eindelijk, heeft hy alle van de twintig Jaar tot het sestigste geboden de Wapenen tot den Oorlog op te nemen, en uit het volk alleen het Heir-leger genomen, welke niet by de trouwe des Oppersten, noch des Hoogen-priesters, maar des Godsdienst ofte Gode swoeren: en welke alsoo Heir-krachten of ordeningen Gods genaamt wierden, en God in tegendeel by de Hebreën de God der Heirscharen. En om dese oorsake ging de Arke des Verbonds in groote Veld-slagen, aan welkers uitkomst de overwinninge ofte de nederlage des geheelen Volkx hong, in 't midden des Heirs, op dat alsoo 't Volk, hare Koning als tegenwoordig ziende, tot de uitterste man souden vechten: uit dese begripen wy lichtelijk, dat Moses bedienaars, maar geen beheerschers des Rijks gekoosen heeft. Want hy heeft niemand het recht gegeven, om God alleen en waar hy wilde, raad te vragen, en gevolgelyk heeft hy niemand de macht gegeven, welke hy self hadde, om wetten te stellen en af te schaffen, aangaande Oorlog en Vrede te bestieren, bedienaars so des Tempels als der Steden te verkiesen; alle welke plichten

plichten zijn van een, die de Heerschappie heeft: want de Hogepriester hadde wel recht de wetten te verklaaren en Gods antwoorden te geven, maar niet gelijk Moses, wanneer hy wilde, maar alleen versocht zijnde van den Opper-heerscher of den raad of diergelijke; en daar en tegen de Opper-veld-heer des Heirs en de Raadsvergaderingen, konden wanneer sy wilden God raad vragen, maar de antwoorden Gods niet bekoomen als van den Hoogen-priester; alwaarom Gods woorden in de mond des Priesters geen besluiten, gelijk in de mond van Moses, maar alleen antwoorden waaren: maar van Josua en de Raadsvergaderingen ontvangen zijnde, hadden dan eerst de kracht van gebod ofte besluit. Daar na hadde den Hoogen-priester, welke Gods antwoorden van God ontfong, in desen geen Krijgs-volk, noch hy besaf met recht geen Heerschappie. En in tegendeel, die de landen met recht besaten, konden met recht geen wetten stellen. Daar na is den Hoogen-priester so Aharon, als sijn soon Eleazar, beide wel van Moses verkooren geweest, maar na Moses dood hadde niemand het recht om een Priester te verkiesen, maar de Soon volgde altijd wettelijk na de Vader. De gebieder des Heirlegers is mede van Moses verkooren geweest, en hadde niet volgens het recht des Hoogen-priesters, maar volgens 't recht van Moses aan hem gegeven, de persoon van Bevel-hebber bekleed: en daarom heeft den selven na Josua sijn dood niemand in deselfs plaats gekooren, noch de Oversten God om een nieuwe Gebieder raad gevraagt, maar een yder heeft over de Krijgs-macht sijn stamme, en alle te gelijk het recht van Josua over de gantsche Krijgs-macht aan sich gehouden: en het schijnt, dat 'er geen Bevel-heer van noden geweest is, als wanneer sy met samengespaanen krachten tegen den gemeene Viand moesten vechten; 't welk wel meest plaats gehad heeft ten tijde van Josua, wanneer sy alle noch geen vaste plaats hadden, maar alles gemeen was: maar na dat alle de stammen de landen door 't recht des oorlogs ingenoomen, en welken te besitten en behouden sy belast wierde, gedeelt hadden onder haar, en alles niet meer gemeen was, met dat selve is de manier van een gemeene Bevel-heer te hebben, opgehouden, door dien verscheidene stammen niet so seer mede-bur-

[H b 2]

gers

gers als vereenigde van die deeling af gerekent moesten worden: ten opzicht van God en de Godsdienst moesten sy wel mede-burgeren geacht werden, maar ten opzicht des rechts, 't welk den een over den ander hadde, niet meer als Verenigden: by na op die selve wijze (indien gy de gemeene Keik wech neemt) als by ons de Hoog Mogende vereenigde Nederlandſche Staaten: Want de verdeeling van een gemeene ſaak in gedeelten, is niet anders, als dat een yder nu ſijn deel alleen beſit, en dat de overige van 't recht 't geen ſy mede op dat deel hadden, aſtaan. Om deſe oorſaak derhalven heeft Moſes Overſten der ſtammen gekooſen, op dat na gedeelde Heerſchappie een yder de forge ſijns deels hebben ſouden, namelijk, om God door den Hoogen prieſter aangaande de ſaken ſijner ſtamme raad te vragen, over ſijn Militie te gebieden, ſteden te bouwen en te verſterken, Richters in yder ſtad te ſtellen, de Vyand ſijns beſonderen heerſchinge aan te vallen, en volkomelijk om alle dingen ſo des Oorlogs als der Vrede te bedienen en waar te nemen. En geen ander Rechter behalven God was hy ſchuldig te erkennen, of welken Profeet God uitdrukkelijk gefonden had: anderſins, indien hy van God afweek, moeſten hem de overige ſtammen niet als Onderdaan, maar als Vyand, die de trouwe des verdrags gebroken hadde, aanvaarden. Waar van wy bewiſen in de Schrift hebben: want Joſua geſtorven zijnde, hebben de kinderen Iſraëls niet den nieuwen Opperheerſcher, Gode raad gevraagt, en verſtaan hebbende, dat de ſtamme Juda de eerſte van alle ſijn Vyand aanvallen moeſten, heeft die alleen met Simeon verdrach gemaakt, om met vereenigde macht beyder vyand aan te vallen, in welk verdrach de overige ſtammen niet mede zijn begrepen geweest (zieſe Rich. 1: 1, 2, 3.) maar een yder heeft beſonderlijk (als in 't voorſeide Capittel verhaalt word) den Oorlog tegen ſijn Vyand gevoerd, en den gene, die ſy wilden, in beſittinge en verbond aangenomen, ſchoon beſtaft was, niemand op enige voorwaarde van verdrach te ſparen: maar alle uit te roeijen. Om welke ſonde ſy wel berispt worden, maar van niemand in 't gerichte geroepen. En het was niet, dat ſy daarom oorlogen tegen malkanderen begonnen te voeren, en dat de een ſich in eens anders ſake inmengde, in tegendeel vallen sy

sy de Beniamiten, welke de overige vertoornt hadden, en den band des Vredes sodanig verbroken, dat geen van de Vereenigden veylig onder haar herberginge hebben konde, vyandelijk aan, en na driemaal slach geleverd te hebben overwinnaars geworden, dooden sy door den oorlog alle, so wel schuldige als onschuldigen, 't welk sy nochtans daar na door te latere berouw beklaagt en beweent hebben.

Met dese bewijzen worden die dingen, welke wy terstond aangaande het recht eens ygelijkx stamme gesegt hebben, gantsch bevestigd. Maar mogelijk sal ymand vragen, wie dan een navolger van de Overste yder stams verkoor? Maar aangaande dese saak kan ik niets sekens uit de Schrift trekken, dit gisse ik nochtans, dat doordien een yder stamme in Huisgefinden verdeelt was, welker hoofden uit de Oudste des Huisgefinds gekoozen wierden, uit dese, die de Oudste was, mer recht in de plaats des Overste volgde: Want Moses heeft uit de Oudste tseventig * Medehelpers, welke met hem den hoogsten Raad uitmaakten, verkoosen; welke na de dood van Josua de bedieninge der regeeringe gehad hebben, worden in de Schrift Ouden genaamt; en eindelijk was by de Hebreën niet gemeender, als door Ouden, Rechteren te verstaan. 't Welk ik achte een yder bekend te zijn: doch het doet weinig tot ons voornemen dit seker te weten; 't is genoeg, dat ik getoont hebbe dat niemand na de dood van Moses alle de ampten eens Opperheerschers gehad heeft: want door dien alle dingen niet van 't besluit eens mans, noch eens Raadsvergaderings, noch enigs volkx afhingen, maar sommige dingen van de ene stamme, andere dingen van de overige met gelijke recht bedient wierden, so volgt seer klaarlijk, dat de regeeringe van Moses dood af noch Monarchaal noch Koninklijk noch Gemeen gebleven is, maar, gelijk wy gesegt hebben, Goddelijk, I. Om dat het Koninklijke Huis des Rijkx den Tempel was, en ten dien opsicht alleen, alle de stammen Medeburgers waren, gelijk boven gesegt is. Ten II. Om dat alle Burgers in 't geloove Gods haars Oppersten-richters sweeren moesten, aan wien alleen sy volkomen beloofd hadden hem in alles te gehoorfamen. En eindelijk ten III. Om dat de Hoogste-

[Hb 3.] 86

* Dit zijn ook Raads-lieden;

gebieder van allen, wanneer een van noden was, van niemand als van God alleen verkoofen wierd, 't geen Moses uit Gods naam aan het volk uitdrukkelijk voorlegt Deut. Cap. 19: 15. en de verkiefing van Gidion, Samson en Samuël getuigt sulcx met der daad; alwaarom het niet te twijffelen is, of de overige geloovige Oversten op gelijke wijze verkooren zijn, schoon sulcx uit der selver Historie niet blijkt.

Dit gestelt zijnde, is het tijd om te sien, hoe veel dese wijze van regeeringe te stellen de gemoederen der menschen matigen konde, en so die gene, die regeerden als die geregeert wierden, inbinden, dat noch dese wederspannig, noch gene Tyrannen wierden.

Die de regeeringe bedienen, of die deselve hebben, wat misdaad sy begaan, pogen sulks altijd onder de gedaante van recht af te schilderen, en den volke, sulks van haar eerlijk gedaan te sijn, aan te prijsen, 't geen sy ook lichtelijk doordringen, wanneer de geheele verklaringe des rechts van haar alleen afhangt. Want het is geen twijffel, of sy met dat selve de hoogste vriheid tot alles, wat sy willen, en haar begeerte raad, aannemen, en in tegendeel, haar een grote vriheid benomen te worden, indien het recht om de wetten te verklaren by een ander is, en indien te gelijk derselver verklaringe aan allen sodanig blijkt, dat niemand dies aangaande twijffelen kan. Uit welke openbaar is dat den Hebreeuwse Oversten een grote oorzaak van mislagen benomen is geweest daer mede, dat het recht om de wetten uit te leggen den Leviten alleen was (sie Deut. 21: 5.) welke geen bediening der regeeringe noch enig deel met de overige hadden, en welker gantsche geluk en eere van de ware verklaringe der wetten alleen afhing. Daar na, dat het gantsche volk geboden is alle seven jaren op sekere plaats te vergaderen, alwaar het in de wetten van den Hogen-priester onderwesen wierde, en daar en boven dat een ider alleen geduuriglijk en met de hoogste opmerkinge het boek der wet soude lesen en doorlesen (sie Deut. 31: 9. en cap. 6: 7.) de Oversten moesten derhalven ten hoogsten om haar selfs wille-beforgen, dat sy alles na de voorgeschrevene en allen bekende wetten bedienden, indien sy van het volk met de

hoogste achttinge wilden geëerd sijn, welke dan haar als dienaars der godlijker regeringe, en als die des selfs plaats bekleeden, ont-fagen, andersins konden sy de hoogste haat der Onderfaten, hoe-danig die der Godgeleerde gewoonlijk is, geensins ontvlieden. Hier by, namelijk om de ongebondene begeerte der overheden te bedwingen, was nog yts van groot belang, te weten, dat het Krijgs-volk uit alle Burgers (geen van het twintigste tot het sestigste jaar uitgesondert) genomen wierde, en dat de Overheden geen uitlands krijgs-kncht voor geld huuren konden. Dit was, seg ik, van seer groot belang, want het is seker, dat de Overheden door de enkele Militie, welke sy met geld beralen, een volk verdelgen konden. Daar na, dat sy niets mee: vresen, als de vryheid der Burger-militie, door welker dapperheid, moeyte en grote kosten van bloed de vryheid en roem der regeringe verkregen is. Daarom heeft Alexander, wanneer hy de tweede maal tegen Darius strijden soude, na dat hy de raad van Parmenio gehoord hadde, niet den gene, die de raad gegeven heeft, maar Polycarpon, welke met deselve stonde, berispt en gescholden. Want gelijk Curtius segt in sijn Vierde Boek §. 3. 13. heeft hy niet toegelaten; dat Parmenio, welke onlangs ichterper dan hy wilde, bestraft was, weder gekwelt wierde, en hy heeft der Macedonien vryheid, welke wy gesegt hebben hy seer vreesden, niet kunnen, onderdruken, als na dat hy het getal der krijgs-knechten uit de gevangenen, verre boven die der Macedoniers, vermeerdert heeft, want toen konde hy sijn swak gemoed, na lang der Borgeren vryheid gedwongen te hebben, volgen. Indien derhalven dese vryheid der Burger-militie de Overheden des menschelijken rijks, welke alleen de gantsche lof der overwinningen plegen na haar te nemen, in houd, heeft deselve dies te meer de Hebreensche Overheden kunnen bedwingen, wiens Krijgs-knechten niet voor de eere des Overste maar voor Gods eere streeden, en na Gods ontfangen antwoord de slag aanvaardden.

Hier by kwam noch, dat alle de Overheden der Hebreen door den band der Godsdienst alleen verbonden waren, alwaarom, so enige daar van afweek of het Godlijk recht eens ygelijks begonde te schenden, deselve konde daar door van de andere voor vyand gehouden worden en met recht 't ondergebacht.

Ten

Ten derden was hier noch de vrese eens nieuwen Profeets by, want by aldien ymand alleen maar met sekere aannemelijke tekenen van een beproeft leven betoonde, dat hy een Profeet was, hadde deselve daar door het Hoogste recht om te gebieden, namelijk, gelijk als Moses, uit de naam van God aan hem alleen geopenbaart, en niet alleen als de Overheden door den Hoogen-priester onderricht; en het is geen twiffel, of de sodanige lichtelijk het verdrukte volk, na haar trekken konden en 't selve door kleene tekenen, wat sy wilden, aanraden; daar in tegendeel indien de saken recht bedient wierden, de Overste in tijd konde voorsien, op dat een Profeet eerstaan desselfs oordeel zijn moeste, van hem ondersocht worden, of hy van een beproeft leven was, of hy sekere en ontwijsfelbare tekenen sijns gesandschaps hadde: en eindelijk, of dat gene, 't welk hy uit Gods naam seggen wilde, met de aangenomen leere en de gemeene wetten des Vaderlands over een kwamen; en by aldien de tekenen niet over een souden komen, of indien het een nieuwe leere was, dat hy met recht den sodanigen ter dood veroordelen konde, andersins wierd deselve alleen door de macht en getuigenisse des Oversten aangenomen.

Ten vierden overtrof de Overste de andere niet in edelheid, noch in 't recht des bloeds, maar de bedieninge der regeeringe kwam hem alleen toe ten opzicht der ouderdom en des deugts.

Ook konde de Overheden en de gantsche Militie niet meerder na Oorlog als na Vrede verlangen, want de Melitie bestond, gelijk wy gesegt hebben, alleen uit Burgers, alwaarom so wel de staat des Oorlogs als der Vrede van deselve menschen bedient wierde. Die derhalven in 't leger Krijgs-knecht, was in de stad Burger, en die in 't leger Overste, was op het Raadhuis Richter, en die eindelijk in 't leger Bevelhebber was, was Overste in de stad. Alwaarom niemand na den Oorlog om den Oorlog verlangen konde, maar alleen om de Vrede en Vriheid te beschermen, en mogelijk hadde de Ooverste, op dat hy niet tot den Hoogen-priester behoefde te gaan en voor hem onder en tegen sijn waardigheid staan, van alle toekomende nieuw, so veel hy konde een afkeer.

Dese aangaande de redenen, welke de Overheden binnen hare pelen hielden.

Staat

Staat nu te besien, door wat reden of manier het volk ingehouden wierde; welke de gronden der regeeringe ook genoegsaam aanwijfen: Want indien maar ymand een weinig op deselve acht geven wil, sal hy terstond sien, dat dese so een befondere liefde in de gemoederen der Burgers hebben moeten baren, dat niemand beswaarlijker yts in de gedachten kunnen nemen, als 't Vaderland te verraden, of daar van af te vallen: Maar dat alle so hebben moeten aangedaan zijn, dat sy liever het uitterste, dan een andere regeeringe verdroegen. Want na dat sy haar recht op God overgedragen hebben, en geloofst haar rijk Gods rijke, sy alleen Kinderen Gods, maar de overige volkeren vyanden Gods te zijn, tegen welke sy daarom ook met de selfde haat aangedaan waren, (want dit geloofden sy mede Godvruchtig te zijn besie Psal. 139. vers 21, 22.) Sy konden dieshalven van geen ding meer afschrikken, als by 't Geloof en trouwe eens Buiten-landsche te sweeren, en deselve gehoorzaamheid te belooven: en geen grooter schelmstuk noch vervloekts konde by haar bedacht worden, als 't Vaderland, dat is, Gods rijke self, welke sy aanbaden, te verdragen; Ja het wierde self voor een misdadig gehouden buiten het Vaderland met de woonsteede ergens heen te trekken, om dat de dienst Gods, aan welke sy alle tijd gebonden waren, niet als in 't Vaderland alleen toegestaan wierd, te oeffenen, als welke alleen een heilig land, maar de overige onreine en onheilige geacht wierde. Daarom klaagt David, welke gedwongen wierd buiten land als balling te vluchten, dusdanig tegen Saul: *Indien die gene, welke u tegen my ophitsen menschen zijn, die zijn vervloekt, om dat zy my uitsluiten, dat ik niet wandele in de erve Gods, maar sy seggen, gaat, en dient andere Goden.* En om dese oorfsake, 't geen ook voornamentlijk dient opgemerkt, wierd geen Burger ten balling veroordeelt, want die sondigt is wel straffe weerdig, maar geen de liefde, derhalven der Hebreën jegens 't Vaderland was geen enkele liefde, maar Godvruchtigheid, welke te gelijk met de haat tegen de overige volkeren sodanig door de dagelyksche dienst gekoestert en gevoed wierde, dat deselve in natuur verkeert wierde. Want de dagelyksche dienst was niet alleen gantsch verscheiden, (waar door 't geschiede, dat sy gantsch befondere, en van de overige

[I i]

af-

afgescheiden waaren) maar ook gantsch tegenstrijdig. Alwaarom uit gene dagelijkse verwijtinge een geduurige haat heeft moeten ontstaan. Welker geen gevestiger de gemoederen aanhangen konde: als zijnde een haat uit groote devotie of Godvruchtigheid gesprooten, en welke Godvruchtig geloof wierde te zijn, welker ook daarom geen grooter noch hardnekkiger konde gegeven worden: En daar ontbrak ook geen gemeene oorzaak, waar door dese haat altijd meer en meer ontstoken wierde, namelijk, deszelfs herdenking; want de volkeren moesten in tegendeel haar in de hoogste haat houden. Hoe veel nu dese alle, te weten, de vrieheid der menschelijke regeeringe, bygeloof omtrent het Vaderland, het volkomene recht tegen alle de andere, en de niet alleen geoorlofde, maar Godvruchtige haat, allen gehaat te houden, de besonderheid van zeden en manieren, hoe veel dese alle, seg ik, de gemoederen der Hebreëen hebben kunnen vaststellen om alles met een besondere standvastigheid en dapperheid voor 't Vaderland te verdragen, leert de reden genoegzaam, en de ervarentheid heeft sulcx klaar getuigt, want sy hebben nooit so lang de Stad in staat was, onder een anders heerschappie kunnen dueren, en daarom noemden sy Jerusaleem de wederspannige Stad. (zie Hezras Cap. 4: 12, 15.) De tweede heerschappie, (welke nauwlijcx een schaduwe des eersten geweest is, na dat de Priesters ook het recht des Overheids misbruikt hebben) konde seer beswaarlijk van de Romeinen uitgeroeit worden, 't geen self Tacitus in sijn Tweede Boek der Historien met dese woorden getuigt: *Vespasianus hadde den Joodsche Oorlog verdreven, door de overige wechneminghe des Jooden, meer door een streng en hard werk om 't verstand des volcx en de kracht des bygeloofs, als door geweld van krachten om alles uit te staan.* Maar noch was 'er behalven dese in dese regeeringe yts anders en besonders, waar door de Burgers ten hoogsten ingehouden wierden, op dat sy niet van afval souden denken, noch met verlangen ingenomen werden om 't Vaderland te verlaten, te weten, de staat der nuttigheid, welke 't vermogen en 't leven is van alle menschelijke daden, en dese, seg ik, was in dese regeeringe besonder: want de Burgers besaten nergens met grooter recht hare goederen, sodanig, als de Onderdanen deser regeeringe, welke

met

met haar Overste gelijke deel van Landen en Akkers hadden, en welker een yder een ewige heer sijns deels was, want indien ymand door armoede gedwongen sijn Grond of Land verkocht hadde, moeste hem sulcx tegen de aankomende Feest weder geheel herstelt worden, en op dese wijze waren noch andere infertingen, so dat niemand van sijn vaste goederen konde ontvreemt worden. Daar na konde nergens de armoede verdragelijker zijn, als waar de liefde des naasten, dat is tegen sijn Mede-burger met de hoogste Godvruchtigheid geëert moeste werden, op dat sy God tot haar genegene Koning souden hebben. Het konde daarom den Hébreusche Burgeren niet als in haar Vaderland, wel zijn, maar buiten dat de grootste schade en schande. Daar na dienden dese dingen ook besonderlijk om haar niet alleen op haar Vaderlijke grond te behouden, maar om alle Burgerlijke Oorlogen te schouwen, en de oorsaken der twistingen wech te nemen. Namelijk, om dat niemand sijn gelijke, maar God alleen diende, en om dat de liefde en genegtheid tegen den Mede-burger de hoogste Godvruchtigheid gerekent wierde, welke niet weinig gekoestert wierde door de gemene haat, welke sy tegen de andere volkeren, en dese wederom tegen haar in tegendeel hadden. Daar en boven diende niet minder de hoogste rucht der gehoorzaamheid, in welke sy opgekweekt wierden, dat sy namelijk alles na 't Voorchrift des Wets doen moesten. Want het was haar niet geoorloft na haar believen te ploegen, maar op sekere tijden en Jaren, en niet als met een soort van beesten te gelijk; so was het haar insgelijks niet geoorloft op sekere wijze en tijd te saayen of te maayen, ja haar geheel leven was volkomelijk een gedurige dienst en plicht van gehoorzaamheid (van welke saak siet het V. Hoofddeel, omtrent het gebruik der Ceremonien.) Alwaarom het haar, aan deselve gantsch gewend zijnde, niet meer een dienstbaarheid maar vriheid heeft moeten schijuen: waar uit het ook volgen moeste, dat niemand na 't geweigerde, maar na 't bevoolene begeerig was, tot welke ook niet min schijnt gedient te hebben, dat sy op sekere Jaar-getijden tot ledigheid en vreugde sich begeven moesten, niet om haar gemoed, maar om God van herten te dienen. Drie maal des Jaars waren sy gasten van God.

[I : 2]

(Besie

(Befie Deut. Cap. 16.) Den sevenden dach der weke moesten fy van alle werk afstaan, en sich tot ledigheid begeven, en behalven dese waren noch andere tijden gefet, in welke de vreugden van eerlijke handelingen en gasterijen niet alleen toegestaan, maar geboden wierden; en ik mene, dat 'er niet krachtigers uitgedacht kan worden om de gemoederen der menschen te buigen; want deselve worden door geen saak meer bevangen, als door blijdschap, welke uit devotie, dat is, uit liefde en verwonderinge te gelijk sijn oorsprong heeft. Zy konde ook niet lichtelijk tot walginge der gebruikelijke saken komen, want de dienst op de heilige dagen gebruikelijk, was seldsaam en verscheiden. By welke kwam de grootste eerbiedigheit des Tempels, welke sy altijd om de besondere dienst desselfs en de saken, welke sy gehouden waren te gehoorsamen en na te komen, voor al eer het ymand daar na toe te gaan vry stond, seer Godsdienstelijk onderhouden, en sodanig, dat noch de hedendaagsche niet sonder groote verschrikkinge die misdaad van Manasse lesen, welke namentlijk een Af-god in den Tempel self stellen, toeliet. Geen minder eerbewijsinge was ook by 't Volk jegens de Werten, welke in 't binnenste Heiligdom seer Godsdienstig bewaart worden, alwaarom de oproeren en vooroordeelen des volkx hier ten minsten niet te vresen waren: Want niemand derfde aangaande Goddelijke saken enig oordeel strijken, maar moesten op alles, wat haar belast wierde uit autoriteit des Godlijken antwoords in den Tempel ontfangen, of des Wets van God ingestelt sonder enige beraadslaginge gehoorsamen.

Hier mede achte ik, de hoogste wijze deser regeeringe schoon kortelijk, nochtans klaar genoeg verthoont te hebben.

Nu is overig, dat wy ook de oorsaken onderzoeken, door welke geschied is, dat de Hebreën so menigmaal van de Wet zijn afgevallen, waarom so menigmaal te onder gebracht zijn, en waarom eindelijk de Heerschappie gantschelijk moeiste uitgeroeit worden.

Maar mogelijk sal ymand seggen, sulcx gebeurt te zijn uit hardnekkigheit des volkx: Maar sulcx is te kinderlijk; want waarom is dit volk hardnekkiger geweest als de overige? door de
 natuur?

natuur? dese baart sekerlijk geen volkeren, maar onverdeelden, welke wel in volkeren niet onderscheiden worden, als uit de verscheidenheid der taal, en der aangenomene Wetten en Zeden, en uit dese twe, uit de Wetten en Manieren, kan alleen voortspruiten, dat een yder volk een besondere sin en verstand heeft, besondere conditie, en eindelijk, besondere vooroordeelen. Indien derhalven toegestaan moeste worden, dat de Hebreën hardnekkiger dan de overige volken geweest zijn, sulcx moet door ongestalte der Wetten en der aangenomen Zeden aangemerkt worden. En sekerlijk dit is waar, dat by aldien God derselver Heerschappie standvastiger hadde willen hebben, hy ook anders de Rechten en Wetten soude ingesteld hebben, mitsgaders een ander manier van bedieninge: Alwaarom, wat konnen wy anders seggen, als dat sy haar God vertoornt hebben, niet alleen gelijk Jeremias Cap. 32: 31. van de gebouwde Stad segt, maar van de ingestelde wetten. 't geen Ezechiël Cap. 20: 25. ook getuigt, seggende, *Ik hebbe haar ook Wetten gegeven die niet goed waren, en Rechten, door welke sy niet leven souden, en ik verontreinigde haar in hare giften, om dat sy lieten doorgaan, al dat de baarmoeder opent (dat is, den eerstgeborenen) op dat ik se verwoesten soude, ten einde dat sy souden weten dat ik de HEERE ben.* Welke woorden, en oorzaak der verwoestinge des Heerschappie, op dat recht verstaan werden, aangemerkt moet werden, dat het eerste oogwit geweest is de gantsche heilige bedieninge den eerstgeboornen over te dragen en niet den Leviten (besie Num. 8: 17.) Maar na datse alle behalven de Leviten, het Kalf aanbeden hebben, zijn de eerstgebooren verstootten en onrein verklaart, en de Leviten in der selver plaats verkooren (Deut. 10: 8.) Welke veranderinge hoe ik deselve meer en meer bemerk, my dringt in de woorden van Tacitus uit te bersten, dat God in die tijd niet besorgt heeft haarer beveilinge, maar wrake. En ik kan my niet genoegsaam verwonderen, dat de Goddelijke toorn so groot geweest is, dat hy self de Wetten, welke altijd alleen de eere, saligheid en gerustheid des gantschen volcx beoogen, met beooginge van sich te wreken en het volk te straffen gemaakt heeft, so dat de Wetten geen Wetten, dat is, geen saligheid des volcx, maar eerder straffen en

oordeelen geschieden zijn. Want alle de gaven, welke sy den Priesteren en Leviten gehouden waren te geven, als ook dat de eerstgeboornen gerantsoeneert moesten worden, en aan den Leviten gelt voor haar hoofd geven, en eindelijk, dat het den Leviten alleen toegestaan wierde tot het Heilige te naderen, beschuldigen haar geduuriglijk van hare onreinigheid en verstootinge. De Leviten vermochten ook haar alles te verwijten: want het is geen twijffel, of onder so veel duisenden veel ongeregelde geweest zijn, van waar de wensch by het volk, om de daden der Leviten, welke sonder twijffel menschen waren, waar te nemen, en gelijk geschiet, om alle om de misdaad van ene te beschuldigen, hier door by 't volk de geduurige oproeren, daar na de walginge, om alle ledige en ongeheene menschen, noch door bloed vereenigt, te voeden; besonder indien de leefstocht dier was. Wat wonder derhalven, indien het heet en gierig gemoed des volcx in ledigheid, wanneer de openbare wonderdaden ophielden en geen mensch van seer nauwe geloofwaardigheid meer gevonden wierden, begonde te verslauwen, en eindelijk, van de dienst, schoon Goddelijk, by haar nochtans lastelijk en ook verdacht afviel, en na een andere dienst begeerig was, en dat de Overheden, welke altijd, om het Hoogste Recht der regeeringe aan haar alleen te behouden, genegen zijn, om 't volk aan sich te verbinden, en van den Priester af te leiden, alle dingen haar soude toestaan, en nieuwe diensten invoeren. 't Welk by aldien met de eerste beooginge 't Gemeene best was gestelt geweest, soude het recht en de eere allen stammen evengelijk geweest zijn, en alles seer gerust gebleeven zijn: want wie soude het Heilig recht sijner bloedverwanten hebben willen schenden? Wat souden sy liever willen, als haar Broeders en Ouders, volgens de Godvruchtigheid der Godsdienst te voeden? als dat sy in de uitlegginge der Wetten onderwelen wierden? en als eindelijk de Godlijke antwoorden van deselve te verwachten? daar na soude op dese wijze alle de stammen veel nauwer onderling vereenigt gebleeven zijn, indien sy namelijk alle even gelijkmatig het recht gehad hadden om 't heilige te bedienen: Ja niets soude te vreesen zijn, indien de verkiefinge self der Leviten een ander oorzaak als de toorn en de wrake gehad hadden,

hadden. Maar gelijk wy gesegt hebben, hebben sy God ver-
toort gehad, welke haar, op dat ik de woorden van Ezechiël
herbale, door hare giften verontreinigt heeft, door het ontsien
van al het geen de baarmoeder opent, op dat hy haar verwoesten
soude. Dit word voorts door de Historien self bevestigt. Te ge-
lijk als het volk in de woestijnen door ledigheid begonnen over
te vloeijen, hebben vele, en wel mannen niet van 't gemeen, de-
se verkiefsinge begonnen kwalijk te nemen, en hier door hebben
sy ook gelegenheid genomen om te gelooven, dat Moses niet uit
Gods bevel alles maar na believen instelde, om dat hy nament-
lijk, sijn stamme boven de andere verkooren heeft, en het recht
des Priesterschaps voor eeuwig aan sijn broeder gegeven, alwaar-
om sy oproer gemaakt hebbende, tot hem gaan, al roepende,
alle even heilig te zijn, en dat hy tegen recht boven alle verkoo-
ren wierde. En hy heeft haar met geen reden kunnen stillen,
maar ten teken des geloofs een wonderdaad aangewend, aange-
richt hebbende, zijn sy alle verdelgt geworden; waar uit weder
een nieuwe en algemeene oproer des volks gesproten is, als gelo-
vende, dat dese niet door God als Richter, maar door de konst
van Moses verdelgt waren, welke eindelijk, naar een groote ne-
derlage of pestilentie vermoeit zijnde, gestilt is: maar sodanig dat
sy liever wilden sterven als leven; dit getuigt ons alleen de Schrift
Deut. Cap. 33: 21. alwaar God tot Moses, na dat hy hem voor-
segt hadde, dat het volk na sijn dood van de Godsdienst afwijken
soude, dusdanig segt: *Want ik wete des selfs begeerte en wat sy beden
bedenkt, wyl ik tot noch haar niet gebracht hebbe in 't land, welke ik
geswooren hadde.* En een weinig naderhand segt Moses tegen 't volk
self, *ik kenne uwe afwijkinge en wederspanningheid.* Indien gy lieden,
*terwijl ik by u lieden geleest hebbe, tegen God wederspanning zijt geweest,
veel te meer sult gy het zijn na mijn dood.* En het is in der waarheid
ook sodanig gebeurt, gelijk bekend is. Waar van daan veel ver-
anderingen, groote vryheid tot alles, en veel overdaad en twe-
dracht gesproten is, waar door alles tot erger begonde voort te
gaan, tot dat hy ettelijke malen 't ondergebracht zijnde, het
Godlijk recht gebrooken hebben, en een sterfelijk Koning begeert,
op dat het Huis der regeeringe geen Tempel maar een Hof soude
zijn,

zijn, en op dat alle stammen niet meer ten opzicht des Godlijken Rechts en Priefterfchaps, maar ten opzicht der Koningen Medeburgeren bleven. Maar hier door weder nieuwe stoffe van groote oproerigheden; uit welke ook eindelijk de gantsche verwoefing der regeeringe gevolgt is. Want wat konden de Koningen andersins minder verdragen, als ter fmeeking te heerschen, en Heerschappie self in de Heerschappie te lijden? die de eerste uit de befondere gekooren zijn, sijn met de trap van eer, tot welke sy geklommen waren, te vreden geweest, maar na dat hare sonen door 't recht der navolginge het rijk verkregen hebben, sijn alle dingen allenkx beginnen te veranderen, op dat sy alle het recht der regeeringe alleen fouden behouden, als welke sy ten meestendeel ontbeerden, fo lange het recht der Wetten van deselve niet afhing, maar van den Priefter, welke deselve in 't Heiligdom bewaarde, en deselve aan het volk verklaarde. En alsoo waren sy als Onderdanen onder de Wetten verbonden, en konde die met geen recht vernietigen of met gelijke autoriteit nieuwe oprechten. Daar na, om dat het recht der Leviten fo wel de Koningen als de Onderdanen, als onheilge verbood het heilige te bedienen: en eindelijk, om dat de geheele gerustheid sijner regeeringe van de wil alleen van enen, die een Profeet scheen, afhing, van welke faak sy voorbeelden gefien hadden: te weten, met hoe grooten vryheid Samuël aan Saul alles belastede, en hoe lichtelijk hy om een kwaad het recht van gebieden op David heeft kunnen overdragen, alwaarom sy een heerschinge in haar Heerschappie hadden en smeekswijfe regeerden. Om dese derhalven te boven te komen, hebben sy toegelaten andere Tempelen aan de Goden toe te eigenen, op dat by de Leviten geen meer beeraadslaaginge zijn soude; daar na hebben sy meer gefogt, welke in de name Gods profeteerden, op dat sy alsoo Profeeten fouden hebben, die sy tegen de waren konden aanstellen. Maar wat sy geyvert hebben, zijn sy noit haar meninge deelachtig kunnen worden. Want de Profeeten, tot alles bereid zijnde, verwachten bekwaame tijd, te weten, de Heerschappie des navolgers, 't welk altijd, terwijl de gedachtenisse des voorgaanden noch in achting is, smeekende is, dan konden sy lichtelijk door Goddelijke

lijke autoriteit een Koning die door dapperheid vermaard was, invoeren, om het Goddelijk recht te wreken, en het rijk of een gedeelte deszelfs met recht te besitten. Maar de Profeten hebben op dese manier ook niets kunnen vorderen, want schoon sy een Tyran uit het midden wechnamen, bleeven nochtans deszelfs oorsaken: alwaarom sy niet anders deden, als met veel Burgerbloed een nieuwe Tyran te koopen. Derhalven konde 'er van de Burger-twisten en Oorlogen geen einde zijn, en de oorsaken om het Godlijk recht te schenden waren altijd deselve, welke ook niet, als te gelijk met de geheele regeeringe konde wechgenomen werden.

In desen sien wy op hoedanige wijze de Godsdienst in 't Gemeenbest ingevoerd is geweest, en de regeeringe eeuwig heeft kunnen zijn, indien de rechtveerdige toorn des Wetgevers toegestaan had de volhardinge des selfs. Maar dewijl sulx niet heeft kunnen geschieden, heeft deselve eindelijk moeten t'onder gaan. Ik hebbe hier alleen van de eerste Heerschappie gesproken, want de tweede is nauwelijcx een schaduwe geweest van de eerste, door dien sy door 't recht der Persen, welker Onderdanen sy waren, gehouden wierden, en na dat sy haar vriheid verkregen hadden, hebben de Priesters het recht der Overheids gebruikt, waar door sy de volkomen Heerschappie behouden hebben. Waar van daan den Priesteren een groote lust eigen is om te heerschen en het Priesterschap te gelijk te besitten, alwaarom het aangaande dit tweede niet veel nodig geweest is te seggen. Doch of het eerste, so als wy het selve duurzaam bevat hebben, navolgelijk sy of Godvruchtig, om 't selve, so veel geschieden kan na te volgen, sullen wy in 't volgende sien. Ik wil alhier maar aangetekent hebben, 't geen wy boven gesegt hebben, dat uit dese dingen, welke nu gestelt zijn het Godlijk recht bestaat, en uit verdrach te spruiten des Godsdienst, sonder welke sy geen is, als natuurlijk, en daarom waren de Hebreën door geen Godvruchtigheid jegens de volken gebonden, welke in 't verdrach niet geweest waren ingemencht, maar alleen jegens hare Mede-burgeren.

[kk]

XVIII. HOOFD.

XVIII. HOOFDDEEL.

*Uit het Gemeene-best der Hebreëen en de Historien , worden
eenige rechtsinnige leerstukken beslooten.*

Alhoewel de regeeringe der Hebreëen , hoedanig wy het selve in 't voorgaande Hoofddeel bevat hebben eeuwig heeft kunnen zijn , kan nochtans niemand deselve nu na volgen , en het is ook niet geraden. Want indien ymand sijn recht op God soude willen overdragen , sulcx moesten sy uitdrukkelijk met God , gelijk de Hebreëen gedaan hebben , verdragen , en also soude niet alleen de wil der gener die 't recht overdroegen , maar ook de wille Gods , op wien het overgedragen moeste werden , vereischt worden. Maar God heeft in tegendeel door de Apostelen geopenbaart , dat Gods verbond niet meer met inkt , noch in steene tafelen , maar door Gods Geest in het herre ingeschreven wierde. Ook konde sodanig een manier van regeeringe die gene alleen mogelijk nuttig zijn , welke voor sich self sonder vaste handel drijvinge , wilden leven , en haar binnen hare paalen insluiten en van de werelt affonderen ; maar geensins voor die gene , wien het nodig is met andere koop-handel te drijven ; alwaarom sodanige manier van regeeringe seer weinige alleen ten gebruik en voordeel soude kunnen zijn. Want waarlijk , hoewel deselve in allen niet navolgelijk is , heeftse nochtans veel dingen gehad , ten minsten seer wel aantekening waardig en welke het misschien na te volgen seer raadzaam was. Maar nochtans , om dat het mijn oogwit , gelijk ik nu algesegt hebbe , niet is , alleen aangaande 't Gemeene-best te handelen , sal ik de meeste der selver overslaan , en alleen die dingen , welke tot mijn oogmerk raaken , aantekenen : te weten , dat het tegen het rijke Gods niet strijd , een Opperste Majesteit te kiezen , welke het Hoogste recht der regeeringe heeft , want na dat de Hebreëen haar recht op God overgedragen hadden , hebben sy het recht van gebieden aan Moses overgegeven , welke also ook alleen de macht gehad heeft uit Gods naam wetten in te stellen , en af te schaffen , dienaars des
Heilig-

Heiligdoms te vergiefen, te richten, te onderwijfen, en te tuchtigen, en eindelijk, volkomenlijk alles te gebieden. Daar na, alhoewel de bedienaars des heiligen uitleggers der Wetten geweest zijn, kwam het nochtans haar niet toe, de Burgeren te oordeelen, of ymand uit de gemeenschap te fluiten; want sulx kwam alleen den Richteren en Overheden uit het volk verkoofen zijnde toe: (befie Jofua Cap. 6: 26. Rich. 21: 18. en 1 Samuëls Cap. 14: 24.) Behalven dese, indien wy ook op de navolginge der Hebreën en der selver Historien willen letten, fullen wy noch andere aanmerkens waardige dingen vinden: te weten,

I. Dat 'er geen Secten in de Godsdienst geweest zijn, als na dat de Priesters in de tweede regeeringe de macht gehad hebben te besluiten, en de handelingen des rijkx waar te nemen, welke macht, op dat deselve eeuwig soude zijn, fy haar recht des Overheids aangematigt hebben, en eindelijk Koningen willen genoemt worden: de reden hier af is by de hand; want in de eerste regeeringe konde geen besluiten haar oorspronk van den Priester hebben, door dien fy geen recht om besluiten te maken hadden, maar alleen, om van de Overste of den Raad gevraagd zijnde, Goddelijke antwoorden te geven, en dieshalven konde toen by haar geen begeerte zijn om nieuwe besluiten te maken, maar alleen om de gewoonlijke en aangenomene Wetten te bedienen en te beschermen. Want fy konde op geen ander manier veilig haar vryheid tegen wille der Overheden bewaren, als door het houden der ongekreukte Wetten. Maar na dat fy ook de macht om de handelingen des rijkx waar te nemen en het recht der Overheid nevens het Priesterschap bekomen hebben, heeft een yder so in de Godsdienst als andersins de grootheid sijns naams begonnen te soeken, door alles met een Priesterlijke macht te bepalen, en dagelijcx nieuwe dingen aangaande de plichtigheden, 't geloof en alles te besluiten, welke niet minder heilig, noch van minder geloofwaardigheid wilde zijn, als de Wetten van Moses; waar door gebeurt is, dat de Godsdienst tot verderfelijke ondergang verviel, en de ware sin der Wetten, en derselver uitlegginge bedurven wierde, by welke ook kwam, dat terwijl de Priesters in 't begin der herstellinge tot het Overheids ampt neigden, fy alle dingen,

[K k 2] om

om het volk tot haar te trekken, toestemden; door het goed-keuren namelijk van de daden des volks, schoon deselve Godloos waren, en de Schrift der selver verbasterde Zeden toepassende: 't gene de Profeet Maliachias met seer bevattelijke woorden van deselve getuigt; want na dat hy de Priesters van die tijd bestraft hadde door haar te noemen, haaters des Godlijken naams, so vaart hy voort, haar op dusdanige wijze te tuchtigen: *De lippen der Priesters bewaren de wetenschap, en de Wet word uit de mond der selver ge- haalt, om dat sy Gods gesanten zijn, doch gylieden zijt van den wech afgeweeken, gylieden hebt gemaakt, dat de Wet veel tot een hinder ge- worden is, gy hebt het verbond van Levi verdorven, seit de HEERE der Heirscharen*: En gaat dus voort haar te beschuldigen, dat sy de Wetten na de begeerte van haar u tleiden, geen achtginge gevende op God, maar op menschen. Maar het is seker, dat de Priesters dese dingen noit so voorsichtig hebben kunnen doen, dat het van de voorsichtiger en wijsler niet wierde bemerkt, welke daar en bo- ven, by voort loopinge der roekeloosheid, gewilt hebben, dat geen Wetten gehouden behoefden te worden, als welke geschre- ven waren. Dat de besluiten voorts, welke de bedrogene Fari- seen (de meestendeel derselver na Josefus seggen in sijn Oudhe- den, uit het gemeene volk bestaande) overleveringen der Vaderen noemden, geensins te behouden waren. Doch wat het sy, kon- nen wy geensins twiiffelen, ofte de vleyinge der Priesteren, 't be- derf van Godsdienst en der Wetten, en een ongelooftijke verme- nigvuldige deser, een seer groote en menigvuldige gelegenheid tot disputen, en twistinge gegeven hebben. Want waar menschen door drift des bygeloofts, sonder dat de Overheid de een of de ander kant behulpig is, beginnen te twisten, kunnen deselve geen- sins bevredigt worden, maar worden lichtelijk in Secten verdeelt.

II. 't Is aanmerkens weerdig, dat de Profeten, daar sy beson- dere mannen waren, door haar vryheid van vermanen en bestraf- fen 't volk meer opgebitt dan verbeterd hebben; welke nochtans van de Koningen vermaant of getuigt zijnde, lichtelijk geboon- gen wierden. Ja zijn ook den vroomen Koningen ondragelijk geweest: om de macht, welke sy hadden om te oordeelen, wat goed of kwaad gedaan was, ja om de Koningen selve te straffen, indien

Indien sy enige openbare of besondere handel tegen der selver oordeel toelieten. De Koning Afa, welke na de getuigenisse der Schrift vroom geregeert heeft, heeft den Profeet Hananias in 't gevangen-huis gebracht, om dat hy hem vrimoediglijk onderstonde te berispen en te bestraffen, om het verbond niet den Koning van Armenien gemaakt; en behalven dit worden veel voorbeelden gevonden, welke aanwijfen, dat de Godsdienst, meer schade als voordeel uit sodanige vryheid geleden heeft, op dat ik hier nu swijge dat hier van daan, dat namelijk, de Profeten alleen voor sich het recht behouden hebben, groote Burger-oorlogen gesproten zijn.

III. 't Is noch weerdig om aangemerkt te worden, dat so lange het volk de regeeringe gehad heeft, deselve niet meer als een Burger-oorlog gehad heeft, welke nochtans volkomelijk gestilt geweest is, en de overwinnaars niet sodanige onferminge jegens de overwonnene aangedaan, dat sy op alle maniere besorgt hebben, deselve in haar oude weerdigheid en macht te herstellen. Maar na dat het volk, aan de Koningen geensins gewent zijnde de eerste staat der regeeringe in een Koninglijke verandert heeft, is 'er by na geen eynde van Burger-oorloogen geweest, en hebben sulke scherpe Veld-slagen gedaan, dat deselve de gedachten van allen te boven gingen, want in een Veld-slach, 't welk by na 't geloof overtreft, zijn vijftig duisent Israëliten van de Joden gedood, en in tegendeel in een ander slach brengen de Israëliten vele der Joden om ('t getal word in de Schrift niet genoemd) sy nemen den Koning selve gevangen, de muuren van Jerusalem worden by na vernietigt, selfs den Tempel berooven sy gants, en met een groote broeder-roof beladen zijnde, en van bloed versadigt, gyzelaars genomen hebbende, en den Koning in sijn by na verwoest rijk latende, leggen sy de wapenen neder, niet door trouw belofte der Jooden, maar door derselver onvermogen tot stilstand gebracht zijnde; want na weinige Jaren, de krachten der Jooden herstelt, voeren sy weder op nieuw een Veld-slach, in welke de Israëliten weder overwinnaars worden, hondert en twintig duisent Jooden dooden, hare vrouwen en kinderen tot twe hondert duisent toe gevangen nemen, wederom een

[K k 3]

grootc

groote buyt wech roven; en door dese en andere Oorloogen en Veld-slagen, welke in de Historien maar aangeroord worden, verfwakt en uitgereert zijnde, zijn sy eyndelijk den Vyanden ten roof geweest. Indien wy ook de tijden herdenken willen, in welke sy volkomen vryheid mochten genieten, sullen wy een groot verschil bevinden; want dikmaals hebben sy voor de Koningen veertig, en eenmaal (t'welk boven bedenkinge is) tagtentic jaar sonder uitterlijke of innerlijke oorlog in eendracht geleest. Maar na dat de Koningen het rijke bekomen hebben, dewijl toen niet langer voor de vrede en vryheid, maar om de roem te strijden was, lesen wy, dat alle, behalven eenen Salomom (wiens deugd, wijsheid, namelijk, beter in vrede als in oorlog bestaan konde) den oorlog gevoert hebben, by welke kwam een seer verderfelijke lustom te heerschen, welke den meesten een wech tot een bloedig rijk gebaand heeft. Ook zijn de wetten, so lange de regeeringe des volks duurde, onverdorven gebleven, en edelmoediger waargenomen. Want voor de Koningen zijn seer weinig Profeten geweest, welke het volk vermaanden, maar na de verkiefinge eens Konings, zijn 'er seer veele te gelijk geweest, want Hobadias heeft hondert van den dood verlost en haar verborgen, dat sy met de overige niet omgebragt wierden; en wy sien niet, dat het volk door enige valsche Profeten bedrogen is geweest als na dat sy het rijk aan de Koningen afgestaan hebben, welchen de meesten namentlijk beyveren te pluym-strijken. Doet hier by dat het volk, wiens gemoed meestendeel na haar geboorte staat groot of klein is, sich in rampspoeden en ongeregelheden lichtelijk verbeterde, en tot God bekeerde, en de wetten herstelde; in tegendeel hebben de Koningen, wiens gemoederen altijd even opgeblazen zijn, en sonder schade niet konnen gedwongen of geboogen worden, hare mislagen hardnekkiger aangehangen, self tot de uitterste ondergang der Stad.

Uit dese sien wy klaarlijk. I. Hoe schadelijk het en voor Godsdienst en voor Gemeene-best sy, den Kerken-dienaars enig recht van besluiten te maken, of dingen der regeeringe te handhaven, toe te laten; en in tegendeel, dat alle dingen veel gevestiger bestaan, indien dese sodanig ingehouden worden, dat sy van geen saak, dan gevraagt zijnde, reden geven, en dat sy

sy ondertusschen de aangenomene leere en die meest gebruikt is oefenen en onderwijfen.

II. Hoe gevaarlijk het sy, op het Godlijk recht toe te passen saken welke enkel speculatijf zijn, of wetten van inbeeldingen te maken, over welke de menschen plegen te twisten. Want daar wort seer geweldiglijk geregeert, alwaar de inbeeldinge, welke van gemeene recht zijn, van welke niemand afstaan kan, voor misdadig gehouden worden; ja de toorn van 't gemeene volk, pleeg seer ter plaatse daar dit geschiede, te heerschen: So heeft Pilatus, op dat hy de toorn der Farizeen te ontmoete komen soude, Christus geboden gekruist te worden, daar hy nochtans wiste, dat hy onnosel was. Daar na, op dat de Farizeen den rijkeren van haar weerdigheden mochten verstooren, begonden sy twist-vragen aangaande de Godsdienst in te voeren, en den Tzadduzeen van ongerechtigheid te beschuldigen; en na dat voorbeeld der Farizeen hebben enige kwaadaardige geveinsde door die selve kwale opgehuist en aangevoert, welke sy een Godlijke yver-recht noemden, seer vrome, deugdsume mannen, welke om haar vroomheid en deugd by 't gemeen gehaat waren, over al vervolgt; door derselver gevoelen opentlijk te versweeren, en de woefte menichte tegen deselve ten toorn oprokkenende. En dese stoute vryheid, om dat deselve met de gedaante van Godsdienst afgeschildert wort, kan niet lichtelijk gedwongen worden, voornamelijk waar de Hoge-machten enige secte ingevoert hebben, van welke sy geen uitvinders self zijn. Om dat sy als dan niet als uitleggers des Godlijken rechts, maar als Sectarisen gerekend worden, dat is, voor die gene, welke uitvinders dier secte zijn; en daarom plag de autoriteit der Overheden omtrent dese dingen by 't volk weinig geloof te hebben, maar seer veel de geloofweerdigheid der Leeraren, wiens uitleggingen sy self meenen, dat de Koningen onderworpen moeten zijn. Om dese kwalen derhalven te mijden, kan niet veiliger voor een Gemeene-best bedacht worden, als de Godvruchtigheid en de Godsdienst in de werken alleen, dat is, in de oefeninge alleen der liefde en der gerechtigheid te stellen, en aangaande de overige saken een yder een vry oordeel te laten, maar hier van in 't volgende breder.

III. Sien

III. Sien wy , Hoe noodzakelijk het sy , so voor 't Gemeene-best , als Godsdienst , den Hoogen machten het recht van aangaande billijk , en recht of onrecht te oordeelen , toe te staan . Maar hier van hier na ook breder . Want indien dit recht , aangaande de daden te oordeelen , self de Godlijke Profeten niet heeft kunnen toegestaan worden , als met groot nadeel des Gemeene-bests en Godsdienst , veel minder sal sulx toe te staan zijn aan de gene , welke noch toekomende dingen weten te voorseggen noch wonderdaden doen .

IV. Sien wy eindelijk , hoe verderfelijk het sy voor een volk , welke onder Koningen niet gewoon zijn te leven , en die nu gestelde wetten hebben , een Monarch te verkiesen . Want en hy selve sal niet alleenlijk maar de Heerschappie behouden , en de Koninglijke autoriteit sal geen wetten kunnen verdragen of rechten van een ander van minder macht ingesteld , veel minder sal hy in de sin hebben deselve te beschermen , voornamelijk om dat in deselve in te stellen geen acht gegeven is op de saak des Konings maar des volks en der Raadvergaderinge , welke het rijk meende te hebben . Want so soude de Koning met de oude rechten des volks te beschermen , meer des selfs Dienaar als Heer toefschijnen . Derhalven sal een nieuwe Monarch met de hoogste vlijt nieuwe wetten soeken in te stellen , en de rechten des rijks ten zinnen gebruik herformen , en het volk daar toe brengen , dat deselve niet so licht de weerdigheid den Koningen benemen sullen , als aan haar geven . Maar ik kan hier geensins voorby gaan , het ook niet minder gevaalijk te zijn , een Monarch om te brengen , schoon het in alle manieren blijkt , dat hy een Tyran is : Want het volk aan een Koninglijke macht gewent zijnde , en door deselve alleen weerhouden , sal een minder verachten , en bespotten , en also , indien het volk een ombrengen , sullen sy noodzakelijk , gelijk eertijds de Profeten , een ander in de plaats des eersten verkiesen , welke niet gewillig en van self maar noodzakelijk een Tyran sal zijn . Want op hoedanige wijze sal hy niet kunnen sien , dat de handen der Burgers met Konings moord befoedeld zijn , en dat sy op Vadermoord , als op een welgedane saak , roemdragen ? 't geen sy niet , als om een voorbeeld op hem selfs te stellen , begaan hebben .

Se-

Sekerlijk, indien hy Koning zijn wil, en het volk geen richter of Heere der Koningen erkennen, of smeekwijse regeren, sal hy de dood wreken moeten, en in tegendeel om sich selfs wille een voorbeeld stellen op dat het volk sodanig feit niet weder onderlegge uit te voeren. Maar hy sal niet wel de dood des Tyrans door de dood der Burgeren kunnen wreken, ten sy hy niet te gelijk de sake des voorgaande Tyrans verdedigt, en desselfs daden goed keurt, en gevolgelyk alle de voedstappen des vorigen volgt. Hier door is 't geschiet, dat het volk wel dikmaal een Tyran heeft kunnen veranderen, maar noyt affetten, of de Koninklijke regeeringe in een ander van een ander gedaante te verwisselen. Dese sake heeft een doodlyk voorbeeld gegeven het Engelsche volk, welk oorfsaken gefogt heeft, op welke sy onder gedaante van recht haar Koning ombrengen soude, maar die omgebracht hebbende, hebben sy niets minder kunnen doen, als de gestalte der regeeringe te veranderen, maar na veel gestort bloed, is het hier toe gekomen, dat een nieuw Koning van een ander naam gekoosen soude worden (even als of de gantsche questie over de enkele naam geweest was,) welke op geen manier bestaan konde, als door de Koninklijke Stamme t' eenmaal uit te delgen, de vrienden of toegedane des Konings te dooden, en de Vrede door Oorlog, te verstooren, op dat het gemeen met nieuwe saken besig zijnde, en opgehouden, haar gedachten aangaande de Koning-moord verdrijven soude. 't Volk heeft daarom ook te laat gemerkt, dat sy voor 't welvaren des Vaderlands niet anders gedaan hadden, als het recht des wettigen Koninkx te schenden, en alles tot slimmer staat te brengen. Sy hebben derhalven, so haast sy konden de verheffing beslooten te herroepen, en hebben niet eerder geruft, voor sy alles in haar vorigen staat herstelt sach. Maar mogelijk sal ymand met het voorbeeld des Roomschen volcx my tegenwerpen, dat het volk lichtelyk een Tyran van kant konde helpen, maar ik meen, dat ons gevoelen met dat voorbeeld bevestigt werd. Want alhoewel het Roomsche volk lichtelyker een Tyran van kant helpen, en de regeeringe veranderen kon, om dat het recht van een Koning of desselfs navolger te kiezen, by het volk selfs was, en deselve, (als bestaande uit samengerotte oproerige en overdadige

[L I]

men-

menschen) noch geen Koningen gewoon was, te gehoorsamen, want van ses, welke sy te vooren gehad hadden, waren drie by haar omgebracht, nochtans hebben sy niet anders gedaan, als in de plaats van een meer Tyrannen te kiezen, welke ook haar door inwendige en uitwendige Oorlogen ellendig altijd geslingert hebben, tot dat sy eindelijk het rijk weder, door 't veranderen des naams alleen, gelijk in Engeland, tot een Koninkrijk gemaakt hebben. Wat de Staaten van Holland aangaat, dese weten wy niet, dat oyt Koningen gehad hebben, maar Graven, op welke noyt het recht der regeeringe overgedragen is: Want gelijk de Edel Mogende Staten van Holland in Haar redenvoeringe ten tijde van den Grave van Leycester in 't licht gegeven, vertoonen, hebben sy altijd de macht aan sich gehouden, om deselve Grave van haar plicht te vermanen, en om Haar autoriteit en der Burgeren vriheid te verdedigen, en Haar over deselve, indien sy Tyrannen wierden, te wreken, ja hebben deselve so ingehouden, dat sy niets, dan met goedkeuringe en wille der Staten uitwerken konden. Uit welke volgt, het recht der Hoogste Macht altijd by de Staten geweest te zijn, 't welk de laatste Graaf heeft soeken te misbruiken; alwaarom het verre af is, dat sy van hem afgevallen zijn, wanneer sy haar vorige, nu by na verlooren regeeringe, herstelt hebben, met dese voorbeelden, word derhalven dat gene, 't welk wy gesegt hebben, gantsch bevestigd, dat namelijk, de gedaante van alle regeeringe behouden moet worden, en sonder gevaar van deselfs geheele ondergang niet kan verandert worden, en dit is, 't geen ik hier de pijnje weerdig achtete aantemerken.

XIX. HOOFDDEEL.

Word getoond, het recht omtrent de Godsdienst-saken gantschelyk omtrent de Hooge Machten te zijn, en dat de uitterlyke Godsdienst na de vrede des Gemeene-bests moet gevoegt worden, indien wy Gode recht gehoorsamen willen.

Dewijl ik boven gesegt hebbe, dat die gene, welke de Heerschappie hebben, ook alleen het recht tot alles hebben, en alle recht van derselver besluit alleen af te hangen; heb ik niet alleen willen verstaan het Burgerlijke maar ook het Heilig recht; Want van dit moeten sy ook uitleggers en beschermers zijn. En dit wil ik hier uitdrukkelijk aantekenen, en van dese saak in dit Hoofddeel uitvoerig handelen, om dat 'er seer vele zijn, welke loochenen, dat dit recht, te weten, omtrent het Heilige, de Hooge Machten toekomt, en haar voor geen uitleggers des Goddelijken rechts willen erkennen. Waaron sy haar ook vryheid aanmatigen, deselve te beschuldigen en over te dragen, ja van de gemeente te *ontvreemden (gelijk Ambrosius den Keyser Theodosius dede) maar dat sy op dese wijze het rijke verdeelen, ja genegentheid self tot de regeeringe hebben, sullen wy onder in dit Hoofddeel aanmerken, want ik wil eerst toonen, dat de Godsdienst door derselver besluit alleen kracht van recht te ontvangen, die het recht van gebieden hebben, en daarna, dat God geen besondere regeeringe over de menschen heeft, als door die gene, welke de Heerschappie hebben, en dieshalven dat de Godsdienst en de oeffeninge der Godsaligheid na de Vrede des Gemeene-bests en desselfs nuttigheid gevoegt, en gevolgelijk van de Hooge Machten alleen bepaalt moet werden, welke alsoo ook desselfs uitleggers moeten zijn. Ik spreek uitdrukkelijk van de oeffeninge der Godsaligheid, en de uitterlyke Godsdienst; maar niet van de Godsaligheid of de innerlyke Godsdienst, ofte de middelen, waar door 't verstand inwendig geschikt word om God in oprechtigheid des gemoeds te eeren; want de inwendige Godsdienst

[112]

* Excommuniceren, of buiten de gemeenschap sluiten.

dienst en Godsaligheid selve is algemeen, gelijk wy op 't einde des VII. Hoofd: getoont hebben, en van gemeen recht, 't welk op een ander niet kan overgedragen worden. Wat ik hier voorts door Gods rijke versta, meen ik genoegzaam uit het XIV. Hoofd: te blijken; want in 't selve hebben wy aangeweefen, dat die gene, de Wet Gods vervult, welke gerechtigheid en liefde volgens Gods bevel waarneemt: Waar uit volgt, dat het rijke Gods te zijn, in welke de gerechtigheid en liefde de kracht van recht en gebod hebben. Want ik kenne hier geen onderscheid, 't zy God de ware dienst bevatten geopenbaart te zijn door het Natuurlijk of door 't Profetisch licht; want het vertoog en bewijfinge deszelfs is algemeen, door dien de Godsdienst deselve is, en vooronderstelt worde, even gelijk van God geopenbaart te zijn, en op dese of gene wijze aan de menschen gemeen gemaakt; en daarom was het noodzakelijk, op dat ook de Godsdienst Profets wijze geopenbaart, de macht van recht by de Hebreën soude hebben, dat een yder der selver van zijn natuurlijk recht eerst afstonde, en alle met gemeene toestemminge vaststelden, die dingen alleen te gehoorsamen, welke haar van God Profets wijze geopenbaart soude worden: gantschelijk op deselve manier, gelijk wy in een gemeene Volkx-regeeringe te geschieden getoont hebben, alwaar alle met gemeene toestemmen besluiten, alleen na het opgeven der reden te leven; En alschoon de Hebreën daar en boven haar recht op God overgedragen hebben, hebben sy sulcx meer met meeninge als in der daad kunnen doen: Want sy hebben (gelijk wy boven gesien hebben) het recht der regeeringe volkomenlijk behouden, tot dat sy het selve op Moses overgedragen hebben, welke daar na ook in 't geheel Koning gebleven is, en door hem heeft God alleen de Hebreën geregeert. Vorder ook om dese oorsake (dat namelijk de Godsdienst uit het recht der regeeringe alleen, de kracht van recht ontfangt) konde Moses die met geen straffe aandoen, die voor 't verbond, en gevolgelijk in haar eigen recht waren, den Sabbath geschonden hadden (besie Exod. 15: 30.) gelijk na 't verbond (besie Num. 15: 36.) na dat namelijk een yder van zijn natuurlijk recht afgestaan was, en den Sabbath door 't recht der regeeringe, de kracht van
bevel

bevel ontfangen had. Eindelijk heeft ook om dese oorfake de geopenbaarde Godsdienst na 't uitroeijen der Hebreuwse regeeringe, opgehouden de kracht van recht te besitten; want wy konnen geensins twiffelen, of te gelijk als de Hebreën haar recht op den Koning van Babel overgedragen hebben, het rijke Gods en Goddelijk recht geduurig stil gestaan en opgehouden hebben. Want met dat selve is het verbond in welke sy beloofd hadden op alles wat God soude spreken, te gehoorsamen, en welke de grond van Gods regeeringe was, gantsch wechgenomen, en konden op het selve niet langer staan, door dien sy van die tijd af niet meer haars selfs (als wanneer sy in de Woestijne of in haar Vaderland waren) maar des Konings van Babel waaren, aan wien in alles te gehoorsamen (gelijk wy in 't XVI. Hoofddeel getoont hebben,) sy lieden verschuldigd waaren; 't geen ook Jeremias haar Cap. 29:7. uitdrukkelijk vermaant: *Beraadslaagt, segt hy, tot vrede der stad, in welke ik u lieden gevangelyk gebracht hebbe, want met haare onveyligheid sal de urwe mede zyn.* Maar tot ongestalte der Stad konden sy niet beraadslaan, want sy waaren niet als dienaars der regeeringe gevangene, maar als slaven; door haar, namelijk, om alle oproeren te schouwen, in alles gehoorsaam te betoonen, de Rechten des rijkx, en de Wetten waar te nemen, schoon deselve van de Wetten, aan welke sy in haar Vaderland gewent waaren, seer verscheiden, enz. Uit welke seer baarblykelyk volgt, dat de Godsdienst by de Hebreën alleen door het recht der regeeringe de kracht des rechts ontvangen heeft, maar dat na uitroeyinge der selve, die niet meer als een rechtveerdige leeringe van een besondere regeeringe, maar als een algemeene leeringe der reden konde gehouden worden, ik segge, der reden, want de algemeene Godsdienst was uit de openbaringe noch niet bekend geworden. Daarom besluiten wy gantschelyk, dat de Godsdienst 't zy deselve door 't Natuurlijk, 't zy door Profetisch licht geopenbaard zy, de kracht van gebod ontvangt uit het besluit alleen der gener, welke het recht van gebieden hebben, en dat God geen besonder rijk over de menschen heeft, als door die gene, welke de Heerschappie houden. Dit volgt mede, en word ook klaarder verstaan uit het geseide in 't IV. Hoofddeel, want

[L 1 3]

daar

daar hebben wy getoont, dat Gods besluiten alle een eeuwige waarheid en noodzakelijkheid inwikkelen, en niet bevat kunnen worden God te zijn als een Overste of Wet-gever den menschen Wetten voorstellende. Alwaarom de Goddelijke leeringen door het Natuurlijk of Profetisch licht geopenbaart geen kracht van gebod van God onmiddelijk bekomen, maar noodzakelijk van die gene, of door tussen komen van die gene, welke het recht van gebieden en besluiten hebben; en alsoo kunnen wy niet sonder tussen komen van deselve bevatten, dat God over de menschen heerscht, en de saken na zijn gerechtigheid en billikheid bestierd, 't geen mede door de ervarentheid selve goedgekeurt word; Want 'er worden geen voedstappen van Goddelijke gerechtigheid gevonden, als waar de rechtveerdigen heerschen, andersints sullen wy (op dat ik de woorden van Salomon weder herhaale) een en het selve den rechtveerdigen en den onrechtveerdigen, den reinen en den onreinen sien gebeuren; 't geen seer vele, welke meenden, dat God onmiddelijk in de menschen heerschte, en de geheele natuur ten haarer gebruik bestierde, aangaande de Goddelijke voorsienigheid heeft doen twiiffelen. Dewijl derhalven so door de ervarentheid, als door de reden blijkt, dat het Godlijk recht van het enkel besluit der Hooge Machten afhangt, so volgt dat deselve ook des Godlijken rechts uitleggers zijn; op hoedanige wijze, sullen wy nu sien; Doch eerst sullen wy toonen, dat de uitterlijke Godsdienst en alle oeffeningen van Godvruchtigheid na de ruste van 't Gemeene-best en deselfs bewaaringe moet gevoegt worden, indien wy Gode recht willen gehooramen. Doch dit bewesen hebbende, sullen wy lichtelijk verstaan, op war wijze de Hooge Machten uitleggers van Godsdienst en Godvruchtigheid zijn.

Het is seker, dat de Godvruchtigheid jegens het Vaderland de grootste is, welke ymand aanwenden kan, want de Heerschappie wech-genomen zijnde, kan 'er niets goeds bestaan, maar komen alle dingen in verschil, en aldaar heerscht de gramschap en Godloosheid tot groote vreesse van allen, waar uit volgt, dat 'er niets heilsaams voor den evenmensch bewesen en toegebracht kan worden, 't welk niet kwaad is, indien de schade des geheelen Geme-

mee-

meene-bests daar uit volgde, en integendeel niet kwaads aan mal-
kander begaan te worden, 't welk geen Godvruchtigheid genoemd
word, indien het selve tot behoudinge des Gemeene-best diend. Ten
voorbeeld: 't is Godsdienstelijk, den genen, die tegen my twist
en mijn rok wil nemen, ook den mantel te geven; maar wan-
neer geoordeelt word, dat sulcx de behoudenisse des Gemeene-
best schadelijk en verdervelijk is, sal het in tegendeel Godsdienstig
zijn, deselve in 't gerichte teroepen, schoon hy ter dood veroordeel-
baar was. Om dese oorzaak word *Manlius Torquatus* geroemt, om dat
het welvaren des volcx meer by hem vermocht heeft als de God-
vruchtigheid omtrent sijn soon. Dewijl dan dit sodanig sy, soo
volgt, dat het welvaren des volcx de hoogste Wet zy, na welke
alle, so menschelijke als Goddelijke wetten moeten gevoegt wor-
den, en dewijl het alleen de plicht eens Hooge Overigheids is,
te besluiten, wat tot voordeel des geheelen volcx, en tot ruste
des rijcx noodzakelijk is, en te gebieden, 't geen hy nodig oor-
deelt: so volgt hier uit, het mede de plicht des Hooge Overheids
alleen te zijn, te besluiten, op hoedanige manier een yder sijn
naafsten eeren moet, dat is, op hoedanige wijze een yder Gode
gehouden is te gehoorsamen. Uit dese verstaan wy klaarlijk op
hoedanige wijze de Hooge Overheden uitleggers der Godsdienst
zijn; daar na, dat niemand Gode recht gehoorsamen kan, indien
hy de dienst der Godvruchtigheid, waar aan een yder verschul-
digt is, niet na de gemeene nuttigheid en schikt, en gevolgelijk
indien hy alle de besluiten der Hooge Overheid niet gehoorsaamt.
Want door dien wy volgens Gods bevel (alle, geen uitgesondert)
de Godvruchtigheid gehouden zijn te eeren, en niemand schade
aan te brengen, so volgt, het niemand geoorloft te zijn, ymand
met nadeel van een ander, veel minder van 't geheele Gemeene-
best enige hulpe toe te brengen: en alsoo, niemand sijn naafsten
volgens Gods bevel met Godvruchtigheid eeren kan, ten zy hy de
Godvruchtigheid en de Godsdienst na 't Gemeene-nut schikt,
maar geen besondere kan weten, wat het Gemeene-best nuttig is,
als uit de besluiten der Hooge Overheden, wien het alleen toe-
komt, de openbare handelingen waar te nemen, en daarom kan
niemand de Godvruchtigheid recht beherten noch God gehoorsam-
men,

men, ten zy hy insgelijks alle de besluiten der Hooge Overigheid waar neemt. Dit word mede door de practijk self bevestigt: Want niemant der Onderdanen vermach, ymand 't sy Burger of Uitheems, kleene of groote enige hulpe toebrengen, wanneer de Hooge Overigheid den sodanige de dood schuldig of vyand veroordeelt heeft. So ook, alhoewel tot den Hebreëen gesegt was, dat een ygelijk sijn naastten als hem selven soude beminnen (besie Lev. 19: 17, 18.) waren sy nochtans gehouden, die gene, welke tegen de wetten yts begaan hadde, den rechter aan te brengen. (Besie Lev. 5: 1. en Deut. 13: 8, 9.) Ja den sodanige, indien hy de dood schuldig geoordeelt wierde, om te brengen, (Besie Deut. 17: 7.) daar na op dat de Hebreëen haar verkregene vriheid soude kunnen behouden, en de landen, welke sy ingenomen hadden, in volle Heerschappie besitten, was het noodwendig, (gelijk wy in het XVII. Hoofddeel getoont hebben) dat sy de Godsdienst alleen na haar gebied schikten, en sich van de andere volkeren affonderden; en daarom was tot haar gesegt, hebt uwen naastten lief en haat uwen vyand: (besie Matth. Cap. 5: 43.) Maar om dat sy 't gebied verlooren hebben, en gevankelijk na Babel wechgevoerd, heeft Jeremias haar geleerr dat sy de veyligheid en voordeel (ook) van die Stad, in welke sy gevangen waren gevoerd, souden behertigen, en na dat Christus haar over den gantschen aardbodem verspreid hadde sien gaan, leerde hy, dat volkomenlijk alle de Godvruchtigheid soude handhavenen, alle welke seer baarblijkelijk betoonen, de Godsdienst na 't Gemeen nutt geschikt te zijn geweest. Doch indien ymand vraagt, met wat recht de discipulen van Christus, welke slechts mannen waren, dan de Godsdienst konden verkondigen? seg ik, deselve sulx gedaan te hebben door 't recht des machts, welke sy van Christus ontvangen hadden, tegen de onreine geesten; (besie Matth. 10: 1.) Want ik heb te vooren op 't einde des XVI. Hoofddeels uitdrukkelijk vermaant, dat alle menschen de trouwe ook self aan een Tyran gehouden zijn te bewijzen, uitgenomen die gene, wien God door sekere openbaringe besondere hulpe tegen den Tyran belooft hadde: alwaarom daar uit, niemand een voorbeeld te nemen vristaat, ten sy die gene welke ook de macht heeft om Won-
der-

der-werken te doen, 't geen hier uit ook mede blijkt, om dat Christus ook tot sin Discipulen gesecht heeft, dat sy niet souden vresen die, die het lichaam dooden (sie Mauth. 16: 28.) 't welk indien tegen een yder gesecht geweest was, soude te vergeefs een Heerschappye opgericht werden, en dat van Salomon (Spreuk. 24: 21.) mijn Sone vreest God en eert den Koning soude vergeeft gesecht zijn, 't geen nochtans verre af is; en also moet noodwendig toegestaan worden, dat de macht, welke Christus zijn Discipulen gegeven heeft, aan haar besonderlijk gegeven is, geweest, vorders houde ik my niet op met de redenen der tegen partyen, met welke sy het heilig recht van het Burgerlijko recht willen affonderen, en dit maar alleen by de Hooge Machten, maar het eerste by de gantsche gemeente ofte Kerk beweeren te zijn, want deselve zijn so ongegrond dat sy niet verdienen verhandelt te worden; dit eene kan ik met geen stillwijgen voorby gaan, hoe elendig sy bedroogen worden, dat sy om so een oproerige gevoelen te bevestigen een voorbeeld nemen van den Joodsen Hoogen-priester, by wien eertijds het heilig recht te bedienen was; als of de Priesters dat recht van Moses niet ontfangen hadden, (welke gelijk wy tevooren verhaalt hebben, alleen de hoogste Heerschappye gehad heeft,) uyt wiens ordre sy ook daar van weder konden ontbloot worden; want hy heeft niet alleen Aaron, maar ook zijn Soon Eleazar en zijn Neef Pinehas verkoren, en de macht om het Priesterschap te bedienen gegeven, welke naderhand de Priesters so gehouden hebben, dat sy niet te min Onderdanen van Moses, dat is, des Hooge Overheids soude schijnen: Want gelijk wy nu getoont hebben, heeft Moses geen navolger des gebieds gekosen, maar alle zijn ampten sodanig verdeeld, dat de nakomelingen deselfs vicarisen geschenen hebben, welke het gebied, niet als of de Koning dood, maar alleen afwesende was, bedienen. Maar in de tweede regeringe hebben de Priesters dit recht volkomenlijk gehad, na dat sy met het Priesterschap ook het recht des Overheids verkregen hebben. Alwaarom het recht des Priesterschaps van het bevel des Hooge Overheids altijd afhangt, en de Priesters het selve noit als met het Overheids ampt gehad hebben. Ja het recht omtrent het heilige is gantschelijk by

[Mm]

de

de Koningen geweest (gelijk uyt het gene op 't eynde deses Hoofddeels gesecht sal worden, blyken sal) behalven dit eene dat men onder de bedieninge in den Tempel de handen niet aan 't heilige moest slaan, door dien sy alle, die haar Geslacht-rekeninge niet van Aaron hadden, voor onheiligen hielden, t'welk voorwaar in een Christelyk gebied geen plaats heeft. En daarom konnen wy niet twiiffelen, of de hedendaagse heilige dingen (welker bedieninge besondere manieren, maar geen geslacht vereischt, alwaarom ook die gene niet als onheilige te houden zijn, noch van het heilige uitgesloten worden, die de regeringe voeren) enkel van de Hooge Machten afhangen, en niemand dan door hare autoriteit of toelaten de macht en 't recht heeft, om deselve te bedienen, der selver dienaars te verkiesen, de gronden der Kerke en des selfs leere te bepalen, en vast te stellen, aangaande de Seden en Godvruchtige werken te oordeelen, imand buiten de gemeenschap te stellen, of tot de gemeente aan te nemen, noch eyn-delyk den armen te versorgen. En dese dingen word nu niet alleen getoont (gelijk wy gelecht hebben) waar te zijn, maar ook ten hoogsten noodzakelyk, so ten opsicht van de Godsdienst als 't Gemeene-best; want 't is yder kenbaar, hoe veel de macht en het recht omtrent de Godsdienst by het volk vermacht; so dat men vry vaststellen mach dat die meest over de gemoederen heerscht, wien dese macht toekomt. En hoe seer een yder van de mond des genen afhangt die deselve heeft. Indien ymand derhalven dese den Hooge Machten benemen wil, deselve tracht het rijk te verdeelen, waar uit noodzakelyk, gelijk eertijds onder de Hebreusche Koningen en Priessters, twisten en oneenigheden sullen moeten voort-spruiten, die noit geslilt sullen worden: Ja die dese macht de Hooge Overheden bearbeit te ontnemen, deselve soekt een middel om tot de Heerschappye self te raken. Want wat sullen sy besluiten kunnen, indien haar dit recht geweygert word? Niets voorwaar noch aangaande Oorlog noch aangaande Vrede, noch aangaande gene handel; indien sy gehouden zijn een anders meeninge en oordeel af te wachten, die haar eerst leren sal, of dat gene, 't geen sy nattich oordeelen, Godsdienstich of ongodsdienstich is, maat in tegendeel sullen alle dingen veel beter volgens haar ordon-
nantie

nantie geschieden, wanneer sy en het recht om te oordeelen, en om te besluiten hebben wat goed of kwaad, dienstich of ondienstich is. Waar van alle eenwen, voorbeelden gesien hebben, van welke ik nochtans maar een, en 't welk een Schets van allen is, roonea sal. Om dat dit recht den Roomsen Paus volkomen toegestaan is geweest, heeft deselve allenkens alle Koningen onder zijn macht gekregen, tot dat hy eyndelijk mede tot de trap der Regeeringe opgeklimmen is, en wat ook de Koningen en besonderlijk de duitse Keiseren naderhand gepoogt hebben, hebben sy nochtans desselfs Macht niet het minste kunnen verminderen, maar hebben daar mede deselve veelsins vermeerderd. Want in der daad, 't gene geen Koning te vyer en te swaard, dat hebben de geestelijke met de penne alleen kunnen doen, so dat hier uit lichtelijk alleen der selver Macht en vermogen erkent wort, en te gelijk, hoe noodzakelijk het sy voor de Hooge Overheid dese Macht en recht voor sich te behouden. En indien wy ook willen aanmerken, 't geen wy in 't voorige Hooftdeel aangemerkt hebben, sullen wy bevinden, dit selve niet weynig tot voortgang van Godsdiens en Godsaligheid te dienen: Want wy hebben te voren gesien, dat de Profeten self, schoon met Godlijke deucht begaaft, dat sy nochtans om dat sy besondere mannen waren, door hare vryheid van vermanen en bestraffen, de menschen meer opgehitst, dan verbetert hebben, welke nochtans van de Koningen vermaant of getuchtigt lichtelijk gebogen wierden, daar na, dat self de Koningen, hier om alleen, dat haar dit recht niet volkomen toekwam, seer dikmaal van de Godsdienst afgevallen zijn, en met haar by na het gantsche volk, 't geen ook blijkt, dat in Christelijke Heerschappien om deselve oorzaak seer dikwils gebeurt is. Maar mogelijk sal ymand my hier vragen, wie dan, by aldien die gene, die Overheden zijn, godloosen zijn, de Godsaligheid met recht verdedigen sal? of dan ook sy voor uitleggers desselfs te houden zijn? Maar den sodanigen vraag ik daar tegen, wie ook, indien de geestelijke (welke ook besondere menschen zijn, wien het toekomt haar saken alleen waar te nemen en te besorgen) of andere nevens welke het recht omtrent het heilige is, by aldien de sodanige, seg ik, godloos zijn willen, of deselve ook dan als

[M m 2]

uit-

uitleggers deszelfs te houden zijn? 't is wel seker, dat by aldien, die gene, die de Heerschappye hebben, na haar believen en wellusten gaan willen, 't sy deselve het recht omtrent het geestelijke of wereltlike hebben, of niet, alles nochtans tot slimmer te vervallen; en noch veel radder, indien sommige besondere mannen twistgierich het Godlijk recht verdedigen willen. Alwaarom met dit recht te weygeren aan deselve niets gevordert word, maar in tegendeel het kwade meer vermeerderd, want met dit selve geschied, dat sy noodzakelijk (gelijk de Hebreusche Koningen, aan wien dit recht niet volkomen toegestaan was) godloose zijn, en by gevolge, dat het kwade en de schade des gantschen Gemeene-bests van onseker en gebeurlijk seker en noodzakelijk gesteld worde. 't Sy wy derhalven de waarheid der sake, of de veiligheid der Regeeringe of eyndelijk den aanwas der Godvruchtigheid beschouwen, wy worden gedwongen te stellen, het Godlijke recht, of het recht omtrent het heilige gantschelijk van 't besluit der Hooge Overheden af te hangen, en deselve uitleggers daar van te zijn, en de verdedigers, uit welke volgt die gene Dienaars des Godlijken Woords te zijn, welke het volk door de Macht der Hooge Overheden de Godsaligheid leren, so als deselve na haar besluit ten Gemeene-nutte gevoegd is.

Nu is overig ook de oorzaak aan te wijzen, waarom altijd in de Christelijke Regeeringe aangaande dit recht getwist is; daar nochtans de Hebreen noit, dat ik wete, daar aan getwijffelt hebben. Voorwaar het soude een ondiër gelijk kunnen schijnen, dat over so een openbare en noodzakelijke sake altijd twist geweest sy, en dat de Hooge Overheden dit recht noit sonder twe-dracht; ja noit als met groot gevaar van oproeren en schade des Godsdienst gehad hebben. Waarlijk, indien wy geen sekere oor-sake deses konden aanwijzen, ik soude my lichtelijk inbeelden, dat alles, wat ik in dit Hoofddeel getoont hebbe, niet als te zijn, of van 't getal diër beschouwingen, welke noit ten gebruike zijn kunnen. Want de beginselen self der Christelijke Godsdienst aanmerkende, openbaart sich gantschelijk de oorzaak van dese saak; want en de Christelijke Godsdienst is niet van de eerste Koningen geleert, waar van besondere mannen, welke, tegen wille van de

Overe

Overheden, onder welke sy Onderdanen waren, lange gewoon zijn geweest, besondere Gemeente te Prediken, heilige bedieningen in te stellen, te bedienen, en alleen alles te schikken en te besluiten, sonder enige opzicht van Regeeringe; maar dewijl nu na verloop van vele jaren de Godsdienst in de Regeeringe is begonnen ingevoerd te worden, hebben de Geestelijke deselve ook den Keiseren en gebieders moeten leren, gelijk sy die bepaalt hadden, waar door sy lichtelijk hebben kunnen verkrijgen, dat de Leeraars, en uitleggers des selfs daar boven als Herders der Kerke en als Gods plaats-houders erkent wierden. En op dat naderhand geen Christelijke Koningen haar dese Macht souden aantrekken, hebben de Kerkelijke sich seer wel gewacht en voorsien, te weten door het verbieden van het houwelijk den Opperdienaren der Kerke, en aan den Opper-verklaarder des Godsdienst. By welke daar en boven gekomen is, dat sy de Leerstukken der Godsdienst tot so grote getal vermeerderd en met de Wijsbegeerte sodanig vermengt hadden, dat de hoogste uitlegger der selfs een grote Wijs-geer en God-geleerde zijn, en met veel onnutte beschouwinge sich ophouden moeste, 't geen dan alleen besondere Personen, en die genoegsame ledigheid hadden, gevallen konde. Maar by de Hebreen was het geheel anders; want derselver Kerk begonde te gelijk met de Regeeringe en Moses, welke deselve regeerde, leerde het volk de Godsdienst, ordeneerde de heilige bedieningen en koos derselver bedienaars. Hier door is het in tegendeel geschied, dat de Koninglijke autoriteit seer by het volk vermocht en de Koningen het recht omtrent het heilige altijd gehouden hebben. Want schoon niemand na de dood van Moses volkomenlijk de Regeeringe gehad heeft, so was nochtans, (helijck wy getoont hebben) het recht van besluiten so omtrent het beilige als de andere dingen by den Oversten, ook was het volk niet meer verschuldicht, om in de Godsdienst en Godsaligheid onderwisen te worden, by den Priester als Oppersten rechtier te gaan: (sie Deut. 17: 9, 11.) Schoon ook de Koningen geen gelijcke recht als Moses gehad hebben, so hong nochtans alle de ordre en verkiefinge des heiligen diensts by na van derselver besluit af, want David heeft de gehele bouw des Tempels beschikt (sie 1 Kron. 28:

[Mm 3]

11, 12.

11. 12.) Hy heeft ook uit alle de Leviten vier en twintich uitgekosen om te singen, en ses duifend, uit welke de Rechters en Oversten fouden gekoren worden, en vier duifend Poortiers en ook vier duifend, welke op instrumenten fouden spelen. (zie des felven Boeks Cap. 23: 45.) Hy heeft ook defelve in benden verdeeld, op dat een yder op zija tijd, by beurte dienen fouden, (zie vers 5. des selfden Hoofdteels) Hy heeft intgelijks de Priesters in fo veel benden gedeeld, maar op dat ik niet alles befonderlijk verhaale mach wijse ik den lefer tot het tweede Boek der Kronijken Cap. 8. alwaar op het 13de vers gefecht word. *Dat de Godsdienst, gelijk Moses defelve bestelt hadde, na't bevel van Salomon in den Tempel is bedient geweest.* En vers 14. *Dat hy (Salomon) de benden der Priesteren en der Leviten in hare bedieningen gestelt heeft, na het bevel des mans Gods, David.* En op het 15de vers getuicht eyndelijk de History Schrijver uit welke alle, en ook andere Historien der Koningen seer klaarlijk volgt, dat de gantche oeffeninge der Godsdienst, en de heilige bediening van't bevel alleen der Koningen afgehangen heeft. Maar dewijl ik boven gefecht hebbe, dat sy het recht niet gehad hebben als Moses om een Hoge-priester te verkiesen, God onmiddelijk raad te vragen, en om de Profeten, die by haar leven Profeteerden, te veroordeelen, heb ik sulx om geen ander oorfaak gefecht als om dat de Profeten uit de macht die sy hadden, een nieuwe Koning konden verkiesen, en vryheid tot Vadermoord geven, maar niet, dat het hem geoorloft was een Koning, indien hy yts tegen de wetten dede, in't gerichte te roepen, en met recht tegen hem voortvaren. Alwaarom, indien'er geen Profeten geweest waren, welke door befondere openbaringe veilichlijk vryheid van misdaad of doodslach konde geven, fouden sy volkomelijk recht, tot alle dingen, fo heilige als Burgerlijke, gehad hebben; alwaarom de hedendaagse Hoge Machten, welke geen Profeten hebben, noch met recht te nemen gehouden zijn (want sy zijn de wetten der Hebreen niet onderdaan) dit recht, schoon defelve volkomen hebben en altijd behouden sullen; indien sy maar niet toestaan, dat de Leer-stukken der Godsdienst in grote getal vermenichvuldicht, noch met de wetenschappen vermengt worden.

XX. HOOFD.

XX. HOOFTDEEL.

Word getoont, het in een vrye Gemeene-best vry te staan en te gevoelen, wat yder wil en te seggen, 't geen hy gevoelt.

Indien het even licht was over de gemoederen als over de menschen te heerschen, dan soude een yder veilig regeeren, en geen geweld drijvende Heerschappye gevonden worden. Want een ygelyk soude na't verstand der gebieders leven, en volgens haar besluit alleen, wat waar of valsch, goet of kwaad, billijk of onbillijk was. Maar dit kan, gelijk wy nu in 't XVII. Hoofddeel getoont hebben, niet geschieden, dat namelijk het gemoed geheel eenes anderen zijn soude, want niemand zijn natuurlijk recht, of zijn vermogen om vry te redenkavelen, en van alle saken te oordeelen, op een ander overdragen, noch daar toe gedwongen worden kan. Hier door geschiet het derhalven, dat die Heerschappye geweld-drijvend gehouden word, 't geen over de gemoederen is, en welke als een Hoogste Majesteit zijn Onderdanen schijnt ongelyk te doen, en derselver recht te misbruiken, wanneer sy een yder voorschrijven wil, wat elk als waar omhelsen en als valsch verwerpen, en door welke inbeeldingen eyndelijk 't gemoed van een yder tot Godsdienst moet bewogen worden; want dese dingen een yder gerechtigd zijn, en waar van, of van welk recht niemand, schoon hy wil, afstaan kan. Ik bekenne, dat het oordeel door veel, en by na ongelooflijke wijzen te voren kan beset worden, en also, schoon niet onder een anders Macht en gebied direct zijnde, nochtans van de mond van een ander sodanig af hangt, dat het dien opsicht met recht van desselfs recht gesecht kan worden te zijn: Maar al wat de konst in dese saak heeft kunnen nitwerken, is het nochtans noit daar toe gekomen, dat de menschen oyt niet bevonden, dat een yder van zijn eygen gevoelen overvloedt, en dat de verscheidentheden so vele zijn der meeningen als der smaaken. Moses, welke niet met bedroch, maar met Goddelijke deucht het verstand zijn volks

te voren ingenomen hadde, als die Goddelijk gehouden wierd, te zijn, en door Goddelijke aanspraak alles te seggen en te doen, heeft hy nochtans de slinkste uitleggingen, der selve niet kunnen ontgaan, en veel minder de overige Koningen, en indien dit op enige wijze konde bevat worden, soude sulks alleen bedacht worden in een Koninglijke maar geensins in een gemeene Regeeringe, welk alle of een grote gedeelte des volks vergaders gewijse heeft; van welke saak ik meen de oorzaak allen te blijken.

Schoon derhalven de Hooge Overheden geloofd worden het recht tot alles te hebben en uitleggers der Godvruchtigheid te zijn, hebben sy nochtans noit kunnen maken, dat de menschen geen oordeel van sommige saken na haar eygen verstand voeren, en niet met dese of gene genegenheid ten dien opzicht aangedaan worden. 't Is wel waar, dat sy met recht alle, die met haar in alles niet gelijk gevoelen, voor vyanden houden kunnen, maar wy redenkavelen nu niet over derselver recht, maar van 't gene nuttich is, want ik sta toe, dat sy met recht seer wredelijk kunnen regeren, en de Burgers om seer lichte oorsaken ter dood brengen, maar een yder sal loogenen, dese dingen behoudens de gefonde reden te kunnen geschieden: Ja om dat sy dese dingen ook niet sonder groot gevaar der Regeeringe kunnen doen, kunnen wy mede loogenen, dat sy de volkomen Macht tot dese en diergelijke dingen hebben, en ook niet by gevolge het volkomen recht; want wy hebben bewesen, het recht der Hoge Machten van derselver Macht bepaald te worden.

Indien derhalven niemand van zijn vryheid om te oordeelen en te gevoelen, wat hy wil afstaan kan, maar een yder met het grootste recht der natuur een Heer zijner gedachten is, so volgt, dat in een Gemeene-best noit als met een seer ongelukkige uitkomst kan ondernomen worden, dat de menschen alhoewel verscheidene en tegenstrijdige dingen gevoelende, nochtans niets, als na 't voorschrift der Hoge Machten spreken; want self de geleerste, ik swijge het gemeen volk, en weten niet te swijgen. Dat is een gemeene faute der menschen, haar raadslagen, ichoon derselve geswegen dienen te worden, anderen te betrouwen: Die Regeeringe sal derhalven seer wredelijk en gewildig zijn, alwaar een yder

yder de vryheid om te spreken en te leren wat men gevoelt, geweigert word, en in tegendeel dat een gematigde Regeeringe, alwaar dese vryheid een yder toegestaan word. Want in der daad kunnen wy geensins ontkennen, of de weerdigheid so wel door woorden als met der daad kan beledicht worden, en also, indien het onmogelijk is, dese vryheid den Onderdanen gantschelijk te benemen, sal het in tegendeel seer verdervelyk zijn, deselve gantschelijk toe te staan: Alwaarom het ons toekomt hier te onderzoeken, tot hoe verre dese vryheid aan een yder, behoudens de Vrede des Gemeene-bests en 't recht der Hooge Machten, kan en moet toegestaan worden. 't Welk ook alhier als ik in 't XVI. Hoofddeel gesecht hebbe, mijn besonder oogwit geweest is.

Uyt de gronden eens Gemeene-bests, boven verklaart, volgt seer klaar, desselfs hoogste eynde niet te zijn te heerschen of de menschen door vrese in te houden, en van eens anders Heerschappye te zijn, maar in tegendeel een yder van vrese te bevrijden, op dat een yder, so veel geschieden kan, gerustelijk leve. Dat is, op dat hy zijn natuurlijk recht om te zijn en te werken, sonder zijn eygen, en eens anders schade behoude mach. Ik segge, het eynde des Gemeene-bests, is niet de menschen van redelijke, beesten te maken maar in tegendeel, op dat derselver verstand en lichaam veiliglyk haar dingen waarnemen, en vry reden gebruiken, en op dat sy malkander niet haten of bedriegen of verongelyken. Het eynde derhalven des Gemeene-bests is de vryheid. Vorders hebben wy gesien dit eene om een Gemeene-best te formeeren nodig te zijn, namelijk, dat alle de macht van besluiten neven allen of sommige of nevens een alleen zy. Want door dien het vrye oordeel der menschen seer verscheiden is, en een yder alleen alles meent te weten, en het niet geschieden kan, dat alle een en het selve gevoelen, en uit ene mond spreken, so en konden sy niet vreedzaam leven, ten zy een yder van het recht om te werken uit 't besluit sijns verstands alleen afstond. Derhalven heeft een yder volgens het enkel besluit van zijn verstand van zijn recht van werken afgestaan, maar niet van zijn recht om te redenkavelen en te oordeelen; en also kan niemand behoudens het recht der Hooge Machten tegen der selver besluit werken, maar wel gantschelijk

[N u]

schelijk

schelijk gevoelen en oordeelen en gevolgelijk ook spreken indien hy maar eenvoudig spreekt of leert, en met de reden alleen sich verdedicht, maar niet met bedroch, haat of toorn, of met meeninge om uit zijn autoriteit yts in 't Gemeene-best in te voeren. By voorbeeld; so ymand een seker wet tegen de gefonde reden strijdende, aanwijft, en daarom deselve acht vernieticht te moeten worden, en te gelijk sijn gevoelen het oordeel des Hoogen Overheids (wien het alleen toekomt, de wetten te maken en te vernietigen) onderwerpt, en ondertusschen niets tegen het voorschrift dies wets doet, doet hy sekerlijk aan het Gemeene-best yts goeds, als een vroom Burger desselfs; maar indien hy in tegendeel sulx doet om de Overheid te beschuldigen en by 't gemeen hatelijk te maken, ofte twistgierichlijk tegen dank en wille der Overheid tracht die wet te vernietigen, hy is gantschelijk een verstoorder en een wederspannige. Wy sien derhalven, op wat wijze een yder behoudens het recht en de Macht der Hooge Ouden, dat is, behoudens de Vrede des Gemeene-bests, die dingen, die hy gevoelt seggen en leren kan; te weten, indien hy het besluit van alles 't geen gedaan sal worden, aan haar overlaat, en niets tegen haar besluit werkt, schoon hy dikmaal tegen dat gene, 't welk hy goed oordeelt en in 't verborgen gevoelt, handelen moet, 't geen hy mede behoudens de gerechtigheid en Godsaligheid doen kan; ja doen moet, indien hy sich rechveerdich en Godsalig betoonen wil: Want, gelijk wy nu aangewesen hebben, hangt de gerechtigheid van het enkel besluit der Hooge Machten af, en daarom kan niemand, als die na haar genomene besluiten leeft, gerechticht zijn. Maar de Godsaligheid is om die dingen, welke wy in 't voorgaande Hoofddeel getoont hebben, de grootste, welke omtrent de Vrede en gerustheid des Gemeene-bests geoeffent word; en dese kan niet behouden worden, indien een yder na het goerdunken sijns verstands leven moest; en daarom so is het ongerechtig ook na zijn weldunken yts tegen het besluit der Hooge Machten te doen, doordien hy een Onderdaan derselver is, en indien sulx elk een vry stond, soude noodwendich het gantsche verval des Gemeene-bests daar uit moeten volgen. Ja hy kan niets tegen het besluit en opgeven sijner eygen reden

wer-

werken, so lange hy na de besluiten des Hooge Machts werkt; want door aanraden van de reden self heeft hy gantschelijk besloten, sijn recht om na zijn eygen oordeel te leven, op deselve Hooge Machten over te dragen: Dit konnen wy ook met de practijke self bevestigen, want in de Raadsvergaderingen so der hoogsten als der mindere Overheden wort selden yts met gemeene toestemminge van alle de leden gedaan, en nochtans geschied alles na het gemeen besluit so der gener die, tegen, als die, voor, haar stemmen gegeven hebben. Maar ik keere weder tot mijn voornemen, om dat een yder uyt de vryheid zijns oordeels, behoudens het recht der Hooge Machten, de reden gebruiken kan, gelijk wy uit de gronden des Gemeene-bests gesten hebben. Maar daar uit konnen wy niet min licht bepaalen, wat gevoelen in een Gemeene-best schadelijk zijn, sodanige namelijk, welke, hoe deselve genomen worden, het verbond wechnemen, waar in een yder van het recht om na zijn goetdunken te leven, afgestaan is. By voorbeeld; indien ymand gevoelt, dat de Hooge Machten haar eygen selfs niet zijn, of dat niemand op zijn beloften moet staan, of dat een yder na het goedbedunken van zich behoorde te leven, en andere diergelijke dingen, welke nitdrukkelijk tegen her voorseyde Hooftdeel strijden, die is twistgierich, niet so seer om het oordeel en gevoelen, als om de daad, welke sodanige oordeelen inwikkelen, te weten, om dat hy daar mede, dat hy sodanig yts gevoelt, de trouwe breekt, welke hy de Overheid stilswijgend of in't openbaar gesworer had; en daarom zijn de overige gevoelens, welke geen daad inwikkelen te weten, Verbondbrekkinge, wrake, toorn, en diergelijke niet twistgierich. Ten zy by geval in een Gemeene-best door reden bedorven, alwaar sommige opgeblasene en eergierige, die de verstandige niet dragen konnen, tot sodanige verheven naam geklommen zijn, dat haar vermogen meer by't gemeen als dat van de Hooge Overheden vermach; wy ontkennen nochtans niet, daar en boven enige gevoelens te zijn, welke, schoon eenvoudig omtrent het ware en valsche schijnen te hellen, nochtans met geen recht gemoed worden voorgestelt en gemeen gemaakt. Maar dese hebben wy ook in het XV. Hooftdeel afgedeelt, maar sodanig, dat

[N u 2]

de

de reden niet te min vry gebleven is. By aldien wy ook hier op letten, dat de trouwe van een yder omtrent het Gemeene-best, gelijk omtrent God uit de werken alleen kan erkent worden, namelijk uit de liefde omtrent den naasten, so kunnen wy geensins twiisfelen, of een oprechte Gemeene-best aan een yder deselve vryheid om te Filosoferen toestaat, welke trouwe wy getoont hebbende-selve aan een yder toestaat. Ik bekenne wel, uit sodanige vriheid somtijds enige ongemakken te spruiten, maar wat is oyt so wijs ingestelt geweest, dat daar uit niets nadeeligs heeft kunnen ontstaan; die alles met wetten wil afdeelen, sal de mislagen meer aanhitsen als verbeteren en bestraffen. Die dingen, die niet konnen verboden worden, moeten noodzakelijk toegestaan worden, schoon daar uit somwijlen enige schade volcht. Want wat al kwalen ontstaan niet uit overdaad, nijd, gierigheid, dronkenschap en diergelijke? Dese dingen worden nochtans gedragen, om dat deselve door 't gebod der wetten niet konnen geweert worden, schoon waarlijk mislagen zijnde; waarom veel eerder de vryheid des oordeels moet toegestaan worden, welke voorwaar een deucht is, en niet onderdrukt kan werden. Doet hier by, dat geen swarigheden uit deselve ontstaan, welke niet, (gelijk ik terstond tonen sal) door de autoriteit der Overheden konnen geschont werden, op dat ik nu swijge, dat dese vryheid besonder noodzakelijk is, om de konsten en wetenschappen voort te setten; want dese worden alleen met een gelukkige uitkomst van die gene geëert, welke een vry oordeel en 't welk geensins te voren met yts anders ingenomen is, hebben.

Schoon echter gestelt mochte worden, dese vryheid onderdrukt en de menschen sodanig te konnen worden ingehouden, dat sy niets denken of seggen derven, als na het voorschrift der Hooge Machten, sal het noit nochtans geschieden, dat sy ook niets, dan sy self willen, sullen bedenken: En alsofoude noodzakelijk moeten volgen, dat de menschen dagelijcx yts anders gevoelden, yts anders spraken, en dat by gevolge de trouwe, in een Gemeene-best so hoognodig, bedorven wierde, en een afschouwelijke pluymstrijkinge en wantrouwe gekoestert, waar uit eyndelijk bedriegerien en verdervinge aller goeder konsten. Maar het is'er verre af, dat

dat sulx soude kunnen geschieden, dat de menschen, na voorbepaalde saak altijd spreken, maar in tegendeel, hoe meer de vryheid van spreken de menschen benomen wort, hoe hardnekkiger sy daar tegen pogen, juist niet die gierich zijn, vleijers, of andere swakmoedige, wiens hoogste doel is, haar schatten te beschouwen, en haar buik opgevuld te hebben, maar die gene, welke de goede opvoedinge, de gesteltheit der Seden en de deucht vryer gemaakt heeft. Sodanig zijn de menschen meestendeel gesteld, dat niets onverduldiger opnemen, als dat de gevoelens, welke sy geloven waar te zijn, voor misflag gehouden worden, en dat het haar tot misdaad gerekent word, 't gene haar tot Godvruchtigheid omtrent God en menschen beweegt, waar uit het geschiet dat sy de wetten ontcrachtigen, en alles wat sy willen tegen de Overheid derven; en sulx niet schandelijk, maar eerlijk achten, oproeren om dese oorsaak te verwekken, en alle misbedrijf, te ondernemen. Dewijl het derhalven blijkt de menschelijke natuur dusdanig gesteld te zijn, so volgt, de wetten, welke aangaande de gevoelens gemaakt worden, niet op de misbedrijvers maar op de verstandigen te sien, en niet gemaakt te worden om de kwade te bedwingen, maar eerder om de eerlijcke op te hirsen, en niet sonder groot gevaar der Regeeringe beschermt te worden. Sodanige wetten zijn ook gantsch onnut, want die gene welke de gevoelens die door de wetten veroordeelt zijn, gesond te zijn sullen geloven, sullen de wetten niet kunnen gehoorsamen. Die in tegendeel deselve als valsch verwerpen, nemen de wetten, waar door dese veroordeelt worden, als voorrechten aan, en triumfeeren also over deselve, dat de Overheid deselve naderhand schoon sy willen, niet vermogen te vernietigen. By desen komt, 't geen wy boven, het. XVIII. Hoofdeel uit de Historien der Hebreen N° 2. afgeleid hebben: En eyndelijk, wat al scheuringen zijn meestendeel in de Kerk hier door niet ontstaan? Wat al Overheden hebben niet de tweespalten der Leeraaren door de wetten willen wechnemen? want indien de menschen niet door hope gedwongen wierden de wetten en de Overheid tot sich te trekken, en om over hare tegen-partyen, met gemeene toejuichinge des volks te Segenpralen, en om eernamen te verkrijgen soude sy noit met so een

[N 3]

on-

onrecht gemoed twiften, en sodanige rafernie foude hare finnen niet flingeren. En dit leert niet alleen de reden maar ook de dagelijke ervarentheid; namelijk, dat dikmaal gelijke wetten, in welke namelijk, bevolen word, wat een yder geloven moet en verboden word, tegen dese of gene gevoelen yts te seggen of te fchrijven, ingeftelt zijn, om toe te komen of liever te wijken de toorne der gener, welke de vrye vernafsten niet konnen dragen, en met een wrede macht de aandacht des gemeene volks te niere doen, en op hiften tegen wien fy willen. Maar wanneer foude het meerder zijn, de toorne en rafernie des volx te bedwingen of onnutte wetten te maken, welke niet konnen gefchonden worden, als van die gene, welke de deugden en konften beminnen, en alfo 't Gemeene-best tot sodanige engte te brengen, dat defelve geen geleerde mannen verdragen kan? Want wat kan 'er groter kwaad voor 't Gemeene-best bedacht worden, als dat eerlijke mannen, om dat fy verſcheiden gevoelen, on niet weten te veinfen, als oneerlijke in ballingschap gefonden worden? Wat is, seg ik, meer verdervelijk, als dat menſchen om geen misdaad noch kwaal, maar alleen om dat fy van vry verftand zijn, voor vyanden gehouden worden, en ter dood gebracht, en dat een ſchrik der kwaden, een Schouw-tonneel wort om het hoogſte voorbeeld van verdraagfaamheid en dencht met een aanzienlijke lafter der Majesteit te vertonen? Want die ſich erkennen eerlijk te zijn, vrefen geenſins als misdadige de dood, en verbidden geenſins de ſtraffen; want derſelver gemoed word door geen berouw eens kwaden daads geprangt, maar achten het in tegendeel eerlijk, geen ſtraffe, voor de goede ſaak te ſterven; wat wort 'er derhalven met het voorbeeld van de dood der sodanige gefteld, in wiens oorſaak de onwetende en ſwakmoedige onkundig zijn, welke de twiſt-gierige haren, de eerlijke beminnen? niemand kan voorwaar na defelve een voorbeeld nemen, als om na te volgen of ten minſten om te vleyen.

Op dat derhalven geen toeftemminge, maar de trouwe in waarde ſy, en op dat de Hooge Machten de Regeeringe wel behouden, en niet gedwongen werden den twiſtgierige toe te geven, moet noodwendich de vryheid des oordeels toegestaan worden, en de

de menschen so geregeert, dat sy, schoon gevoelende verscheiden, ja gantsch tegenstrijdig nochtans eendrachtelijk leven. En wy kunnen niet twiiffelen, of dese manier van gebieden de beste sy, en minder onheilen lijd; door dien deselve met de natuur des menschen over een komt. Want in een gemeene Regeeringe (welk meest na de natuurlijke staat helt) verdragen allen, na 't gemeene besluit van allen te handelen; maar niet te oordeelen of te redeneeren, dat is, om dat alle menschen niet even gelijk kunnen gevoelen, hebben sy verdragen, dat sulx de kracht van besluit soude hebben, dat de meeste toestemminge hadde, ondertusschen behoudende de Macht, om dat gene, by gesichte van beter, te vernietigen; hoe minder derhalven de vryheid van oordeelen de menschen toegestaan word, hoe meer van de meest natuurlijke staat afgewecken word, en gevolgelijk geweldelijker geregeert. Op dat het nochtans vorder bliken mach, dat uit dese vryheid geen onheilen ontstaan, welke, niet door de enkelijke Macht der Hooge Overheid kunnen belet worden, en dat door dese alleen de menschen, schoon tegenstrijdig gevoelende, lichtelijk kunnen gehouden worden, dat sy malkander niet beledigen; hier van zijn de voorbeelden aen de hand, en ik ben niet van noden, deselve van verre te haalen: Laat de Stad Amsterdam ten voorbeeld zijn, welke met so groot een voordeel, aanwas en verwondering van een yder de vruchten deser vryheid beproeft; want in dese seer bloeiende Gemeene-best, en voortreffelijke Stad leven alle menschen van alle Natiën en gevoelen in de hoogste eendracht, en om ymand zijn goederen te betrouwen, besorgen sy maar alleen te weten, of hy rijk of arm is, en of hy ter goeder trouwe dat met bedroch gewoon is te handelen: Voorts de Godsdienst of het gevoelen raakt haar niets, om dat dese voor den Rechter in 't rechtveerdigen of veroordeelen van een saak niets helpt; en daar is geen so hatelijke aanhang, wiens aanhangers (als sy maar niemand beledigen, een yder het zijne geven en eerlijk leven,) niet door de openbare Macht en Sauvegarde beschermt worden: In tegendeel, wanneer eertijds de twist der Remonstranten en Contra Remonstranten aangaande de Godsdienst, van de Politijke en Staten der Provincien begonde gedreven te worden, is het selve eynde-

lijk

lijk tot een scheuringe vervallen, en het heeft toen met veel voorbeelden gebleeken, dat de wetten, welke aangaande de Godsdienst gemaakt wierden, om de twespalten wech te nemen, de menschen meer ophitsen dan verbeteren, en andere wederom uit deselve een oneindige vryheid te nemen, vorders geen scheuringe te ontstaan, uit groten yver der waarheid, maar uit grote lust om te heerschen; uit welke middag klaar blijkt; dat die eerder scheurfielen zijn, en uitvoerders daar van, die anderer Schriften verdoemen en het weeldrich volk twistgieriglijk tegen de Schrijvers opvoeren, als die selve Schrijvers, welke voor de geleerde meestendeel schrijven, en de reden alleen te hulpe roepen; daar na, die gene, waarlijk verstoorders te zijn, welke in een vry Gemeenebest de vryheid des oordeels, welke niet kan onderdrukt worden, nochtans willen wechnemen.

Hier mede hebben wy getoont. I. Het onmogelijk te zijn, de vryheid om te seggen, 't geen men gevoelt, de menschen te benemen.

II. Dese vryheid, behoudens het recht en de Macht der Hooge Overheden, aan een yder kan toegestaan worden, en een yder deselve te kunnen behouden, behoudens het selve recht, indien hy daar uit geen vryheid neemt, om yts in 't Gemeenebest als recht in te voeren, of yts tegen de aangenome wetten te doen.

III. Dese vryheid een yder te kunnen hebben, behoudens de Vrede des Gemeenebest, en geen onheilen uit deselve te ontspruiten, welke niet lichtelijk kunnen bedwongen worden.

IV. Deselve ook een yder behoudens de Godvruchtigheid te kunnen hebben.

V. De wetten, welke van beschouwelijke saken gemaakt worden, gantsch onnut te zijn.

VI. Hebben wy eyndelijk getoont, dese vryheid niet alleen behoudens de Vrede des Gemeenebests, de Godvruchtigheid en het recht der Hooge Machten te kunnen, maar om alle dese te behouden, te moeten toegelaten worden; want waar in tegendeel deselve den menschen gepoogt wort te ontwingen, worden en de gevoelens der verschillende, maar niet de gemoeden, welke alleen sondigen kunnen, in 't gerichte geroepen: daar worden voorbeelden

den tegen de eerlijke gemaakt, welke meer Martelaarschappen schijnen, en welke de andere meer ophitsen, en meer aanvoeren tot wrake als barmhardigheid als voor dien doen schrikken; daarna worden als dan de goede konsten en trouwe bedorven, vleijers en ontrouwe gekoestert, en tegenpartyen zegenpralen, om dat haar toorn toegegeven is, en dat de Opperhoofden navolgers haarder leeringe, waar van sy uitleggers zijn, geworden zijn, waar door 't geschiet, dat sy hare Macht en recht misbruiken derven, en niet schamen te roemen, dat sy onmiddelijk van God verkoo- ren zijn en dat haar besluiten Goddelijk, maar die der Hooge Machten maar menschelijk zijn, welke sy derhalven willen, dat voor de hare sullen wijken, van welke dingen niemand onkundig zijn kan, deselve gantsch tegen het welvaren des Gemeene-bests te strijden. Alwaarom wy, hier, als te voren Hoofddeel XVIII. besluiten, dat 'er niets veiliger is voor 't Gemeene-best, als dat de Godsaligheid en de Godsdienst in de oefeninge der liefde en der billijkheid besta, en dat het recht der Hooge Machten soomtrent het heilige als wereldlijke tot de daden alleen gebracht werde, en een yder toegelaten en te gevoelen wat hy wil, en wat hy gevoelt te seggen.

Hier mede heb ik het gene ik in dit Tractaat voorgenomen had te verhandelen, voleindicht. Alleen is overich uitdrukkelijk te vermanen, dat ik niets in dit Werk geschreven hebbe, 't geen ik niet gaarne het onderzoek en oordeel der Hooge Machten mijns Vaderlands onderwerpe: Want indien sy oordeelen sullen, my hier yts gelegt te hebben, 't geen tegen mijn Vaderlijke wetten strijden, of het gemeen welvaren nadelig mochte zijn, sulx wil als onge- segt houden: Ik erkenne my een mensch te zijn en te hebben kon- nen dwalen; doch op dat ik niet soude missen, hebbe ik neerstelij- k besorgt, en besonderlijk, dat al wat ik schreef met de wetten mijns Vaderlands, de Godsaligheid en de goede Seden gantsche- lijk soude overeenstemmen.

Ε Υ Ν Δ Ε.

[00]

D' I N-

D' I N H O U D
der
H O O F T D E L E N
des
B O E K S.

I. H O O F T D E E L.	
<i>Van de Profetie.</i>	Pag: 1
II. H O O F T D E E L.	
<i>Van de Profeten.</i>	18
III. H O O F T D E E L.	
<i>Van de Roepingen der Hebreën, en of de Profetische gave aan de Hebreën eigen en byzonder heeft geweest.</i>	37
IV. H O O F T D E E L.	
<i>Van de Goddelijke Wet.</i>	54
V. H O O F T D E E L.	
<i>Van de Reden om de welke de Ceremonien ingesteld zyn, en van 't geloof der Historien: namentlyk, om welke reden, en in welke dingen het selfde noodzakelyk is.</i>	68
VI. H O O F T D E E L.	
<i>Van de Wonderdaden.</i>	83
VII. H O O F T D E E L.	
<i>Van de uitlegginge der H. Schryft.</i>	103
VIII. H O O F T-	

VIII. HOOFDDEEL.

In welke getoont word, dat de vijf boeken, en de boeken van Josua, Richteren, Ruth, Samuëls en der Koningen, niet en zijn door haar zelfs geschreven. Daar na word ondersocht, of'er ook meer schryvers van die alle geweest zijn, of een alleen, en wie die gene. 129

IX. HOOFDDEEL.

Aangaande de selve Boeken worden noch andere ondersocht, namelijk, of Hederas met de selve opgehouden heeft, en daar na of de Kanitekeningen, welke in der Hebreuwsche Boeken gevonden worden, verscheidene lesingen zijn geweest. 143

X. HOOFDDEEL.

De overige Boeken des Ouden Testaments worden op gelijke wijze als de voorgaande, ondersocht. 158

XI. HOOFDDEEL.

Word ondersocht of de Apostelen haar Brieven als Apostelen en Profeten, dan als Leeraars geschreven hebben. Daarna word het ampt eens Apostels getoont. 170

XII. HOOFDDEEL.

Van de ware schryvinge der Goddelijke Wet, en op wat manier de Schrift heilig genaamt word, en ten welken opzicht het Woord Gods, en eindelyk word getoont, voor so verre zy het Woord Gods begrypt, onverdorven tot ons gekomen is. 179

XIII. HOOFDDEEL.

Wort getoont, dat de H. Schrift niet als seer eenvoudige dingen leert, en niet anders als gehoorsaamheid te bevoegen, noch niets van de Goddelijke natuur te leeren, als 't geen de menschen door sekere wijze van leven kunnen navolgen. 189

XIV. HOOFDDEEL.

Wat het geloove zy, welke de geloovige, de gronden des geloofs werden bepaalt, en deselve worden eindelyk van de Wijs-begeerte afgescheiden. 196

XV. HOOFDDEEL.

Dat de Godgeleertheid noch aan de Reden, noch de Reden aan de Godgeleertheid dienstbaar zy; ook word de reden getoont, door welke wy ons de geloofswaardigheid der H. Schrift voorstellen. 206

[002]

XVI. HOOFD-

XVI. HOOFDDEEL.

Van de gronden eens Gemeene-best : van het Natuurlijk en Borgelijk recht eens ygelijks , en van het recht der Hooge Machten. 216

XVII. HOOFDDEEL.

Word getoont , dat niemand alles op de Hoogste Machten overdragen kan , mede sulx niet noodzakelijk te zijn : aangaande het Gemeene-best der Hebreën , hoedanig 't selve geweest zy ten tijde van Moses , hoedanig na deszelfs dood , voor al eer zy Koningen verkozen hebben , geweest zy , en van deses voortreffelijkheid : en eindelyk van de oorsaken , waarom 't Godlijk Gemeene-best te onder gaan , en nauwlijcx sonder oproerigheden heeft kunnen bestaan. 232

XVIII. HOOFDDEEL.

Vit het Gemeene-best der Hebreën en de Hestorien , worden eenige rechtsinnige leerstukken beslooten. 258

XIX. HOOFDDEEL.

Word getoond , het recht omtrent de Godsdienst-saken gantschelyk omtrent de Hooge Machten te zijn , en dat de uitterlijke Godsdienst na de vrede des Gemeene-best moet gevoegt worden , indien wy God recht geboorsamen willen. 267

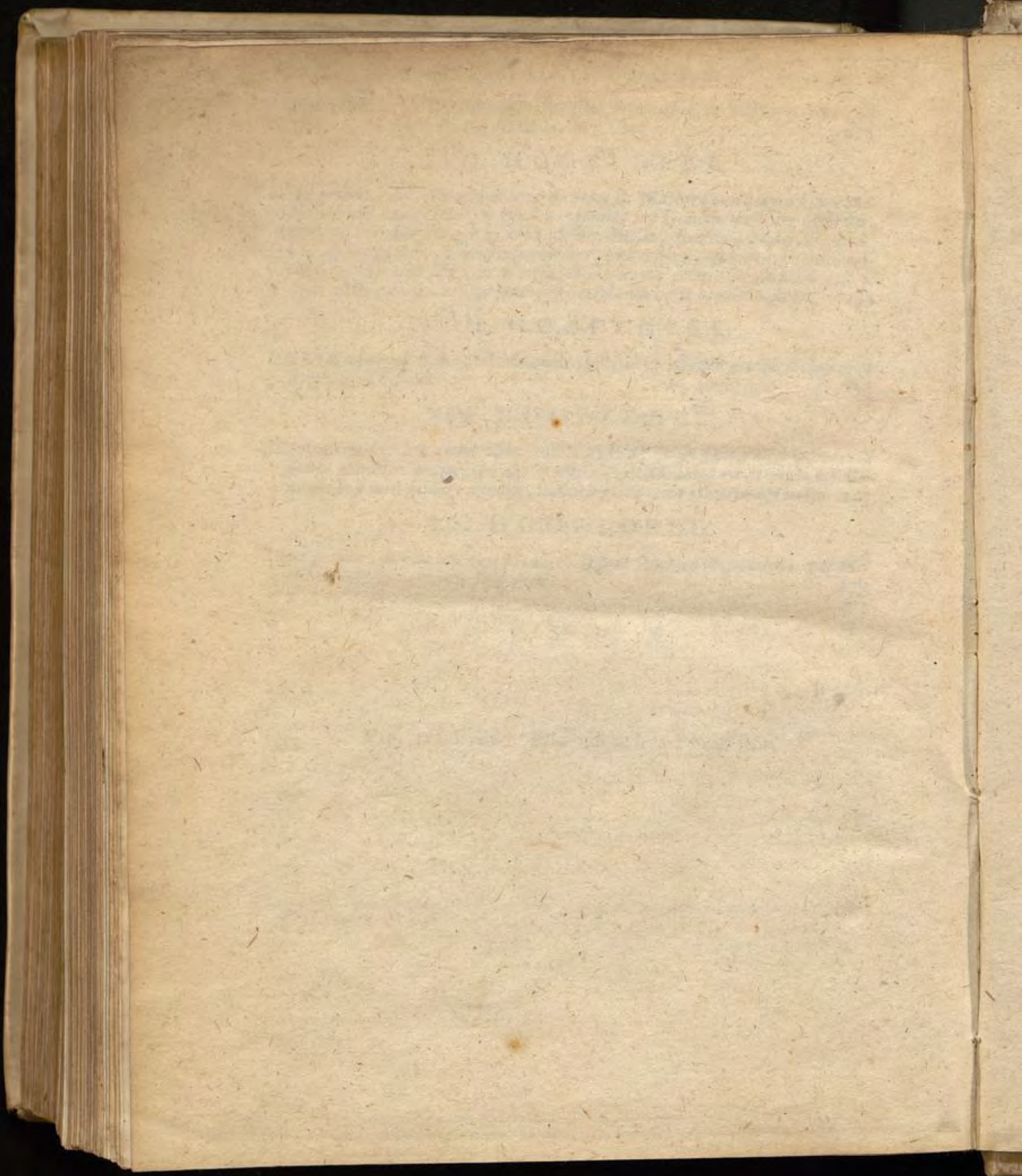
XX. HOOFDDEEL.

Word getoont , het in een vrye Gemeene-best te staan en te gevoelen , wat yder wil en te zeggen , 't geen hy gevoelt. 279

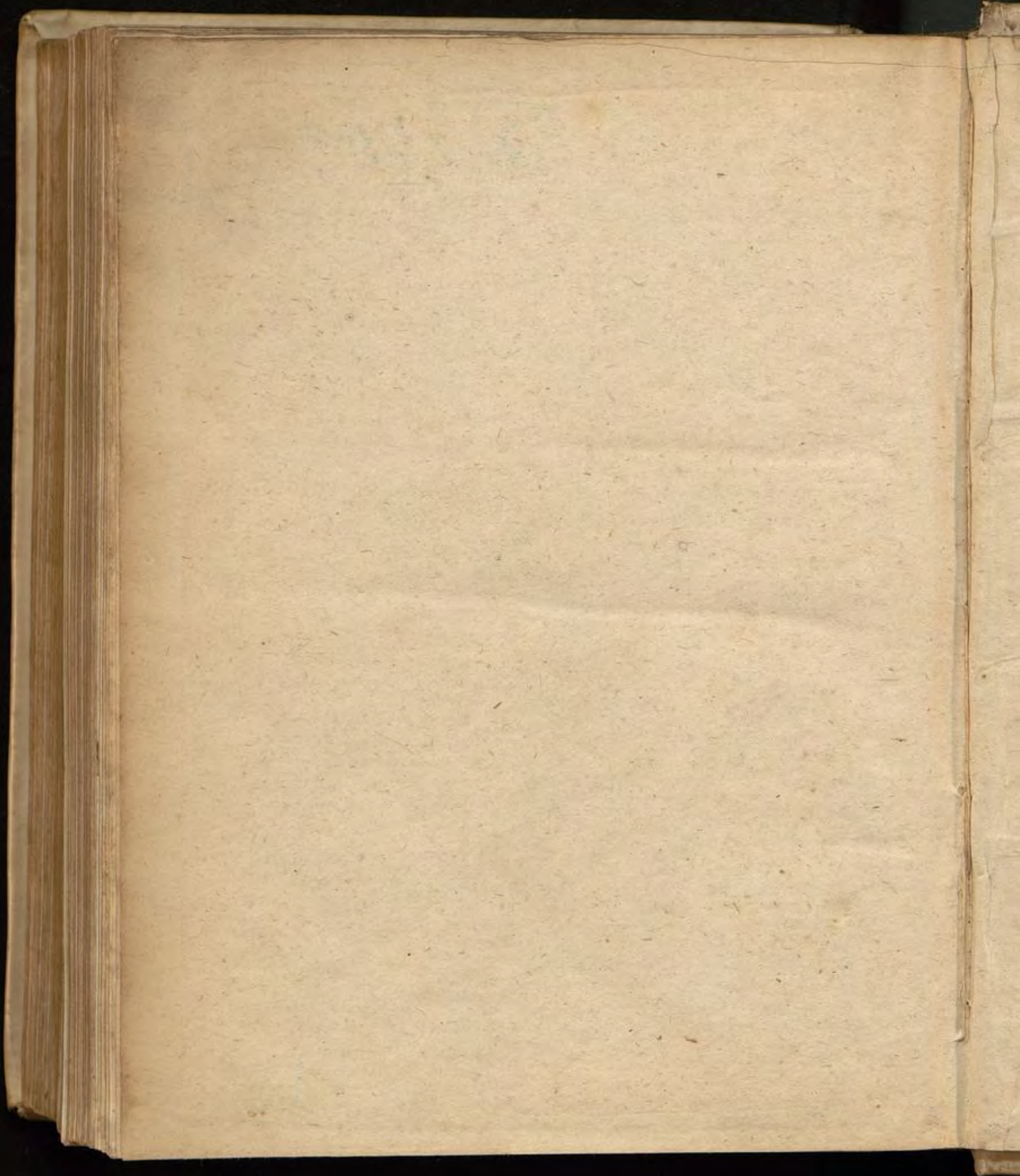
E Y N D E.

Pap. 213. lijnie 3. *Filosofische lees Profetische.*

Fa 2703

S'

+2
C

10/17

17

